

В АРХІВІВ

ВУЧК

ГПУ

НКВД

КГБ

№ 1/2 (26/27)

Науковий і документальний журнал

КИЇВ – 2006

З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ № 1/2 (26/27) 2006

Науковий і документальний журнал
Видається з серпня 1994 р.
Виходить двічі на рік

Засновник:

Головна редакційна колегія науково-документальної
серії книг «Реабілітовані історією»

Співзасновники:

Національна академія наук України
Інститут історії України НАН України
Служба безпеки України
Державний комітет архівів України
Всеукраїнська спілка краєзнавців

Редакційна колегія:

Олександр Рубльов — головний редактор,
Сергій Кокін — перший заступник головного редактора,
Сергій Богунов — заступник головного редактора,
Бажан Олег — заступник головного редактора,
Роман Подкур — відповідальний секретар,
Геннадій Боряк, Володимир Пристайко,
Валерій Васильєв, Олександр Пшенніков,
Семен Глузман, Олександр Реєнт,
Василь Даниленко, Володимир Репринцев,
Петро Кулаковський, Григорій Савченко,
Станіслав Кульчицький, Євген Складенко,
Володимир Лозицький, Георгій Смирнов,
Наталія Маковська, Петро Тронько,
Руслан Пиріг, Юрій Шаповал.

Журнал внесено Вищою атестаційною комісією України до переліку наукових фахових
видань з історичних наук («Бюлетень ВАК України», 1999, № 5).

Відділи редакції: 01001, м. Київ, вул. Михайла Грушевського, 4, кім. 211, 212, 216;
тел.: 278–53–05, 279–13–88; факс: (044) 278–02–38;
01034, м. Київ, вул. Золоторітська, 7; тел.: 255–85–41, 256–92–11

Упорядники: *І. Бухарева, С. Кокін, І. Преловська, Г. Смирнов*

Комп'ютерний набір: *Я. Зарецька, І. Ставнюк*

Комп'ютерне макетування: *І. Ставнюк*

Усі права застережені. Журнал зареєстровано у Міністерстві у справах преси та
інформації України в квітні 1995 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію КП № 1045

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, назв на авторах.

Редакція залишає за собою право на літературне редагування матеріалів.

Електронні версії номерів журналу розміщено на Інтернет-сторінці Служби безпеки
України: www.sbu.gov.ua або www.ssu.gov.ua.

РЕПРЕСОВАНА УАПЦ

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ СВЯЩЕНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ (1919–1938)

ЗА ДОКУМЕНТАМИ
ГАЛУЗЕВОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Частина II

**THE REPRESSED UKRAINIAN AUTONOMOUS
ORTHODOX CHURCH (UAOC)**

**POLITICAL REPRESSION AGAINST
THE CLERGY OF UAOC
(1919–1938)**

**On the documents of the Branch state archive
of Security service of Ukraine**

ЗМІСТ

РОЗДІЛ VI

ДОКУМЕНТИ З АРХІВНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ НА КОЛИШНЬОГО МІНІСТРА УРЯДУ ДИРЕКТОРІЇ УНР, БЛАГОВІСНИКА УАЩ проф. ВОЛОДИМИРА ЧЕХІВСЬКОГО. 1929–1937 рр.

№ 120. Ордер № 4195 на проведення обшуку Володимира Чехівського від 17 липня 1929 р.	13
№ 121. Протокол допиту Володимира Чехівського від 17 липня 1929 р.	14
№ 122. Протокол допиту Володимира Чехівського від 20 липня 1929 р.	17
№ 123. Протокол допиту Володимира Чехівського від 23 липня 1929 р.	20
№ 124. Додаток до протоколу допиту Володимира Чехівського від 23 липня 1929 р.	22
№ 125. Протокол-заява Володимира Чехівського від 4 серпня 1929 р.	23
№ 126. Протокол допиту Чехівського Володимира від 7 серпня 1929 р.	33
№ 127. Протокол допиту Володимира Чехівського від 4 вересня 1929 р.	37
№ 128. Додатковий протокол показів Володимира Чехівського від 8 вересня 1929 р.	40
№ 129. Додатковий протокол допиту Володимира Чехівського від 9 вересня 1929 року	42
№ 130. Свідчення Володимира Чехівського від 10 вересня 1929 р.	45

№ 131. Протокол допиту Володимира Чехівського від 12 вересня 1929 р.	50
№ 132. Протокол допиту Володимира Чехівського від 18 вересня 1929 р.	54
№ 133. Покаянна заява Володимира Чехівського від 20 вересня 1929 р.	59
№ 134. Додаткові свідчення Володимира Чехівського від 23 вересня 1929 р.	60
№ 135. Додаткові свідчення Чехівського Володимира від 24 вересня 1929 р.	66
№ 136. Додаткові свідчення Володимира Чехівського від 27 вересня 1929 р.	68
№ 137. Протокол допиту Володимира Чехівського від 30 вересня 1929 р.	70
№ 138. Протокол допиту Володимира Чехівського від 1 жовтня 1929 р.	72
№ 139. Протокол допиту Володимира Чехівського від 4 жовтня 1929 р.	75
№ 140. Протокол додаткових свідчень Володимира Чехівського від 7 жовтня 1929 р.	78
№ 141. Додаткові свідчення Володимира Чехівського від 8 жовтня 1929 р.	80
№ 142. Протокол допиту Володимира Чехівського від 10 жовтня 1929 р.	81
№ 143. Додаткове свідчення Володимира Чехівського від 12 жовтня 1929 р.	83
№ 144. Протокол допиту Володимира Чехівського від 18 жовтня 1929 р.	86
№ 145. Протокол допиту Володимира Чехівського від 9 листопада 1929 р.	88
№ 146. Заява про помилування Володимира Чехівського від 18 вересня 1932 р.	111

№ 146. Лист Генриха Ягоди до Йосифа Сталіна від 16 червня 1935 р.	114
№ 147. Довідка про Володимира Чехівського, червень 1935 р.	115
№ 149. Акт про страту Володимира Чехівського від 3 листопада 1937 р.	115

РОЗДІЛ VII
ДОКУМЕНТИ З АРХІВНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ
НА МИХАЙЛА МОРОЗА.
1929–1957 рр.

№ 150. Постанова про прийняття справи Михайла Мороза до провадження від 11 жовтня 1929 р.	116
№ 151. Постанова про заарештування Михайла Мороза від 10 жовтня 1929 р.	117
№ 152. Протокол допиту Михайла Мороза від 10 жовтня 1929 р.	118
№ 153. Протокол допиту Михайла Мороза від 16 жовтня 1929 р.	120
№ 154. Протокол допиту Михайла Мороза від 16 жовтня 1929 р. (продовження)	122
№ 155. Протокол допиту Михайла Мороза від 4 листопада 1929 р.	124
№ 156. Протокол допиту Михайла Мороза від 30 листопада 1929 р.	124
№ 157. Протокол допиту Михайла Мороза від 11 грудня 1929 р.	132
№ 158. Власноручні відповіді на питання Михайла Мороза від 7 лютого 1930 р.	163
№ 159. Власноручні відповіді на питання Михайла Мороза від 7 лютого 1930 р. (продовження)	169

№ 160. Власноручні відповіді на питання Михайла Мороза від 8 лютого 1930 р.	172
№ 161. Власноручно сформульовані висновки з свідчень Михайла Мороза від 4 лютого 1930 р.	174
№ 162. Власноручні свідчення Михайла Мороза від 14 лютого 1930 р.	175
№ 163. Постанова про зміну запобіжної міри стосовно Михайла Мороза від 9 лютого 1930 р.	182
№ 164. Постанова про припинення слідчої справи стосовно Михайла Мороза від 20 червня 1931 р.	183
№ 165. Лист заступника прокурора Чернігівської області Дятлова начальнику УКДБ при РМ УРСР по Чернігівській області І. Я. Козачеку з проханням надіслати оглядову довідку за справою на Михайла Мороза від 17 червня 1957 р.	185
№ 166. Лист заступника начальника Управління КДБ при РМ УРСР по Київській області Клименка прокурору Харківської області з проханням надіслати оглядову довідку за справою на Михайла Мороза від 28 травня 1957 р.	188
№ 167. Супровідний лист начальника слідчого відділу УКДБ при РМ УРСР по Чернігівській області Полікарпова заступнику начальника Управління КДБ при РМ УРСР по Київській області Клименку до оглядової довідки за справою на Михайла Мороза від 2 липня 1957 р.	186
№ 168. Оглядова довідка за архівною слідчою справою на Михайла Мороза від 2 липня 1957 р.	186

РОЗДІЛ VIII
ДОКУМЕНТИ З АРХІВНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ НА
МИТРОПОЛИТА УАПЦ ВАСИЛЯ ЛИПКІВСЬКОГО.
1937–1989 рр.

№ 169. Постанова про затримання митрополита УАПЦ Василя Липківського від 27 жовтня 1937 р.	189
---	-----

№ 170. Постанова про арешт митрополита УАПЦ Василя Липківського від 27 жовтня 1937 р.	190
№ 171. Протокол допиту Василя Липківського від 22 жовтня 1937 р.	191
№ 172. Протокол допиту Юрія Михновського від 20 липня 1937 р.	297
№ 173. Протокол допиту Володимира Самборського від 23 червня 1937 р.	202
№ 174. Витяг з протоколу допиту Володимира Самборського від 13 вересня 1937 р.	212
№ 175. Протокол допиту Костянтина Малюшкевича від 10 вересня 1937 р.	212
№ 176. Протокол допиту Миколи Карабіневича від 20 липня 1937 р.	220
№ 177. Протокол допиту Миколи Карабіневича від 15 вересня 1937 р.	230
№ 178. Винувальний висновок по звинуваченню Василя Липківського від 20 листопада 1937 р.	233
№ 179. Витяг з протоколу № 177 засідання Трійки при Київському обласному управлінні НКВС УРСР від 20 листопада 1937 р. про вирок у справі митрополита УАПЦ Василя Липківського від 20 листопада 1937 р.	235
№ 180. Витяг з акту про страту митрополита УАПЦ Василя Липківського від 27 листопада 1937 р.	236
№ 181. Висновок про реабілітацію Василя Липківського від 23 травня 1989 р.	236

РОЗДІЛ ІХ
ДОКУМЕНТИ З АРХІВНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ
НА СВЯЩЕНИКА УАПЦ КОСТЯНТИНА БУТВИНЕНКА.
1937–1989 рр.

№ 182. Постанова про затримання Костянтина Бутвиненка від 1 грудня 1937 р.	238
--	-----

№ 183. Постанова про запобіжні заходи стосовно Костянтина Бутвиненка від 1 грудня 1937 р.	239
№ 184. Ордер на обшук і арешт Костянтина Бутвиненка від 1 грудня 1937 р.	240
№ 185. Протокол допиту Анатолія Нестеренка від 3 грудня 1937 р.	241
№ 186. Постанова про конфіскацію у Костянтина Бутвиненка облігацій від 5 грудня 1937 р.	260
№ 187. Протокол очної ставки між єпископом УАПЦ Миколою Карабіневичем та свящ. Костянтином Бутвиненком від 14 грудня 1937 р.	261
№ 188. Протокол допиту Костянтина Бутвиненка від 31 грудня 1937 р.	264
№ 189. Витяг з протоколу № 138 засідання Трійки при Київському обласному управлінні НКВС УРСР про розстріл о. Костянтина Бутвиненка від 31 грудня 1937 р.	270
№ 190. Винувальний висновок у слідчій справі № 15763 по звинуваченню Костянтина Бутвиненка від 2 січня 1938 р.	271
№ 191. Протокол допиту Семена Ковальського від 15 січня 1938 р.	272
№ 192. Витяг з акту про страту Костянтина Бутвиненка від 16 січня 1938 р.	277
№ 193. Довідка для паспортного столу на дозвіл знищення паспорта Костянтина Бутвиненка в зв'язку з винесенням вироку від 5 березня 1938 р.	277
№ 194. Лист прокурора Київської області Г. Малого начальнику Облуправління КДБ при РМ УРСР по Київській області полковнику С. Крикуну у справі Костянтина Бутвиненка від 27 квітня 1957 р.	278

- № 195. Висновок про відмову у перегляді архівної слідчої справи на Анатолія Нестеренка, Григорія Стороженка та Аверкія Коляду від 6 червня 1957 р. 279
- № 196. Висновок по архівній кримінальній справі по звинуваченню Костянтина Бутвиненка від 26 травня 1958 р. 286
- № 197. Постанова про відмову у перегляді справи на Костянтина Бутвиненка від 10 липня 1958 р. 292
- № 198. Висновок про реабілітацію Костянтина Бутвиненка від 19 червня 1989 р. 294

РОЗДІЛ X
ДОКУМЕНТИ З АРХІВНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ
НА ХАРИТОНА ГОВ'ЯДОВСЬКОГО.
1938–1989 рр.

- № 199. Постанова про затримання Харитона Гов'ядовського від 21 лютого 1938 р. 296
- № 200. Постанова про запобіжні заходи стосовно Харитона Гов'ядовського від 21 лютого 1938 р. 297
- № 201. Ордер на обшук та арешт Харитона Гов'ядовського від 21 лютого 1938 р. 298
- № 202. Постанова про вилучення цінностей у заарештованого Харитона Гов'ядовського від 23 лютого 1938 р. 299
- № 203. Витяг з протоколу допиту заарештованого Анатолія Нестеренка з свідченнями про Харитона Гов'ядовського від 3 грудня 1937 р. 300
- № 204. Витяг з протоколу допиту заарештованого Аверкія Коляди з свідченнями про Харитона Гов'ядовського від 15 грудня 1937 р. 301
- № 205. Протокол допиту Харитона Гов'ядовського від 15 березня 1938 р. 301
- № 206. Винувальний висновок по справі № 92571 у звинуваченні Харитона Гов'ядовського, березень–квітень 1938 р. 306

№ 207. Витяг з протоколу № 230 засідання Трійки при Київському обласному управлінні НКВС УРСР про вирок у справі Харитона Гов'ядовського від 28 квітня 1938 р.	308
№ 208. Витяг з акту про страту Харитона Гов'ядовського від 7 травня 1938 р.	309
№ 209. Висновок про реабілітацію Харитона Гов'ядовського 12 травня 1989 р.	309
БІОГРАФІЧНІ ДОВІДКИ на митрополитів, єпископів та священиків УАПЦ, які згадуються у документах	311
БІОГРАФІЧНІ ДОВІДКИ на співробітників органів державної безпеки, причетних до справи діячів УАПЦ.	329
АНОТАЦІЯ	334

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

РОЗДІЛ VI

**ДОКУМЕНТИ
З АРХІВНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ
НА КОЛИШНЬОГО МІНІСТРА
УРЯДУ ДИРЕКТОРІЇ УНР, БЛАГОВІСНИКА УАПЦ
проф. ВОЛОДИМИРА ЧЕХІВСЬКОГО.
1929–1937 рр.**

№ 120

**Ордер № 4195 на проведення обшуку
Володимира Чехівського від 17 липня 1929 р.**

У.С.С.Р.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПОЛИТИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ

О р д е р № 4195¹

По делу.....

Действительно на 1 суток.

Выдан Июля «17» дня 1929 р.

Сотруднику *Пешеновскому*

на производство *обыска* у гр. *Чеховского В.М.*

по адресу ул. *Франка 17, кв. 18*

---

¹ Бланк ордера виготовлений в типографський спосіб. Виділене курсивом вписано від руки.

Всем военным и гражданским властям, а также гражданам Республики надлежит оказывать всякое законное содействие пред'явителю ордера при выполнении возложенных поручений.

СТАРШИЙ ОПЕРАТИВНИЙ НАЧАЛЬНИК —
НАЧАЛЬНИК КИЇВСЬКОГО ОКРВІДДЛУ ДПУ¹

Начальник	[підпис нерозбірливий]
Секретар	[підпис нерозбірливий]
[М.П.]	

ГДА СБ України, ф. 6, спр. 67098-ФП, т. 45, арк. 1.
Оригінал. Рукопис на бланку.

№ 121

Протокол допиту Володимира Чехівського від 17 липня 1929 р.

Ф. № 233/орг.
Дело № _____

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА²

1929 г. липня м-ца 17 дня. Уполномоченный..... Отд. ГПУ
УСССР..... допросив ниженазванного гр. .... в качестве.....,
который показал:

1. Имя, отчество, фамилия	Володимир Мойсеєвич Чехівський
2. Возраст, год рожд.	1876 р.
3. Место рождения и приписки	с. Гороховатка Київ[ського] пов[іту]
4. Социальное происхождение	син священника
5. Сословное принадл. до революции	«гражданин» ³ ,
имуществен. оложение до револ. и в наст. момент	майна не було, нема.
6. Гражданство	УСРР

¹ Відтиск штампю.

² Текст Протоколу написано на спеціальному бланку, віддрукованому в типографський спосіб. Тут текст надрукований курсивом — це текст бланку анкети.

³ В анкеті від 21 січня 1921 р. Чехівський у цій графі написав «из почетных граждан» (ГДА СБ України, ф. 6, спр. 69270-ФП, арк. 4).

7. *Образование* Скінчив Київ[ську] Акад[емію] і Курси при Одес[ькому] Унів[ерситеті]
8. *Семейное положение* жонатий
9. *Отношение к воинской повинности* у війську не був.
10. *Профессия* педагог
11. *Место службы и занимаемая должность* без посади
12. *Сведения о судимости и нахождение под следствием* в 1921 р. Верх[овна] Слідча Ком[ісія] при Совнаркомі УСРР визнала: «совершенно реабилитирован от обвинений в петлюровщине»[1].
13. *Партийная принадлежность* до партії не належу
14. *Состоит ли в профсоюзе* був не перереєстрований
15. *Точный адрес* Київ, вул. Ів. Франка, д. 17, пр. 18.
16. *Служба в антис. армиях и учрежд., и организациях (добровольно или по мобилизации)* ні.

Будучи предупрежденным о содержании ст. 89 УК УССР, 61 и 161 УПК УССР по существу дела показал¹. З молод'ю мав зв'язок через випадок. Коли моя дочка Любов в 1923 р. лежала хвора з квітня до жовтня, приходили товаришки її і товариші до неї. З ними я зазнаємився. І після смерті дочки часами мене відвідували товариші і товаришки. Ніяких політичних балачок з ними не вів. Що-ж торкається минулого, історії недавнього, то я завше твердо свідчив, що і Центр[альна] Рада і Директорія з С. Петлюрою відступили від правильного шляху, орієнтуючись не на Рев[олюційну] Радвладу, а на буржуазні держави. Коли торкалася розмова літературних тем, я завжди відзначав нікчемність орієнтації на Захід, орієнтації на фашистські настрої, впливи, я відзначав що лише революційна пролетарська інтернаціональна ідеологія є творчою і здатною вести громадянське життя до Крашого.

Ніякої організації молоді я не вів і не знав про існування її.

Що ж до панахиди по Іванові Франкові, то повинен сказати, що панахида ця мала відношення лише до Івана Франка, як автора «Івана Вишенського», «Мойсея» відповідно до звичаю поминати видатних письменників. Проти

¹ На цьому текст заповнення бланку закінчується. Далі іде текст написаний від руки без дотримання анкетних запитань надрукованих на бланку. Кожна сторінка закінчується власноручним підписом В. Чехівського. У виявленому машинописному варіанті протоколу додруковано на машинці зміст ордеру № 4195 від 17 липня 1929 р. та стислий зміст анкети (арк. 5–6).

розкидки листків з іменем С. Петлюри, проти цієї справи я тоді ж протестував, подавши ініціативу направити розкидані листки до адмінвідділу що й було зроблено, як це видно з протоколу пар[афіяльної] ради Софії. Про комітет вшанування Петлюри мені нічого не відомо і в ньому я участі не брав і не міг брати¹, бо ніколи ні перше ні тепер я не співчував його політичній роботі і на пряму її.

Як в 1917–1920 рр., так і потім, і тепер я стою за інтернаціональне поєднання революційного пролетаріату за Радянську Владу як на Україні, так і по всьому світі. Вся моя минула діяльність і всі вчинки мої явно показують що я самовіддано йшов до будівництва соціалізму в Рад[янській] Україні. Є неможливим тепер мені вступати й діяти в якійсь організації, що вшановувала б С. Петлюру, якого я вважаю за винного у величезних відступах від правдивого політичного шляху на Україні.

Знайомий я з багатьма ученими українцями в Києві, близьких стосунків з ким-небудь з них у мене нема. Заходив до Грушевського, Єфремова, Дурдуківського, як і до інших. У Єфремова був за літературними справками релігійного змісту. Торік 1928 р. був на іменинах. Ідеологічного зв'язку між нами нема і не було, як нема і не було ніякого і організаційного зв'язку. Різність наших поглядів і тактики явно виявилася ще в 1917–1920 рр. і зосталась і до цього часу, про що свідчить наша діяльність.

Протокол я записав власною рукою.

В. Чехівський

17 липня 1929 р.

[м.] Київ

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. 67098-ФП, т. 45, арк. 3–4 зв.
Оригінал. Рукопис на бланку.*

Примітки:

[1] Володимир Чехівський був заарештований 17 січня 1921 р. згідно ордеру № 253, виданим «Подольской Губернской Чрезвычайной Комиссией по борьбе с контр-революцией, спекуляцией и преступлением по должности» (ГДА СБ України, ф. 6, спр. 69270-ФП, арк. 1). В протоколі допиту від 21 січня 1921 року записано з його слів: «За что арестован точно не знаю, но по словам сотрудника Подольского Губчека, производившего у меня обыск, арестовываюсь согласно телеграммы К.Г.Ч.К. Допускаю, что я арестован потому что был председателем Совета Министров в начале власти Директории в г. - Киеве» (ГДА СБ України, ф. 6, спр. 69270-ФП, арк. 4).

¹ Далі йде незаповнений бланк протоколу допиту, на якому дописано закінчення тексту.

№ 122

**Протокол допиту Володимира Чехівського
від 20 липня 1929 р.**

ПРОТОКОЛ

Я, що нижче підписаний, на допиті в Київ[ському] Від[діленні] ДПУ показав:

1) З приводу розмови про панахиди по Петлюрі і по Іванові Франкові, даю доповнення, що я їх пригадав після деяких допоміжних запитань на допиті 19/VII. Розмова була до відправи панахиди по Ів[анові] Франкові, при випадковій зустрічі. Мені було поставлене питання, чому українська церква не служить панахиди по Петлюрі. Я відповів, що укр[аїнська] церква не відправляє панахиди по Петлюрі, на мою думку, з мотивів внутрішнього церковного життя, з мотивів своєї ідеології — вимоги не змішувати з церковним життям нецерковного, бо Петлюра не був церковним робітником і праця його проходила поза церквою.

Мені закинули, чи не є таке відношення церкви заборонаю молитви за Петлюру, анафемою. Я відповів, що царське православ'є забороняло молитву, віддавало анафемі таких ворогів царської держави, як Степан Разин, або Іван Мазепа. Цього церква відроджена, відділена від держави не робить, бо Євангеліє дає заповіт молитися за всіх, молитись і за ворогів своїх. Казав я що буде скоро, панахида в Софії по Іванові Франкові. Хто почуває потребу може приходити і молитись індивідуально, в собі, і за Івана, і за Симона і за кого хоче про відпущення гріхів їх.

В той час, коли за панахидою вголос читаються поминальні імена в церкві, присутні можуть тихо «в собі» молитовно поминати імення тих, кого у них є потреба релігійного настрою пом'янути. Незалежно від цієї розмови панахиду по Ів[анові] Франкові намічено було відправити в Софії відповідними церковн[ими] органами. І в думці, і на ділі я не єднав панахиді по Іванові Франкові з Петлюрою.

На панахиді в дійсності поминався лише Іван Франко і проповідь було присвячено лише його діяльності в сфері релігійної поезії. Приймання ким-будь з присутніх моїх слів в розмові, як заклику до відправлення скритої панахиди по Петлюрі, могло утворитися лише через непорозуміння моїх слів, незнання, взагалі, церковної ідеології і релігійних переживань.

2) Гостини у мене товаришів дочки моєї після її смерті 16/X–1923 [р.] я підтримував, запрохавши товаришів на завітання до мене щомісяць в день смерті дочки — 16[-го числа]. І мені і матері хотілось після смерті єдиної дитини хоч іноді бачити її товаришів. Зпочатку приходило більш, потім менш

і менш. Останніми роками дуже мало хто і то рідко заходив. Приходили то одні, то другі. Гостини не були ні зібраннями, ні засіданнями. Одне прийде раніш і скоро піде, друге пізніш. Розмова велась в більшості з ким хто хотів і лише випадками ставала загальна. Часом, рідко розмова переходила на теми політичного характеру: ні я, ніхто інший, не вів цих політичних розмов в розумінні умисного (нарочитого) пляну, умисної ініціативи, підходу, мети. Розмови і на політичні теми виникали за випадковою асоціацією думок.

а) через багатий мій досвід в минулому в соціалістичній боротьбі, революційній з 1897 р. часами, я по зв'язку випадковому, ділився своїми переживаннями з присутніми. Іншим разом розмова переходила на той чи інший літературний твір, спів, музику, або статтю журнальну чи газетну. Згадуючи про події 1917–[19]21 рр., завше неухильно виявляв я відступлення Центр[альної] Ради і потім Директорії і Петлюри від правдивого шляху соціального і національного визволення на Україні і на міжнародному полі, — виявляв, що в розриві українського визвольного-революційного руху 1917–[19]19 рр. і в скеруванні його в бік від революції, винні були проводирі Ц[ентральної] Р[ади] і Директорії, що пішли проти єдності з радянською силою і до єднання з антантовськими панськими урядами і піддалися провокації тих урядів.

б) одного разу, з приводу статті в радян[ському] журналі чи газеті про місце України в союзному бюджеті я показував безпідставність нікчемність змагань автора довести, що бюджетний розподіл між Україною і інш[ими] частинами Союзу зокрема, як і між Україною і всім союзом в цілому має принципом механічну рівність і що так і повинно бути. Тими ж цифрами, що були в статті, я показував, що механічно рівним не є і не може бути розподіл бюджетовий між союзними частинами, що й український бюджет збудовано не за принципом механічної (арифметичної) рівності, що різні умови життя і природніх багатств країн вимагають від волі робітничого представництва в державі більших асигновань від одної частини ніж від другої. І через те, що бюджетова справа робиться у нас з волі робітничого представництва самої країни і в інтересах робітництва, механічна нерівність бюджету не є колоніальним, або національним визиском. Підкреслював я визнану в державній політиці потребу найактивнішої участі робітничого представництва в розподілі бюджету, щоб бюджет найсвідоміше приймався робітничими масами. Критику мою скерував я не проти радянської влади, не проти їх органів, не проти партії, а на помилковість міркувань автора.

в) Іншого разу повстало в розмові питання про те, що робити, щоб не бути пасивним глядачем життя, а послужити творчості життя активно, свідомо. Я казав що вже дійсно настав час і можливість тим, хто ще не визначив себе, стати до найактивнішої праці над собою, над своїми переконаннями, над своїми знаннями, щоб здобути найбільше виявлення своїх сил. Я казав,

що треба dokonче дослідити не з підручників, а глибоко [вивчити] Маркса, особливо твори великого дослідника життя В. Іл. Леніна, М. Драгоманова. Я пропонував зі мною взятись до цих дослідів, щоб використати мій досвід. Розмова була моя заклик лише до самоосвітньої активної праці — і на основі культурного соціалістичного радянського будівництва, на основі виконання радянської влади, на підставі закону. Ні до чого злого, або ворожого Радянській Державі та її владі я не кликав. Пропонування моє було заохочуванням до енергії в самоосвітній роботі, а не організаційним закликком. Так мене і зрозуміли присутні, бо далі й мови не було ні у кого з них зі мною про якусь організацію або акцію. Ніхто до мене і не звертався в цій справі, хоч розмова та була скільки років назад.

г) Одного часу в день завітання хтось з присутніх заговорив про статтю Донцова з принесеної їм книжки Літ[ературно-]Наук[ового] Вісника львівського вид[авництва]. Стаття була некрологом Петлюрі. Коли було зачитано чи всю статтю, чи уривок з неї, я з'ясував всю нікчемність і зло фашизму, Донцовського зокрема, особливо, зло від підогрівання Донцовим національної ворожнечі. Так поставилися до статті і присутні.

д) Разів кілька 16-го в день завітання, я давав пояснення з приводу релігійних питань, що виникли побіжно (попутно), я з'ясував моє релігійне життя, часом читав [з] релігійних творів уривки. Раз читав уривки короткі з релігійних думок Жореса, вдруге з «Безвірника» якісь уривки.

3) З розмов з моєю дочкою і її товаришами 1923-го р. мені відомо, що велись підготовчі заходи серед їх курсу, щоб закласти товариство єдності і згоди, — метою того товариства мала бути взаємна моральна допомога тих, хто кінчив школу — воно мало замінити родину, особливо тим, у кого нікого з рідних не було, а таких у випуску 1923 р. було багато. Т[овариство] мало підтримувати зв'язок зі школою. Статут або програму товариства я не знав і не знаю, чи й було їх вироблено. Як я уявляю, справа з товариством, не вийшла з підготовчої стадії, припинилась зовсім.

4) В додаток до мого знайомства з товариством дочки повинен сказати, що випадковість, безсистемність розмов, уривчасте слухання, переривання і перебивання, перехресні одночасові розмови на завітаннях давало широкі можливості неправдивого розуміння моїх слів, моїх настроїв. Але всю вину за неправдиве розуміння присутніх тої чи іншої моєї розмови і можливі наслідки такого розуміння недружнє ставлення до тих чи інших [мо]ментів радянської влади я приймаю на себе, коли б це було, бо визнаю за собою неухильність до того, як сприймали мої слова люди — нез'ясування їм всього цілого мого радянського світогляду у повноті, уривчастість, нервовість, нетерпеливість характеру моїх розмов, що й могло привести, як я тепер вважаю, до неправдивого розуміння мене й до небажаних політичних настроїв.

Через часту зміну облич (лиц) переді мною, як тим хто виступав перед багатьма шкільними класами, аудиторіями, мітінгами, зборами, церковними соборами і зборами, диспутами, в мене затупіла і кволо відбиває пам'ять обличчя, прізвища. Дуже часто жалуються на мене особи, що знайомі зі мною на те, що по десять раз кожної зустрічі я питаю, як прізвище, ім'я, й по батькові зустрічного, де ми з ним стрівалися. Отже, зберігаючи пам'ять логічну — зв'язку думок, я дуже часто не можу зовсім пригадати обличчя, прізвище, обставини, а особливо коли пройшло досить часу й зокрема в годи після перенесення мною в 1921 р. сипняку і брюшного тифу, як взагалі, людина то краще пам'ятає, що засвоїла свіжими силами, ніж то, що приймає вже стомленою, виснаженою життям. Через те, прошу приймати за цілком щире моє непам'ятання тої чи іншої обставини.

3 додатком на 2 стор.

В. Чехівський¹

Допрашивал:

[ГОРОЖАНИН]

20/VII–[19]29 г.

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 10–12.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

№ 123

Протокол допиту Володимира Чехівського від 23 липня 1929 р.

ПРОТОКОЛ

1929 року 23 липня, я, нижче підписаний Володимир ЧЕХІВСЬКИЙ, показав:

1) Як я пригадав, до мене на помешкання прийшов Павлушков і казав, що після товариства єдності та згоди залишилося декілько товаришів, що хотіли б бути в товаристві і далі. В якому товаристві, він не казав, не називав і «СУМ». Він просив поради. Я висловив думку, що нелегально існувати товариством не слід, я радив залишити зовсім думку про Товариство, а потребу обміну життям задовольняти персональною дружбою, вибравши тих товаришів, що дружба з ними була б позитивною для інтелектуального і морального розвитку. І після цієї розмови дійсно я не знав, чи існує яке товариство. За весь час ні разу на їх чи засіданнях, чи зібраннях, не бував.

2) На додаток до попереднього показання в справі панахиди показую. В той час, як я проповідував в Софіїв[ському] соборі, часто люди і невідомі,

¹ Текст дописано рукою В. Чехівського.

звертались, після виходу з собору до мене з тими чи іншими запитаннями, після того як було оголошено в Соборі про відправу панахиди по Франкові з приводу десятиріччя смерті його, за скільки день до панахиди. Після служби в соборі, як я вийшов з собору, до мене підійшов невідомий і питав, чому церква не служить панахиди по Петлюрі. Між нами виникла розмова, що я показав раніш. Після тієї розмови я думав над тим, що індивідуальне безумовне поминання не є забороненим.

Мені здається, що після тієї розмови, вертаючись до дому, я зустрів В. Ф. Дурдуківського і розказав йому про оголошення відправи на 10-річчя смерті Ів. Франка і про мою думку, що ті, хто хоче дійсно молитись лише, а не політику робити, можуть помолитись індивідуально, не публічно і що це не буде мати політичного характеру. Як я тепер пригадав, після попередніх моїх розмов про панахиду до мене зайшов Павлушков також з питанням про панахиду по Петлюрі, і йому я відповів також, як і перше, указуючи на індивідуальну молитву на панахиду Ів. Франка, як спосіб помолитись за Петлюру тим, хто хоче того.

Цей спосіб вдавався мені зовсім легальним і церковним. Дійсність показала, що і той індивідуальний спосіб став способом нецерковним. Тоді ж і до панахиди і під час панахиди я гадав, що ніщо не виходить за межі суто церковні. В моєму імпровізованому слові я говорив про велике служіння Івана Франка натхненим словом любові до близького, що було дійсним виконанням Христового заповіту. Кликав до єднання в молитві з Франковою любов'ю до всіх людей, кликав до єднання з волею вищого Бога. Всі мої переживання індивідуальні були лише моїм релігійним піднесенням до єдності в молитві з Богом. Піднесення християнське «не від світу цього». Як би воно було «від світу цього» і у мене воно мало б інші форми.

Під час розмови про загибель Петлюри, здається, з Павлушко[ви]м я висловлював своє переконання про дійсного винуватця цієї загибелі. Слова про руку з Москви не мені належать. Їх приведено було в нашій пресі, як неправдивий вислів якоїсь закордонної газети. Прочітавши її слова в розмові, їм я протиставив свою думку, що загибель Петлюри є діло руки того буржуазного, антантовського, франко-польського кола, що попхнуло Петлюру на збройну боротьбу з революційною радянською силою, а разом попхнуло на люте загострення і національної ворожнечі, що й дала свою помсту.

Володимир Чехівський

Додаток 3 стор.¹

¹ Текст дописано рукою В. Чехівського. Мова йде про додаток до протоколу допиту від 23 липня 1929 р., який дописаний на 3-й сторінці рукописного варіанту протоколу.

3) Про «СВУ» не маю ніяких відомостей. Ініціали лише вчора після допиту розшифрував, як Союз Визв[олення] Укр[аїни] в порядку догадки. До цієї організації не належав і не належав, як про їх завдання, склад і роботу нічого не знаю.

Володимир Чехівський

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 26–26 зб.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

№ 124

Додаток до протоколу допиту Володимира Чехівського від 23 липня 1929 р.

ДОДАТОК ДО ПРОТОКОЛУ 23 ЛИПНЯ 1929 року

Визнаю свої провини перед Радвладою в тому, що я спричинився до нелегального угруповання молоді, спричинився до привнесення в панахиду по Іванові Франкові скритого поминання С. Петлюри політичного характеру і що я, колишній діяч УСДРП, наближенням своїм в громадянстві до інтелігенції типу колишнього с[оціал]-ф[едералістського] кола і пробуванням у ньому сприяв ухилу до єдиного національного фронту, до лінії тенденцій і настроїв не лояльних до Радвлади. Цілковито і остаточно осуджую всі ці мої ухили, йтиму далі неухильно радянською лінією громадянського життя. Прошу прийняти до уваги, що без наміру я спричинився і до нелегального угруповання молоді, сам до нього не належачи і в роботі його участі не приймаючи, також і до політичного — характеру скритого помину Петлюри — і до ухилу єдиного національного фронту. Сталося так не через мій намір, плян, бажання, а через мою необачність, пасивність, неухильність до аналізу оточення і одірваність від радянського громадянського життя. Готовий і зараз, в час зазіхань сусідніх імперіалістів на здобутки праці робітництва Радян[ської] держави, віддати свої сили на боротьбу з імперіалістичними захватними заходами світової буржуазії, як ставав я на ту боротьбу і раніш, обстоюючи на Україні єдиний пролетарський фронт.

Володимир Чехівський

Допрашивал:

[ГОРОЖАНИН]

23/VII–[19]29 р.

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 27.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

№ 125

**Протокол-заява Володимира Чехівського
від 4 серпня 1929 р.**

ПРОТОКОЛ-ЗАЯВА

1929 року 4 серпня, я, нижче підписаний, показав: Моя діяльність, що виявилась в помилках перед Держ[авною] Рад[янською] владою, та її обставини такі. Після смерти дочки 16/Х-1923 р. і майже одночасно позбавлення громадської роботи через мої виступи в церкві зі словом я залишився самотнім. Щоб самотність усунути, я закликав товаришів дочки одвідувати мене що місяця 16-го, в день смерти дочки. Ці одвідини зпочатку проходили в спогадах про покійну дочку.

Пізніше в розмовах увага переходила і до питань окремих школярського життя, особистого, мистецького, літературного, наукового, громадського, релігійного. Завітання не були правильні. Приходили то одні то другі, в різний час сходились, різно розходились. Зпочатку приходило більше, потім все менш, часто і нікого не було. Більш заходили ХРИСТОСЕНКО Ол., ПАВЛУШКО М., ДИМНИЧ В., СОЛОЧИНСЬКИЙ В., МАЗУРЕНКО Вік., МАЗУРЕНКО Г., СКРИПНИК М., ОЛТАРЖЕВСЬКА В.

Під час їх завітань старших майже не було. Зпочатку раз чи два заходив В. ДУРДУКІВСЬКИЙ. Бував і П. КИЯНИЦЯ, колишній укапіст, до приєднання до КП/б/У. Після моєї розмови з ним, в якій я виявляв хитання і пристосування в колишній діяльності укапістів, він перестав бувати [1]. Моє уявлення кожного зокрема з відвідувачів я подав в попередніх показаннях. В розмовах я часто переходив до спогадів з моєї минулої революційної боротьби. В цих спогадах я твердо виявляв всі вдступи від правдивого революційного шляху і центр[альної] ради і директорії з Петлюрою, показував націоналістичні буржуазні тенденції в організації, в орієнтації на антантовські, буржуазні уряди, в орієнтації на єдиний національний фронт.

Визнаючи шлях Радвлади за єдино правдивий, разом з тим я вів і критичні розмови про ті чи інші прояви сучасного життя, зокрема, про небезпеку в НЕПі; про т.з. «обростання непманів», про господарські недостачі, про постачання, про бюджет, бюрократизм. Мої критичні уривчасті зауваги не були якоюсь системою. В них помилкою було те, що я не з'ясував причин недостач умовами переходової доби, переходних труднощів. Мої уривчасті, побіжні зауваги були виявом недокінченості думки. Вони були неповні і через те давали неправдиве освітлення і уявлення справи, але це було помилкою, а не боротьбою проти Радвлади. До таких розмов, що невикінченістю думки могли викликати неправдиве уявлення, належить і розмова про бюд-

жет, що я подав в попередніх показаннях. Часом відвідувачі приносили вірші або оповідання тих чи інших авторів і читали їх.

З років 1925–[192]6 почав пробиватись в розмовах молоді вплив питань Донцова з Літер[атурно] Наук[ового] Вісника львів[ського] вид[авництва]. Виступав під впливом ДОНЦОВА ПАВЛУШКО. Одного разу він приводив докази за сильну національну владу з аргументації, що ДОНЦОВ викладав в раніших своїх статтях і пізніших в ЛНВ львів[ського] вид[авництва]. Я відкидав ті докази, протиставляючи буржуазній національній диктатурі не буржуазну, а пролетарську демократію в умовах диктатури пролетаріату.

Також ПАВЛУШКО приносив статтю-некролог ДОНЦОВА про ПЕТЛЮРУ, як я це подав в раніших показаннях. Смерть Петлюри викликала зацікавлення причинами її.

З приводу смерті ПЕТЛЮРИ я тоді висловив думку, що весь його відступ від революції, як діло провокації антантовської буржуазії, загибель його і великого числа людей, що пішли з ним, це є в українському житті велика втрата, зла втрата сил, бо полягло багато, людей, що могли б не руйнувати, а стати до творчої революційної справи, а полягли через буржуазну провокацію. Моїх виступів проти думок Донцова і, взагалі фашизму присутні не відкинули.

Коли одного разу як я це докладно подав в своїх попередніх показаннях, я ділився з відвідувачами своїми спогадами про працю в колишніх самоосвітніх гуртках молоді 1900–[19]17 рр., освітлював їх працю, їх значіння, для прикладу, а разом з'ясовував взагалі потребу самоосвітньої роботи над собою ПАВЛУШКО сказав, що їх шкільне товариство згоди та єдності зовсім занепадає. Свої відомости про це товариство я подав в попередніх показаннях.

На заувагу ПАВЛУШКА я зазначив, що кращий спосіб поєднання молоді це самоосвітня праця. Згадували тут, що самоосвітня праця ведеться в різних легальних гуртках, ІНО. Я висловлював думку, що рядом з тими гуртками можуть вести роботу і ті, хто раніш працював в товаристві згоди та єдності. Я знав, що при мед[ичному] Інст[итуті] існувала студ[ентська] мед[ична] громада і мала прилюдні засідання. Треба визначити тільки предмет самоосвіти.

Тут говорили і про різні назви гуртків. Здається, пропонували і назву СУМ. Ця розмова не була утворення товариства, або виробленням його форм і напрямку. Висловлював я ту думку, що поруч з гуртками матеріалістичного вироблення самоосвітнього матеріалу можуть стати і гуртки етичного дослідження, що звертали б увагу на вироблення характеру. Казав я й про те, що гурткове опрацювання матеріалізму ще не обіймає всіх методів, потрібних для вироблення й удосконалення характеру. Що утворило з себе товариство згоди та єдн[ості], як пройшло переформування, що робило, хто увійшов в нього, яку назву засвоїло — все те було без моєї участі. Ні в організації, ні в роботі нового поєднання я участі не брав. Після попередньої розмови при-

носив мені через якийсь час ПАВЛУШКО проект програму для товариства, що заступило товариство єдності та згоди. Про розмову цю я подав докладні відомості, в попередньому показанні.

Проект програму я не радив, бо не поділяв його. Зауважив, що молоді потрібний не такий проект, а справжній програм-конспект для самоосвітньої праці з докладним зазначенням шляху самоосвітньої праці і літератури справи. Цим я спиняв ухил серед молоді, що на мою думку був хибним. Коли ПАВЛУШКО зауважив, що їх товариство може існувати, занепадає. Довідавшись, що поєднання не легалізувалось, а в нелегальних умовах існування я не припускав, я радив ПАВЛУШКОВІ зовсім припинити справу з закладанням товариства, а потребу в товариській єдності задоволити легше персональною дружбою. Всі мої розмови і поради Павлушкові були лише випадковими побажаннями. В товаристві я не працював. Що в дійсності робив Павлушко з товариством, чи існувало воно навіть, я того не знав, вже прошло багато часу, кілька років з [мо]менту останньої розмови, ні ПАВЛУШКО, ніхто мені не казав, чи залишилось ще від товариства чи ні. Я вважав що воно не існує.

Відвідування мене 16-го числа за останні роки зовсім припинилося. Випадково ще один-двоє заходили. Розмови теж зійшли лише на обмін новинами. Так само собою випадкове моє зближення з молоддю спинялося, бо природою річей товариші дочки розходилися в різні кінці до інших справ. Моя провина була в тому, що я попускав ухилу серед молоді, що бувала у мене, до утворення незаконного угруповання, хоч сам і не поділяв того ухилу, бо той ухил мав вплив донцівських тенденцій.

Моя помилка була: 1) що я до кінця виразно, чітко не переборював у ПАВЛУШКА нахилів до Донцовщині, хоч і виступав проти цього напрямку, 2) що я, радивши стати на самоосвітній шлях в гуртках, не настояв на тому і, не перевірявши справи з товариством, мовчки неначе потурав незаконній формі існування товариства. В дійсності я не давав думки утворювати незаконне товариство, не давав ні напрямку, ні організації товариству, що про нього говорив мені ПАВЛУШКО, і напрям, і організація в ньому не мої. Таке ставлення у мене до товариства йшло від того, що у ПАВЛУШКА я бачив донцовський ухил, а той ухил був мені супротивний.

Моя помилка була і в тому, що я серед молоді в своїх критичних оцінках, недотач нашого громадського життя не з'ясував справи повно до кінця, не виявляв різниці між умовами переходової доби і діянням державного керівництва. Ці помилки мої були наслідками того, іменно, що я не вів систематичного керівництва молоддю, а тільки випадково впливав настроями своїми, що в моїх стосунках до молоді випадковість керувала всім. Я довідувався про події тільки після їх настання, як це й було з новими формами товариства, що замінило товариство єдності та згоди.

Відокремлено місце в моїй діяльності, що виявилась і в помилках, перед Радвладою, займає справа з поминанням ПЕТЛЮРИ на панахиді по Ів. Франкові. Докладні відомості я подав в окремих показаннях. Ціле виявлення цієї справи таке. 1926-го року сповнялось десятиріччя смерті Івана Франка, параф[іальна] рада Соф[ійського] собору ухвалила відправити урочисту панахиду по Іванові Франкові. Ніяких розмов про поминання Петлюри не було. Коли ж вивішено було в соборі оголошення про панахиду по Ів. Франкові, після служби в соборі я вийшов, ідучи додому. Часто при виході мене спиняють люди й питають про ті чи інші церковні справи, про мої промови то-що. На цей раз підійшла до мене невідома мені людина і запитала чому Україн[ська] церква не служить панахиди по Петлюрі.

У той час газетах були звістки про убивство Петлюри. Я відповів, що україн[ська] церква не служить панахида по Петлюрі з внутрішніх церковних мотивів, бо Петлюра не був діячем церкви. На закид мого бесідника що церква забороняє молитись за Петлюру, я відповів, що царське православ'є накладало заборони на молитви за тих, хто йшов проти царсько-панської держави, як напр[иклад] за Степана Разіна або Мазепу. Індивідуальної, не громадської молитви церква не боронить. Євангеліє дає заповіт молитись за всіх, навіть за наших ворогів, себ-то, і за злочинців. Хто почуває дійсно релігійну потребу духу, хай приходять хоч на панахиду по Іванові ФРАНКОВІ і молитесь і за Івана Франка і за всіх, за кого хоче, може молитись індивідуально і за Івана і за Симона про відпущення їх гріхів. В той час коли за панахидою вголос читаються поминальні імена, в церкві тихо кожний вірний може молитовно поминати імена тих, кого в нього є потреба релігійного настрою пом'янути. На тому кінчилась наша розмова, хоч мій бесідник залишивсь незадоволеним.

Після того я стрівав, здається, В. ДУРДУКІВСЬКОГО і розказав йому про те, що має бути урочиста панахида по Іванові Франкові в 10-річчя його смерті, що всім з інтелігенції, що визнаються до Християнства, слід прибути на панахиду, додав йому й то, що я говорив, коли питали мене про панахиду по Петлюрі. В справі панахиди по Петлюрі заходили до мене на помешкання Павлушко теж з запитанням про панахиду по Петлюрі. Я йому сказав те само, що і при першому запитанні про панахиду. Коли в розмові з Павлушком виникло питання про те, хто убив Петлюру, привівши цитату з наших газет що передавала цитату з закордонної преси про руку з Москви, що ніби то винна була в смерті Петлюри, я казав, що Петлюру убила рука антантовської провокації, що повела його до зброї проти революційних сил, до національної ворожнечі.

Сама панахида по Іванові Франкові в Софійському Соборі відбулась тільки як панахида по Іванові Франкові. Церковне поминання називало тільки Івана

Франка. В промові своїй на панахиді я висвітлив значення релігійної поезії Ів. Франка: «Мойсея», та «Івана Вишенського» виявив силу, самовідданої любови Ів. Франка до людей, взагалі без різниці нації. Закінчив проповідь суворо-церковною формулою панахидних виголосів поминання всієї церкви небіжчиків: «за тих хто раніш одійшов». Під час панахиди невідомі мені [люди] розкидали листочки з кількома словами про Петлюру. На знав я і не знаю, хто і як те зробив. В тому участі я не брав ніякої.

З моєї ініціативи параф[іальна] рада одіслала листочки до Адм[іністративного] Від[ділу], а в своїй ухвалі цілковито осудила спробу надати церковній відправі нецерковного характеру. Хоч з боку канонічного і теоретичного я не робив помилки, нагадуючи про право члена церкви молитись, за кого у нього є релігійна потреба, але з боку практики нагадуванням про право молитви і за Петлюру, я робив ту помилку, що не викликавши настрою релігійного до поминання Петлюри віддавав своє нагадування звичайним настроєм, що зв'язуються з іменем Петлюри, а ті настрої нецерковні, бо в діяльності Петлюри не було церковної роботи.

Отже, теоретична засада нагадування про право молитви кожного, з одного боку, а з другого боку неухважність до дійсності привели мене до помилки нагадування про можливість молитовного тихого поминання Петлюри. Надавати ж поминання Петлюри політичного характеру я зовсім не хотів, не мав такого наміру, не йшов на те. Я гадав задовольнити лише право кожного члена церкви на індивідуальну, не громадську тиху молитву. Своєю думкою про тихе поминання Петлюри я поділився з 2–3 людьми. Відкидаючи поминання Петлюри всією церквою, бо він не був церковним діячем, я з громадського боку вважаючи всю політику Петлюри за переступ проти діла і соціального, й національного визволення на Україні, не мав і не маю мотивів для шанування його діяльності, а маю лише осуд.

Ставши 1921 р. до роботи в церкві більш суцільно, ніж перше, я одходив від громадського життя. Припинилося з 1923 р. моє професорство, а [з] 1924 р. наукове співробітництво в Всеукр[аїнському] Наук[овому] С[ільсько-] Госп[одарському] Комітеті, професійне членство. Припинилось знайомство з членами КП/б/У, а також з колишніми членами УКП, що з ними я здавна був знайомий, з 1924 р. ослабла й моя участь в справах церкви, бо я не увійшов до складу ВПЦРади. Я залишався самотнім. Природньо повернувся я до старих родинних знайомств.

З 1924–[192]5 р., почав відносно частіше заходити до старих — родинних знайомих. Потреба була хоч в малому людському оточенні, в поділі спостережень, думок. Заходив я до Л. М. СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ, до В. Ф. ДУРДУКІВСЬКОГО, С. Ол. ЄФРЕМОВА, зрідка дуже до О. ГЕРМАЙЗЕ. Одного разу, як мені здається 1926 р., мене закликав на раду В. Ф. ДУР-

ДУКІВСЬКИЙ. Там був я, В. Ф. ДУРДУКІВСЬКИЙ, С. ЄФРЕМОВ, О. ГРЕБЕНЕЦЬКИЙ, О. ГЕРМАЙЗЕ й, здається, Л. М. СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА. ЄФРЕМОВ казав, що є потреба в спільному обговоренні і обміні думками в питаннях громадського інтересу з життя України, бо кожний з нас не перевіряє своїх думок думками других, ми не живемо громадським життям, розрізнені між собою. Обмін думками — елементарна потреба кожного громадянина. Я зазначив, що цю потребу ми можемо задовольнити спільною дослідницькою роботою над життям України, над шляхами революційного її визволення, а також дослідженням шляхів визволення для частин України, що під неволею буржуазних держав, а саме: Галичини з Волинью, що під Польщею, Буковини та Закарпаття. Не політичну роботу, а роботу охочих дослідників як я казав, ми змогли б робити, аналізуючи і оглядаючи життя. В обсяг дослідження нашого мало входить і минуле, і сучасне, і майбутнє.

Здається, ЄФРЕМОВ пропонував назвати наші спільні дослідницькі наради «СВУ» або «Спілкою визволення України». Я зазначив, що така назва може бути приводом до змішування наших нарад з колишнім закордонним «Союзом визволення України». ЄФРЕМОВ відповів, що назва «спілка» нас відрізняє. Я казав і те, що можна прийняти цю назву о стільки, о скільки західні частини України в буржуазному поневоленні, себ-то Галичина з Волинью (що під Польщею), Буковина та Закарпаття. Зазначив я й те, що можна прийняти цю назву в обмеженому розумінні і відповідній формулювці, як визначення «Спілки виучування визволення України». «Визволення України» в розмові що до майбутнього часу розумілося не як визволення радянської України, а як визволення всієї Соборної України, себ-то як закінчення процесу визволення, що почався на Радянській Україні, де визволення вже сталося. Я посилався на те, що величезна більшість населення України радянської визнає свою Радянську Республіку, як і я, за визволену.

Остаточного оформлення назви не було вироблено. Ні програму політичного, ні політичної тактики не мала на меті нарада і не обговорювала того. З розмов з'ясувалося лише, що намічаються спільні дослідницькі наради. Здається мала відбутися друга нарада у Л. М. СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ, але як я уявляю, або вона не відбулась, або я її пропустив. Більш нарад не знаю. Вже кілька років ніхто мені ні слова не казав про ці наради. Я забув про них, вважаючи що думка про наради не збулася, що більш нарад нема, і що нема й ніякої їх організації. Нарада, що відбулась, не визначила ні органів, ні функцій і не мала того на меті, бо для нарад, що намічались, не треба було якихось органів, керівництва. Ні про які зв'язки «СВУ» на місцях мені нічого невідомо. Після того, як наради не продовжувались і фактично не існувало ніякого посідання під назвою «СВУ», хоч я й брав участь в єдиній нараді і в тому розумінні належав до «СВУ», себ-то до наради про «СВУ», але то було

лише на одній нараді, в дійсності потім ні нарад, ні їх організації я не бачив, думаю, що їх не було, до них я не належав і вважаю, що членом після першої наради «СВУ» далі я не був.

Напряв «СВУ» можна лише уявляти на підставі розмов на першій нараді. Напряв єдиний — культурно-громадський, науково-дослідницький, не політичний, бо завдання спільних нарад — спільне дослідження життя України, виучування процесу визволення України, революційного її руху. Так справа виявилась недвозначно з розмов на нараді. Справа з можливістю легалізації нарад не обговорювалась, бо ще не виявилась остаточно і форма нарад. Хоча нарада не була політичною і не ставила собі завдань політичної боротьби, але вона не указала й певного громадського шляху в своїй дослідницькій роботі, не було дано на нараді єдиного критерія правдивого шляху, єдиного мірила — не було визначено за основу дослідницької роботи розвитку творчих сил пролетаріату. Невизначність наміченого шляху дослідження громадського життя й була помилкою перед Радвладою, як і відсутність легалізованості.

Крім вище згаданої моєї діяльності, що виявилась в помилках перед Радвладою, зазначаю ще помилки моєї в звичайних розмовах з знайомими. Подавши такі окремі розмови в попередніх показаннях, подаю виявлення розмов в цілому. Критичне ставлення до тих чи інших заходів Держвлади, непогодження з урядовими поглядами на де-які справи сучасного життя — це було основною виявою ухилу від правильної лінії. Ця форма розмов найбільше торкалась розпоряджень що-до церковного життя. Стоячи довгий час коло церковної справи, я не визнавав в розмовах за справедливі різні розпорядження що до заборони церковних зборів, відібрання храмів і т. ін. Повставали розмови про інші питання випадково. Такою випадковою була моя промова за трапезою у ЄФРЕМОВА. З'ясування цілковитої лояльності тої промови я подав в попередніх показаннях.

В промові я обстоював за висвітленням часті революційного руху на Україні, єдності його з інтернаціональним революційним визвольним рухом і відрізненості його від націоналістичних течій, що приводили до національної ворожнечі і її виявлення в погромництві. В інших розмовах було критичне ставлення до практики НЕПу, до господарських нестач життя, до бюрократизму, до нестач громадянського життя в тісному розумінні. В розмовах національного питання, хоч і не поділяю думки про єдиний національний фронт, але часом потурав ухилу розмови в бік єдиного нац[іонального] фронту тим, що не розкривав загрози єдиного національного фронту з буржуазним напрямом, буржуазним громадським командним складом, не скеровував уваги на потребу в першу чергу боротись з національною буржуазією, звертаючи між тим увагу на боротьбу з сусідньою буржуазією, і тим не викриваючи небезпеки буржуазного гноблення через підсилення національної буржуазії і

поєднання її з міжнародньою буржуазією. Ці розмови не були системою. Випадкові, уривчасті зауваги не більш.

Критичне моє ставлення до тих чи інших урядових заходів або думок викликало враження моєї ворожості до Радвлади. Того вражіння я не розвивав, бо не з'ясував дефектів життя, про які говорив, умовами переходового часу. Але і в розмовах ворожості до Радвлади у мене не було, як я це докладно подав в попередніх показаннях про окремі розмови. Ніколи в розмовах я не відділяв себе від радянської державності і визнавав себе завше за одного з тих хто обстоював завше за Радвладою. Крім критичного характеру багато розмов було і таких, де я виявляв повне співчуття заходам влади. Так сучасні заходи Держ[авного] уряду в сільськогосподарській політиці, сільськогосподарській колективізації, індустріялізації, міжнародній, національній, політиці та й інших галузях стрівали з цього боку повне визнання, співчуття і бажання спільної праці. Ідея колективізації сільського господарства найактуальніша в наш час мала мене за свого виразника ще на з'їзді РумЧерОд'а в Одесі 1917 р. Цю ідею я підніс в доповіді на з'їзді про аграрну справу.

Моє обстоювання за Радвладою відоме. Уже після відходу мого від директоріанського уряду іменно за розмови мої за прихильність до радвлади агенти антанти поставили вимогу від директорії: «гнать більшовика ЧЕХІВСЬКОГО, як собаку», пізніше в закордонній пресі і серед еміграції як знаю я від амністованих емігрантів, вважали мене за радянця і репресії проти мене викликали ще 1922 р. непорозуміння. В останні часи також на підставі розмов зі мною мене називали і вважали за комуніста, марксиста і більшовика і громадянські і церковні кола. Це показує, що і в приватних розмовах я був не лише критиком, а й прихильником Радвлади.

Визнаю мою помилку перед Радвладою в тому, що оповіданням про самоосвітні гуртки молоді в минулому я звертав увагу молоді, що відвідувала мене, на ці форми організації, і тим міг спричинитися без наміру і бажання, не передбачаючи того, до утворення незаконних угруповань, хоч сам я ні в закладанні, ні в організації, ні в роботі незаконних гуртків молоді участі не приймав і не знав коли й як вони утворились, зокрема, коли і як гурток товариства згоди та єдності чи частина його перетворювався в «СУМ», чи в інше товариство. Коли ж мені говорив ПАВЛУШКО про існування гуртка, хоч я й не знав гуртка і не уявляв, яке то було існування, все ж радив припинити його, вважаючи на нелегалізованість його. Визнаю ту провину перед Радвладою, що своїм теоретичним обстоюванням права члена церкви на тиху молитву поминання того, кого він хоче, я без заміру і бажання, міг спричинитися до політичного поминання Петлюри, хоч сам політичного поминання не хотів, не передбачав і не помічав ні у кого на панахиді.

Визнаю помилку мою перед Радвладою в тому, що прийняв участь в нелегалізованій нараді, що мала метою вести спільне дослідження визвольного

життя України і намічала назву для цієї спільної роботи «Спілка Визволення України» в розумінні Соборної України цілої.

Визнаю помилки і в окремих розмовах в критичному і разом невиразному ставленні до недочетів життя в нашій Радянській Республіці. Не перевіряючи своєї діяльності в моєму ставленні до Радвлади, уявляючи взагалі лише постійне своє обстоювання за радянською державністю, я не оцінював належно своїх ухилів, бо їх причиною не була зміна політичного світогляду, не було переконання, а сталися вони від моєї втоми, байдужності, неувважності до оточення, відірваності від громадського життя. Мою вірність в основних моментах радянського життя Радвладі свідчать мої діла з часу революційної боротьби. Ставши в ряди революційного соціалізму з 1897 р. в групі «соціал-демократів — драгоманівців» в 1900 р. вступив до РУП, з нею в 1908 р. реформувався в УСДРП, де й працював до січня 1919 р. В 1905/6 рр. працював в Черкасах, організував револ[юційне] робітництво, не допустив погрому. За те був ув'язнений і осуджений до 3-х років заслання на Вологодщину. З 1914 до 1917 р. був в Одесі під «гласним» доглядом поліції. З 1917 року, ведучи справи Одес[ького] Комітету УСДРП, цілковито став на шлях револ[юційного] марксизму, на шлях більшовиків РСДРП. В Одеській боротьбі з тимчасовим урядом виступав разом з більшовиками Хмельницьким, Рузером, Орловим.

В жовтневі дні на чолі Одес[ького] Рев[олюційного] комітету разом з більшовиками я здобував перевагу Рад[янській] владі. Коли Центр[альна] Рада змінила єднання з радянською владою на антантовську орієнтацію і під впливом антантовських агентів Мала Центр[альна] Рада почала боротьбу з Радвладою, я з Одес[ьким] Комітетом виступили з протестом проти політики Генер[ального] Секретаріату і Малої Центр[альної] Ради на ближчій повній сесії (УШ) Центр[альної] Ради я вніс пропозицію про негайне поєднання з Радвладою РСФСР. Центр[альна] Рада ухвалила мою пропозицію, але Ген[еральний] Секретаріат і Мала Рада не виконали, під впливом антанти, ухвали Великої Центр[альної] Ради. Я тоді одійшов від лінії, що взяла Мал[а] Центр[альна] Рада, і в боротьбі проти Радвлади не приймав участі.

В час гетьмана мене було обрано до ЦК УСДРП, я переїхав до Київа і в літі 1918 р. ЦК УСДРП при моїй участі схилився до визнання радянського напрямку. Я прийняв активну участь в вирішенні організувати Рев[олюційний] Комітет і при ньому Військово-Рев[олюційний] Ком[ітет] для повстання проти буржуазної влади, проти гетьмана також у вирішенні вступати до поєднання з Радвладою РФРСР. Представники ЦК УСДРП тт. Вас[иль] Мазуренко і Вол[одимир] Винниченко досягли погодження з тт. Х. Раковським і Д. Мануїльським, представниками РФРСР. Погодження було прийнято на підставі чотирьох пактів: 1) визнання принципове РадВлади, 2) спільна військова боротьба проти імперіалістичних нападів, 3) суверенітет державний, 4) неприпускання утворення на своїй території проти спільника зброй-

них угруповань. За Українську Радвладу почали ми повстання проти гетьмана. Але в той час як ЦК УСДРП з Рев[олюційним] Комітетом підготовлював в Києві вибух з середини, директорія, що утворилась не в погодженні з ЦК і РевКом, виїхавши до Білої Церкви, взяла там інший напрямок. Коли повстанням з середини Київ скинув владу Гетьмана, директорія з корпусом Коновальця виступила до Києва. Виявилось, що директорія прямує до антантовської орієнтації. Прийшлося знов стати до боротьби за наш принцип РадВлади. Мав намір я за допомогою УСДРП перебороти новий ухил директорії, але ЦК партії теж схибнув, більшість подалась за директорією.

Тоді я здумав поставити перед фактом директорію і поспішив, настаючи на тому, послати до Уряду РФСР посольство з метою поєднання на чолі посольства був Семен МАЗУРЕНКО. Посольство досягло згоди і умову на підставі попередніх 4-х пактів підписав Уряд РФСР на чолі з В. І. ЛЕНІНИМ, ЧИЧЕРИНИМ, і КРАСИНИМ, але про це вісти не дійшли до нас. Якесь невідома сила поривала зносини. Думаю, що то був скритий наказ. Коли і Труд[овий] Конгрес, і з'їзд січневий УСДРП став на антант[івську] орієнтацію, коли всі заходи припинити погромницькі вияви не мали успіху, я в січні одійшов від Уряду і від партії, поїхав у Винницю за директорією, сподіваючись там її умовити до поєднання з РадВладою. Доповідь мою, як громадського діяча, вислухали, але обіцянки в цей час антанти перемогли. Я залишився з відмовленням. В Кам'янці ще раз спробував на чолі революційно утвореного Комітету Охорони привести директорію до поєднання з РадВладою.

Одночасно Комітет Охорони спинив погромницький ухил і не допустив погрому в Кам'янці. Але від директорії надіслано було тисячу галицьких жандармів для знищення Комітету, з наказом розстріляти Комітет, лише настрої громадянства і гарнізона не допустив до того. Доказом твердості моєї радянської лінії було й те, що в Кам'янці я, залишаючись під доглядом контррозвідки головн[ого] атамана, все ж в той [мо]мент, коли, загрожувала небезпека від контррозвідки, як я випадково довідався, члену партії більшовиків, тов. Михайлові БАРАНУ та тов. Дубині, я попередив товаришів, зокрема тов. М. Барана, що тепер працює в Київ[ському] Окр[ужному] Пар[тійному] Коміт[еті] КП/б/У і вони врятувалася від тяжкої загрози. Також в Кам'янці уже під час польської влади в Університеті я прочитав лекцію про політичне становище, закінчуючи її закликком: Хай живе Українська Радянськ[а] Соц[іалістична] Республіка. Коли червоний фронт пройшов через Поділля, я став до праці в ВУЗ'ах Укр[аїнської] Р[адянської] С[оціалістичної] Республіки. 1921 р. Верховна Слідча Комісія при РадНарКомі України перевірила, мою діяльність і ухвалила, що я «совершенно реабилитирован от всякого обвиненія в контрреволюции». Релігійні мої переконання не дали мені змоги увійти в УКП, або в КП/б/У. Я залишився на громадській роботі без участі в політичному партійному житті. Перевіривши і аналізувавши свої помилки, що я їх

визнав, цілковито і остаточно їх засуджую. Прошу прийняти до уваги, що ті помилки були випадковими і виключеннями з постійного твердого простування радянською лінією, а також і те, що ці ухили мої від правдивої радянської лінії сталися скільки років тому назад, припинилися і не продовжувалися.

Прошу Уряд, Представництво РадВлади зняти з мене мої провини і дати змогу заглибити їх творчою працею. Бажаю одного — зі всією рішучістю неухильно йти правдивою лінією радянської державности і з оновленою енергією воздати сили свої на добро РадВладі, на велике комуністичне будівництво Україн[ської] Радян[ської] Соц[іалістичної] Республіки в Спільці Рад[янських] Соц[іалістичних] Республік.

Володимир Чехівський

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 57–67.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

Примітки:

[1] Володимир Чехівський був заарештований 17 січня 1921 р. згідно ордеру № 253, виданим «Подольской Губернской Чрезвычайной Комиссией по борьбе с контр-революцией, спекуляцией и преступлением по должности» (ГДА СБ України, спр. 69270-ФП, арк. 1). В протоколі допиту від 21 січня 1921 року записано з його слів: «Принадлежность к украинской Коммунистической партии в настоящее время находится в неопределенном положении вследствие устно заявленного мною несогласия с программой партии в религиозном вопросе» (ГДА СБ України, ф. 6, спр. 69270-ФП, арк. 4 зв).

№ 126

Протокол допиту Чехівського Володимира від 7 серпня 1929 р.

1929 року, 7 серпня, я, нижче підписаний, показав:

Моя церковна діяльність, що виявилась в відношеннях до РадВлади, та її обставини такі: праця моя в церкві викликана була моєю вірою, моєю релігійністю, що ще з дитинства і юнацтва живе в мені. Працюючи над історією церкви, досліджуючи відносини між царською буржуазною державою і церквою, я побачив ще студентом, що буржуазна царська влада зловживає християнство, церкву, що вона ложно авторитетом християнства піддержувала кріпацтво, пізніше через церковні органи, синоди і т. д., боролась проти вільного робітничого руху, що через церкву провадилось і виправдання і здійснення націоналістичних змагань, національного поневолення. З того часу я став на боротьбу за те, щоб церква не була органом ні соціального, класового поневолення, ні національного, ні індивідуального гноблення або експло-

атування. Проповідувати я почав з 1896 р. За царської влади я міг працювати лише уривками: проводив свої ідеї серед близького оточення. Ставши соціалістом в 1897 р., я поєднав соціальну визвольну боротьбу з боротьбою за визволення церкви від використання її пануючими гнобительськими верствами їх метою, ствердження панування.

Під час революційної боротьби я приймав участь і в визвольній боротьбі церковній. В 1918 р. виступав на церковних зібраннях з лозунгом: церкву визволити від використання її буржуазними верствами для ствердження ними їх панування. Прийнявши участь в визвольній боротьбі української церкви ще 1918 р., я виступив на соборі 1921 р. з рядом внесень, щоб не допустити Україн[ську] церкву до старого шляху служіння інтересам пануючих верств, інтересам націоналістичним. Мої внесення дали цілий розділ правил Собору 1921 р. Правила забороняють вживання церковного діла на яку-будь форму гноблення чи експлоатації, як соціальної, так і національної, так і індивідуальної, забороняють підогревання націоналістичних настроїв з метою повернення буржуазної влади, обстоюють за братерством націй, за єдністю церковів проти національної ворожнечі, виключности.

В 1922–24 рр. я виробив «Прилюдну Заяву», що її було стверджено на Великих Зборах Всеукр[аїнської] Ради. «Прилюдна Заява» недвозначно виявляє повну супротивність всяким формам буржуазної експлоатації і гнобительства через церкву і в церкві і повне сприяння розвитку і життя Робітничої Держави Рад в її змаганнях за визволення соціальне, національне та індивідуальне. Таке було у мене ставлення до РадВлади і в моїх промовах церковних, і в організаційній церковній праці. Через те помилковий в тактиці крок нагадування про право молитви і за преступника, за Петлюру, залишається, лише випадковою помилкою, коли весь час і вся система моєї праці в церкві скерована була лише на повну лойяльність і доброзичливість до РадВлади. Серед церковного громадянства стрівалися й інші погляди ніж ті, що захищав я в ставленні до робітничої держави; ті інші погляди були більш в стані настроїв націоналістичних, що ширились часом невідомо. Але націоналістичний ухил ясно виявився в Харківському церковному громадянстві. Один з тамошніх церковних діячів ДОЛЕНКО дивився на церкву іменно з націоналістичного боку і через те гадав, що україн[ська] церква повинна мати пріоритет від Держави на Україні. Слабша цей ухил виявлявся в розмовах ЩЕРБАНЕНКА, ЛЕЩЕНКА¹.

З цим ухилом я вів боротьбу, коли він виявлявся в тих чи інших виступах на церковних зібраннях.

¹ Це речення дописано над рядком рукою Чеховського, а також він ще раз підтвердив це дописом в кінці сторінки.

1925 р. я виробив тези на всесвітню християнську конференцію в Стокгольмі. Тези — дають відповідь на основні питання відносин між церквою й громадським державним життям у світі. Тези викривають неправди сучасного буржуазного світогляду, націоналізму, пацифізму ліги націй¹ в справі війни, в національним питанні і т. ін. з боку церковного погляду Тези йдуть проти сучасних заходів в закордонному церковному житті знов вжити церкву як знаряддя боротьби за зміцнення світового буржуазного панування проти світового робітничого визвольного руху. Ці тези, я певен, єдині на увесь світ і в Стокгольмі подібних других не було. Вони були синтезом і соціально-визвольної і церковно-визвольної боротьби. Вони характеризують дійсно моє ставлення до робітничої справи до РадВлади.

З 1925 р. Всеукраїнська] Пр[авославна] Ц[ерковна] Рада та її керівники виявили неправдивий ухил в своїх відносинах до РадВлади. Я скільки раз, як рядовий член церкви бачучи їх ухил, попереджав від нього. Попередження не мало успіху і ухил ВПЦР привів її до закриття 1926 р. Всі події тодішні виявлені в справах ВПЦР, Народа Всеукраїнська УАПЦ 3 вересня 1926 р., потім Покрівські Збори 1926 р. а далі Собор 1927 р., виявили ряд нецерковних ухилів від правдивої церковної лінії і осудили ті ухили: я теж виступав проти всіх ухилів за сувору суто-церковну лінію.

В 1928 р. Всеукраїнська] Прав[ославна] Ц[ерковна] Рада заборонила мені роботу в церкві, бо в час мого головування в Пар[афіяльній] Соф[іійській] Раді було розпущено від Адм[іністративного] Від[ілу] і пар[афіяльну] раду і 50[ятидесят]ку, за те, що 1) під час похорону М. ЗАГРНЬОЇ, письменниці, допущено було демонстративний вінок, 2) що робилися збори на висланця ГОРДОВСЬКОГО, 3) що були нелегальні гуртки сестрицтва, 4) що був нелегальний гурток любителів художніх співів і 5) припускались з кафедри Софії промови незаконного змісту. Я, як голова пар[афіяльної] ради, не брав участі в виконанні треби-похорону. Виконує требу причет, а умовляється і процесією керує титар (господар) як звичайно. Отже я лише перед самим розпуском пар[афіяльної] ради довідався про демонстративний вінок, хто його поклав не знаючи й досі.

ГОРДОВСЬКОГО П. було обрано за технічного робітника при Софіївському Соборі на Загальних Зборах Софіїв[ської] парафії в присутності представників ДержВлади і, до того, після позитивної відповіді представника, що тех[нічним] робітником при соборі Гордовський може бути, хоч обрання його на уповноваженого парафії було одведено. При висланню Гордовського йому ще не додано було всієї допомоги за час його роботи. Не додано було одночасно допомоги й іншим службовцям собору. На загальну допомогу службовцям і провадився збір в соборі, окремого збору на Гордовського в соборі

¹ Так в тексті.

не було. Крім того, коли Гордовський виїзжав, до християнському обов'язку, а не з якоїсь іншої причини, я поділився з ГОРДОВСЬКИМ тим, що парахвіяне давали мені на прожиток, і передав ще йому трохи грошей, що через мене йому передав де-хто з парахвіян. Організації збору не було. До мого головування в пар[афіяльній] раді за років два на засіданні пар[афіяльної] ради член її БЛОКОНЬ вносив пропозицію утворити організацію сестрицтва, але йому було одмовлено на тій підставі, що перше треба ствердити статут, а потім творити організацію. Той же Білоконь в кінці 1927 р. приносив до Президії ВПЦР аголошення для вивішення в соборі Соф[ії] з підписом: гурток аматорів.

В той час не Президія ВПЦР вела парафіяльні справи, бо нова пар[афіяльна] рада ще не була стверджена. БЛОКОНЮ й тут було одмовлено на підставі того, що ніяких гуртків не може бути без ствердженого статуту. Більше він не піднімав справи про гурток. Промов в Софіївському соборі незаконного змісту я не знаю.

В особистих зносинах, розмовах, що бували при зустрічах з церковними діячами, я дотримувався тієї ж лінії своїх церковних поглядів, що і в загально-церковному житті ставився до РадВлади лояльно, доброзичливо. Критичні моменти мого ставлення до де-яких розпоряджень ДержУряду в церковних справах я подав в попередньому показанні-заяві, від 5-VIII 1929 р. Бували у мене як і я у них, члени ієрархії, члени ВПЦР, священники, члени Софіївськ[ого] причету, члени-парахвіяне. Крім звичайних питань з церковного життя: про стан церкви, парахвії, богослуження, потрібні удосконалення, органи церковні, їх роботу. Часами парахвіяне запитували мене про мою віру. В зв'язку з газетними статтями, де ставився мені докір за змішування в світогляді релігії з марксизмом, мене парахвіяне питали про мій світогляд. На це питання я відповідав скільки раз оповіданням про історію мого християнства і соціалізму, відмежовуючись від т.з. християнського соціалізму. Ці розмови велись досить довго. Після заборони мені праці в церкві від Президії ВПЦР 3-IX-1928 р., я вже не вів ніякої роботи в церкві. Отже, я як голова лише пар[афіяльної] ради, поніс відповідальність не за свої вчинки або наміри, а за оточення, за тих, хто всупереч моїм переконанням і моїй праці, допускав незаконні.

Моя діяльність в церкві проходила на виду у всіх: або на кафедрі, або у Всеукр[аїнській] Прав[ославній] Ц[ерковній] Раді, або в пар[афіяльній] раді. Поза церковними органами в якихсь інших органах коло церкви я не працював і таких не знаю. Я працював лише в легальних органах. Моє переконання, діло всього мого життя, — це очищення церкви від внесення в церкву прагнень панських буржуазних верств, їх експлоататорства, гнобительства, націоналістичних змагань. Ідучи за цією ідеєю я рішуче і гостро завше виступав в церковній діяльності проти внесення в церкву нецерковних супротивних Рад-

Владі, впливів, як свідчать про те основні події церковного життя україн[ської] авток[ефальної] православної церкви.

Волод[имир] ЧЕХІВСЬКИЙ

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 82–86 зв.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

№ 127

Протокол допиту Володимира Чехівського від 4 вересня 1929 р.

1929 р., 4 вересня, я, нижчепідписаний, показав на запитання про націоналістичний протирадянський напрямок в українській автокефальній церкві і громадянстві, та про їх сполучення в СВУ. Національне здорове життя входило у відродження української церкви в законних формах. Державна Радянська Влада не заперечувала національних форм в житті української церкви. Керуючі пригноблені народи і до національного визволення, РадВлада дала всю повноту змоги і українській церкві пройти шлях національного визволення, се б то перейти до вживання рідної мови в богослуженні.

Національне питання зпочатку в українській церкві стояло на правдивому шляху, але далі, уже після 1-го всеукр[аїнського] церковн[ого] собору, що правдиво вирішив національну справу в церкві, націоналістична частина громадянства, що потерпіла поразку на політичному полі, побачивши відроджену українську церкву, пішла до церкви з своїми націоналістичними прагненнями, хоч в відродженні церковному і не брала безпосередньої участі, і внесла в церковне життя націоналістичний напрямок, що намагався використати церкву для національного егоїзму, для підсилення націоналістичної течії в суспільстві. Одже в цьому націоналістичний напрямок переступив церковні межі, ставав на політичний шлях, супротивний радянському, бо завоював собі політичні елементи.

Цей націоналістичний напрямок в церкві сполучився з націоналістичним напрямком серед позацерковного громадянства. Найвиразніше він виявився 1924–26 рр. в Харківській групі ДОЛЕНКА. Формами виявлення його були: вплив на керівні церковні органи в окрузі і на ВПЦР, на підбір духівництва, та на проповідництво. Коли націоналістичний напрям став виявлятися, Органи Державної Влади вжили проти нього засобів застереження й попередження. Та ВПЦР, що вже була під впливом націоналістичного напрямку, стала на лінію клерикалізму, обстоюючи на громадським аналітичним ґрунті, а не на церковнім, невтручання Держави у життя церкви, се б то стала на незаконну лінію, не задовольняючи вимог Держави.

Коли ряд попереджень не вплинув на Всеукраїнську Раду, Державний Уряд ліквідував ВПЦР, а церкві дав спроможність вибрати нові вищі церковні органи. Після упадку націоналістичного напрямку в церкві, відновленні в церкві вищі церковні органи пішли вже суто церковним шляхом, відмежовуючись від націоналістичних громадських впливів. Одночасно з виявленням націоналістичного напрямку в українській церкві націоналістична течія йшла й серед позацерковного громадянства.

Ця течія в Києві відбилась серед молоді, напрямку СУМ, й серед громадянського напрямку СВУ. В націоналістичному напрямку церковному і позацерковному громадському була однаковість в настроях проти радянського змісту. Однаковість в настроях виявлялась в різних формах. В церкві виявлялась у виступах на відкритих церковних дозволених зібраннях, а в позацерковному громадянстві в незаконній організаційній формі. Спільний для обох цих форм націоналістичного напрямку протирадянській настрій, що виявився і в церковній діяльності, і в діяльності позацерковного громадянства, знайшов своє визначення, свій вислів в напрямі СВУ. За 1922–29 рр. націоналістичний напрямок позацерковних громадських кругів двічі виявляв тенденцію сполучитися з колами української автокефальної церкви. Вперше це зробила Харківська група ДОЛЕНКА у 1924–[192]6 рр. Те сполучення підряджало церковну справу націоналістичним нецерковним прагненням.

Воно зустріло з мого боку і з боку других церковних діячів заперечення і боротьбу, але не було подолане. Лише Державна Влада його ліквідувала 1926 р.

Вдруге виявило намір сполучити з націоналістичними громадськими колами і церковні кола 1926 р. СВУ. На нараді СВУ висловлено було побажання, щоб я скликав нараду з 5 осіб з мого церковного оточення. Ні завдання, ні характер наради не було визначено. Зараз же після наради СВУ я одсахнувся од тієї думки, щоб підібрати 5 осіб з мого церковного оточення і скликати нараду з них, бо я бачив Харківський приклад, з яким я вів боротьбу, а той приклад казав про неможливість, непотрібність, неприпустимість сполучення церковної справи з громадською, бо таке сполучення є суперечним завданням церкви.

Одсахнувшись від думки наради СВУ, я не вів абсолютно ніякої роботи в напрямі побажання СВУ ні серед церковного оточення, ні серед позацерковного. Фактично, в дійсності, сполучення між СВУ і церковними колами не сталося. З того ж 1926 р. українська автокефальна православна церква в своїх керівних колах і органах стає на суворо церковний шлях і одмежується від всяких націоналістичних впливів. Отже, націоналістичний напрямок, що виявлявся в церковних колах, і в позацерковному громадянстві, що виявився і в СВУ, йде вже з 1926 р. поза межами церковного життя. Так справа йшла фактично. А що я формально не відійшов від СВУ, не заявив про це, то виникало в моїй лише особі і то номінально сполучення церковного діяча з СВУ.

Тільки моя злочинна недбайливість спричинилась до того, що я тоді ж не довів справи до ясного і точного кінця, се б то, до формального невизнання і відходу від СВУ. Своїм виступом на нараді СВУ в справі самої назви СВУ я не дав цілковито виявитись в напрямку СВУ і через те і сам не міг спинити зразу справу СВУ, не добачивши тоді характеру течії СВУ. Ця течія зовсім мені чужа. Сором і безконечний жаль мучить мене, що я тоді ж лише фактично припинив стосунки з СВУ, а не завершив того і номінально, гадаючи, що вся робота СВУ припинилась. Компроміс мій стає переді мною тепер у всій своїй нікчемності, ненависний злий компроміс з чужою мені націоналістичною течією. Переоцінивши всі вияви націоналістичного напрямку і в громадських колах, і в церковних колах, і в спільному їх виявленні СВУ, я бачу і свідчу, що в тих націоналістичних змаганнях виявилась лише сліпа сила віджилої традиції, що утворилась ще в час національного гноблення в старій Росії, традиції, що дала тепер не творчу могутню живу думку, а хоровиті без провідної живої ідеї змагання в непотрібних нікчемних старих пережитих формах, змагання, що йшли в розріз з творчою роботою РадВлади і спричинилися до великого зла. Націоналістичний напрямок і в церковних колах, і в громадських колах, і в СВУ характеризується спільним їм нерозумінням РадВлади, недовірством до неї тоді, як Радянська Влада виявила і до церковної і до національної української справи творчу державну роботу.

Для Української автокеф[альної] правосла[вної] церкви Радянська Влада знесенням гнобительської, експлоататорської націоналістичної влади в Росії і на Україні дала передумови відродження, дала змогу українській автокефальній церкві здійснити визволення церкви від національного поневолення, дала можливість церкві перейти вільно на рідну мову, в богослуженні, в церковному житті дала змогу працювати церкві та її органам.

Мало того, коли в церкві почали виявлятися націоналістичні домагання, РадВлада обережно, толерантно застерігала, попереджала і тільки тоді, коли церковні кола ВПЦР залишилися на своїй нелойяльній лінії, РадВлада ліквідувала ВПЦР. І після того дала РадВлада можливість українській церкві, очистившись від націоналістичних елементів, наново обрати вищі церковні органи і жити своїм суто церковним життям.

Так і в громадським українським житті РадВлада дає виявленню національного життя нові творчі форми. Конституція СРСР та УСРР дає вирішення національного питання на Україні з забезпеченням національної творчости. РадВлада бере на себе велике історичне завдання — піднести українську культуру на рівень сучасних вимог розвитку, світового і українського пролетаріату. Українська освітня шкільна справа силами РадВлади підноситься грандіозним розмахом, невидано шириться українське видавництво і це робиться при надзвичайному напруженні бюджету. Піднімається велика справа індустріялі-

зації України, провадиться колосальної найвеличнішої ваги справа колективізації сільського господарства України. Піднесення індустріалізації на високий ступінь, а також колективізація сільського господарства України це — великий творчий фактор піднесення на вищий ступінь і національного українського життя. Розгортається вже на другий рік надзвичайна, усвідомлена, вирахована докладно, соціалістична будівнича плянова робота, наступає другий рік п'ятирічного будівничого державного пляну, рік величезніших сміливістю замірів, і величезніших завдань і величезніших досягнень пролетаріату, то буде соціалізм.

Виявляється ясна творча лінія керівної партії, її невидана у історії світу напружена спільна праця в будівництві соціалізму. Відходять, никнуть перед новим творчим життям віджилі форми минулої націоналістичної традиції, никнуть, щезають націоналістичні змагання і в громадському, і в церковному житті і лише кволим, нікчемним хоч і злочинним виявом цих змагань були і націоналістичні домагання і в церкві, і в громаді, що виявилася і в СБУ. Відчуваю і свідчу, як далеко без повороту відійшли від мене націоналістичні змагання і в церкві, і в громадському житті. Чую і свідчу, як близьке і рідне, і дороге мені соціалістичне радянське будівництво. Вже з 1928 р. після моєї відлуки од церкви і у всій моїй істоті піднялось відчуття жадоби праці в радянському соціалістичному будівництві, прокинувся в мені приспаний в перестанні роки послідовник творчого соціалізму. Всією істотою до останку прагну послужити великому ділу радянського будівництва.

Володимир Чехівський

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 94-97.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

№ 128

Додатковий протокол показів Володимира Чехівського від 8 вересня 1929 р.

1929 р. 8-го вересня, я нижчепідписаний, показав. Визнання провин моїх перед РадВладою, я дав повні в попередніх показаннях, ті визнання остаються в силі. Тепер визначаю фактами межі моїх провин:

1) В церковній діяльності моя провина в тому, що в часті полемічного характеру проти тих, хто обстоює безвірництво, се б то і проти керівної партії. Націоналістичний тон в моїх проповідях виявилосся лише в проповідях про заслуги української церкви і то було розходження з напрямком РадВлади. Велика більшість моїх промов не торкалася зовсім і тоном Рад[янської] Вла-

ди. Це промова на тлумачення Св. Євангелія книги Діяній, Апостольських послань, на церковно-історичні теми з загальної церк[овної] історії, з каноніки і інших галузів богословія. Проти РадВлади, як такої, я ніколи не боровся ні в якій спосіб, се б то не йшов проти державного ладу.

А на I всеукр[аїнському] церк[овному] Соборі виніс я пропозицію і вона була прийнята, такого змісту: виключити із церкви того, хто діло церкви вживає для повернення влади пануючих. Коли 1924 р. обрали новий склад ВПЦР, я не увійшов в той склад ВПЦР через те, що уже в підготовці виборів складу ВПЦР 1924 р. була тактика, що її не поділяв, а власне єпископи з мітрополітом засвоювали собі ініціативу складення списку складу ВПЦР. В склад ВПЦР я не увійшов, одмовився. Коли після обрання През[идії] ВПЦР закликали мене за службовця-благовісника, також одмовився, хоч до того часу видав благовісницьким відділом Вс[української] Пр[авославної] Ц[ерковної] Р[ади].

Про моє одмовлення може посвідчити і тодішній голова і його заступник. Одмовився я і 1925 р. на пленумі ВПЦР увійти в Президію ВПЦР. Розходження моє з Презид[ією] ВПЦР, крім справи керівництва внутрішнього в церкві торкалося і відношення до РадВлади. На мою думку ВПЦР тоді брала неприпустимий клерикальний напрям в державі, се б то одмежувалася від ДержВлади. Коли ВПЦР 1925 р. посилала делегацію до ДержУряду і мене закликала, я погодився, вважаючи на те, що ВПЦР ніби погоджується йти цілком лояльним шляхом.

Коли ж потім ВПЦР пішла все ж шляхом нелояльним я вже був в делегації не від ВПЦР, а від Укр[аїнської] Церкви. І в тій делегації йшов в розріз з ВПЦР і її напрямом. Про це можуть посвідчити учасники делегації 1926 р. як архієп. Ів. ПАВЛОВСЬКИЙ. В 1926 р. участю в Покрів[ських] Велик[их] Зборах, я підтримав новий напрям в Українській церкві, що визволялася від націоналістичного напрямку. Мій вислів 1926 р. про можливість тихого поминання С. Петлюри, хоч і набрав помимо моєї волі політичного напрямку значіння, не мав наміру політичного, через те він є провина, але не намірена.

В 1927 р. я увійшов до ВПЦР також, щоб підтримати напрям в керівних колах до визволення церкви від нецерковних впливів, елементів. Але моя терпимість до тих елементів, нерішучість в обмежуванні від них в церкві викликали й моє усунення ВПЦР від церковної роботи в 1928 р. Отже в церковній діяльності я винний перед РадВладою за полемічний тон де-яких промов, що переходив у ворожий тон носіїв ідеології безвірництва, винний і в нерішучості у визволенні Церкви від нецерковних елементів, в потуранні останнім, але я не вів боротьби проти РадВлади, як такої я не був ворогом РадВлади, хоч і був винний перед РадВладою.

2) В громадській діяльності за останні роки я не приймав участі. Моя провина перед РадВладою, що дозволяв собі перед молоддю, знайомою мені

критикувати прояви фактичного державного життя і викликав у юнацтва теж критичне відношення. Але разом з тим я виявляв цілком негативне відношення до націоналістичних ухилів, до Петлюровщини, до Донцовщини до єдиного національного фронту. Це посвідчать всі, хто говорив зі мною з юнаків в цій справі. Отже і тут я не був ворогом РадВлади, а винний перед нею за безвідповідальну критику, свідчить про це і моя стаття 1927 р. в «Пролет[арській] Правді»: «Діла антанти на Україні»¹. Присутність моя на одній розмові-наradі СВУ без всякої участі, потім в роботі СВУ теж є провиною, але й тут я нічим не зрадив РадВладі, бо і назву я заперечив і потім нічого не робив в напрямку СВУ і про роботу та зв'язки СВУ нічого не знав. Отже і тут я винний за участь в розмові, але ворогом РадВлади і тут не був.

Прошу Суд прийняти і ці факт до уваги, коли моя справа буде розглядатись, і полегчити присуд.

Володимир Чехівський

3) В істоті своїй я не був ворогом РадВлади ніколи, не йшов проти РадВлади, і тільки своїми провинами чинив зло РадВладі, не маючи такого наміру. Це тепер я усвідомив, пережив. Повний і рішучий здвиг пройшов в мені. Я одсахнувся від всякого компромісу з нерадянськими націоналістичними течіями, настроями, бачучи всю їх нікчемність і шкідливість. Переживши цей здвиг, всю свою істоту віддаю на служіння великому ділу радянського будівництва соціалізму, як про це вже докладніше подав в показанні 4-Х-1929 р.

Володимир Чехівський

[Допросив: Горожанін]

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 103–104 зв.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

№ 129

Додатковий протокол допиту Володимира Чехівського від 9 вересня 1929 р.

1929 р. 9 вересня, я нижчепідписаний показав:

1) Крім участі в Соборах, Великих Зборах Всеукр[аїнської] Ц[ерковної] Пр[авославної] Ради, в Президії ВПЦР, — моя організаційна церковна робота проходила і в парахвіяльній житті Київ[ської] Софіївської парахвії. З початку 1922 р. чи з кінця 1921 р. на загальних зборах Софіївської парахвії я вніс пропозицію організувати при парахвіяльній раді хор робітників слова (читців та проповідників) з парахвіян. Метою хора робітників слова було

¹ Це речення написано зверху над рядком.

піднесення проповідництва серед парахвіян та практична підготовка відповідно до ідеї української церкви, що є в згоді з ідеєю первісної християнської церкви про самодіяльну участь всіх парахвіян в служінні вірі християнській через її визнання, проповідання перед людьми. Загальні Збори ухвалили мою пропозицію і вибрали мене за керівника хора робітників слова. Загальні Збори були законні в присутності представника влади. Ухвала набула сили. Я оголосив, що репетиції хора робітників слова відбуватимуться раз на тиждень в приміщенні Вс[еукраїнської] Прав[ославної] Церк[овної] Ради, що його наймала для своїх потреб Парах[віяльна] Рада. Прийшлося вибрати день вільний від репетицій народного і художнього хорів співців парахвії. Порядок роботи моєї на репетиціях був такий. Молитва, потім моя чергова, зразкова для слухачів, проповідь. Проповідь звичайно була з'ясуванням Св. письма нового заповіту: євангелія, книги діянь апостольських та послань апостольських. Після проповіді мені давали запитання, я відповідав. Потім виступав хто-небудь з робітників слова з коротким поученням. Йому давали також питання й розбирали його слово. Крім проповідей робітники слова виступали з релігійними віршами перекладовими, або оригінальними, з релігійними оповіданнями. В кінці намічались бр[атчики?] робітники слова, що мали виступати зі словом на наступній репетиції. Іноді в кінці репетиції задавали питання з сучасного церковного життя, особливо з полеміки, що до висвяти собором церковної ієрархії, що до вживання рідної мови в богослужінні і інш. питань різниці між церквами.

Підчас запитань бувало, що той брат, який дає запитання, ухиляється від церковного кола думок і переходить до справ політичних. Я, як керівник, спинав такі виступи. Були випадки, коли той, що говорив в політичному напрямі, знов забрав слово і все ж хотів продовжити свою думку. Я тоді остаточно вже спинав його. Такі намагання бували в напрямі тому, що церковні проповідники повинні взяти на себе роботу загальну громадську піднесення української національної культури. Такий ухил виявляв брат ШЕКОТА. Ці ухили у виступах братів були лише недисциплінованістю думки, незвичкою віддаляти церковне життя від громадського. У 1923 р. чи в кінці 1922 р. викликано було голову парахв[іяльної] ради до Адмінвід[ділу] Окр[угового] Вик[онавчого] Ком[ітет]у, і пояснено, що братства такі, як робітників слова, повинні мати свій окремий статут, а при парахв[іяльній] раді не можуть існувати. Тоді було зовсім припинено роботу названого хору. Результатами праці репетицій було те, що скільки братів стали до проповідницької і священнослужительської діяльності.

2) З діяльності парахвіяльних організацій, крім всіх парахвіяльних органів священослужительських, хорових, причетових, господарських у Софіївській парахвії визначалась братерська допомога. Ця функція парах-

віяльної ради так була організована. Загальні Збори Софіївської парахвії ухвалили одну тарілку з зібраними під час богослужіння пожертвами парахвіян віддавати не на причет, а на братерську допомогу се б то на допомогу братам бідним, хорим, старим, ув'язненим.

Звичайно, більш активні сестри, парафіянки довідувались кому треба допомогти і роздавали ту братерську допомогу, даючи відчити парахвіяльній раді. Серед братерської допомоги окреме місце займала допомога в'язням. Допомога в'язням мала дві форми. Одна це — допомога в день свят різдва і пасхи. В ці дні натурою збирались святкові харчі і одвозились до в'язнів, роздавались по камерах всім без різниці, скільки хватало запасу.

Друга форма — це допомога персональна буденна харчами-передачами. Через кого-небудь або листівно в'язні звертались з проханням про допомогу. Звичайно в більшості це були священослужителі в провінції, що попадали у Київ до в'язниці, або парахвіяне з сільських україн[ської] церкви парахвії. Це видно з відчитів про братерську допомогу, що їх зачитували на загальних зборах парафії. Буденні допомога в'язням більш розвинута була в перші роки відродження україн[ської] церкви до [19]24 р., а після вона стала підупадати, останні роки я чув лише про святкову допомогу, як організовану, а буденна звелась до поодиноких випадків. Нікого політичного ні контролю, ні впливу на передачі в'язням не було. Передавали за одним принципом — звертання за допомогою і засобова можливість.

Тепер пригадую, що помагали і священослужителям і парахвіянам, що ув'язненні були, як винні з політичного боку. Таким були СТОРОЖЕНКО Григорій, ШЕВЧЕНКО Юрій, ДРОСЕНКО, ЛАПЧИНСЬКИЙ, ГОРДОВСЬКИЙ, ПОТІЄНКО та інші. Від парахвії я це знаю, не було напряду виключно політичним допомагати, не було й мови про допомогу політичним. Допомога була братерська, а не політична. Рядом з допомогою братерською окремі сестри з власної ініціативи давали допомогу окремим в'язням. Це була справа персональна, а не церковна. Одною з більш активних працівниць допомоги в'язням була парахвіянка Окс[ана] ПАШКІВСЬКА. Вона робила передачу багатьом, вона доповідала на Загальних Зборах іноді про допомогу в'язням. Серед багатьох, що вона їм помогала, були і різні політичні в'язні. Парахвія не чинила перешкод допомозі, знаючи, що допомога не забороняється законами.

Пригадую, що одного разу зустрівши з кошиком передачі сестру ПАШКІВСЬКУ, по дорозі до БУПР'у, почув від неї, що несе передачу ДЕРЕЩУКУ. Про організацію персонального фонду допомоги тому чи іншому політичному в'язню мені невідомо нічого. Знаю, що коли був ув'язнений той чи інший з церковних діячів допомогу йому давали через родичів парахвіяне персонально. Мені персонально також давали парахвіяне в моє розпорядження допомогу. З тої допомоги я ділився з другими. Так я допомагав ПО-

ПІСНКОВІ, ГОРДОВСЬКОМУ та іншим. Гроші, що я персонально одержував, як допомогу мені я звав часом допомоговим фондом. Допомога мені не була організованою. Вона йшла випадково, персонально.

Володимир Чехівський

[ДОПРОСИВ: Горожанін]

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 108–113
Оригінал. Рукопис олівцем на аркушах з блокноту.*

№ 130

Свідчення Володимира Чеховського від 10 вересня 1929 р.

1929 року, 10 вересня, я, нижчепідписаний показав:

1) На запитання про «Товариство Книга» лише вчора 9 вересня в моїй пам'яті повстало таке уявлення: здається, що після мого заперечення назви «Спілки визволення України» на розмові у ДУРДУКІВСЬКОГО, про що я давав раніш показання, було внесено пропозицію назвати наші бесіди, на які ми мали збиралась Товариством «Книга», як більш відповідними до майбутнього теоретичного характеру наших спільних бесід. Мені здається, що ця друга назва була зустрінена погодженням. Раніш я уявляв, що питання про назву зосталося відкритим,

2) На запитання, чи чув я від ПАВЛУШКА про намір заготовлення листків про Петлюру на панахиду, відповідаю. Я не чув ні від ПАВЛУШКА, ні від кого про замір готувати листки в Петлюровій справі чи з спогадом про Петлюру. Не могло б того бути, щоб почувши від ПАВЛУШКА про листки, присвячені пам'яті Петлюри, я не заперечив того. Весь час і в проповідях і в правилах Собору і на нарадах і на Соборах я обстоював основний принцип Христової науки: «Царство Моє не від світу цього». (Ев[ангеліє від] Іоан[а]) се б то відстоював непримішування до церкви політичних прагнень. Це була моя постійна ідея цілого життя. З неї я почав боротьбу, ще проти стародержавної ієрархії, що внесло в церкву політичний елемент навіть в богослужінні утворило культ царату. Про це я писав в брошурі «Церковне панство на Україні» під іменем Іллі БРАТЕРСЬКОГО, вид[ано] Робіт[ничою] Газ[етою]. Я не міг би, як би чув від ПАВЛУШКА пропустити цього заміру з листками. І моя думка в мені самому про християнське тихе поминання хоч і грішника, в даному разі Симона Петлюри, мала своїм джерелом іменно бажання знайти спосіб виконати християнський звичай не примішуючи політичного елементу до релігійної справи. Не гадав я, що тихе без слів поминання стане політичним ділом, як вийшло справді. Що ж до листків, то вони ніяк не відпов-

ідали християнському богослужінню. Я не міг би їх пропустити, як би почув про них. Я не чув про листки і про замір писати їх та розкидати.

3) В моєму блокноті занотовані де-які тези дебатів делегації Укр[аїнської] Авт[окефальної] Прав[ославної] Церкви до Державного Уряду в червні 1926 р. Я зробив нотацію всуміш тез промов двох представників Харківської церкви разом з моїми критичними помітками. Подаю тези промов представників Харків[ської] церкви на нараді делегації бр[атів] ДОЛЕНКА й ЛЕЩЕНКА, як і своїх зауваг, приблизно, бо замітки мої в блокноті записані на ту ж хвилину для відповіді промовцям і тепер не дають точного уявлення.

Тези промов Харків[ських] представників:

1) угода делегації УАПЦ з представництвом Державного Уряду зведе церковну організацію на становище обновленців, що працюють за вказівками і не виявляють церковної самодіяльності; церковну самодіяльність буде нівельовано, стерто, 2) в угоді з Державним Урядом є для церкви небезпека втратити чисто церковний характер, 3) Тихоновці найшли спосіб погодження з Державним Урядом, 4) Укр[аїнська] церква остається одна, що не увійшла в угоду з Державним Урядом. Вона самотня. Після цієї тези в блокноті рядом занотована моя іронічна заувага такого змісту: ми, се б то ті, хто поділяє думку представників Харкова, стоїмо на рівні світогляду старовірів, що боялись всяких зносин з державним урядом, вбачаючи в ньому владу антихриста. Ізолюваність церкви в розумінні представника Харк[івської] церкви нагадувало мені відокремленість і боязкість старовірів втратити чистоту церковну через стосунки а Держ[авним] Урядом. 5) Укр[аїнська] церква повинна обмежитись лише законом про відділення церкви від держави, обстоювати своє становище на законнім праві, не вводячи угодою з представництвом Держ[авного] Уряду Державної Влади в життя церкви. Пасивності в обстоюванні прав церкви не повинно бути, треба активно звертатись до законної оборони прав церкви. Шукати персональних, приватних зв'язків в Держ[авному] Уряді для улаштування церковних справ не повинно. 6) Треба вважати на те, що люди, церковний народ, коли україн[ська] церква увійшла б в угоду з Держ[авним] Урядом і прийняла б компроміс, осудить цей крок. 7) Відношення Держ[авного] Уряду зостанеться незмінним до церкви і після угоди, бо приклад минулого з делегаціями показує, що хоч наче погоджувались, а врешті ні до чого не прийшли. 8) Всякі прохання церкви до ДержВлади це є компрометація церковної справи, й всякий компроміс теж. 9) Делегації нема чого говорити Держ[авному] Урядові, нема чого спростовувати. 10) Легалізації укр[аїнській] церкви не потрібно іншої, як у формі парахвіяльних статутів. Коли без легалізації вищих органів стосунки церкви до Держави стануть гіршими, хай так буде. Коли настануть репресії, прийняти їх. 11) Коли припинять існування ВПЦР, нехай так і буде, а на угоду не йти, «лучче чесно вмерти, ніж ганебно

жити». 12) Метушня з делегаціями, особливо Орлика¹, привела тільки до затримки церковної справи взагалі.

Мої зауваги:

1) Україн[ська] церква з I всеукр[аїнського] церк[овного] собору не примішуючи до життя церкви політики разом з тим виконувала вимоги Держ[авної] Рад[янської] Влади, стоячи на ґрунті християнського правила: віддавати державі державне, а церкві — церковне. І до цього часу виконання вимог державних нас, се б то україн[ську] церкву, не нівелювало, не стерло.

2) Замінивши унормовання відносин церкви до Держави без вирішення в стані невиразності, поглиблювати справу церковну в парахвіях що є, — така порада представника Харк[івської] церкви є ухилом в бік від вирішення справи, що стала на черзі, бо і поглиблювання церковної роботи в парахвії звязане з унормованням відносин між церквою і Державою.

3) Що відносини Держ[авного] уряду до Укр[аїнської] церкви будуть незмінними, що ніякого унормування не станеться, що «ні до чого не добалакатися» — така думка представника Харк[івської] церкви є неправдивою, бо відносини Держ[авного] Уряду зміняться як стане церк[овна] організація на цілком лойяльній шлях.

4) Неправдива думка, що делегації в минулому нічого не давали. Так після делегації 1925 р. було скасовано заборону виїзду і припинено подсудність.

5) Неправдива думка, що нема чого говорити делегації, бо dokonче потрібно показати, засвідчити, що ми, українська церква не громадська організація, не шовіністи, що свої декларативні обіцянки ми тримаєм. Не треба зроби́ти, бо є такі обвинувачення і з боку ДХЦ і з боку Синод[альної] Церкви і з боку представників Держ[авного] Уряду, що Укр[аїнська] церква є громад[ська] організація, що керівники її не виконують своїх декларативних обіцянок. Треба щоб і мітрополіт і ВПЦР дали дані для з'ясування їх реабілітації. Не є то правдивим, що унормування відносин церкви до держави є відступленням від чесности. Боротьба проти налагодження нормальних відносин церкви до держави є донкіхотство.

6) Завдання делегації: а) виправлення нелойяльного стану відносин ВПЦР й мітрополіта до Держ[авної] Рад[янської] Влади й б) реєстрація церковного статуту.

7) Угода з представництвом Держ[авного] Уряду є лише виконанням закону державного і церковного канону, бо церква в державі повинна віддавати державі державне.

8) Погодження з Держав[ним] Урядом церковного представництва не викличе осуду церковного народу, бо це діло накреслене церковними прави-

¹ Тут: архієпископа Степана Орлика-Волинського.

лами І Собору, а осуд суррогату («княгині Марії Алекс[іївни]») в церковному народі немає значіння.

Крім зазначених тез розвинуті були й інші на нараді, що не занотовані в блокноті.

4) На запитання про політичну фізіономію представників Харк[івської] групи ДОЛЕНКА і про мої з ними політичні стосунки відповідаю. Приблизно року 1924–1925 я мав розмову в Харкові з ЛЕЩЕНКОМ і ЩЕРБАНЕНКОМ про мій погляд на політичну ситуацію. Вони питали мене, як я дивлюсь на можливість утворення політичної організації. Я відповів, що я в політичному житті тримаюся клясової точки погляду, стою за марксизм, за диктатуру пролетаріату і гадаю, що за пролетарською партією інших не повинно бути. Вони висловлювались проти марксизму. Розмова наша цим і кінчилась. В мене осталося лише вражіння, що у них назріває якесь угруповання, але чи прийшло у них до здійснення якоїсь організації, я того не бачив.

Буваючи в Харкові потім я спостерігав, що ДОЛЕНКО, ЛЕЩЕНКО, ЩЕРБАНЕНКО держаться разом в церковних питаннях, що висловлюють думки спільні. Так, наприклад, думка, що Укр[аїнська] Церква в укр[аїнській] Державі повинна мати пріоритет, наводила мене на уявлення, що між цими трьома представниками є спільність. В якій формі я не знав. Лише 1928 р., коли я в Харкові бачив ПОПІЄНКА, він мене докладно оповів зі слів когось з членів М.У.П.¹, з яким він сидів у Харк[івській] в'язниці, про організацію цієї партії. Після наради в Києві 1926 р. ЩЕРБАНЕНКО говорив зі мною лише в тому напрямі, що йому бажано б було довше побачитись зі мною, але що зараз він від'їздить. Розмова, як пригадую, йшла коло Софіїв[ського] собору. Висловлював він побажання з'ясувати більш докладно собі моє ставлення до наради і до становища церкви. Я коротко йому з'ясував, що визнаю дійсно нецерковні ухили ВПЦР і що це, дійсно, неприпустимі ухили, що не погоджуюсь з Харківською течією, яка вносить в церковне життя теж нецерковні уявлення. Про М.У.П. мови у мене з ЩЕРБАНЕНКОМ не було, як і про СВУ я з ним нічого не говорив.

Осталося у мене вражіння від розмови, що вона не була наче закінченою, що ЩЕРБАНЕНКО щось хотів сказати і не доказав. ДОЛЕНКО, коли був у ВПЦР у справі делегації 1926 р. весною казав мені, що він хоче познайомитись з Київським українським громадянством, що вже зробив в цьому напрямі де-які кроки. Про мету знайомства і конкретні результати, а також осіб він не казав, як не казав і про М.У.П. Я його не розпитував про знайомство, вважаючи його справу для себе сторонньою і не входив в його Київські інтереси і не брав на себе ініціативи, щоб знайомити його з ким-небудь, хоч і уявляв, що він заявою про своє бажання київських знайомств хотів, щоб і я його

¹ Тут: «Українська Мужицька Партія».

з ким-небудь познайомив. ДОЛЕНКО казав мені, що він знайомий з ЄФРЕМОВИМ С. і що збирається зайти до нього. Я дивився на ці стосунки, як на персональні, а не як організаційні. Політичну фізіономію представників Харк[івської] групи ДОЛЕНКА я уявляю так: національно-буржуазний напрямок з ухилом в бік дрібної буржуазії, з інтелігентською психологією. Я зовсім мало з ними говорив на теми нецерковні і через те індивідуально порізніти представників групи я не здолаю.

Правда, і в церковних розмовах виявилась та сама течія, що і в політичних, але й там вони виступали консолідовано. Політична їх фізіономія, виявилась і в тому, що увійшовши в керівні органи Харківської церкви, вони керували справою самовладно, виявляючи тенденцію до групової церковної диктатури. Ця тактика відповідна до їх політичного напряму.

5) На запитання про мої стосунки з СУЛИМОЮ. — Торік в кінці вересня я поїхав з братом Мик[олою] ЧЕХІВСЬКИМ до Харкова, щоб допомогти братові знайти заробіток і улаштуватись десь в кутку кімнати, а також щоб з'ясувати можливість моєї праці в держустановах. ВПЦР перед тим позбавила мене праці в церкві, я з тим не сперечався, а пішов туди, куди вже давно кликало моє внутрішнє почуття до роботи в сфері науковій, або педагогічній. Не маючи знайомих, де б в Харкові спинитись, ми з братом мусіли за першу добу заплатити в гостиниці великі гроші. Шукаючи знайомих, я зайшов до Миколаїв[ського] собору, коло собору мене привітав чоловік, обличчя якого наче мені було знайоме. Я заговорив до нього. Він назвав мені себе СУЛИМОЮ. Я спитав, де ми стрівались. Він сказав, що в Києві, в Кам'янці з родиною колиш[нього] мого товариша по партії МИХАЙЛОВА. Я спитав його про квартиру. Він сказав, що в нього можна спинитись. Так я з братом переїхали до СУЛИМИ. Наші розмови з ним були в таких умовах. В день я зовсім не був на квартирі. Приходив пізно у вечері зтомлений і лягав спати. Рано вставав і йшов по справах. Для розмов зовсім не залишалось часу. Все ж СУЛИМА оповів мені про ХОРУНЖОГО. Я не пригадую, хто такий ХОРУНЖИЙ. СУЛИМА про нього казав, що він військовий з УНР; що його було амністовано, він приїхав не так давно в Україну, був в Харкові, жив у СУЛИМИ, недавно був арештований і потім розстріляний. Причиною розстрілу ніби то було викриття якогось ранішого переступу. Показував його портрет, якісь ще речі.

Говорив мені СУЛИМА, що до нього ще хтось заходив, щоб поговорити зі мною, але через то, що я пізно прийшов, ті, хто приходив раніш пішли. Хто то був, чи називав він фамілії, чи ні, того я зараз не уявляю. Говорив СУЛИМА мені про скорочення в установах кооперативних Харк[ова], про випадки протекціонізму, про крадіжки казенних сум. Здається він казав, що був колись в партії УСДРП, що тепер він читає багато і перевіряє свій світогляд політичний, до остаточного якогось висновку він ще не прийшов, але багато з поперед-

ніх своїх уявлень він відкинув, власне з романтично-ідеологічних ілюзій національного ідеалу. Я не ставив собі метою тоді уявити політичне обличчя СУЛИМИ до РадВлади. Оповідання СУЛИМИ про розстріл ХОРУНЖОГО залишило у мене вражіння чогось непевного і після того оповідання я вирішив як найскорше виїхати від СУЛИМИ. І при першій же нагоді я виїхав разом з братом. Пригадується, що при від'їзді мойому він просив мою адресу. Черев вражіння від оповідання про ХОРУНЖОГО мені не хотілось, взагалі, щоб СУЛИМА писав мені і я сказав, що лучче мені не писати. Не пригадую, щоб я йому дав іншу адресу.

В. Чехівський

ДОПИТАВ: ДЖАВАХОВ

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 118–127 зв.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

№ 131

Протокол допиту Володимира Чехівського від 12 вересня 1929 р.

1929 року, 12 вересня, я, нижчепідписаний, показав:

1. У мене листування закордонне було так: Я писав рідним братам Андрію та Олексію і сестрі Зінаїді. Олексій — баритон-соліст капели Кошиця, Зінаїда — альт капели. Андрій до хору прилучився пізніше. Зараз всі вони в Парижі. Андрій — службовець в дачному санаторію, Олекса — шофер в Парижі, Зінаїда — робітниця в кравецькій майстерні. Виїхали вони з України разом з капелою Кошиця, а Андрій з італійською місією УНР. Після розпуску капели зістались без коштів і не могли повернутися, хоч і пробували. Зінаїда вийшла заміж вже закордоном за КУРЧИНСЬКОГО. Писав я також ШЕМЕТУ Сергію в Берлін 1923 р., з такого приводу: проф. ЯНОВСЬКИЙ приписав дочці моїй хорій (гострий ендокардит) вливання трипофлявіну¹. Цей трипофлявін можна було дістати лише в Берліні. Довідався від ШЕМЕТА Володимира, що живе в Києві, адресу його брата і послав йому листа. Той відповів. Писав я також ТЕОДОРОВИЧУ Ів[ану], архієп[скопу] Американському в справі особливого пластиря для хорої сестри, що не володіє ногами вже 7 років. Разом писав й про церковні справи новини. Від нього одержав відповідь і рекомендація якогось професора-американця, що мав приїхати до Києва. Професора того у мене не було. ТЕОДОРОВИЧ рекомендував його, щоб я розповів йому про церковно-громадські вияви в україн[ській] авток[ефальній] церкві. Писав мені євангелик професор, що був у Києві 1926 р. з Америки,

¹ Так в тексті.

що був і в ВПЦР і просив мене прийняти участь в перекладі виправляти біблії українською мовою для видання всесвіт[нього] біблійного товариства. Писав він в справі перекладу. Довідавшись з листа арх. Івана ТЕОДОРОВИЧА на ім'я ВПЦР чи мітрополіта, що той професор, повернувшись до Америки, дає неправдиві інформації про мій нахил стати євангеликом, я йому не відповідав зовсім. Фамилій обох професорів не пригадую зараз. Писав мені в листах на ім'я мітрополіта чи ВПЦР і ШЕЛУХІН С. з Праги. Я йому не відповідав, бо його звертання було побіжне, між іншим. Прислав свої брошюрки з Варшави Ів. ОГІЄНКО. Пригадую, одна мала назву приблизно про принципи перекладу з славянської мови, а друга про Солунських братів Кирила та Методія. З своєї ініціативи прислала свої журнали редакція журналу «Віра та наука» з Буковини (Здається з Черновець). Я 17–VII, в день арешту заготовив листа, щоб послати ТЕМНИЦЬКОМУ Володимирі у Львів. Брат ТЕМНИЦЬКОГО Омелян і дружина ТЕМНИЦЬКОГО Ростислава БЛІНСЬКА жили у мене в Одесі в 1917 і 1918 р. Володя ТЕМНИЦЬКИЙ в 1919 р. був у Вінниці і Кам'янці і я з ним познайомився. Після 1919 р. я не чув про нього і лише з бібліографії «України» журналу ДВУ, довідався, що ТЕМНИЦЬКИЙ написав статтю у львів[ський] журнал. Я хотів відновити стосунки і написав лист.

2. В моєму блокноті занотовано доповідь проф. МУЗИЧЕНКА в Київ[ському] Ін[ституті] Н[ародної] Осв[іти] на відкритому для всіх засіданні дослідної катедри педагогіки. Доповідь була відчитом з наукової подорожі професора по вищих школах Германії.

3. На додаток до показання від 10–IX про мої стосунки з Харківською групою ДОЛЕНКА подаю. З розмови в Харкові 1925–[192]6 рр. в ЛІЗАНІВ-СЬКИМ, що працює в правлінні «Руху», я довідався, що ДОЛЕНКО, ЩЕРБА-НЕНКО, ЛЕЩЕНКО виступали на виборах правління «Руху», організовано використовуючи свої церковні зв'язки. Організовані виступи в церковному житті, в кооперації, шукання зв'язків з Київським громадянством, що виявляв ДОЛЕНКО, — все це давало мені уявлення, що Харківська група ДОЛЕНКА організується. Я припускав існування організації ще до арешту її, але не знав, чи дійсно є вона, не знав її складу, ні програму, ні стану організованості. Лише пізніше довідався, як я то подав в попередньому показанні, про існування організації, як такої. Чув я від С. ЄФРЕМОВА, коли — не пригадую, про те, що група, не організація, се б то ДОЛЕНКО і його зв'язки¹ шукають зв'язків з Київським громадянством. Чим кінчились ці шукання, я не знаю і в якій формі вона провадилась, також не уявляю.

4. На початку допитів я не міг згадати про Комітет увічнення пам'яті Петлюри. Це сталося через те, що в моїй уяві факт дійсності, що привів до

---

¹ Так в тексті.

Комітету, асоціювався не з пам'ятю Петлюри, а з потребою зібрати матеріали, що освітлюють добу 1919–[19]20 рр. на Україні з боку національних взаємовідносин. Через те запитання про Комітет «вшанування», а потім увічнення пам'яті Петлюри не викликало в моїй пам'яті факта, що мав місце 1926 р. Тепер після допоміжних питань на допиті 10–IX я пригадав такий факт: С. Єфремов у себе під час іменин 1926 р. в присутності В. ДУРДУКІВСЬКОГО мені здається, Л. СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ і ще когось, не пригадую, читав з Л[ітературно]-Н[аукового] Вісника про збирання за кордоном серед еміграції історичних документів в зв'язку з убивством Петлюри. Коли він кончив, я висловив думку, що багато матеріалів за 1919–[19]20 рр. пропало, і що зібрані за кордоном матеріали і єдною стороною процесу і другою неповні, що варто тут на Україні зібрати матеріали, щоб повно і об'єктивно висвітлити добу 1917–[19]20 рр. на Україні з боку національних взаємин і з боку обвинувачень уряду Петлюри в погромах. Присутні погоджувалися з моєю думкою. Хто ж назвав наше погодження зібрати історичні матеріали і документи Комітетом увічнення пам'яті Петлюри цієї ініціативи я не пригадую. Знаю тільки, що я не давав такої пропозиції, що назва ця ще тоді мене засмучувала своїм персональним характером. В зв'язку з пригадуванням встають у мене в пам'яті оці де-які окремі [мо]менти. А про погодження зібрати гроші на Комітет не пригадую. Сам я не збирав і нікому не давав грошей на цей предмет. Після тої розмови про збирання документів, про цю справу більш ні з ким не говорив і нічого для її здійснення не робив, віддавши її забуттю.

Згадавши цей факт і переглядаючи це своє погодження щодо Комітету увічнення пам'яті Петлюри, відчуваю всю ганьбу свого компромісу. Не тільки не шаную я діяльності Петлюри, а вважаю її злочинну в справі соціального й національного визволення України, а разом з тим погоджувався з Комітетом увічнення пам'яті Петлюри, *входячи до складу його разом з згаданими особами*¹, хоч мав я на увазі збирання документів і про це і говорив, але не мав твердості відкинути назву. Особа Петлюри не викликала в мені пошани, не його реабілітувати я хотів, бо він своєю орієнтацією на антантовські буржуазні уряди спричинився і до загострення національної боротьби і до погромів; я хотів освітлити революційний в істоті визвольний український рух і визволити його від очернення, що йшло через змішування діяльності Петлюри з цілим визвольним рухом. Своїм компромісом з назвою я ставав на підтримку в останньому підсумку тієї течії, що йшла шляхом угоди з буржуазією, що з нею весь час я був в боротьбі. Тільки атрофія інтересу уваги до громадського життя та байдужість до оточення привела мене до Комітету увічнення пам'яті Петлюри, до справи чужої мені, непотрібної, нікчемної, шкідливої для творчого розвитку громадського життя. В моїй дійсності цей

¹ Це речення дописано від руки над рядком.

замір увічнювати пам'ять Петлюри не переходив до виконання і за ці три роки, що пройшли від того заміру, я, віддавши його забуттю нічого не робив для його виконання.

5. а) В справі моїх інформацій про церковне життя повинен сказати, що у всіх знайомих, де б я не був, і при зустрічах в трамваї, вагоні і на улиці, підчас тих чи інших видатніших церковних подій, мене питають про церковні діла й я даю інформації. Так було і з родиною ЄФРЕМОВА-ДУРДУКІВСЬКОГО. Коли я захожу, оповідаю про церковні ті чи інші справи. Так було і після собору 1927 року, коли мітроп. В. ЛІПКІВСЬКОГО було звільнено, а на його місце обрано мітроп. М. БОРЕЦЬКОГО. Зайшовши до ДУРДУКІВСЬКИХ, я застав там кількох людей, крім родини ДУРДУКІВСЬКОГО — ЄФРЕМОВА, ще М. ЗАГІРНЮ, ще когось, але не пригадаю, власне, кого. Мене питали, чому така зміна. Я й оповів історію Собору, як було. Ніяких дебатів або ухвал, або приймання чи неприймання не було. Раніш я не пригадував цього факту, бо його ставили в питаннях до собору: мене питали, на якому засіданні обмірковувалась зміна мітрополітів. Мені уявлялось, що то до собору було і я не міг пригадати. Пригадавши ж присутність підчас інформації М. ЗАГІРНЬОЇ, я зразу ж пригадав, що це вже було після собору, бо М. ЗАГІРНЯ говорила, що вона чула богослужіння мітрополіта нового.

б) Після допоміжних питань на допиті ІХ–10 пригадую, що крім окремих розмов про панахиду по Ів[анові] Франкові і тихе поминання на ній С. Петлюри я повторив свою думку про тихе поминання Петлюри на панахиді по Ів[анові] Франкові і у ДУРДУКІВСЬКИХ в присутності С. ЄФРЕМОВА, В. ДУРДУКІВСЬКОГО і ПАВЛУШКА.

6. В справі виступу Л. СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ на іменинах у ДУРДУКІВСЬКИХ в січні 1929 р. даю показання. Л. СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА виголосила тост на пошану С. ЄФРЕМОВА і Аг[атангела] Кримського. Змістом своїм тост уявляв був протестом проти осуду, викривання, плямування, що виявило громадянство в різних установах, учених і шкільних організаціях на адресу ЄФРЕМОВА за його протирадянські ухили. Всупереч громадянському осуду Л. СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА в промові вшанувала «Єфремівщину», себто напрям діяльності ЄФРЕМОВА. В кінці тоста промовець (себто Л. СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА) сказала, що піднімає чарку за «таких ворогів радянської влади, як С. ЄФРЕМОВ та Аг[атангел] КРИМСЬКИЙ». В останньому виразі промовець брав в лапках слова «вороги», беручи їх з сумнівом з резолюцій осудів. Такий пригадується відтинок. Загальний тон тосту, настрої його був проти всього того протесту, що підняло радянське громадянство і Академія Наук проти виступів ЄФРЕМОВА неLOYЯЛЬНОГО характеру в закордонній пресі. Тост зробив гнітюче вражіння, що виявилось в паузі після тоста і в якомусь млявому прийманні тоста з боку вшанованих ним.

7. З початку допитів в характеристиці СВУ я виходив з того першого [мо]-менту, що я пригадав, іменно, а розмови про потребу обміну думок в питаннях громадського життя, а також і з моєї наперед взятої думки, що я мав діло з СВУ з старою течією культурницького громадянства. Через те початкова моя характеристика СВУ є неповною. Після того, як я пригадав ще й другі [мо]менти з наради СВУ, як доповнив показання своє пригаданими фактами, тепер доповнюю в істоті й характеристику напряму СВУ. На культурно-громадському ґрунті позначається політичний напрямок в СВУ до національно-політичного об'єднання. Мета цього напрямку — національно-політичне об'єднання. Усунення різниці партійної, як перешкода до єднання, і гуртування кожного в своєму оточенні. Ці положення й визначають національно-політичний характер СВУ.

8. Відповідаючи на запит в попередніх показаннях про політичну характеристику С. ЄФРЕМОВА, я назвав його лояльним взагалі, крім закордонних виступів в пресі. Моє суб'єктивне вражіння про лояльність С. ЄФРЕМОВА тепер, зробивши підсумки пізніше згаданих мною фактів, обмежую твердження, що лояльність С. ЄФРЕМОВА була недокінченою, перетиналась рядом порушень, про які я вже показував в попередніх показаннях.

9. Пригадую лише після допоміжних запитань, що ще в 1921 р. підчас розмови у С. ЄФРЕМОВА перед І всеукр[аїнським] церк[овним] собором, про що я вже показував, мені говорив здається, СТЕБНИЦЬКИЙ про існування брацтва української державності, ні про склад його, ні про програм тоді не говорилось. Після того роботи брацтва я не знаю, ні від кого не чув нічого.

Володимир Чехівський

Допитав:

[Джавахов]

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 136–144.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

№ 132

Протокол допиту Володимира Чехівського від 18 вересня 1929 р.

1929 року, 18 вересня, я, нижчепідписаний, показав.

Відповідаю на запитання, як я прийшов до СВУ. 1921 року, повернувшись з Харкова до Києва, я став до професорської роботи і вів її в напрямі пролетарської класової ідеології, цілком єднаючись замірами РадВлади. Це було здійсненням спільної праці моєї з керівною партією, з РадВладою я застав у Києві 1921 р. початок церковного визвольного руху. Як завжди релігій-

ний, я не міг стати осторонь від цього руху. До визволення ж церкви від клясово-буржуазних стародержавних форм поневолення я йшов ще з 1900-х років. Так 1906 р. я написав в україн[ському] соц[іал-] дем[ократичному] журналі «Слово» статтю: «Кому служить церковний уряд», де викривав буржуазно-клясовий характер церковної влади за старого режиму. В 1918 р. я написав брошуру «Церковне панство на Україні». Я не міг залишити церковний визвольний рух і прийняв в ньому участь. Ця обставина — моя церковна діяльність й одділила мене від керівної партії і від УКП, до яких я мав нахил, з якими мав знайомства і до певної міри задовольняв свої потреби громадського життя. 1922 р., як церковного діяча, мене було позбавлено професорської роботи і в Медінституті і в Політехнікумі. 1923–[192]4 рр., не перереєстрували мене в профсоюзі і припинено було мою працю наукового співробітника в Сільсько-Господар[ському] Науков[ому] Комітеті. Відкинутий від радянського громадянства, відчужений від керівної партії, я мав працю в церкві. Але 1924 р. я не увійшов до Президії ВПЦР і залишився без будь-якого громадського оточіння і громадської праці.

Маючи звичку, нахил і потребу в громадському житті, я шукав хоч суррогата громадськості, себто, гостин; почав я частіше одвідувати старих дореволюційного часу знайомих. Такими були родина ДУРДУКІВСЬКОГО, земляка мого і товариша, а також родина СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ Л.М. Відвідування мною цих родин і дало привід ініціаторам СВУ, які бачили мою ізольованість, закликати мене до СВУ. Прибувши на нараду без попередження про те, що буде на нараді, я спочатку зауважив, що намічалась в СВУ загальна лінія — обмін думок, лінія, як мені здавалось лише дискусійна, не викреслена в якусь ворожу пролетаріату форму. Не знаючи ніяких нелегальних зв'язків СВУ і попередньої роботи СВУ, не уявляючи всієї повноти домагань ініціаторів СВУ я погодився на участь в СВУ підчас наради і я гадав, що цим погодженням не стаю в суперечність з моїм прийманням диктатури пролетаріату і програму РадВлади бо єднання з визвольними національними течіями показує в своїх творах і В[олодимир] Іл[іч] ЛЕНІН, СВУ ж я розумів тоді, як я це подав в попередніх показаннях, як Спільку визволення всієї України з тими частинами, що під буржуазними державами, під проводом УРСР.

Пізніше мені стало ясно, що погодження моє на утворення СВУ — цей мій компроміс в мені було подиктовано шуканням будь-якої громадськості. Прийшовши до СВУ, я не пройнявся ідеологією СВУ, не прийняв в дійсності напрямку СВУ. Почувши настрої, розмови з різних питань окремих членів СВУ, я відновив в пам'яті попередню ролю їх, зокрема, С. ЄФРЕМОВА і Л. СТАРИЦЬКОЇ у громадському житті 1917–[19]19 рр. і це мене стримало від дальнішого єднання. В моїй уяві реакційна роля їх виявилась за Центральної Ради в орієнтації на Тимчас[овий] Уряд Росії, а в час директорії — в орієнтації на національний союз. Пригадавши минуле і порівнявши з сучас-

ним, я побачив, що в основному в розумінні соціального життя члена СВУ хоч і не всі зостаються на попередніх своїх позиціях.

Я бачив повну слабкість, нікчемність націоналістичної думки, відсутність живої ідеї, заскорузлість традиції націоналістичної і нещирість до пролетарської визвольної боротьби. Через те моє погодження на участь в СВУ було лише спробою переглянути, чи не найду товариство, де б хоч думкою, я міг поділились. З'ясувавши ж собі, що в СВУ я не найду відповідного моїм потребам оточення, я до СВУ поставився як до справи, що повинна не йти далі. В дійсності СВУ було для мене чужим, як напрямок. З ним я не поєднався, як з напрямком політичним. Про це свідчить напрямок моєї статті 1927 р. в «Пролет[арській] Правді»: «Діла Антанти на Україні».

Через те, що мене ніхто не кликав на наради СВУ, а я сам, як вирішив, не переводив ніякої роботи СВУ в своєму оточенні, я й гадав, що нема від чого і одмовлятися. Нічого не роблячи, за інерцією я й не одмовлявся, хоч на ділі був не членом СВУ, а лише звичайний знайомим. Отже, причинами, що привели мене до СВУ, була моя ізольованість, відірваність від радянського громадянства, податливість на компроміс і неухважність початкова до оточення.

2¹. У мене ще з перших років церковної діяльності була думка утворити братство, чисто церковне, без будь-якого політичного [мо]менту. Мету братства мною проєктованого я бачив в удосконаленні ідеології і моралі церковної. Про потребу такого братства я казав і мітроп. В. ЛИПКІВСЬКОМУ і Л. КАРПОВУ і Мик[олі] ЧЕХІВСЬКОМУ. Ця думка до здійснення не прийшла². Ділячись з різними церковними новинами з названими особами, я оповідав їм часом, як ставиться і українська інтелігенція до церковної справи, мав на увазі своїх знайомих: А. КРИМСЬКОГО, С. ЄФРЕМОВА, В. ДУРДУКІВСЬКОГО, М. ГРУШЕВСЬКОГО та інших. Зокрема, мітр. В. ЛІПКОВСЬКОМУ, а разом і ВІЩР я розказав 1921 р. про ту нараду в літі 1921 р., що відбулася у С. ЄФРЕМОВА в справі відношення Укр[аїнської] авт[окефальної] Церкви до російської стародерж[авної] ієрархії. До участі в організації СВУ я не вводив і не кликав ні мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО, ні Мик[олу] ЧЕХІВСЬКОГО, ні Л. КАРПОВА і не пригадую, щоб я говорив з ким-небудь з них про СВУ, не пригадую, щоб я говорив з митр. В. ЛИПКІВСЬКИМ про Комітет увічнення пам'яті Петлюри.

3. а) На додаток до показання про «Хор робітників слова» подаю, член «Хора робітників слова» ХОЦЬ, ставши священником в Лохвиці, провів через загальні збори парахфії ухвалу про організацію «Хора робітників слова» і при парах[віяльній] раді своєї парахвії. Він оповідав, що справу вів приблизно на зразок Софіївської парах[вії]. Архієп. Іван ТЕОДОРОВИЧ ще в 1923 р.

¹ Так в тексті. Номер 1 в тексті протоколу відсутній.

² Дописано від руки над рядком.

казав що і в Винницькому укр[аїнському] соборі при пар[афіяльній] раді було утворено «Хор робітників слова», як там велась робота, відомостей не маю. Точної назви «Хора робітників слова» в Лохвиці і Винниці не пригадую «Хора робіт[ників] слова» в Лохвиці і Винниці не були філіями Софіївського «Хора робіт[ників] слова». Вони існували в безпосереднім керівництві місц[евих] пар[афіяльних] рад і до Софіїв[ського] «Хору робітників слова» відношення не мали.

б) У Софіївського «Хора робіт[ників] слова» була збірка підручних богословських, потрібних для репетицій книжок. Книжки купувалась у складчину між членами «Хору». Через те, що богословські книжки трудно достати, утворено було комісію, що називалась скорочено «Книга». На обов'язку комісії було знаходити потрібні книжки. Книжкову справу відала член «Хору» І[вга] ЛАПА. Пригадавши назву цієї комісії, анулюю мій здогад, що товариство «Книга» було другою назвою, яку проєктовано було для СВУ.

4. На запитання про участь членів СВУ і гостинах і про самі гостини відповідаю. Я знав за членів СВУ учасників першого зібрання: С. ЄФРЕМОВА, В. ДУРДУКІВСЬКОГО, Ол. ГРЕБЕНЕЦЬКОГО, Л. СТАР[ИЦЬКУ]-ЧЕРНЯХІВСЬКУ, Й. ГЕРМАЙЗЕ й себе. Названі члени брали участь в гостинах, де я їх спостерігав, у ДУРДУКІВСЬКИХ, Л. СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ. У СТАРИЦЬКИХ я не бачив ГЕРМАЙЗЕ. Гостини у ДУРДУКІВСЬКИХ відбувались, як я знаю, на іменини С. ЄФРЕМОВА і Он[исії] Ф[едорівни] ДУРДУКІВСЬКОЇ. В інші дні я не бував так, щоб zostати гостину. На іменинах у ДУРДУКІВСЬКИХ, крім хазяїв, у С. ЄФРЕМОВА я стрівав КРИМСЬКОГО Аг., ЛЕВЧЕНКА, КОРОБЦОВА, М. САДОВСЬКОГО, А. САКСАГАНСЬКОГО, уродж. М. ТОБІЛЕВИЧ, Ол. ГРЕБЕНЕЦЬКОГО, Мик. ЧЕХІВСЬКОГО, Ан. НІКОВСЬКОГО і ще скількох, що прізвищ не знаю.

Гостини у Л. СТАР[ИЦЬКОЇ]-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ відбувалися на 1 день Різдва та Пасхи та іменини Л. СТАР[ИЦЬКОЇ]-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ. На гостинах тут я стрівав С. ЄФРЕМОВА, В. ДУРДУКІВСЬКОГО, М. САДОВСЬКОГО, П. САКСАГАНСЬКОГО, ТУЛУПА, ТИМЧЕНКА, ШИЛА, родину ЛИСЕНОК, СТЕШЕНОК, МОРГУЛІСА, КІСІЛІВ та ще інших, що прізвищ їх не знаю. Характер бесіди на таких гостинах був звичайний для гостин. Проводу бесіди, керування не було. В різних кружках говорили на різні теми. Лише часом за столом розмова ставала загальною.

З різних тем підчас загальної розмови пригадую зараз дві, що мали значіння тем поточного громадського життя. Перша тема це — кубанська українізація. Мені з Кубані прислав листа К. МАЛЕВАНСЬКИЙ, висланий з Радомисля торік. З ним я познайомився на 2-му всеукраїн[ському] церк[овному] соборі 1927 р., де його було обрано за члена ВПЦР, від чого він одмовився¹. МА-

¹ Дописано над рядком.

ЛЕВАНСЬКИЙ писав про те, що на Кубані проводиться українізація в деяких школах. Хто порушив розмову про Кубань, не пригадую. Я прочитав уривки з листа МАЛЕВАНСЬКОГО, що був випадково у мене, про українізацію. В розмові, що виникла після цього, була критично освітлена та думка, що на Кубані не українська мова, а особлива кубанська. Висловлювалась думка і про доцільність поєднання Кубані з Україною.

Друга тема — це лист С. ЄФРЕМОВА в Львівському «Ділі». Після зачитання листа Л. СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА виявила повну солідарність з листом і висловила обурення з приводу дописів проф. ак. СТУДИНСЬКОГО. Де хто теж висловився в напрямі солідаризування з С. ЄФРЕМОВИМ, хто власне, не пригадую, більшість свого відношення не виявила.

5. Мій заробіток ці роки був незначний. Я заробляв перекладами, дружина — перепискою. Мені допомагали ті парахвіяни і парахвії, де я виступав з проповідями. Серед братерської допомоги була одноразова пожертва значна в 200 карб. років 2–3 назад. Дав в моє розпорядження на допомогу церковній справі і церков[ним] діяч[ам] 200 карб. парахвіянин Переяславської парахвії КОЛІСНИЧЕНКО. З цих грошей я позичав ВПЦР, давав допомогу ГОРДОВСЬКОМУ, ПОТІСНКУ, Мик. ЧЕХІВСЬКОМУ. Крім того М. ЧЕХІВСЬКОМУ послав в Харків торік частину боргу йому Святошинської парахвії, а також допомогу від В. ДУРДУКІВСЬКОГО і С. ЄФРЕМОВА карб[ованців] 30. Зокрема парахвіяни при нагоді допомагали: СЕМЕНЮЧЕНКО П. Ев., БЛОКОНЬ, ХЛІВЕЦЬКИЙ, БОРИСЕВИЧ, ГРИЦЕНКО. Ця допомога йшла в прежні роки. За останній рік я заробляв сам бібліографічною роботою.

6. БОРИСЕВИЧА К. я знаю більш як свого учня з Кам'янець-Под[ільської] семінарії. На парахв[іальних] зборах років 3 назад його було обрано за секретаря пар[афіяльної] ради. Він не працював справно і його перевибрали. Часом він допомагав грошима пар[афіяльній] раді. Мені він казав, що заробляє гроші учительством. Одного разу, оповідав він, що підчас перебування його у відпустці на Кам'яничині, він купив при нагоді панчішки, чи рукавички і послав поштою до Київа своїй хазяйці у подарунок, за що підпав переслідуванню, бо його посилка вважалась за посилку контрабандного походження.

7. Межі діяльності СВУ були визначені на першій нараді побажанням ширити СВУ і на периферії. Тоді С. ЄФРЕМОВ зазначив, що він мав на увазі Отамановського з Поділля. Чи було що зроблено в цім напрямі, мені невідомо. Що до інших округ, то про зносини Харківського діяча ДОЛЕНКА з С. ЄФРЕМОВИМ я вже показував, що до стосунків з діячами інших округ мені лише відомо, що С. ЄФРЕМОВ про полтавських діячів ТОВКАЧА, ЩЕПОТЬ-ЄВА казав, як про людей взагалі свідомих в громадській справі, а чи мав він з ними стосунки в справі СВУ, не знаю.

8. Про базові пункти СВУ можу лише сказати на підставі першої наради. Прийняте було побажання, щоб кожний з членів СВУ творив поєднання в

своєму оточенні. Оточення С. ЄФРЕМОВА — академічні кола, оточення В. ДУРДУКІВСЬКОГО — шкільні кола, моє — церковні кола, Л. СТАР[ИЦЬКА]-ЧЕРНЯХІВСЬКА — письменницькі кола, Й. ГЕРМАЙЗЕ — шкільні кола. Отже, на підставі наради можна сказати, що СВУ вибирала за базові пункти академічні кола, шкільні кола, церковні, письменницькі.

9. На додаток до показання про розмову мою з приводу поминання Петлюри на панахиді по Ів. Франкові з С. ЄФРЕМОВИМ, В. ДУРДУКІВСЬКИМ і М. ПАВЛУШКОМ показую. М. ПАВЛУШКО запитав, чи не можна було б відслужити панахиду по Петлюрі. Я йому відповів, що церква не має підстав служити публічну панахиду по Петлюрі, бо він не був церковним діячем, а таке поминання Петлюри недемонстративне є можливим і на інших панахидах, є можливим і на панахиді по Іванові Франкові.

9.¹ На нараді першій СВУ, коли зазначалось, що кожний має працювати в своєму оточенні, В. ДУРДУКІВСЬКИЙ назвав КОРОБЦОВА, як людину, що її можна буде закликати до СВУ, а чи закликано було його і які наслідки того, мені невідомо було. В. ДУРДУКІВСЬКИЙ тоді ж зазначав, що КОРОБЦОВ може працювати серед свого оточення інженерів.

Володимир Чехівський

ДОПИТАВ:

[ДЖАВАХОВ]

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 152–158.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

№ 133

Покаянна заява Володимира Чехівського від 20 вересня 1929 р.

Вельмишановні Товариші, Суд'ї, прошу вислухати моє останнє слово. Я — винний перед РадВладою, то я не ворог РадВлади. Нема більш ненависного мені і чужого нічого, як минуле моє єднання з націоналістичним напрямом. Нема нічого більш бажаного, як праця на добро і розквіт Радянської Держави, що творить велике, будівниче діло соціалізму. Усвідомивши собі хибність свого шляху, я пережив, дійсно пережив в своїй істоті повне перетворення, найглибший здвиг, я цілковито переконався в правдивості роботи РадВлади. Перегоріло все, що вело мене до провин перед РадВладою. Та не спопеліла моя істота, а повна енергії, щоб віддатися до кінця праці на добро РадВладі. Здвиг, злам мій не з штучний, нервозний, а глибокий, дійсний. Здвиг я пережив, переконавшись, оцінивши і вирозумівши останній час творчість

---

¹ Так в тексті.

РадВлади, будівничий загальний процес і зокрема величність конкретної праці, що визначається словами розвит індустрії і колективізації сільського господарства.

Я в корні став іншим, переродився, я не той тепер, що чинив провини перед РадВладою. Компроміси з націоналістичними течіями в істоті моїй в психології моїй абсолютно неможливі. Прошу ж, не карайте мене до самого краю, щоб я міг працюю загладити свої колишні, минулі провини, — працюю, рівною по силі, самій смерті. Прошу прийняти до належності присуду й те, що щиро я визнав свої провини, ще цілковито заплямував їх, що я вже тяжко, тяжко покараний, бо стояв весь час перед лицем смерти в своїй психіці, що я служив самовіддано революції довгий час, віддаючи найкращі роки революційній справі, що зазнав за революційну справу і тюрму, і заслання і гоніння.

Тепер я переніс найстрашнішу кару в внутрішніх муках, що допустив себе до відступлення від правдивого визвольного революційного шляху. Безконечний жаль мене палить, пече, що не за свої думки, дорогі мені, не за пролетарські, а віджиті, чужі мені націоналістичні традиції я зараз караюсь. Так безконечно хочу стати до нової творчої роботи. Не занедбайте ж, Товариші, живого життя мого. Потрібні ще тепер і будуть потрібні досвідчені робітники.

Прошу, простіть мені, Товариші, простіть мені, старому товаришу, що так гірко помилився і тепер несу відповідальність за провини. Дайте можливість виправити помилки працюю. Закон Радянської Влади не знає помсти. Дайте ж, Товариші, старому робітнику революції стати знов до праці. Хочу умерти слугою робітництва світу. Прошу, Товариші, вчиніть полегкість в присуді ради, праці, рівної силі смерти, ради праці творчої на добро РадВладі, Раддержаві, на добро Робітничому Світу.

Володимир Чехівський

1929–IX–20

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 168–169 зв.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

№ 134

Додаткові свідчення Володимира Чехівського від 23 вересня 1929 р.

1929 р. 23-го вересня, я, нижчепідписаний, показав:

1. Учили *націоналістичні* серед молоді *церковної*¹ на периферії виникали на ґрунті загальних причин. Гуртуючи, збираючи молодь коло церкви в паравії, духівництво дбало про те, щоб молодь не відбилась від церкви; духи-

¹ Слова, виділені курсивом, дописані над рядком.

вництво, залучаючи молодь, мало на увазі бачити з неї майбутніх певних парохвіян. Взагалі, та молодь, що гуртується коло тої чи іншої церкви, не маючи в політичних настроях виразности, визначености, організованости, йшла під різні впливи оточіння. Відбиваючись, через церковний напрям від безпосереднього проводу органів керівної партії, молодь, що коло церкви гуртується, підпадає в політичному відношенні різним впливам іншим. Гуртуючись коло тієї чи іншої парохвії укр[аїнської] авт[окефальної] пр[авославної] церкви, молодь часто підпадала націоналістичному впливу, що має своїх носіїв серед українського громадянства, як в центрі, так і на периферії. В наслідок таких впливів серед молоді, що групувалася коло церкви, виникали й ухили в бік політичний, націоналістичний. Цей ухил виявлявся в спробах провадити між церковними справами і націоналістичну роботу, виявляючи і викликаючи інтерес і до політичних, національних питань, а не лише тільки побутово-церковних, національних звичаїв. Типовим прикладом такого явища може бути Градіжська церковна молодь на Кременчуччині. 1924 чи 1925 р. мене закликала одна з Градіжських парохвії на проповідь в дні свята разом з місцевим священником Іпп[олітом] ЛЕВАНДОВСЬКИМ. Під час мого перебування у ЛЕВАНДОВСЬКОГО до мене зайшли два молодих парохвіянина, з якими мене познайомив ЛЕВАНДОВСЬКИЙ¹. Вони оповідали, що працюють разом з групою молоді в парохвії, співають в хорі, читають богословські книжки і діляться думками з прочитаного, а разом, що у них самих і в групі, виявляється інтерес і до української національної справи, що і в цім напрямі ідуть часом розмови в групі; — виявляли вони бажання більш орієнтуватись в українській національній справі. Я зазначав їм, твердо, що з церковною справою не можна, з церковного ж погляду, зміщувати справи національно-політичні, та і взагалі справи не церковні. Що ж торкається справи національно-політичної, то як я їм казав, орієнтування тут досягається відповідною політичною освітою, — молоді українській бракує справжньої політичної освіти. Я радив моїм бесідникам перш ніж ставати до будь якої політичної, національної, громадської роботи, попрацювати над своєю політичною освітою на ґрунті соціальної науки; остерігав їх від захоплення виявами національного напрямку як в минулому, так і в сучасному, висвітлював їм коротко ту шкоду, що вчинив націоналістичний напрямок в 1917–[19]20 рр. Чи мала ця група молоді певну організацію, чи мала особливу назву «молоде братство», чи назва «молоде братство» була лише «нарицательною», загальною назвою, я не уявляю. Пригадую, що ЛЕВАНДОВСЬКИЙ, рекомендуючи цих двох парохвіян, сказав: це наші молоді братчики. Такого виявлення національно-політичного ухилу я не спостерігав у других округах, але припускаю його існування на

¹ Від руки викреслено прізвища «Ричко і Шашло», але внизу рукою Чехівського дописано, що точно він їх прізвищ не пригадує.

підставі окремих висловів в національному напрямі на підставі типової аналогії з Градіжською церковною молоддю. Групи молоді, що гуртуються коло церкви, я спостерігав в Переяславі, Лубнах, Миргороді. Тут більше переважав побутово-націоналістичний ухил. Про групу кубанців я довідався від студентки РУБАЙЛО. Гуляючи в Ботанічному саду цього року весною, я зустрів знайому студентку ЧЕМЕРИС, що була разом з РУБАЙЛО. ЧЕМЕРИС познайомила мене з РУБАЙЛО. Це була єдина моя зустріч з РУБАЙЛО і до того коротка, бо студентки готувалися пильно до іспиту. В розмові РУБАЙЛО казала, що в Києві є група кубанців, земляцтво, що кубанці прагнуть до поєднання з Україною, з українською культурою, що на Кубані провадиться українізація.

2. Серед вияв громадського життя на периферії націоналістичний напрямок визначався більш або менш по різних округах. Про цілий ряд націоналістичних виявлень я знаю з протоколів і доповідів на соборах і зборах Укр[аїнської] авт[окефальної] прав[ославної] церкви за 1926 та 1927 і 1928 рр., а також і з матеріалів Президії ВПЦР. У Волинській окрузі відбувся судовий процес, що виявив націоналістичний ухил у Ст. ОРЛИКА, М. ХОМИЧЕВСЬКОГО, АНТИПЧУКА та інших. З доповіді до ВПЦР архієп. Феод[осія] СЕРГІЙОВА видно, що націоналістичний ухил виявлявся і серед духовництва Бердичевської Округи. У Вінницькій окрузі під час перебування там арх. ТЕОДОРОВИЧА, націоналістичний ухил виявлявся у виступах самого архієпископа. У Кам'янець-Подільській окрузі виявились невиразні настрої в таких окремих випадках. З Кам'янця приїздив до Києва і заходив до мене колиш[ній] свящ. ДАВИДЕНКО. Він оповідав, що в Кам'янці майже нема церковного життя, що всі розпорошені, пригнічені, інтелігенція боїться ходити до церкви, один одному не вірять, що сам ДАВИДЕНКО одійшов від церковної праці і перебуває в невиразному, непевному громадському стані. Що він сам дезорієнтований, що його становище утруднено через аренду млинів. З розмови я бачив, що ДАВИДЕНКОВІ через матеріальні умови і брак відповідної підготовки до священства тяжко працювати на священстві і що він шукає якогось практичного виходу, щоб найти забезпечення життя. У 1928 р. одержав я листа від священника благовісника, фамілії не пригадую, з Кам'янецьчини. Листа того я показував Голові ВПЦР ЮНАКОВУ і архієп. Кам'янецьчини ПИВОВАРОВУ. В листі священник мені, як члену ВПЦР, жалувався на архієп. ПИВОВАРОВА, за його архієрейське самодержавство і разом припустив нелойяльний виступ. Він висловив думку, що арх. М. ПИВОВАРІВ, використовуючи довір'я до нього місцевого представництва Державного Уряду, провадить в церковній окрузі своє самодержавство архієрейське. Арх. М. ПИВОВАРІВ потім доповідав, що цей священник потім приніс каяття. На Уманщині виявився націоналістичний напрямок у виступах свящ. ТУРЧЕНКА, що його потім було заарештовано, він з порук таємно виїхав до Америки. Також на Уманщині виявив націоналістичний рух і свящ. ЛАПЧИНСЬКИЙ, за що й прийняв вис-

лання. На Катеринославщині націоналістичний напрям виявився в проповідях духівництва. Так, це виявлення спостерігалось, як бачить можно з доповідів про Катеринославську округу на соборі і на Вел[иких] Зборах ВПЦР, в проповідях свящ. КІТА, що говорив більш про Україну, ніж про церковну справу. На Полтавщині націоналістичний ухил виявився у виступах свящ. ТАРАНА, як то доповідалось у През[идії] ВПЦР. Також і про Конотіпське округове духівництво в доповідях зазначалось про їх ухили нецерковні. Ці націоналістичні ухили духівництва укр[аїнської] авток[ефальної] прав[ославної] церкви з'ясовуються тим, що в час відродження укр[аїнської] церкви і пізніше ж церковної священицької діяльності прийшли люди без церковної підготовки з настроями, прагненнями громадського життя, а українське націоналістичне громадянство як раз перед тим пережило піднесення своїх націоналістичних сподіванок, а потім поразку і до церкви прийшло з незадоволеними національними домаганнями. Ці шари громадянства своїми настроями й надали життю тих націоналістичних прояв на периферії, про які була мова.

2) б. Після показання про зустріч з МАХІНЕЮ пригадав ще частину з розмови, подаю додатково. МАХІНЯ в розмові оповідав також і про організацію нелегальну в Городищі на Черкащині, з якою він вів роботу, за що й поніс відповідну кару. Організація була викрита перед розмовою за кілька років. Говорив, що в організації були талановиті люди. Як я раніш показував, МАХІНЯ казав, що в частині людности Городищанських кіл через економічні труднощі є незадоволенні і це витворює ґрунт для групування людности і шукання дійсних умов громадського життя. На це я й відповів, що незадоволення часове, неістотне, пройде з економічним розвитком, що базуватись на цьому незадоволенні в оцінці стану громадського життя не можна.

3) Після пригадування окремих [мо]ментів з діяльносоти СВУ і огляду в цілому, показую, що, хоч після першої наради СВУ, в нарадах СВУ, як організації, я не приймав участі, але *мав стосунки*¹ з членами СВУ в розмовах, що мали напрям СВУ і в участі в окремій умові між де-якими членами СВУ про збирання документів національних взаємин 1917–[19]20 рр., се б то про Комітет увічнення пам'яті Петлюри і в гостинах у членів СВУ. Все це спілкування з членами СВУ весь час йшло без всякого порозуміння, що то є спілкування СВУ, через те я й одмежовував в своїй пам'яті ті зустрічі з членами СВУ від самої СВУ.

4) Випадки нелегальних пропозицій мені, що я їх відкинув, були такі:

а) В час відступу поляків від Винниці 1920 р., до мене прийшли двос невідомих, що назвали себе лівими [е]с-[е]рами. Один з них назвав себе ЗОРЕЮ, а другого фамілію я не розчув. Вони казали, що підуть на боротьбу з більшовиками за радянську владу, підуть в більшовицьке запілля. Химерна

¹ Дописано над рядком.

була думка творити радянську владу без більшовиків. Я висловився проти їх планування на тій підставі, що всяка запальна боротьба з більшовиками в той час була лише послугою владі антанті і польського панства. В принципове обговорення справи я не входив.

б) В 1921 р. чи з початку 1922 р. до мене зайшла студентка, яку я часто бачив на своїх лекціях в МедІнституті — ВОЙНА. Вона попросила, щоб поговорити на самоті, і запропонувала мені поєднатися з партією лівих революціонерів, що визнають принцип радянської влади, але хотять захопити владу в свої руки, разом з тим пропонувала, щоб я поєднав цю партію в УКП. З виду вона була зовсім підлітком, років 16–17 і на вигляд мала. Остання частина пропозиція, щоб я партію поєднав з УКП показувала, що той, хто вносить пропозицію, не розумів зовсім справи. Я, звичайно, не повірив ВОЙНИ і сказав, що названої партії нема, що я не вірю словам ВОЙНИ, припускаю, що її слова — містифікація. Пробувала заперечити, а потім пішла і більше я її не стрівав. Я залишився при переконанні, що партії такої не було, а що це я мав приклад того, як з власної ініціативи авантюристка хотіла перевірити професора.

в) Одного разу мені в Софіїв[ському] Соборі титар СМЕЦЬ подав листа і сказав, що листа дав для мене якийсь «горбатенький» чоловік. Увійшовши у вітвар, я розірвав конверт і побачив перші слова: «Дорогий мій Друже, Володимире Мойсеєвичу». «Хочу відкрити Вам велику тайну». Стрівши цей вираз, я мусів подивитись підпис. Та було прізвище: «Чміль». Не знаючи такого друга і не бажаючи брать на себе його тайн, я в присутності пономарів і діякона лист спалив там, де розпалюють уголь для кадила. Потім виявилось із газетної судової хроніки, що той лист писав мені ЧМІЛЬ, учасник боярської організації нелегальної, як він сам показав, що в листі питав поради в справі своєї організації.

г) Року приблизно 1922 зайшов пізно якийсь не відомий, нерозбірно назвав прізвище, сказав, що він лікар, поляк, від'їжджає зараз у Польщу, що він був в Софії, чув мої промови, дивується, як в час голоду і війни могла відродитися церква. Нарешті говорив, що він приятель ПІЛСУДСЬКОГО і питав, що від мене переказати ПІЛСУДСЬКОМУ. Я відповів: «Хоч я й не знайомий з п. ПІЛСУДСЬКИМ, але скажіть йому, коли вже ви питаєте, так від мене: «Ти п. ПІЛСУДСЬКИЙ, гнітиш і робітництво і нації меншостей». Через те я кажу одно: нехай живе Радянська Влада в Річі Посполитій і нехай розві'ється червоний прапор над Бельведером у Варшаві». Після цих слів візитюр замовк і пішов.

д) Зайшла до ВПЦР ще до процесу і звісток будь-яких про «Центр діявля» дама і заявила, що хоче говорити з мітрополітом в наукових справах. Її направили до мене. В раді, коли вже розійшлись інші члени, я мав розмову з дамою. Дама назвала себе МОГИЛЬСЬКОЮ. Довго і невиразно вона говорила, що наукові кола зробили велике відкриття і що треба, щоб я скликав з

церковних діячів чоловік до 10 і вона або інший зробить доповідь про те відкриття. Коли я питав, чому не опублікують відкриття, вона казала, що наукові кола не хочуть того відкриття віддати РадВладі. Коли я питав, що ж то за відкриття, вона довго говорила, що в сфері механіки дії, центра дії. Я став гадати, що маю діло з ненормальною. З годину говорили ми, але я не міг зрозуміти, що то за відкриття. А вона настоювала на тому, що скаже ясно тоді, коли я зберу своїх певних знайомих. Я одмовився збирати своїх знайомих, маючи сумнів в нормальності дами. Лише потім, коли виник «Процес Центра действия», коли цей термін я зустрів в газеті, я зрозумів, що та дама мені говорила про «Центр действия».

5) До роботи СВУ додаю той [мо]мент, що пригадав тепер, оглядаючи все в цілому. На першій ж нараді після намічання кожному в своєму оточенні збирати наради з 5 осіб, повсталала думка, що її переважила на нараді, а власне — не збирати нарад у своєму оточенні, не творити організації, а, залишаючись просто окремими особами без організації в своєму оточенні і виявляючи індивідуально свої думки, впливати на суспільство.

6) Після 1926 р. і до сього часу я, відійшовши фактично від напряму і роботи СВУ, ні в чому на ділі *активно*¹ не підтримував націоналістичного напряму громадянства. Після делегації до Держав[ного] Уряду, коли з'ясувалось, як впливають полемічні промови, я в своїх виступах залишаю полеміку в гострих тонах з безвірництвом ту полеміку прежнього часу, що викликала вражіння моєї ворожости до керівної партії. В організаційній праці церковній моя участь зменшується. Вплив на молодь зовсім, майже, припиняється. За чотири роки після трудової школи товариші дочки розійшлися у різні краї. Лишок одвідував після 1926 р. зрідка, а часто, і зовсім нікого не було. Розмови вже не були принциповими, а обмежувалися новинами особистого життя, або театральними, літературними. В 1927 р. виступив в «Пролет[арській] Правді» з статтею «Діла антанті на Україні», де ясно виявив орієнтацію на Радянську Владу. В 1928 р. з серпня зовсім припиняється моя проповідницька робота, а з вересня і всяка робота в церкві. У 1928 і 1929 [р]р. я вже переживав початок зламу свого настрою в бік наближення до активної роботи в ділі радянського будівництва. Церковна діяльність моя відходила. Я шукав шляхів більш суцільного сполучення з радянськими колами громадянства, я звернувся з проханнями відповідними до органів Влади. І от в цей час мене нагнала кара за минуле, за забуте зовсім мною, за провини колишні. Цей вибух минулого до кінця, до корня довів злам настрою в мені, як я то і подав в окремім показанні. Робота моя над бібліографічним дослідженням всієї продукції книжкової Радянської України за 1928 рік для журналу «Україна», роботи, що зайняла кінець 1928 р. і 1929 р., мені відкрила те, чого в церковній праці

¹ Дописано над рядком.

переобтяжений, я раніш не добачав, — величезний розмах творчості українського радянського будівництва. І я, захоплений цим дивним видовищем, хотувався щиро і свідомо стати на працю радянського будівництва.

Володимир Чехівський

ДОПИТАВ:

[Джавахов]

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 175–182 зб.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

№ 135

Додаткові свідчення Чехівського Володимира від 24 вересня 1929 р.

1924 р., 24-го вересня, я, нижчепідписаний, показав:

1) Літом 1927 р. відбулася в Києві предсоборна нарада укр[аїнської] авт[окефальної] прав[ославної] церкви. Вона вибрала дослідчу комісію для дослідження роботи ВПЦР і мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО на чолі з арх. КРОТЕВИЧЕМ. Арх. КРОТЕВИЧ дав і мені скільки запитань в справі розслідування і говорив зі мною про діло мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО. Він зібрав великий документальний матеріал і казав, що для нього є безсумнівним ряд провин мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО, і що мітр. В. ЛИПКІВСЬКОМУ не залишається нічого іншого, як одійти від мітрополітанського керівництва.

В дні перед самим собором 1927 р. арх. К. КРОТЕВИЧ мені жалувався, що проти нього гостро в розмовах з ним і на стороні виступають Київські парохвіяне за те, що він підніс думку про неприпустимість нецерковних виступів мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО. Казав також, що стріваючи своїх київських знайомих, між іншим ГАСВСЬКОГО Ст., він чув бажання їх, щоб на соборі не було плямування одними других, бо це зле впливає на людність, а також, щоб на соборі члени не дозволяли собі плямувати мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО. Оповідючи про таке відношення до справи К. КРОТЕВИЧ висловлював ту думку, що переходити в тон ганьби дійсно не потрібно, а що треба обмежуватись суворою точністю факта. В розмові я погоджувався з ним. Ні про які угруповання або кола громадські ні КРОТЕВИЧ мені не говорив, ні я йому.

1928 р. підчас мого приїзду до Вінниці на Зелені свята в травні я жив у К. КРОТЕВИЧА. Пригадую, що до нас заходив Голова Окр[угової] ц[ерковної] ради Ю. МАШКЕВИЧ; здається більш ніхто не заходив. В розмовах своїх арх. К. КРОТЕВИЧ знов вертався до справи досліду діяльності мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО і казав, що він все зробив для того, щоб тільки на перевірених фактах базуватись і що ворожість київських парохвіян до нього йому незрозуміла. Я йому поясняв, що не можна говорити взагалі про парохвіян, бо,

напевне, йому своє незадоволення висловлювали тільки де-які. Я не залишився у Винниці, і до кінця свята приїхав через те, що арх. К. КРОТЕВИЧ мені сказав, що з тактовного боку в зв'язку з ситуацією, що складалась в винницьких колах, краще мені раніш їхати, щоб не викликать розмов. Мені неясно було, що це означає, але я не мав інтересу залишатись і виїхав. Арх. К. КРОТЕВИЧ від парахвії дав мені персонально допомогу, передав через мене допомогу своїм дітям, на якісь спеціальні фонди допомоги я не одержував. Зустрічі з ОТАМАНОВСЬКИМ в цей свій приїзд до Винниці я не пригадую. Мені здається, що я його не стрівав.

2) В попередніх показаннях я подав уже дані про нараду у С. ЄФРЕМОВА 1921 р. — в справі відносин укр[аїнської] авт[окефальної] прав[ославної] церкви до стародержавної ієрархії на Україні, про спробу СВУ у своє коло ввести церковних діячів, про моє оповідання в розмові у членів СВУ ДУРДУКІВСЬКОГО і ЄФРЕМОВА про наслідки 2 всеукр[аїнського] церк[овного] собору. Тепер додаю ще дані про стосунки Київського націоналістичного громадянства до церковних кіл укр[аїнської] церкви. Стосунки ці виявлялись, звичайно, перш за все в окремих розмовах. Я вже показував, що мені доводилось часто оповідати про церковні справи тим, хто мене питав. Я оповідав і членам СВУ і багатьом іншим, хто цікавився українською церк[овною] справою. Крім того стосунки Київського церковного громадянства з громадянством позацерковним націоналістичного відтінку виявились в окремих випадках. Таким був похорон М. ЗАГІРНЬОЇ-ГРІНЧЕНКОВОЇ. В ньому разом взяли участь і позацерковні кола співробітників по Академії і прихильників ГРІНЧЕНКОВОЇ, як письменниці, і церковні кола. Марія ЗАГІРНЯ належала, до церкви і через те похорон був церковний.

Підчас процесії богослужіння мало перерви і в тих перервах виступили з промовами представники позацерковних кіл. Так, коло буд[инку] ВУАН промовляв ЄФРЕМОВ і інші співробітники ЗАГІРНЬОЇ. Над могилою після кінця богослужіння виступив ряд промовців, співробітників ЗАГІРНЬОЇ. На труну, як я довідався уже скільки день після похорону, було покладено вінок жовто-блакитного кольору. Таким чином на похороні сталося і зверхнє сполучення націоналістичних кіл українського громадянства з церковними і демонстрування його у вінку. Правда це сполучення не було намірне, не було організоване, а сталося механічно, бо, наприклад, покладення вінка було справою цілком сепаратною: ні я, ні члени парахвіяльної ради не знали хто поклав вінок.

Володимир Чехівський

ДОПИТУВАВ

[Джавахов]

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 191–193.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

№ 136

**Додаткові свідчення Володимира Чехівського
від 27 вересня 1929 р.**

1929 р., IX–27 я, нижчепідписаний, показав:

1. На додаток до 5 пак[ту] свідчення 23–IX — показую. Після того, як на першій нараді СВУ висловлено було побажання збирати наради з 5 осіб кожному в його оточенні, я вніс пропозицію, як тепер твердо пригадую, щоб зовсім не творити нарад, а обмежитись індивідуальним впливом кожного в його оточенні без організації. Через те, що це була остання думка що до способу роботи, я гадав, що вона й переважила. Як прийняли цю думку другі члени наради, це не було виявлено. Як потім в дійсності члени наради працювали, мені було не відомо до допиту.

2. На додаток до 3 пак[ту] свідчення 23–IX показую. Після перегляду моїх стосунків до членів СВУ пригадування нових [мо]ментів в цих стосунках визнаю, що моя участь в колах СВУ після першої наради зовсім не припинялась, а продовжувалась і далі. Приймав я участь в гостинах у членів СВУ, про характер яких я подав показання раніш. Приймав я участь в умові між де-кількома членами СВУ збирати матеріяли з 1917–[19]20 рр. про національні взаємини на Україні, се б то — в умові про Комітет увічнення пам'яті Петлюри. Подавав членам СВУ відомості про церковне життя, хоч не регулярно, а у важливі [мо]менти. Моє попереднє показання про те, що я не брав участі в роботі СВУ після першої наради обмежується теперішнім показанням так: після першої наради я не брав участі в організаційно-керівній справі СВУ і не вів роботи і організації СВУ в своєму церковному оточенні. Участь моя в СВУ виявлялась в пасивній формі, бо я не одмовився від СВУ і не повідомив про своє вирішення не працювати в СВУ — членів СВУ. Визнаючи свою участь в СВУ і після першої наради, не можу не виявити і свого сорому і щирою жалю, що міг так неухважно поставитись до справи і піти на нікчемне угодовство.

3. До показання про мою участь в церковнім житті додаю. Я закликав до себе іноді в перші роки своєї церковної діяльності 1922–1925 [рр.], членів ВПЦР для спільного відпочинку увечері і бесіди. До мене заходили мітр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ, В. ПОТІЄНКО, П. ГОРДОВСЬКИЙ, М. ХОМИЧЕВСЬКИЙ і інші. Бували і парахвіяне, як наприклад: Н. СЕМЕНЮЧЕНКО. На цих бесідах розмови були переважно з церковного життя. Ухилів в бік політичний не помічалось. З початку 1926 року ці бесіди припинились у зв'язку з моїм розходженням з ВПЦР.

4. В кінці 1923 р., я приносив С. ЄФРЕМОВУ книжку «Радянське будівництво України», де були зауваги і про ЄФРЕМОВА, для того, щоб ознайо-

мити його з тим, що торкалось його персонально, застерегти його від хибних кроків, а по-друге, щоб познайомити його з самою книжкою.

5. На запитання про завітання ВІНАРЧУКА, свящ[еника] з Кам'яниччини, до мене показую. Крім свящ. ДАВИДЕНКА, пригадую, заходив до мене ще один священник з Кам'яниччини останніми роками, оповідав про стан церковної справи на Кам'яниччині, дав мені братерської допомоги чи гроші, чи щось з харчових продуктів. Ні фамілії його, ні чогось помітного, значного з розмови з ним не залишилось у моїй пам'яті. Не пригадую чи то був ВІНАРЧУК, чи інший.

6. Моє знайомство з ОТАМАНОВСКИМ обмежувалось випадковими зустрічами поза родиною. У нього я не бував і не стрічався з ним у когонебудь з знайомих, крім може якого окремого випадку, що його я не пригадую. За останні роки у мене з ОТАМАНОВСКИМ було зо три зустрічі випадкових. 1928 р. стрів його в бібліотеці, а 1929 р. — на улиці. В бібліотеці я працював над перекладом з французької мови. ОТАМАНОВСКИЙ поміг мені перекласти один вислів. Підчас цих зустрічів з ним розмов громадського значіння не пригадую. Мені здається що їх не було.

7. Про Володимира БУРТАНА свідчу. Він кінчив Шевченківську школу приблизно 1921–[19]22 рр., потім учився на Соц[іально]-Екон[омічних] Курсах, де я його й пізнав, бо я там був тоді викладачем. Після Соц[іально]-Екон[омічних] Курсів В. БУРТАН мав вступити до Політехнікуму, чого дуже хотів і батько його. Але Вол. БУРТАН, під впливом своїх персональних міркувань, перемінив лінію і хотів вступити до богословських курсів ВПЦР. Батько просив мене вплинути на БУРТАНА, щоб той йшов до Політехнікума. Я радив В. БУРТАНУ йти до Політехнікуму, зазначаючи, що богословські предмети він може засвоїти працюючи в Політехнікумі. В. БУРТАН вирішив йти просто лише на Богосл[овські] курси. Після скінчення курсів В. БУРТАН хотів женитись і йти на церк[овну] працю. Батько, щоб віддалити його від небажаного одружіння, найшов йому службу в Середній Азії. В. БУРТАН там попав в тяжкі умови праці. Звідти через когось, не пригадую кого власне, він передав листа мені, в якому просить визволити його від перебування в Серед[ній] Азії і дати змогу повернутись до Києва. Це було приблизно року 1924. При зустрічі я казав батькові, щоб допоміг синові. Виявилось, що батько вже послав синові кошти на повернення його до Києва. Повернувшись до Києва, В. БУРТАН прийняв діяконство, трохи служив за діякона в Соф[ійсько-му] соборі на практиці, а потім його запрошено було до Лубенського собору, де він і працював до останнього часу. Боротьба БУРТАНА Вол[одимира] за вибраний їм шлях в його родині набувала великого напруження. Одного часу він залишив був батьківську родину і жив окремо. Напруженність його настроя в шуканні виходу з того становища, що він попав в Середню Азію і

відбилось на тоні його листа, де він каже про боротьбу, маючи на увазі виключно боротьбу за вибраний ним родинний шлях.

Володимир Чехівський

ДОПИТАВ [Джавахов]

*ГДА СБ України, ф.б, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 197–199.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

№ 137

Протокол допиту Володимира Чехівського від 30 вересня 1929 р.

1929–ІХ–30 я, нижчепідписаний, показав:

1. На додаток до свідчення про розмову з приводу листа С. ЄФРЕМОВА до «Діла». Вперше я довідався і ознайомився зі справою листа С. ЄФРЕМОВА до «Діла» з статей т. ХВИЛІ у «Комуністі» торік. Я маю погляд на виступ С. ЄФРЕМОВА, як на нелойяльний до Радянської Влади і не поділяв ні настроїв ні напряду його. Коли ж С. ЄФРЕМОВ з'ясовував окремі фактичні помилки ак[адеміка] СТУДИНСЬКОГО в розмові зі мною, я не міг заперечувати, не маючи даних, але я не висловлював і ухвалення листа ЄФРЕМОВА. Не виступаючи проти листа С. ЄФРЕМОВА в його фактичних запереченнях СТУДИНСЬКОМУ, я був проти самого виступу С. ЄФРЕМОВА в закордонній пресі в цій справі, був проти і характеру виступу, що мав нелойяльний зміст.

2. На додаток до 5 пак[ту] свідчення від 23–ІХ про форми структури СВУ показую. Моє внесення на першій нараді СВУ не утворюючи нарад з 5 осіб, обмежитись персональним впливом в оточенні — було додатковим до внесення про наради з 5 осіб. Мені здавалось раніш, що моє внесення, як останнє, було прийняте замість першого. Тепер, після детальнішого пригадування розмови про утворення нарад з 5 осіб, зтверджую, що моє внесення про обмеження персональним впливом залишилось, як додаткове. Див. на ст. 6 продовження під 4.

4. Про вплив СВУ в мойому церковному оточенні показую. Допит 27–ІХ в справі складання нарад з 5 осіб в окремих колах СВУ викликав в мойй пам'яті раніш незгаданий [мо]мент з роботи першої наради СВУ. Коли висловлено було побажання, щоб кожний член першої наради в свойому оточенні збирав наради з 5 осіб, я висловив непевність що до свойого церковного оточення, чи з нього можна підібрати людей для наміченої наради з 5 осіб. Після того почав перераховувати контингент відомих церковних діячів з україн[ської] авт[окефальної] прав[ославної] церкви у Києві.

Я називав підряд, починаючи з мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО, арх. Н. ШАРАЇВСЬКОГО, Л. КАРПОВА, Ю. КРАСИЦЬКОГО, М. ХОМИЧЕВСЬКОГО,

Д. ХОДЗИЦЬКОГО, М. ЧЕХІВСЬКОГО, Г. ВОВКУШІВСЬКОГО. Чи ще кого було названо, не пригадую. За думкою першої наради СВУ скласти в мойому церковному оточенні нараду з 5 осіб мав я. Взявши це завдання на себе по першій нараді СВУ, я потім не приступав до здійснення його. Я вирішив не складати організації СВУ в колі церковних діячів і, дійсно, нікого з названих діячів і нікого з інших до СВУ не вводив і не закликав до праці, в СВУ, не складав ні організації, ні гуртка СВУ в мойому церковному оточенні. Церковне моє оточення не було постійне, воно мінялось в зв'язку зі змінами членів в керівних церковних радах і Софіїв[ській] пар[афіяльній] раді.

На початку 1926 р. церковне моє оточення було таке: члени ВПЦР, мітр. В. ЛІПКІВСЬКИЙ, арх. Н. ШАРАЇВСЬКИЙ, В. ПОТІСНКО, М. ХОМИЧЕВСЬКИЙ, П. ГОРДОВСЬКИЙ, П. АНТИПЧУК, М. С. СВДЕРСЬКА, члени причету і пар[афіяльної] ради Соф[ійського] собору Л. КАРПІВ, Ю. КРАСИЦЬКИЙ, Єв. ПИВОВАРЧУК П. Є. СМЕЦЬ, ГЛУХЕНКО, Т. БІЛОКОНЬ, К. БОРИСЕВИЧ та інші і крім того М. ЧЕХІВСЬКИЙ, Г. ВОВКУШЕВСЬКИЙ, К. ТЕРЕЩЕНКО.

В середині 1926 р. оточення міняється. Після катастрофи з ВПЦР відходить від Президії її. Відділяється від церковного мого оточення і мітр. В. ЛІПКІВСЬКИЙ, переходячи з 1927 р. на стан церковної ізолюваності після того, як 2-й Всеукр[аїнський] церковн[ий] Собор звільнив його від церковного керівництва. Нове церковне моє оточення після кризи 1926 р. починає складатися після 2 Всеукр[аїнського] церковн[ого] собору 1927 р.

З жовтня 1927 р. і до вересня 1928 р. моє церковне оточення складалось з членів нової президії ВПЦР: мітр. М. БОРЕЦЬКОГО, Л. ЮНАКОВА, арх. К. МАЛЮШКЕВИЧА, єп. М. ГРУШЕВСЬКОГО, єп. Я. ЧУЛАЇВСЬКОГО, Л. КАРПОВА, П. КОБЗАРЯ, членів причету і пар[афіяльної] ради Софіївського собору: Ю. КРАСИЦЬКОГО, Б. ПИВОВАРЧУКА, П. СТЕЦЕНКА, М. ФЕДЧЕНКА, САБАЛДИР (парафіянка), БУРДИНЮКА, ГЛУХЕНКА, ХЛІВЕЦЬКОГО, службовців ЄМЦЯ П., П. ГОРДОВСЬКОГО і крім того М. ЧЕХІВСЬКОГО. Після 3-го вересня 1928 р., коли мене позбавлено було участі в церковній роботі, я зовсім виходжу з церковного оточення. Персонально я впливав на широке церковне оточення найбільш своїм проповідництвом, а потім виступати на багатьох зборах, великих і малих зборах, радах. В приватних бесідах і розмовах мало брав участі.

Головна мета СВУ є національно-політичне поєднання українців, се б то, мета загальна націоналізму. Через те все в проповідництві церковному і в інших виступах, що виходило не з християнської науки, а з національних міркувань, інтересів, ідеології, з міркувань поєднання українського народу, все те є виявом націоналістичним, спільним і з ідеологією СВУ. В мойому церковному проповідництві, інших виступах і розмовах в церковному оточенні пере-

важною ідеєю була ідея християнська про єдність «всіх трудівників і обтяжених» у Христі, про просвітлення повне «всіх народів», про рівність і братерство та єднань всіх народів, бо нема в християнстві привилеїв «ні елліну, ні їдею». Від цієї основної ідеї, від цього принципу і в проповідництві, і у виступах соборних, і в розмовах в церковному моєму оточенні іноді були ухили, відступлення, власне, тоді, коли виступала на перший план не досконала християнська думка, а національна ідеологія.

В цих збоченнях, що іноді виникали, я ухилявся до висловів про єдність всього українського народу, про потребу єднання українців, не з'ясовуючи того, що за наукою Христа, не може бути єднання між світом і тьмою, між служінням істині і мамоні. Висловлюючись загально за єднання українців, я вносив нецерковний елемент в розмови. В цьому я й переходив у впливі на церковне оточення до ширення ідеології, що є націоналістичною, що її поділяла і СВУ. В цих ухилах, як я лише після переоцінки своєї діяльності усвідомив собі це, я й переводив працю, що ставила, собі за мету СВУ.

4. До 2 п[ункту]. Таким чином, структура організації була на першій нараді визначена в такій формі: наради з 5 осіб залишаються і вживаються, а там де то потрібно, вживаються лише спосіб персонального впливу на оточення.

Володимир Чехівський

ДОПИТУВАВ [Джавахов]

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 203–205 зв.
Оригінал. Рукопис олівцем.*

№ 138

Протокол допиту Володимира Чехівського від 1 жовтня 1929 р.

1929 р., 1/Х, я, нижчепідписаний, показав:

1. Церковне Кирило-Мефодієвське братство організувалося в Києві 1917 р. Я увійшов до його 1918 р., коли переїхав до Києва з Одеси. З тодішніх членів його пригадую лише де-кого: протоієр.: БОТВИНОВСЬКИЙ, ПИЛИПЕНКО, П. ТАРНАВСЬКИЙ, В. ЛИПКІВСЬКИЙ, Нестор ШАРАЇВСЬКИЙ, М. ГРУШЕВСЬКИЙ, Мик. КРАМАРЕНКО, МАРИЧЕВ та інші. 1919 р. члени Кирило-Методієвського братства заклади Кирило-Методієвського братства і в Кам'янці. Скликано було загальні збори Кир[ило-] Мет[одієвського] братства, обрано президію братства. Один час і мені довелося бути головою президії, а РОМАНЮКУ — секретарем. Пригадую таких членів братства в Кам'янці: протоієр[ей] ТАБІНСЬКИЙ, протоієр[ей] Мак. КРАМАРЕНКО, протоіє-

р[ей] Є. СЕЦИНСЬКИЙ, декан богословськ[ого] факульт[ета] Кам'ян[ець-Подільського] Універс[итета] 1) В. БІДНОВ, 2) П. ГОРДОВСЬКИЙ, 3) Петро СІКОРСЬКИЙ, 4) Л. БІЛЕЦЬКИЙ, 5) ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ та ін. Фамілій великого числа братчиків я не знав і більш того, що назвав, зараз не пригадую.

На перших зібраннях з'ясовувались і обґрунтовувались ідеологічні і організаційні підвалини відродження української православно[ї] церкви: 1) виведення з церкви стародержавних форм керівництва церковного, 2) визволення церкви від служіння привилейованим верствам, 3) піднесення участі церковної громади у всьому церковному життю, 4) діяльність і сила соборів в церкві, 5) заведення рідної мови в богослужінні, 6) визволення церкви від національного гноблення на Україні через церковне керівництво.

Автокефальність церковів. Коли братство здобуло своєю працею і ідеологією прихильність широких кіл громадянства в Кам'янці і до нього записалось багато членів, представник уряду тодішнього УНР звернувся до братства з пропозицією висловитись про бажану кандидатуру від братства на посаду міністра ісповідань, що звільнилась після від'їзду за кордон попереднього міністра. Коли це внесення представника уряду поступило на розгляд, загальних зборів, я висловлювався проти участі братства у виставленні кандидатури міністра ісповідань, обороняючи принцип відділення церкви від держави. Загальні ж збори ухвалили, що бажаним кандидатом від братства є ректор тодішній Кам[янець-] Под[ільського] Університету — Ів. ОГІЄНКО. Уряд призначив Ів. ОГІЄНКО за міністра. Виставляли на зборах і мою кандидатуру, але я категорично відмовився до голосування, не поділяючи напряму уряду, взагалі і не поділяючи способу намічення міністра ісповідань через церковне братство. Міністр ісповідань, спеціаліст-філолог, ОГІЄНКО видав наказ, щоб у церквах читали не українською мовою, а слав'янською лише з вимовою українською і до наказу додав щось 70 правил тієї вимови.

Братство, ідучи проти наказу міністра ухвалило, що право молитись рідною мовою є елементарне і не потребує ні чийого затвердження і що переходити до богослужіння українською мовою може кожна парахв[іяльна] громада після своєї ухвали. Після то го братство вирішило організувати парахвію. Коли склалася ініціативна група, звернувшись вона до арх. Кам'янецького Пимена ПЕГОВА за погодженням дати українській парахвії Олександров[ський] Собор. Але арх. Пимен в погодженні з Петлюрою і мін. ОГІЄНКОМ одмовив. Тоді братство, за допомогою богословського факультету Кам'янець-Под[ільського] університету, утворило парахвію коло Університетської церкви. Там і почалось богослужіння і проповідь україн[ською] мовою. Братство вирішило звернутись до вірного церковного народу з відозвою, що з'ясовувала б основу відродження церкви. Таку відозву склав я, збори ухвалили, вона була відрукована і поширювалась.

Коли розгорнулася робота братства, до Кам'янця з Київа, втікаючи від гоніння влади білих, деникинщини, прибули протоієр. В.ЛИПКІВСЬКИЙ і Мих[айло] Н[аумович] МОРОЗ. Вони в яскравих тонах змалювали, як розвинулось відродження і визволення церкви української в Київі під Радянською владою. Вони оповідали, що дякуючи справедливому і рівному ставленню Радвлади до церков, українські відроджені парахвії змогли організуватись і здобути рівне право а іншими парахвіями. Оповідали, що українські парахвіяльні громади вирішили перейти на богослужіння рідною мовою і вже довгий час служать у Київі в україн[ських] церквах українською мовою що церковні громади визнали архієреїв не компетентними для заборони рідної мови в богослужінні, коли вже в Євангелії заповідано «научити всі народи», коли апостол каже, що даремне говорити на незрозумілій людності мові в церкві. Ця доповідь тоді прот. В. ЛИПКІВСЬКОГО і М.МОРОЗА викликала ентузіязм, великий підйом настрою і симпатії у братчиків до Радвлади, разом з скептичним ставленням до уряду ПЕТЛЮРИ, що разом з ОГІЄНКОМ не знайшов можливим задовольнити релігійні потреби української вірної людности. Порівняння говорило не на користь уряду Петлюри, що на догаду арх. ПЕГО-ВУ одмовив братству дати безпарахвіяльний собор, тоді як в Київі Радвлада дала вже затвердження скількох парахвій. Скоро прийшли вісті, що деникинщина відходить і прот. ЛИПКОВСЬКИЙ і МОРОЗ повернулись до Київа, здається, не разом.

Весной 1920 р. я залишив Кам'янець і братство і переїхав до Вінниці, де й почав з липня працювати як викладач Вин[ницького] ІНО. Після того, як через Винницю вже пройшов фронт. Я чув від т. ГОРДОВСЬКОГО, що після мого від'їзду в Кам'янці братство розгорнуло працю в напрямі підготовки священства і що підготованні кандидати потім, стали до священницької праці на Волині під Польщею і там перевели в деяких парахвіях вживання рідної мови в богослужінні і сприяли піднесенню церковно-визвольної справи і під Польщею, що спочатку в Польщі уряд не ставив перешкод утворенню українських парахвій, але пізніше під впливом реакційних кіл, що побоювались перенесення визвольної течії і до католицтва, почав тиснути визвольний церковний український рух і на Волині, що був значно розрісся навкруги Володимира ВОЛИНСЬКОГО і у самому Володимирі.

2. МИХАЙЛОВА Юх. Спир. з 1922–23 рр. Мене єднала з ним любов до мистецтва та однакова доля. Я поховав дочку, він — єдиного сина. Я любив український нарід і все людство — і він також. Його політичний світогляд уявляю на підставі його нарисів, що друкувалися і друкуються зараз в «Житті і Революції», і хоч ті нариси з історії мистецтва, але дають уявлення і громадського світогляду. Маю на увазі і розмови, з ним. Його твори — дивні картини, тези дають розуміння його світогляду, що йому є рідне і близьке і

вселюдське, і українське. Він художник-ентузіаст, а разом і робітник-організатор навчання промислового мистецтва. Він оповідав мені, що його було послано організувати в Полтаві вищий Художньо-Промисловий Інститут. З захопленням він казав про творчу широку продуману роботу Наркомату освіти в справі закладання художньо-промислового виробництва на Україні і поширення його виробів закордоном у великому розмірі. Він, МИХАЙЛІВ, в моїй уяві, представник свідомого радянського громадянства на Україні.

Володимир Чехівський

ДОПРОСИВ

/ДЖАВАХОВ/

ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45, арк. 213–216.

Оригінал. Машинопис.

№ 139

Протокол допиту Володимира Чехівського від 4 жовтня 1929 р.

1929 року, жовтня 4-го дня я, нижчепідписаний, показав:

1. На запитання, як я оповідав М. Чехівському про нараду, де М. МОРОЗ виступив проти В. ДУРДУКІВСЬКОГО, свідчу. Коли 1921 р. я повернувся до Києва і став, до праці у ВПЦР, в засіданні мені оповідали про розходження між В. ДУРДУКІВСЬКИМ і М. МОРОЗОМ. Про цей інцидент я оповідав М. ЧЕХІВСЬКОМУ. Діло сталося так:

Прн ВПЦР існувала ще до мого приїзду перекладова Комісія для переклада українською мовою богослужбових книжок. В ту Комісію ВПЦР закликала крім своїх членів і з громадянства фахівців і в мові, і в богословії. Закликано було і В. ДУРДУКІВСЬКОГО, як фахівця мови і в богословії /він скінчив Київськ[у] Дух[овну] Академію/. В перекладовій Комісії виникло розходження в справі способу перекладання. Одні обстоювали за перекладом на сучасну укр[аїнську] мову цілком, а інші за вживання і де-яких слав'янських слів і речень. До останніх належав і ДУРДУКІВСЬКИЙ, що обстоював за своєю думкою. На одному з засідань перекладової Комісії Мих[айло] МОРОЗ гостро заувагою проти В. ДУРДУКІВСЬКОГО викликав вихід його з Комісії і здається, з ним ще когось.

2. На запитання про розмову громадського змісту на вечірці у С. ЄФРЕМОВА до першої наради «СВУ» відповідаю. У С. ЄФРЕМОВА бував я і до першої наради «СВУ». Не пригадую, коли саме, але пригадую, що підчас завітання до С. ЄФРЕМОВА і В. ДУРДУКІВСЬКОГО у мене з О. ЄФРЕМОВА в присутності В. ДУРДУКІВСЬКОГО і А. НІКОВСЬКОГО була розмова

про те, що антагонізм між діячами Всеукр[аїнської] Акад[емії] Наук, з одного боку М.С. ГРУШЕВСЬКИМ, з другого — С. О. ЄФРЕМОВИМ, негативно впливав на громадське життя і що треба знайти шляхи до його ліквідування.

С. ЄФРЕМОВ зазначив, що той антагонізм викликається в значній мірі характером М. С. ГРУШЕВСЬКОГО. Я висловив ту гадку, що ті перешкоди, що стоять на дорозі до розвитку громадянського життя, треба усувати єднанням громадянства. Висловлювалась та думка, що громадянству не варто розпошувати сили на боротьбу між собою, а що треба сили скупчити, щоб піднести спільне діло Всеукр[аїнської] Академії Наук на вищий ступінь, а тим і всього громадянства, що розбрат у громадянстві відбиває окремих осіб від праці, паралізує їх діяльність. Була думка, що бракує якогось громадського поєднання, що могло б зазначені вище антагонізми і подібні їм перемагати своїм авторитетом. Я висловив і ту гадку, що сторони, які мають між собою антагонізм, могли б зійтись між собою на нараду і спільно вирішити справу замирення. С. ЄФРЕМОВ казав, що спроби замирення вже були. Розмова про цей антагонізм піднімалась разів два. Яких-небудь конкретних висновків з розмови не було зроблено.

3. З 1922 року до 1924 року в Києві існували Пастирські Курси укр[аїнської] авток[ефальної] прав[ославної] церкви. Дозвіл від Державної влади даний був на ім'я фундатора курсів Мих. Н. МОРОЗА, голови Всеукр[аїнської] Прав[ославної] Церк[овної] Ради. Мета курсів — підготовка священнослужителів укр[аїнської] авток[ефальної] прав[ославної] церкви. За завідувачів курсів були з початку еп. П. ТАРНАВСЬКИЙ, а потім і прот. ЩЕРБАКІВСЬКИЙ. Я викладав св. письмо нового заповіту і основне богословіє. Курси мали утримання з двох джерел: 1/ — внески курсантів і 2/ — пожертви Всеукр[аїнської] Прав[ославної] Церк[овної] Ради, ВПЦР одержувала пожертви на курси від парахвій з округ і від окремих людей членів церкви. На великих зборах ВПЦР було ухвалено, щоб тарілковий збір по церквах парахвіяльних у визначенні днів свят йшов на церковно-освітню справу, на паст[ирські] курси. В травні 1924 р. курси припинили своє існування, бо дозвіл на курси не було поновлено. Після оновлення ВПЦР в 1927–28 рр. поновлено ходатаювання перед державним урядом про дозвіл на богословську школу. Збір пожертв на майбутню богословську школу провадився 1927–28 р. у ВПЦР.

4. КУДРИЦЬКОГО Миколу Ант[оновича] знаю з 1903/4 р. Він був в Київській Семінарії на чолі нелегального гуртка молоді соціалістичного напрямку. Я приймав участь роботі гуртка. Я був тоді помічником інспектора Київської Семінарії, коли відбувався похорон письменника Мих. СТАРИЦЬКОГО, молодь прийняла демонстративну участь у похороні. Начальство Семінарії шукало винних. Інспектор на засіданні, що вирішувало справу випуску вищого класу, хотів всю провину за участь в похороні скласти на КУД-

РИЦЬКОГО Мик., що був у випускній клясі. Це загрожувало КУДРИЦЬКОМУ позбавлення права вступу до університету, чого домагався він. Я на засіданні, довів, що КУДРИЦЬКИЙ був хорий і тим відсунув від нього позбавлення прав вступу до університету. Він вступив до Томського університету, приймав участь в революційній боротьбі, потерпів від погромників 1905 р. В кінці 1918 р. під час директорії довірений ПЕТЛЮРИ — ЯКОВЕНКО, начальник розвідки заарештував КУДРИЦЬКОГО за співчуття більшовикам. Я добився звільнення з-під арешту КУДРИЦЬКОГО. У 1921 і 1922 рр. я з ним одночасно викладав в Київськ[ому] Медін[ституті]. Після відходу мого від професури рідше бачив КУДРИЦЬКОГО. Знаю його, як певного і непохитного радянського громадянина.

5. ГРИГОРОВИЧА, студента ІНО, його завітання до мене й розмови з ним не пригадую. Здається був у мене ГРИГОРОВИЧ, хотів найти пораду у своїх власних переживаннях і шуканнях, я йому дав загальну пораду — студювати всебічно суспільні науки і досліджувати життя.

6. ЛЕВИЦЬКОГО М.В., основоположника кооперації на Україні, знаю з 1900 років. Познайомився з ним у Кам'янці, коли він приїзжав читати нелегальну лекцію про кооперацію молоді. Був він у мене в Одесі перед війною. У 1917 р. Центральна Рада послала його на Кубань для налагодження зносин з Кубанню. 1921 р. він приймав участь у I-му Всеукр[аїнському] церк[овному] Соборі. Йому належить ухвалене на соборі внесення: уставити свято Божого благословення праці (1 травня). За років два приблизно він заходив до мене, проказував мені коротки вислови /изречення/, що він називав їх заповідями /коло 10/. Ці заповіді мали націоналістичні тенденції, помішані з етичними заувагами. Мик. ЛЕВИЦЬКИЙ казав, що ці заповіді варто подавати в «газеті-радіо» як він з'ясовував від уст в уста, себ-то від одного до другого. Вислухавши вислови, що де-які уявляють з себе народні приказки, і не надаючи їм серйозного значіння, я в розмові перейшов до чогось іншого. Учаси в «газеті-радіо» проєктованій від М. ЛЕВИЦЬКОГО я не приймав.

Володимир Чехівський

ДОПРОСИВ

/ДЖАВАХОВ/

№ 140

**Протокол додаткових свідчень
Володимира Чехівського від 7 жовтня 1929 р.**ПРОТОКОЛ ДОДАТКОВИХ СВИДЧЕНЬ
В. ЧЕХІВСЬКОГО ВІД 7/Х-1929 р.

Х-7, я, нижчепідписаний, показав:

1) На додаток до свідчення 5/Х про першу нараду «СВУ» в цілому. — Подаючи відомості на першій нараді «СВУ» про емігрантське українське позапартійне поєднання, С. ЄФРЕМОВ зазначав, що на нараді в Празі те поєднання, обмірковуючи загальний сучасний політичний [мо]мент, прийшло до думки, що основною орієнтацією поєднання повинна бути орієнтація на внутрішні сили України і що тільки після тої орієнтації стає можливим орієнтування і на міжнародню ситуацію. З якого джерела та яким способом здобув С.ЄФРЕМОВ відомості про емігранське позапартійне поєднання, що відбулось у Празі, я не маю уявлення. На нараді «СВУ» мови про зв'язок або організаційне сполучення «СВУ» з закордонним позапартійним поєднанням не було, не було прийнято і якого-небудь вирішення щодо єднання між «СВУ» і закордонною україн[ською] позапартійною організацією. Коли С. ЄФРЕМОВ казав про можливість поширення «СВУ» і на периферії, він згадував: Полтаву і здається, Кам'янець, а чи називав він з тих міст які-небудь фамілії, того не пригадую.

2) На питання, як я оповідав Миколі ЧЕХІВСЬКОМУ про нараду у С. ЄФРЕМОВА 1921 р. з приводу майбутнього соборного поставлення єпископату в україн[ській] прав[ославній] церкві, — відповідаю. Нарада згадана відбулась у 1921 р. до осені, а Мик[ола] ЧЕХІВСЬКИЙ прибув до Києва в серпні 1922 р., коли інтересу до наради вже не було. Я міг згадати про нараду лише з якогось приводу. Ознайомлюючи в той час Миколу ЧЕХІВСЬКОГО з станом церковного життя у зв'язку в заміром його стати до церковного служіння, я висвітлював йому і відношення до української авток[ефальної] прав[ославної] церкві родини ДУРДУКІВСЬКИХ, давніх наших знайомих. Онисія Ф. ДУРДУКІВСЬКА залишилась, за своєю звичкою, парахвіянкою російської Вознесенської парахвії, де за настоятеля був старий приятель ДУРДУКІВСЬКИХ Л. КОЗЛОВСЬКИЙ, колишній інспектор Київ[ської] семінарії. З Он[исією] ДУРДУКІВСЬКОЮ ходив до Вознесен[ської] парахвії і Володимир] ДУРДУКІВСЬКИЙ. Висвітлюючи цю обставину — залишення старих українців в російській парахвії — силою традиційної звички, здається, я й казав, напевне не пригадую, Миколі ЧЕХІВСЬКОМУ й про другий випадок відданости старих деяких українців традиції, а саме про те, що перед 1-м

всеукр[аїнським] церк[овним] собором В. ДУРДУКІВСЬКИЙ і С. ЄФРЕМОВ закликали мене на нараду старих українських громадян і пробували всі гуртом вплинути у бік компромісного угодовства з стародержавною ієрархією, як неначе традиційно канонічною і перестали заперечувати проти соборного поставлення єпископату лише після могого з'ясування, що стародержавна ієрархія на Україні є справді неканонічною, бо її настановлено не церквою, а царською владою, царськими указами, бо вона й опанувала й поневолила україн[ську] православну церкву силою царської влади і допомогою гетьмана Самойловича в кінці XVII ст. і що від самої ієрархії залежить відновити єднання з церквою через єднання з собором. Казав я Миколі ЧЕХІВСЬКОМУ, що, хоч старі українці і тягнуться за традицією, але все ж таки мають інтерес і увагу і до відновленого церковного життя.

3) На запитання, чи бесіда, що була у ДУРДУКІВСЬКОГО Волод[имира], підчас якої я оповідав присутнім про 2 всеукр[аїнський] церк[овний] собор та його наслідки, була нарадою «СВУ», відповідаю. Визнаю тепер, що згадана бесіда була неоформленою приватною нарадою «СВУ», бо були на ній переважно члени «СВУ», а саме, я, С. ЄФРЕМОВ, В. ДУРДУКІВСЬКИЙ і ще хтось, з певністю не згадаю; присутність на нараді не члена «СВУ» М. Загірньої не помішала могому оповіданню. Раніш я не вважав цієї бесіди за нараду «СВУ», бо ніхто мене не попереджав, що буде Нарада «СВУ» і потім ніхто не казав, що те зібрання є зібранням «СВУ». Сам я підчас всієї бесіди і потім не згадав навіть про «СВУ». І тільки тепер перевіряючи події, бачу, що на тій бесіді були переважно члени «СВУ».

4) На запитання, хто з могого церковного оточення був під впливом моїх націоналістичних, спільних з тенденціями «СВУ», відступлень від церковного учення, відповідаю. Конкретні мої спостереження і факти кажуть що мої націоналістичні відступлення від загального церковного учення разом з загальним націоналістичним напрямком думок в українським і російським громадянстві впливали на митроп. В. ЛИПКІВСЬКОГО, архієп. Н. ШАРАЇВСЬКОГО, В. ПОТІЄНКА, П. ГОРДОВСЬКОГО, як це видно з їх прилюдних виступів і приватних розмов. Думаю, що вплив моїх націоналістичних відступлень відбивався і на інших особах з могого церковного оточення, власне на їх настроях, але він не виявився на конкретних фактах і не позначився через те в моїх спостереженнях. Після початку «СВУ» в 1926 р. моє церковне оточення пережило кризу і в 1927 р. в складі свого зовсім перемінилося, а в 1928 р. я зовсім вийшов з церковного оточення. Мої націоналістичні відступлення від церковного учення в проповідях і промовах були лише хвильовими рядом з постійною загальною системою мого викладу церковного учення віри й моралі і через те їх вплив був хвильовим також. Взагалі, вплив моїх націоналістичних ухилів «спільних з тенденціями «СВУ», рядом з постійною церковною системою, був так незначний, що ніхто з могого церковного ото-

чення, я певний в тому, не погодився б вступити до «СВУ», якби я кому пропонував те вступлення. В дійсності, вирішивши не творити «СВУ» в церковному оточенні, я нікому й не пропонував ні вступу в «СВУ», ні наближення до «СВУ» ні в тій, ні в другій формі.

В. Чехівський

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 46, арк. 1–3.
Оригінал. Рукопис олівцем; Арк. 4–6. Копія. Машинопис.*

№ 141

Додаткові свідчення Володимира Чехівського від 8 жовтня 1929 р.

ДОДАТКОВІ СВИДЧЕННЯ ЧЕХІВСЬКОГО Володимира

Від 8/Х–1929 р.

1. На запитання, чи були під впливом моїх націоналістичних, спільних з тенденціями «СВУ», відступлень від церковного учення Микола ЧЕХІВСЬКИЙ і Григорій ВОВКУШЕВСЬКИЙ, відповідаю:

а) Як друг мені і брат Микола ЧЕХІВСЬКИЙ приймав від мене частки мого досвіду, знання, думок, але що до націоналістичних моїх ухилів, то в цім ділі Микола ЧЕХІВСЬКИЙ виявив незалежність. Націоналістичних моїх ухилів він не наслідував. Святошинська парахвіяльна робота його свідчить, що він стояв далеко від всякого націоналістичного напрямку. Тому російська Святошинська парахвія в особі настоятеля ВЕЛЬМІНА В., старости і парахвіян не раз висловлювала Миколі ЧЕХІВСЬКОМУ своє незадоволення, що він не виступає в націоналістичному напрямі, а голова Святошинської парахв[іальної] ради КОВАЛЬ навпаки висловлював Миколі ЧЕХІВСЬКОМУ незадоволення, що він не виступає гостро проти російської парахвії. Микола ЧЕХІВСЬКИЙ, від'їжджаючи з Києва, завше просив мене: «Будь ласка, тільки без політики». Цим він хотів застерегти від будь-якого нелойального ухилу мене самого. До Радянської влади М. ЧЕХІВСЬКИЙ завше ставився докірливо і щиро і не раз висловлював переді мною своє сприятливе відношення до діла радянського будівництва.

б) Григ[орій] Д. ВОВКУШЕВСЬКИЙ після кризи у 1926 р. серед мого церковного оточення зовсім виходить з кола його і через те я не маю ніяких підстав говорити про вплив моїх націоналістичних ухилів на Гр. ВОВКУШІВСЬКОГО, що нічим не виявляв сприймання мого впливу.

Володимир Чехівський

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 46, арк. 7–7 зв.
Оригінал. Рукопис олівцем; Арк. 8. Копія. Машинопис.*

№ 142

**Протокол допиту Володимира Чехівського
від 10 жовтня 1929 р.**

1929 року Х–10, я, нижчепідписаний, показав:

1. На запитання, що мені відомо про стосунки між емігрантськими українськими протирадянськими колами і колами протирадянськими на Радянській Україні, відповідаю. Відомості про емігрантські українські протирадянські кола, їх діяльність проходила в більшості через пресу, журнали. Крім того відомості давали емігранти, що вертались, як амнестовані. Так, П. ГОРДОВСЬКИЙ, прибувши з Польщі на Україну 1923 р., оповідав мені про фальшиві підбадьорювання еміграції петлюровськими верховодами, що сіяли сподіванки, то на Польщу і Румунії, то на Англію і т. інш., викривав політичний розклад еміграції, відначав піднесення настрою до повернення і визнання Радянської Влади. 1927 р. повернувся Андр[ій] НІКОВСЬКИЙ. На вечірці у Л. СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ він оповідав про українську еміграцію. Він казав, що еміграція в більшості дезорієнтована і віддана своїм власним життєвим справам, але що угруповання є й тримаються, переформовуються. Залишаються угруповання гетьманського напрямку й угруповання у.-н.рівські. У.-н.рівські угруповання виявляли організаційні намагання, мали наради, вишукуючи зміцнення свого становища за кордоном після того, як з'ясувалась ефемерність надій на скору допомогу держав Заходу. На моє запитання, як скінчилась умова, що її було складено між урядом Петлюри і урядом Пілсудського ще 1919 р. НІКОВСЬКИЙ оповів, що після інтернування в Польщі решти у.-н.рівських військових частин Петлюра питав Пілсудського: «Що сталось?» «Пан Пілсудський обдурив нас?» На те Пілсудський відповів: — «Прошу пане, то не Пілсудський, а Польша». (Себто польське громадянство, що поставилось проти умови з Петлюрою). 1926 р. на першій нараді «СВУ» С. О. ЄФРЕМОВ в своїй промові інформував про закордонні українські політичні справи. Він оповідав про Празьку українську емігрантську політичну нараду. За його словами незадовго до [мо]менту його промови в Празі відбулась нарада діячів з різних партій, українських і безпартійних. Між іншими були на нараді у[країнські] с[оціал-] д[емократи] МАЗЕПА, ФЕДЕНКО, Ан[дрій] ЛЕВИЦЬКИЙ, здається, М. ПОРШ і Ол. ЛОТОЦЬКИЙ, Ол. ШУЛЬГІН. Кого ще С. О. ЄФРЕМОВ називав, зараз не пригадую. На Празькій нараді ухвалене було утворити й було утворено позапартійне українське поєднання з метою відтворення УНР. На чоло поєднання поставлено було Анд[рія] ЛЕВИЦЬКОГО. Празька нарада визнала, що останнього часу є слушною орієнтація на внутрішні сили України, і що лише після піднесення й організації внутрішніх сил стане можливим використати і міжнародні сили.

З останніх, здається, за інформацією С. ЄФРЕМОВА. Празька нарада продовжувала орієнтацію на Польщу. Промовець інформував, що він одержав вищенаведені відомості з свого закордонного листування, що він і далі матиме листування з закордоном. Не пригадую, чи зазначав ЄФРЕМОВ, з ким листується і яким способом.

2. На запитання, як відбулася нарада у В. ДУРДУКІВСЬКОГО з приводу моєї інформації про 2-й всеукр[аїнський] цер[ковний] собор і як я оповідав про цю нараду Мик[олі] ЧЕХІВСЬКОМУ, показую. На нараді були присутні С. ЄФРЕМОВ, В. ДУРДУКІВСЬКИЙ, М. ЗАГРНЯ, здається, Л. СТАР[ИЦЬКА]-ЧЕРНЯХІВСЬКА. Під час інформації всі згадані особи давали запитання, що їх звести до таких висловів: «як могло статись під вашим головуванням, що звільненням скривдили і образили мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО, якого всі люблять? Чи не була ухвала собору про звільнення митрополіта В. ЛИПКІВСЬКОГО актом догодження урядовому представництву? Чи не відіб'ється звільнення митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО на відході від церкви багатьох?» В своїй інформації я висвітлив, що ухвала собору про звільнення митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО є наслідком виступів митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО нецерковного а політичного характеру, виступів, що їх церква не могла через поступовання самого митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО реабілітувати перед Державною Владою, що ці виступи й унеможливили продовження митрополітанського керівництва митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО. Далі я переказав хід соборних дій так, як це записано в протоколах собору. В решті зазначив, що обрання нового митрополіта Мик[оли] БОРЕЦЬКОГО, на мою думку, задовольнили вірну людність, виключення не мають значення. Присутні питали про нового митрополіта, про його освіту. Я подав відомості. Загальне вражіння від наради у мене залишилось таке: у присутніх до моєї інформації було незадоволення переминою митрополітів, вони винували й мене за сприяння цій переміні, але після інформації те незадоволення притихло і змінилось вичікуванням дальшого виявлення подій. Я ж був незадоволений з того, що мої бесідники упереджено підійшли до справи 2-го всеукр[аїнського] церк[овного] собору. При зустрічі я й переказав Мик[олі] ЧЕХІВСЬКОМУ і про розмову на нараді, і про свій настрій. Як я назвав нараду, не пригадую. Здається, казав, що мав розмову у старих громадян. Напевне пригадую, що згадану нараду я не називав нарадою «СВУ».

Володимир Чехівський

Допитував /ДЖАВАХОВ/

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098, т. 46, арк. 12-14.
Оригінал. Машинопис.*

№ 143

**Додаткове свідчення Володимира Чехівського
від 12 жовтня 1929 р.**

1929 р. 12/Х. Я, нижчепідписаний, показав:

1. На запитання, що знаю про Юрія ЖЕВЧЕНКА відповідаю. Вперше я побачив ЖЕВЧЕНКА на зібранні Кирило-Методієвського братства в Києві 1918 р. весною. Він виступав з палкою промовою за відродження української церкви. Тоді я з ним і познайомився. Він був в військових священником. Освіту одержав, як він казав, в Одеській семінарії. Того ж року я стрівав ЖЕВЧЕНКА в церковній комісії національного союзу. Я був посланий до нац[іонального] союзу ЦК УСДРП з метою використувати союз в боротьбі проти влади гетьмана. ЖЕВЧЕНКА послано до союзу, здається, Кирило-Метод[ієвським] братством. В церковній комісії намічались заходи до визволення церкви від стародержавних гнобительських форм керівництва в церкві; ухвалено було і відповідну до потреб відродження церкви резолюцію. В роботі комісії ЖЕВЧЕНКО приймав активну участь. 1919 р. і стрівав ЖЕВЧЕНКА на зібраннях Кирило-Методієвського братства в Кам'янці. Він енергійно працював в братстві; обстоюючи за цілковитою відміною і усуненням з церковного життя напластувань стародержавних елементів.

1921 р. в Києві я довідався, що ЖЕВЧЕНКО був настоятелем в Андріївській парафії, а потім пішов священствувати на Сквирщину. В роботі собору 1921 р. ЖЕВЧЕНКО приймав активну участь. На соборі ж його було обрано на єпископа. Пізніше його настановлено на єпископа Сквирського. Наприкінці 1922 р. ЖЕВЧЕНКА підчас його приїзду на великі збори ВПЦР до Києва було взято під арешт. Він потім казав, що арешт його зв'язаний був з домашніми обставинами його життя, що мали місце, коли він був настоятелем в Андріївській парафії.

Після звільнення ЖЕВЧЕНКО продовжував своє служіння на Сквирщині. 1924 р. Сквирська парафія закликала мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО й мене на храмове свято. Церковне оточення у Сквирі відзначалося відсутністю інтелегентських сил. В час перерви від богослуження до від'їзду мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО, єп. Ю. ЖЕВЧЕНКО й мене закликав на трапезу до себе голова парох[вільної] ради КОВАЛЕНКО; там були розмови про стан Сквирської парохвії. Приблизно наприкінці 1925 р. ЖЕВЧЕНКО перейшов до Полтави. Раніш його кандидатуру виставляли в Катеринославі /тодішньому/, там виникла боротьба за кандидатуру і залишився попередній єпископ М. ПИВОВАРІВ. На питання, чи я радив ЖЕВЧЕНКУ відправити панихиду по Іванові Франкові з поминанням Петлюри, відповідаю. Твердо знаю, що я не давав поради ЖЕВЧЕНКОВІ поминати Петлюру ні голосно, ні тихо на панахиді по Ів[анові] Франкові з приводу десятиріччя смерті Ів[ана] Франка. Не прига-

дую, чи казав я про мою думку, що церква не припускає прилюдної панахиди по Петлюрі, бо він не був церковним діячем, але церква не забороняє молитись за нього, як і за кожного грішного християнина, приватно, індивідуально.

1926 р. в червні Полтавська парахвія закликала мітроп. В. ЛИПКІВСЬКОГО і мене на урочисту відправу. Підчас перебування нашого в Полтаві, розмови торкалися тодішнього стану ВПЦР і церкви. Невдача делегації, відмовлення її ходатаюванню від державного уряду викликало пригнічений настрій. Мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО, еп. Ю. ЖЕВЧЕНКА і мене закликав до себе відомий церковний діяч, член великих зборів ВПЦР К[остянтин] Ів[анович] ТОВКАЧ. У ТОВКАЧА був ще хтось з місцевих діячів. Прізвищ їх я не знав. Там також велись розмови про безвихідний стан ВПЦР. Думка у ТОВКАЧА була одна. ВПЦР повинна йти у відставку, повинна скласти свої уповноваження, а справи передати ієрархії. Я казав про хибні кроки ВПЦР. Мітр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ висловлювався за вичікування. ЖЕВЧЕНКО сподівався, що саме церква виявить ініціативу. В другій половині 1926 р. і в 1927 р. ЖЕВЧЕНКО приймав активну участь в унормуванні церковного життя. Останній час я не стрівався з Ю. ЖЕВЧЕНКОМ так, щоб мати розмову. Цього року весною, зустрівши його в Соф[ійському] соборі, закликав до себе. Він заходив, але я не був дома. До характеристики політичного обличчя ЖЕВЧЕНКА знаю такі риси: в проповідях часами він виявляв сентиментальний український патріотизм, в приватних розмовах, наскільки мені відомо, не припускав нічого некоректного до державної влади; цілковито погоджувався і підтримував в церкві заходи державного уряду в справі унормування з державного боку життя укр[аїнської] авт[окефальної] прав[ославної] церкви.

2. На запитання, чи відомо мені про гроші, що їх в 1919 р. одержали М. МОРОЗ і В. ЛИПКІВСЬКИЙ в Кам'янці, показую: Порф[ірій] ГОРДОВСЬКИЙ, що після амнесії повернувся з-за кордону 1923 р., оповідав мені що він знає від інтернованих в Польщі урядовців УНР про те, що М. МОРОЗ перебуваючи в Кам'янці в осені 1919 р. одержав доручення в справі постачання провіанту війську і гроші на те доручення в той час, коли справу постачання відали Аркадій СТЕПАНЕНКО і СТАСЮК і що, виїзжаючи з Кам'янця М. МОРОЗ не розраховувався у витраті грошей і не дав відчиту. Про одержання грошей ЛИПКІВСЬКИМ ГОРДОВСЬКИЙ мені нічого не оповідав. Здається, і Гр. ВОВКУШЕВСЬКИЙ казав мені про гроші, що одержав МОРОЗ в Кам'янці. Не пригадую, що саме оповідав ВОВКУШЕВСЬКИЙ.

На запитання про моє перебування в Житомирі 1925 р. показую. В Житомир мене закликала Окр[угова] Жит[омирська] Ц[ерковна] Рада для участі в Окр[уговому] церк[овному] Соборі як, експерта в богословській науці. М. ХОМИЧЕВСЬКИЙ був представником ВПЦР на соборі. Собор, головним чином, віддавав свої засідання організаційній справі. З доповідів представників парахвій виявилось, що в боротьбі за парахвії часами вживаються доводи

націоналістичного характеру, а не церковного. У вільний час від засідань собору я з ХОМИЧЕВСЬКИМ відвідав місцевого діяча АБРАМОВИЧА, викладача місцевого ВУЗ'у. Він розпитував про стан церковної справи, висловлював думку, що соборна висвята багатьох, людей традиції, відверне від укр[аїнської] авт[окефальної] прав[ославної] церкви і що антирелігійна пропаганда відколе від церкви інтелігенцію, за винятком невеликої частини. Заходив я з ХОМИЧЕВСЬКИМ ще до якоїсь родини, але у мене в уяві не залишилось про те завітання нічого значного. Завязі яких будь дальших стосунків від того вітання до Житомиру у мене не сталося.

4. Запитання про мої стосунки з арх. Й. ОКСІЮКОМ відповідаю. Знаю Й. ОКСІЮКА з 1918 р. Він, скінчивши курс наук, здається в Хо[л]мській семінарії, одержав вищу освіту в Київ[ській духовній] Академії. З 1918 р. він професорував на богословському факультеті Кам'янського університету. В 1919 р. я стрів його, приймаючи участь в комісії при факультеті, що перекладала св. письмо на укр[аїнську] мову. Він працював і в Кирило-Методієвському братстві. Кам'янецька церква обрала його на єпископську катедру. Після постановлення на єпископство Кам'янець-Подільське, Й. ОКСІЮК виявив в церковному проповідництві і церковній богослужбовій діяльності велику енергію.

1922 р. його одночасно з деякими професорами Кам'янець[ь-Подільського] університету було вислано з Кам'янця. Після часового перебування в Харкові ОКСІЮК перейшов до Лубень, де церква обрала його на єпископську кафедру. Там він залишався до останнього часу і недавно перейшов до Полтави. Здається, 1905 р., я на заклик Лубен[ської] парахвії відвідав її в день храмового свята. Був тоді у арх. Йос[ипа] ОКСІЮКА. Розмови торкалися церковного життя; зв'язків, або розмов громадського значення під час завітання до Лубен я не мав. Тільки випадкова зустріч з давнім моїм другом перенесла з церковної сфери в громадську. Я на вулиці зустрів Якова ЗАГОРОДНЬОГО. З ним я був знайомий з 1908 р. по Одесі. До 1929 р. він належав до партії рос[ійських] соціал-революціонерів]. Під впливом тов. ШЛІХТЕРА він 1919 р. перейшов в партію КП(б)У. Виїжджаючи з Києва в січні 1919 р. я його залишив на своїй квартирі і з того часу не знав, що з їм. Зустрівши його в Лубнах я на його заклик зайшов до нього. Там ми обмінялися оповіданнями, що з нами було за 6 років, а потім вступили в дискусію з релігійного питання. Я вийшов від нього з тяжким почуттям, що релігія мене відділила і від Якова ЗАГОРОДНЬОГО, мого близького і дорогого друга, за час з 1908 р. до 1919 р.

Знаю ОКСІЮКА більше по його промовах. В його промовах я ніколи не відчував націоналістичних тенденцій. Він в проповідях — суворий послідовник церковної християнської науки. На соборі 1927 р. виставлено було його кандидатуру на митрополіта, але він, на підставі своїх персональних переживань, що їх занотовано і в протоколі, категорично відмовився. Я не виставляв

його кандидатури, знаючи його настрої. З приводу його кандидатури я чув від когось, від кого згадати не можу, що Ів[ан] ОГІЄНКО, колишній ректор Кам'янецького Університету, що зараз перебуває у Варшаві, в закордонній пресі писав про кандидатуру ОКСЮКА вже після наради 1926 р., що винесла осуд вчинкам мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО, ОГІЄНКО висловлював думку, що коли мітр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ не зможе залишитись на мітрополітанстві, то його з успіхом замінити може ОКСЮК, який з боку богословської ерудиції стоїть вище за ЛИПКІВСЬКОГО і як людина лояльна і тактовна не викликати, як ЛИПКІВСЬКИЙ, утруднень в стосунках з державною Владою, ОГІЄНКО писав про ОКСЮКА, як знаного йому професора богослов[ського] факультету Кам'янецького університету. За ОКСЮКОМ я визнаю і в приватних стосунках певну лояльність. Мої приватні розмови на взагалі рідких побаченнях з ОКСЮКОМ не виходили за коло суто церковних справ.

5. На питання, чи давав я раду кому небудь з єпископів відправити поминання Петлюри на панихиді по Ів. Франкові з приводу десятиліття смерті останнього, відповідаю. Твердо знаю, що я нікому з єпископів не давав поради поминати Петлюру в тій чи іншій формі, як і на панихиді по Ів. Франкові. Не пригадую, щоб я говорив кому небудь з єпископів і про те, що, на мою думку, церква не повинна служити прилюдної панихиди по Петлюрі, бо він не був церковним діячем, і разом з тим, що церква не забороняє приватно, індивідуально молитись за Петлюру, як і за кожного грішного християнина.

Володимир Чехівський

ДОПИТАВ: /Джавахов/

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098, т. 46, арк. 27–32.
Оригінал. Машинопис.*

№ 144

Протокол допиту Володимира Чехівського від 18 жовтня 1929 р.

1929 р. Х–18, я, нижчепідписаний, показав:

1. Про характер зібрання у К. Ів. ТОВКАЧА в червні 1926 р. в Полтаві, свідчу додатково. Як я показав раніш, в свідченні про Ю. ЖЕВЧЕНКА, я і мітр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ прибули в Полтаву на заклик соборної парахвії для участі в урочистій відправі.

Відомий церковний діяч К. ТОВКАЧ закликав мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО, еп. Ю. ЖЕВЧЕНКА і мене до себе на вечерю. Ми прибули. На вечері були ще один чи два з місцевих діячів, фамілій їх я не знав, Вертаючись від К. ТОВКАЧА я питав прізвища тих, хто був, мені їх назвав Ю. ЖЕВЧЕНКО, але я не занотував їх і зараз не пригадую. Чи був один з них ЩЕПОТЬСВ з твердістю не пригадую.

Мітр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ і я вертались з Харкова після провалу делегації ВПЦР. Бесіда природно торкнулась результатів делегації та стану церкви в той час. Мітр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ і я поділились своїми переживаннями в делегації. Мітр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ розповів про делегацію, висловив гадку, що далі треба буде утримуватись від яких небудь заходів і вичікувати. Я, оповідаючи про делегацію, казав, що ВПЦР і делегація своєю тактикою довели до стану безвихідности. К. ТОВКАЧ висловив ту думку, що й раніш у нього була, а саме, що ВПЦР повинна відійти у відставку, скласти свої уповноваження, передавши справи ієрархії. Ю. ЖЕВЧЕНКО сподівався, що церква знайде ініціативу, вихід зі стану тогочасного. Бесіда вся пройшла в межах церковних лише вражінь, переживань, спостерігань, ніякої участі в бесіді якого небудь громадського угруповання не було. Бесіда не була сполучена і з якими небудь впливами «СВУ». В червні 1926 р. «СВУ» ще не могла утворити в Полтаві свого оточення і впливу, бо ще й осередок «СВУ» не був організований. Я не переводив в Полтаві ніяких завдань «СВУ». Я не пригадую точно, коли відбулась перша нарада «СВУ» й коли припустити, що вона була в кінці червня, тоді відпадає зовсім можливість мови про поєднання «СВУ» з бесідою у К. ТОВКАЧА.

2. Подорож моя у 1925 р. до Глухова відбулася так. Глухівська церква закликала архієп. Ів. ПАВЛОВСЬКОГО з Чернигова і мене. Архієп. Ів. ПАВЛОВСЬКИЙ відвідав парахвії, провадив організаційну справу, відправив єпископські служби, проповідував. Я дав ряд церковних бесід в соборному храмі для церковної людности, взагалі і зокрема для духовництва, що прибуло тоді до Глухова. Підчас нашого пробування в Глухові відбулися засідання Глухівськ[ої] Церковн[ої] Ради, на яких з участю архієп. Ів. ПАВЛОВСЬКОГО вирішувалися організаційні справи і справи відношення священників до Церковної Ради і до благочинника місцевого. Приватних нарад не було. Були лише приватні завітання. Я з архієп. Ів. ПАВЛОВСЬКИМ на запросини відвідували парахвіян у їх родинях. Прізвищ їх не пригадую. Розмов громадського значення не залишилося в моїй уяві. На прохання церкви Ярославця я з Глухова, їдучи на Кролевецький вокзал, у неділю рано заїхав до Ярославцецької церкви. Проповідував в церкві. Після церкви зайшов на запрохання до учителя місцевого. В учителя за час мого перепочинку нікого не було, крім одного-двох парахвіян. Поки подали обід і потім до від'їзду на вокзал учитель і його знайомий парахвіянин оповідали мені історію подій 1917–1920 рр. в Ярославі. З їх слів ясно було, що Ярославець, велике дуже село, пережив оригінально революційну добу.

Ярославець має свій окремих уряд, свою республіку, своє військо, зброю, скарбницю, типографію, навіть газету. Керували в цьому анархісти. Українська група в той час була значна, мала силу, але не була зв'язаною з українськими Київськими урядами і не виступала. Оповідали мої бесідники, що від

того часу залишається в селі українська течія, поєднана національними настроями, хоч ніякої організації або роботи не провадить. Я коротко переказав їм про причину загибелі Центр[альної] Ради і директорії, а власне про їх відступлення від одности з революційною пролетарською течією; казав, що в цей час треба подбати кожному про здійснення на практиці здобутків революції у всіх галузях життя, а особливо на селі — у культурно-освітній справі, а не бути байдужому, не опускатися під впливом інертності оточення. Про які небудь нелегальні заходи зовсім не говорилося, та й ні з тоном, ні з напрямом розмови не був би зв'язаний ухил від легальности. Після короткої розмови я від'їхав на вокзал до Кролевця. Фамілій учителя та його знайомих я не занотував і зараз не пригадую.

Володимир Чехівський

ДОПИТАВ: /ДЖАВАХІВ/

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098, т. 46, арк. 43–45.
Оригінал. Машинопис.*

№ 145

Протокол допиту Володимира Чехівського від 9 листопада 1929 р.

1929 року XI–9 я нижчепідписаний показав:

Приношу цілковите, щире й повне каяття за всі мої провини перед Державною Радянською Владою. Я з 1926 р. належав до контр.революційної організації «Спілка Визволення України» і приймав участь в її роботі. Діяльність Спілки Визволення України визначалась в значній мірі її походженням. «СВУ» виникла з «Братства Української Державности». Коли 1919 р. на Україні повстає Радянська влада, частина української інтелігенції, що проїнялась націоналістичним світоглядом, зустріла Радянську Владу з упередженням, не сприймала політичного і соціального напрямку її і вирішила організуватись, щоб вести боротьбу за націоналістичну державність проти Радянської Влади в державі на Україні.

Було утворено організацію, що назвалась «Братство Української державности». Братство УД намітило програм держави буржуазно-демократичного характеру, завданням БУД було перетворення державного радянського ладу на буржуазний. Тактика визначалась у напрямі здобути впливу в окремих галузях громадського життя через осіб, окремих представників. До БУД належали: С. ЄФРЕМОВ, Й. ГЕРМАЙЗЕ, Л. СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА, В. ДУРДУКОВСЬКИЙ, ЛИНІЧЕНКО, БОЛОЗОВИЧ, СТЕБНИЦЬКИЙ, ДОРОШКЕВИЧ, А. НІКОВСЬКИЙ, ЛІТВИЦЬКИЙ, ЛОТОЦЬКИЙ Ол.,

В. ПРОКОПОВИЧ, Евг[ен] ЧИКАЛЕНКО, Л. ЧИКАЛЕНКО, В. САДОВСЬКИЙ і Д. ДОРОШЕНКО. Б[ратст]во УД переводило, почасти організаційну роботу, почасти ідеологічного впливу.

Організаційно робота полягала в тому, що Б-во УД знаходило і просувало зпочатку окремих своїх представників у окремі галузі суспільного життя. Так, в установах Укр[аїнського] Червоного Хр[еста] Б-во УД мало за співучасника свого ЛИНИЧЕНКА. Через нього Б-во УД використовує установи Укр[аїнського] Черв[оного] Хр[еста] в таких напрямках: червонохресна допомога в голодні роки іноді почасти скеровується під впливом Б-ва УД. Іноді звязки Укр[аїнського] Черв[оного] Хр[еста] використовуються для зносин членів Б-ва УД. В українській автокеф[альній] правосл[авній] церкві Б-во УД пробувало найти свого представника, закликавши мене на нараду з приводу 1-го всеукраїнськ[ого] церковн[ого] собору і висловлюючи думку через СТЕБНИЦЬКОГО й ГЕРМАЙЗЕ, що я в них свій. В розмові з приводу цього я не прийняв ідеології і методу Б-ва УД і через мене не було введено в число членів Б-ва УД. Але, хоч я й не належав до організації Б-ва УД, все-ж перебував в оточенні Б-ва УД і в своїх часових ухилах націоналістичного характеру у церковних виступах йшов тим шляхом, що й Б-во УД.

Діячі Б-ва УД або спорідненні з ним у напрямі громадському виявляли акцію в церковному житті, виступаючи в національно-церковній справі. Так, на 1-му всеукр[аїнському] церк[овному] соборі виступав з важливою промовою А. КРИМСЬКИЙ, М. ЛЕВИЦЬКИЙ. В комісії у справі проповідництва ВПЦ Ради 1921–22 р. прийняв участь В. ДУРДУКІВСЬКИЙ. Комісія вирішила дати проповідництву переважно національно-церковні завдання. Національно-церковний і просто націоналістичний елемент проповідництва в цей час іноді виступав і в центрі, і на периферії у проповідях мітр. В. ЛІПКІВСЬКОГО, арх. Н. ШАРАЇВСЬКОГО, арх. ТЕОДОРОВИЧА, арх. Ол. ЯРЕЩЕНКА, Ю. ЖЕВЧЕНКО та моїх. В націоналістичному ухилі проповідництва виявлялась та сама націоналістична течія, що була зосереджена в організації Б-ва УД. Про націоналістичні виступи в проповідях на периферії дають відомості документи округ[ових] соборів рад. /Додаток/.

Приблизно 1924 р. ПАВЛУШКО, зайшовши до мене, наодинці казав, що наука Ветеринар[ного] інституту не задовольняє його, що він хотів би готуватись до священства. Я відповів, що можна підготуватись самому через читання богословних книжок. Порадив йому список богословних книжок і дав книжку ГЛАДКОВА «Голкование Евангелия». Разом з тим я зауважив, що служба священника, хоч змістовна, але тяжка і відповідальна, що є в ній і сприятлива умова, це та, що до української церкви, вже не прийде росіянин з скритою примусовою русифікацією, як то є в російській церкві на Україні, не прийде у вівтар або на церковну катедру й комуніст, партієць, чи росіянин, чи єврей, чи й наш земляк з накиданням свого світогляду, з навязуванням безвірницт-

ва, як то діється в установах освітніх по нижчих і вищих школах. Цей мій вислів, припущений на одинці в розмові з ПАВЛУШКОМ, виявляє побоювання національного панування над українським народом, а разом бажання й релігійного і національного відокремлення, замкненості; і в тому цей мій виступ є виявом націоналістичного ухилу і недовірства до інтернаціональної сили та до безпримусовості релігійної совісти в Радянській Державі. Визнаю і цей свій виступ помилковим, осуджую його, бо є виявом націоналістичних настроїв і неправдивим що до християнського напрямку життя.

На периферії серед парафіян українськ[ої] прав[ославної] церкви під впливом націоналістичної течії залишились групи, що були поєднані націоналістичними гаслами. Неоформленими неорганізованими шляхами вплив Б-ва УД підтримував існування цих груп. Так в Конотопі у 1925 чи 1928 р. ще залишався націоналістичний нелегальний гурток серед парахвіян української парахвії, як казали мені представники парахвії, що приїжджали до мене з закликом прибути для проповіді на зелені свята. Їх прізвище не пригадую. З певністю не можу сказати, чи то був Довгий чи ДОВГОПОЛИЙ, чи Марко КАРПЕНКО, чи інші.

В Конотопі вітав мене в храмі при зустрічі парахвіянин, що казав, що Україна вже вільна, висловлював свою радість з приводу того: ухилившись зовсім від церковних справ, упав в український патріотичний патос. Прізвища його не згадую. В тіж роки в Ярославці на Глухівщині теж серед парахвіян була група поєднана в організацію націоналістичними гаслами, про що мені казав учитель Ярославецької школи, коли в нього я спинявся при переїзді через Ярославець. В Градіжському на Кременчуччині 1924–[19]25 р. була група церковної молоді, що захоплена була націоналістичними тенденціями, інтересами, що використовувала церковну організацію для читань і розмов не церковного, а національного українського змісту. Про це мені оповідали два молодих парахвіянина, що з ними мене познайомив місцевий священник Ів. ЛЕВАНДОВСЬКИЙ. В Градіжську я був по заклику парахвії на проповідь. Стриваючи виявлення нелегальних угруповань серед парахвіян, я намагався не допустити до замішування й мене у справу нелегального угруповання й уникав від розмови про нелегальність організації, а коли розмова вже виявилась, я обминав нелегальний бік і переходив на другу тему, або одмахувався загальними висловками. Така моя тактика була потуранням цим нелегальним формам угруповань. Визнаю її за помилку, визнаю і провини свої в тому, що не викривав ці рештки націоналістичних організацій, даючи їм залишатись і далі. Зрікаюсь тактики покривання нелегальних організацій назавжди.

Виявлявся вплив настроїв Б-ва УД і в напрямі братерської допомоги парафіян. Під впливом настроїв Б-ва УД в Києві парахвіянки подавали братерську допомогу в'язням націоналістичного напрямку іноді з більшою уважністю, ніж іншим. Так особливо уважно допомога йшла ДЕРЕЩУКУ, відомому учас-

тнику повстанського руху на Уманщині — Махні — участнику нелегальних організацій українських.

В наукових установах, зокрема в Укр[аїнській] Академії Наук за представників Б-ва УД були С. ЄФРЕМОВ, СТЕБНИЦЬКИЙ, Й. ГЕРМАЙЗЕ. Б-во УД використовувало Академію, поширюючи через неї свій вплив на громадську думку, збільшуючи через добір співробітників та службовців коло своїх прихильників, поєднаних з поводириями Б-ва УД єдиними переконаннями. В шкільному колі вплив Б-ва УД ширився через В. ДУРДУКІВСЬКОГО. Він сприяв добору учительського персоналу в Шевченківській школі, суголосного в націоналістичних переконаннях, і разом з персоналом послідовно, систематично провадив у вихованні учнів націоналістичний напрямок. Що до утворення С-ки «СВУ» В. ДУРДУКІВСЬКИЙ, як він доповідав на 1-й нараді С-ки ВУ, організував серед персоналу гурток, що вів націоналістичну лінію виховання. Ученики Шевченківської школи засвоювали цей націоналістичний напрямок і організували під впливом цього напрямку націоналістичного характеру організації ТЕЗ та СУМ. Попадаючи до вищих шкіл, учні Шевченківської школи своїм напрямком впливали і на інших і не піддавались в масі впливам комуністичної молоді.

В справі видавництва коло Б-ва УД впливало в кінці свого існування через звязки С. ЄФРЕМОВА, Л. СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ і, здається, через ШИЛА. В кооперативному колі співучасник Б-ва УД БОЛОЗОВИЧ впливав на справи на користь націоналістичній течії у доборі співробітників, в керуванні фінансовим боком справи. Так, він допомагав позичці грошей Всеукраїнській Правосл[авній] Церк[овній] Раді у перші роки існування її. Про цю позичку оповідав Мих. МОРОЗ 1919 та 1920 р. частина членів Б-ва УД виїхали за кордон. Це були Ол. ЛОТОЦЬКИЙ, Д. ДОРОШЕНКО, В. ПРОКОПОВИЧ, А. НІКОВСЬКИЙ, Евг. ЧИКАЛЕНКО, Лев. ЧИКАЛЕНКО, В. САДОВСЬКИЙ.

Закордонна частина Б-ва УД мала вплив на напрям політичних виступів української еміграції. Петлюра і в час перебування в Києві за директорії прислухався до кола пізнішого Б-ва УД, а закордоном був суголосного напрямку з закордонною частиною Б-ва УД. Ця-ж частина Б-ва УД через Д. ДОРОШЕНКА та Ол. ЛОТОЦЬКОГО вплинула на напрям Празької наради. За час з 1920 р. і до 1924 р. закордонна частина Б-ва УД виявляє більш ініціативи в політичній діяльності, ніж Київська, і вплив закордонної частини був сильніший ніж Київської. Яскраво перевага закордонної частини. Б-во УД виступає в доповіді А. НІКОВСЬКОГО 1924–[192]5 р. після його повороту з-закордону. Ставши на лінію боротьби за буржуазно-демократичний лад проти радянського ладу, Б-во УД оцінювало і приймало повстанський рух, як сприятливий для досягнення поставлених в Б-ві УД завдань, а повстанські керівники шукали політичної наради у представників напрямку Б-ва УД. Як я чув від С. ЄФ-

РЕМОВА, коли він був викладачем в Боярському Техникумі, до нього підси-
лили когось з повстанського кола.

БУД цілковито 1920 р. підтримувало уряд Петлюри в його орієнтації на
Антанту і, зокрема на Польщу ПЛІСУДСЬКОГО. У зв'язку з загальною кри-
зою після Рижського миру і після віддачі мандата на Галичину Польщі в полі-
тичній Українській течії, що орієнтувалась на західні держави і, зокрема, на
Польщу, повстає криза і Б-ва УД. Підвалину утворення Б-ва УД орієнтація на
допомогу урядів Заходу було розбито. Б-ву УД довелось перебудовуватись. В
цей час в оточенні Київському Б-ва УД виступає сміновіховська течія. Коли
з'ясувалося розпорошення орієнтації на Антанту, на буржуазно-демократич-
ну державність у ближчі часи, частина громадянства київського розвиває
думку про тимчасове церковне сміновіховство, себто думку про тимчасове
використання радянських можливостей, радянських форм для здобуття
громадського впливу, маючи на увазі здійснення своєї мети в дальшому русі
життя. Здається у ДОРОШКЕВИЧА, Й. ГЕРМАЙЗЕ в присутності ДОРОШ-
КЕВИЧА, мой і ще, як уявляю, ПІДГАСЦЬКОГО викладав свою думку про
сміновіховство, як потребу політичного [мо]менту. Це було до 1923–[19]24 р.
Він висловлював певність що в цей час треба йти до праці в радянських уста-
новах, приймаючи й радянську платформу. Сміновіховство тактовне й було
новою формою тактики Київської частини Б-ва УД, що викликало переоцін-
ку становища Б-ва УД. Стаючи до праці в радянських установах на радянській
платформі, сміновіховці не відходили від своїх прагнень, сполучених з тенден-
ціями Б-ва УД. Незавершеність приймання радянської лінії і невідмовлен-
ня повне від націоналістичної лінії витворювало з сміновіховців двох лиців
угодовців, що думали погодити радянську працю і націоналістичні домаган-
ня. Криза Б-ва УД, як то я показав від 20/Х сталася через ряд чинників. Особли-
во яскраво вона відбилася в закордонній частині Б-ва УД. Там, власне, виникла
ініціатива переглянути і переформувати організацію, що її привело до Празь-
кої наради, а потім і до перетворення Б-ва УД на Україні.

Б-во УД впливало і на молодь і на її організацію. Як я вже показував,
В. ДУРДУКОВСЬКИЙ з організованою ним частиною учительського
персоналу провадив виховання учнів в націоналістичному напрямі. Коли
1923 р. був один з перших його випусків, він зі співробітниками сприяв утво-
ренню серед випускних учнів «Товариство Єдності та Згоди». Український
націоналістичний напрямок виявлявся в настроях, виступах членів цього това-
риства. Члени товариства пішли до ВИШ'ів і там трималися в більшості
відокремлено, відрізняючись своїм націоналістичним напрямком.

1923 р. учениця з цього-ж випуску, моя дочка померла 16/Х. Частина її
товаришів була мені знайома. Я їх закликав заходити до нас 16-го числа у
місяці, після смерті Любови у мене більше дітей не було. Товариші і подруги
Любови заходили спочатку дружніше, а потім все менш і менш. Бувало час-

то, що і зовсім нікого нема. Приходили одні одного разу, другі — іншого. Більш бували: М. ПАВЛУШКО, Ол. ХРИСТОСЕНКО, В. МАЗУРЕНКО, М. СКРИПНИК, В. ДИМНИЧ, В. СОЛОЧИНСЬКИЙ, Г. МАЗУРЕНКО, В. ОЛТАРЖЕВСЬКА, МАРЧУК Л. Спочатку підчас завітань товаришів дочки згадували ті чи інші [мо]менти з життя Любови, пізніше розмова йшла на різні теми дня: хто що читав, бачив в театрі, чув в школі. Переходила розмова і на теми громадського змісту. Одного разу розмова прийняла характер дискусії. Темою стало національне питання. ПАВЛУШКО боронив лінію націоналістичну, а В. МАЗУРЕНКО, М. СКРИПНИК і я виступали проти нього за марксистську лінію. Розмовляли й про бюджет України і його відношення до бюджету СРСР. Я викладав думки ВОЛОБУСОВА і де в чому їх виправляв, критикуючи розподіл бюджетовий в державі. То був час до намічення 5-ти річного плану і я помилково винуватив державний бюджет у непропорційности розподілу.

Часто я оповідав про минуле революційне життя і боротьбу за останні 25–30 років з власних вражіннь, спостережіннь, переживань. В цих оповіданнях підкреслював послуги революційному рухові на Україні «РУП», УСДРП в часи 1900–1917 рр. Торкався я часом дефектів практичного життя і тоді виступала у мене неправдива, помилкова критична лінія, бо я не брав на увагу перспективи, умов переходової доби. Ці мої критичні огидливі виступи торкалися до початкової доби НЕП'у, примазування до державних посад чужих комунізму елементів. Говорив я і проти практики Держ[авного] Уряду в церковних справах, проти упривилеюваного стану на практиці безвірників. Одного разу приніс Літ[ературно] Наук[овий] Вісник і читав з нього, здається статтю ДОНЦОВА і поему МАЛАНЮКА. Після читання виникла дискусія. ПАВЛУШКО боронив думки ДОНЦОВА, обстоював за сильною владою на зразок гетьманату. М. СКРИПНИК, я і ще хтось заперечували ПАВЛУШКОВІ. Взагалі я, виступаючи проти ДОНЦОВА і стріваючи у ПАВЛУШКА опір, почав в ньому бачити вихованця С. ЄФРЕМОВА і прихильника антимарксистського українства. Через те, у мене виробилось ставлення до ПАВЛУШКОВОГО напрямку негативне. Через те я пізніше негативно ставився до ініціативи і в організації молоді й до СУМ'у. Хоч сам я належав пізніше до «СВУ», але все-ж марксистського методу не кидав до певної міри.

Приблизно 1925 р. чи спочатку 1926 р. ПАВЛУШКО в розмові зазначав, що їх товариство не задовольняє своїх членів, не пристосоване до потреб студентства ВИШ'ів. Я оповідав про революційні студентські громади, гуртки в дореволюційний час, та про тодішні інші гуртки молоді. ПАВЛУШКО казав, що у них себ то, серед решти ТЕЗ'у виникла вже думка закласти гурток студентської молоді і що вони думали вже й про назву. Тоді присутні для прикладу говорили про назви, хтось називав і спілку української молоді. Про перетворення ТЕЗ'у в СУМ я не знав, поки через довгий час не зайшов знов

ПАВЛУШКО. На цей раз він приніс програм для організації молоді і сказав, що вже з ТЕЗ'у вони перетворили СУМ і що принесена програма призначається для СУМ'у. Оглянувши програм я відкинув його, зазначивши, що цей програм я не поділяю, бо нема в ньому класового принципу й методу, а з другого боку й через те, що він є штучний витвір, а не голос громадської живої сили. Програм творчий виробляє творча кляса. Дізнавшись, що ПАВЛУШКО з своїми товаришами, яких він не називав, заклали нелегальний гурток, я радив його негайно розпустити, вбачаючи небезпечність його існування. Радив для персонального морально-інтелектуального удосконалення обмежитись дружбою персональною. Не пригадую, коли саме ПАВЛУШКО приносив ще свого листа що послав він товарищу своєму у провінцію. Лист написано в гостро націоналістичному напрямі. Я йому сказав що лист мене не задовольняє. З того часу більш в справі СУМ'у ПАВЛУШКО не звертався до мене і взагалі мало зовсім приходив. Я припускав, що ПАВЛУШКО зі мною погодився і розпустив СУМ і що гурток, лише назвавшись, перестав існувати. Це було приблизно спочатку 1926 р. На завітаннях до мене товаришів дочки я часто оповідав, що причиною падіння Цент[альної] ради і директорії була орієнтація на буржуазні уряди і недовірство до революційних сил, радянських сил. Я викривав верхівки центральної ради і директорії. З приводу смерті Петлюри я казав, що вся політика Петлюри і смерть його — є жертва провокації Антанти.

Молодь, що вийшла з Шевченківської школи у перших випусках, бувала у ГЕРМАЙЗЕ, особливо, студенти і студентки ІНО, де ГЕРМАЙЗЕ був викладачем і проректором. З молоді набрався окремий гурток, що бував частіше у ГЕРМАЙЗЕ. Хто бував докладно я не знаю, бо сам не стрівав гуртка у ГЕРМАЙЗЕ, але знаю, що по роботі в ІНО у нього бували М. СКРИПНИК, В. ДИМНИЧ, В. СЛОЧИНСЬКИЙ, В. МАЗУРЕНКО, Евг. ЧЕМЕРЛІС. Під керівництвом ГЕРМАЙЗЕ молодь працювала над матеріалами історичними, виробляла свій світогляд. Учні ГЕРМАЙЗЕ серйозно досліджували марксизм, знали історію, національне питання, але від комуністичної молоді одмежувались, тримались окремо.

ПАВЛУШКО та його товариство, що до нього заходило, переймались впливами С. ЄФРЕМОВА. Закордонна українська журналістика, книжка, що мав С. ЄФРЕМОВ у своєму розпорядженні як академік попадали і до ПАВЛУШКА. Вплив українського фашизму, вплив донцовщини через Літер[атурно-] Наук[овий] Вісник виробляв світогляд ПАВЛУШКА і його товаришів. До того вплив націоналістичного світогляду С. ЄФРЕМОВА, що постійно бачив ПАВЛУШКО, був вирішальним в виробленні напряму ПАВЛУШКА, а через нього й його товаришів. Так вироблявся актив СУМ'у.

З СУМ'у та його кола молоді, що прийнялась націоналістичним світоглядом, окремі особи, виїждаючи на периферію, несли там свій націоналістич-

тичний вплив в місцеве оточення. В. ДИМНИЧ оповідав, що, учителюючи на Катеринославщині, своїми виступами націоналістичного характеру робив вплив на своє оточення. Оповідав мені ХРИСТОСЕНКО, здається що про виступ на периферії когось з товаришів по випуску, але я не пригадую докладно, що казав ХРИСТОСЕНКО.

Отже робота Б-ва УД серед молоді привела до СУМ'у. З кола СУМ'у вийшла і справа розкидання листівок про Петлюру підчас панихиди в Софійському соборі по Ів. ФРАНКОВІ. Коли були розкидані ці листівки, я не знав, хто робив те і не міг навіть думати на когось особисто. Я вважав, що це зроблено або на шкоду парохвії або з глупости якихось недотеп. Я вніс пропозицію в парохвіяльну раду висловити осуд цій дії розкидання листівок, а листівки направити до Адмін[істративного] Відділу, що й було зроблено. Тільки через якийсь час ХРИСТОСЕНКО, сміючись розповів мені, що він з ЮРКЕВИЧЕМ і, здається, МАТУШЕВСЬКИМ був заслоном в той час, коли ПАВЛУШКО розкидав листівки. Я не знав, чи правду каже, чи жартує ХРИСТОСЕНКО. Маючи сумнів до його слів, я сказав що не хочу й слухати про це. І тут я вжив неправдивої тактики, намагаючись уникнути відомостей, що роблять учасником нелегальної справи. До того я не знав, як прийняти слова ХРИСТОСЕНКА, бо припускав, що він міг і помилитись, тим більш, що від самого ПАВЛУШКА або кого небудь з його спільників я нічого не чув про цей замір розкидати листівки, а між тим мав з ПАВЛУШКОМ бесіду про панихиду по Петлюрі і про недемонстративне, а приватне поминання Петлюри на панихиді, і ПАВЛУШКО чув від мене, що демонстративних виступів, прилюдної панихиди по Петлюрі ніяк не можна припустити. Розкидання листівок було в повній суперечності з моєю думкою про відмовлення від прилюдної панихиди по Петлюрі і обмеженні лише тихим приватним поминанням його тими, хто відчуває потребу поминання. Оповідання ХРИСТОСЕНКА, як сумнівне, я забув і у мене оставалось у силі лише уява, що мав я під час панихиди, що я не знаю, хто розкидав листівки. Тільки тепер уже в процесі спогадування я виволік з пам'яті і оповідання ХРИСТОСЕНКА.

Вісти про убивство Петлюри викликали до себе піднесену увагу в колах Б-ва УД. Так, при зустрічі на завітанні до Л. СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ була розмова між мною, Л. СТАРИЦЬКОЮ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЮ, А. НІКОВСЬКИМ, В. ДУРДУКІВСЬКИМ, С. ЄФРЕМОВИМ, і ще кимсь, з певністю не пригадую. Всі присутні висловлювали жалі, свої обурення з приводу убивства. Розмова не була організованою. Не пригадую, хтось висловлював думку, що убивство Петлюри є акт політичного характеру, акт помсти, що виконала якась таємна терористична організація за кордоном. Були розмови й в других місцях. Так, була розмова у В. ДУРДУКІВСЬКОГО між мною, ЄФРЕМОВИМ, В. ДУРДУКІВСЬКИМ і ПАВЛУШКОМ. Не пригадую, хто чи С. ЄФРЕМОВ, чи В. ДУРДУКІВСЬКИЙ привів з газет вислів якоїсь за-

кордонної газети, що убивство Петлюри виконала рука Москви. Я казав, що вчинила убивство рука антантовських урядів, що зпровакувала Петлюру на громадянську війну і направила його на боротьбу, що викликала й національну ворожнечу. В розмовах як у Л. СТАРИЦЬКОЇ]-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ, так і по других місцях, я висловлював ту думку, що убивство Петлюри викличе загострення почуття національної ворожнечі, зніме з Петлюри його переступи, зробить з нього страдника в очах наговпу.

Коли підчас розмов про смерть Петлюри піднімалось питання, чи можна відправити панихиду, я провадив думку, що церква не має підстав служити прилюдної панихиди, а може припустити лише індивідуальне тихе поминання. Пригадую, що одного разу у ДУРДУКІВСЬКОГО мене не зрозуміли, коли я казав про тихе поминання. Мої бесідники думали, що я маю на увазі тиху негучну панихиду по Петлюрі. Тоді я з'ясував їм, що я маю на увазі лише тихе індивідуальне кожним про себе поминання, а не панихиду. Тоді ж я сказав: в ближчий день, хоч би й на панихиді Ів. ФРАНКОВІ, що вже була вирішеною і оголошеною, з приводу 10-ти річчя смерти Ів. ФРАНКА, кожний, хто хоче пом'янути Симона, може це зробити в своїй душі.

За тиждень, або скільки день до панихиди по Ів. ФРАНКОВІ було вивішено в Соф[ійському] соборі оголошення про панихиду по Ів. Франкові з приводу 10-ти річчя його смерти. Коли я вийшов з собору якоїсь служби до мене підійшов невідомий мені чоловік і питав, чому не оголошено панихиди по Петлюрі, чи церква боїться служити панихиду. Я відповів, що церква не служить панихиди по Петлюрі, бо він не є церковний діяч, але церква не забороняє молитись за Петлюру, що тільки стародержавна церковна влада забороняла молитись за ворогів царської влади, от як за Степана Разина, або Івана Мазепу. Церква не заборонила приватної індивідуальної молитви і кожний, хто хоче може і на панихиді по Ів. ФРАНКОВІ пом'янути й Симона, і Івана. Розмова йшла на дворі, коло соборного ганку і деякі паракхвіяне, що виходили з собору, чули нашу розмову. Вони стояли за моїми плечима і я не зауважив хто, власне то був. Свою думку про індивідуальне тихе поминання Петлюри я не вважав за нелегальну і не робив з неї конспірації. Ті особи з кола Б-ва УД, яким я казав про уявлену мною можливість індивідуального приватного поминання Петлюри і на панихиді по Ів. Франкові, розказали другим з кола Б-ва УД; і на панихиду по Іванові Франкові прийшли групою й ті, хто з кола Б-ва УД прийняв думку про спільне поминання в своїй душі і Петлюри і Франка; прийшли масою і ті, хто чув оголошення в храмі і бачив писане оголошення в ганку храму про панихиду по Ів. Франкові з приводу 10-ти річчя його смерти Про можливість тихого індивідуального поминання кожним Петлюри в своїй душі я не ділився ні з духівництвом, ні з паракхв[іальною] радою.

Підчас панихиди я стояв у вівтарі, готуючись до промови і наготовуючи уривки з релігійних поем Ів. Франка: «Мойсей» та «Іван Вишенський». Че-

рез те я не пам'ятаю діякового поминання Петлюри. Мені здавалось, що його й не було. Лише слушно тепер здається, що після панихиди голова тодішній парахв[іальної] церк[овної] ради ТЕРЕЩЕНКО К. казав, що ніби діякон поминав разом з іншими іменами й ім'я Симона. Проповідь казав я виключно присвячену Ів. Франкові та його діяльності. Я висвітлив релігійний християнський елемент в творчості Ів. Франка, зокрема, в поемах «Мойсей» та «Іван Вишенський», показав християнський характер служіння Івана Франка меншому братові, бідному, скорботному, його християнську любов до людей без національної різниці. Закінчив заклик до молитви за всіх, хто перше одійшов. Це й є загальне церковне правило, що поминання єдного в церкві, в громаді віри закінчується молитвою за всіх, за всю церкву, покійних. Такий порядок поминання є і в самій панихиді. В промові, в кінці її я привів лише звичайний панихидний вислів: «помолимося і за всіх, хто раніш спочив». Цей мій вислів група, що сприймала під впливом думки про Петлюру, прийняла, як натяк про Петлюру, хоч мій кінцевий заклик до молитви за всіх був виконанням церковного звичаю, а не демонструванням згадки про Петлюру. Про розкидання листівок і протест парахв[іальної] ради з приводу того я вже казав. Хоч я у своїй гадці про можливість тихого без виголосів поминання Петлюри і на панихиді по Іванові Франкові виходив з теоретичних міркувань про право молитви, у дійсності своєю згадкою серед кола Б-ва УД, що було в захопленні націоналістичними і політичними переживаннями я сприяв нав'язанню політичних націоналістичних настроїв. Визнаю щиро цю мою провину і цілком її осуджую, бо вона суперечить християнському світогляду, і обов'язок у громадянина Радянської Республіки.

Панихида по Іванові Франкові була урочистою; настрої групи Б-ва УД, що поминала і Петлюру переказувалися при нагоді в оточенні; розкидання листівок про Петлюру стало предметом розмов. Чутка про ці обставини доходила і до периферії. В Харкові група ДОЛЕНКА між собою вирішила відправити панихиду по Петлюрі. Так оповідав ДОЛЕНКО, коли я був в Харкові в червні 1926 р. В Полтаві теж були розмови з приводу панихиди в Києві по Ів. Франкові і обставини її. Не пригадую докладно цих розмов. В зв'язку з убивством Петлюри і справою суду з приводу убивства виник закордоном серед української еміграції комітет увічнення пам'яті Петлюри. Літературно-Науковий Вісник що видається у Львові, орган націоналістичного з відтінком фашизму напрямку, під керівництвом ДОНЦОВА, подав статтю про Комітет увічнення пам'яті Петлюри. Через Літературно-Науковий Вісник відомості про Комітет поширилися і по Україні. Це викликало утворення комітету увічнення пам'яті Петлюри в Києві серед членів «СВУ» підчас президіяльної наради «СВУ» 20/Х-[19]26 р. Під впливом утвореного в Києві Комітету, здається, один з громадян Кам'янця-Подільського, свящ. ВІНАРЧУК через мене

передав гроші на комітет увічнення пам'яті Петлюри. Як я пригадую, я через ПАВЛУШКА гроші направив С. ЄФРЕМОВУ.

Про те, як утворювалася С[пілка] ВУ, я подав свідчення 20/Х. Тут казати про ту діяльність С[пілки] ВУ, що не увійшла в попередні показання як від 20/Х, так і від 26/Х. Праця С[пілки] ВУ йшла такими шляхами: початкові організаційні наради, президіяльні наради, осередкова праця, впливи на оточення через вечірки, розмови, приклад, листування, впливи на споріднення угруповання. Після двох початкових організаційних нарад відбувались вже президіяльні наради. Перша президіяльна нарада відбулася 20/Х–1926 року. На цій нараді, що була поширеною, крім справи утворення Комітету увічнення пам'яті Петлюри як я тепер згадую, розглядалися такі справи:

а) в зв'язку з кризою в церкві укр[аїнській], напрямом всеукр[аїнської] церк[овної] наради, що відбулись у вересні 1926 р., а також і Вел[иких] Покр[івських] Зборів, що відбувались у Жовтні, виявлявся настрій керівного в церкві кола проти залишення на мітроп. В. ЛИПКІВСЬКОГО. Президіяльна нарада 20/Х–1926 р. висловила побажання, щоб мітр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ залишився на мітрополітанстві. Зберегти ЛИПКІВСЬКОГО — така була директива,

б) С. ЄФРЕМОВ доповідав про осередок кооперативний. Називав як керівника, БОЛОЗОВИЧА. До складу осередку зараховував ГАНЧЕЛЯ, ПОЖАРСЬКОГО, БОТВИНОВСЬКОГО, здається і ВИСОЧАНСЬКОГО, чи Мих. ЛЕВИЦЬКОГО.

в) ЄФРЕМОВ доповідав про філіянські зв'язки, що організовувались в Полтаві, Катеринославі, Харкові та Винниці. В Полтаві він називав К. ТОВКАЧА, в Катеринославі — Петра ЄФРЕМОВА, в Винниці — ОТАМАНСЬКОГО, в ХАРКОВІ, не пригадую, кого.

г/ С. ЄФРЕМОВ доповідав і про осередок Й. ГЕРМАЙЗЕ. Відбулась ще президіяльна нарада поширена після 2-го всеукр[аїнського] церк[овного] собору, що закінчився в кінці жовтня 1927 року. Здається нарада відбулась 13/1-1928 р. Присутні були: С. ЄФРЕМОВ, В. ДУРДУКІВСЬКИЙ, Л. СТАР[ИЦЬКА]-ЧЕРНЯХІВСЬКА М. ЗАГІРНЯ, я і, здається Й. ГЕРМАЙЗЕ.

Розглядалися такі справи: 1) я доповідав про 2 всеукр[аїнський] церк[овний] собор, про його перипетії й результати, про зміну мітрополітів. Докладно про цю доповідь я подав в показанні 26/Х, 20/Х, М. ЗАГІРНЯ і В. ДУРДУКІВСЬКИЙ, зауважили, що виступи арх. Н. ШАРАЇВСЬКОГО проти мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО є неприпустимою справою, що не варто було його і називати до кандидатів у осередок С-ки ВУ. Я відповів, що він і не увійшов до кандидатів і вже не увійде.

2) Я зробив внесення організувати філію С-ки ВУ в Чернігові через РУДЕНКА, члена ще старої громади дореволюційного часу. Я стрівав його під час церковних зборів, а раніш 1925 р. в Чернігові і в розмові з ним з'ясував

здатність його до громадської праці. Внесення було ухвалено. Не пригадую, чи ще називав я філіяльний зв'язок.

Після перегляду і репродукції спогадів і порівняння окремих [мо]ментів одного з другим даю це доповнене свідчення про поширення організації С-ки ВУ. За час з 1926 р. крім центрального осередку, до якого входили С. ЄФРЕМОВ, я, В. ДУРДУКОВСЬКИЙ, Й. ГЕРМАЙЗЕ, Л. СТАР[ИЦЬКА]-ЧЕРНЯХІВСЬКА, Ол. ГРЕБЕНЕЦЬКИЙ, А. НІКОВСЬКИЙ утворюється ряд осередків в різних галузях життя громадського.

1. До таких осередків належить шкільний, що складався ще до утворення С-ки ВУ. До нього входили: В. ДУРДУКОВСЬКИЙ, Ол. ГРЕБЕНЕЦЬКИЙ, ТРЕЗВИНСЬКИЙ, М. ПРОХОРОВА і ЗАЛІСЬКИЙ. Пізніше називав В. ДУРДУКОВСЬКИЙ ще кандидатури СЛУЦЬКОГО і Н. ТОКАРЕВСЬКОЇ. Кандидатури були ухвалені. Шкільний осередок вів роботу піднесення націоналістичного впливу зпочатку в напрямі Б-ва УД, а потім С-ки ВУ і серед учительства і серед учнів. Осередок намічав ряд заходів що до націоналістичного виховання учнів і потім переводив у життя. Під його впливом утворився і працював спочатку ТЕЗ'у, а потім і «СУМ».

2. Другий осередок на чолі, з С. ЄФРЕМОВИМ. С. ЄФРЕМОВ називав кандидатури А. КРИМСЬКОГО, Г. ГОЛОСКЕВИЧА, ГАНЦОВА. Кого ще називав, не пригадую. Кандидатури було ухвалено. Цей осередок впливав на академічне життя. Він добірав співробітників, що своїм напрямком і світоглядом, давали надію підтримувати націоналістичні прагнення осередку, підтримував на службі таких же співробітників. В цім напрямі впливав керівник осередку С. ЄФРЕМОВ з А. КРИМСЬКИМ. Підчас боротьби в Академії впливів С. ЄФРЕМОВА, з одного боку, а з другого — М. ГРУШЕВСЬКОГО кандидатури і внесення ГРУШЕВСЬКОГО іноді одхилялись, бо ГРУШЕВСЬКОГО С. ЄФРЕМОВ вважав за прихильника урядових кіл. Авторитетом Академії Наук осередок впливав і на громадську думку взагалі. Цей вплив йшов через особисті розмови: Критично-опозиційний тон до урядових заходів в сфері освіти, українізації, правопису задавався, в так званих академічних колах. Виступ С. ЄФРЕМОВА з листом в «Ділі» підтримував недовір'я до урядових заходів в справі ВУАН.

3. Осередок кооперативний мав за керівника БОЛОЗОВИЧА. В складі осередку були ГАНЧЕЛЬ, ПОЖАРСЬКИЙ, БОТВИНОВСЬКИЙ, і, здається ВОЛОЧАНСЬКИЙ, чи М. ЛЕВИЦЬКИЙ. В напрямі прагнень С-ки ВУ БОЛОЗОВИЧ впливає серед кооператорів, ГАНЧЕЛЬ мав задання впливати в кооперативному Інституті.

4. Осередок Мед[ичного] Інституту мав за керівника Ол. ЧЕРНЯХІВСЬКОГО. До складу його належали: М. КУДРИЦЬКИЙ, БАРБАР і здається ПІДГАСЬКИЙ. Не пригадую, хто ще входив до цього осередку. Його зав-

дання ширити вплив С-ки ВУ між медичним і санітарним персоналом, зокрема в Мед[ичному] Інституті і серед студентства.

5. Осередок, що його складати з письменницьких кіл доручено Люд[милі] СТАР[ИЦЬКІЙ]-ЧЕРНЯХІВСЬКІЙ, був угрупованням впливу С-ки ВУ. До цього угруповання вплив у С-ки ВУ належали: ШИЛО, ТУЛУП, Яр. СТЕШЕНКО, Евг. ТИМЧЕНКО, МАРГУЛІС. Керівник осередку Л. СТАР[ИЦЬКА]-ЧЕРНЯХІВСЬКА провадила вплив С-ки ВУ через улаштування вечірок, що на них провадились відповідні до завдань С-ки ВУ розмови. Така розмова з приводу листа С. ЄФРЕМОВА до «Діла». Ця розмова скерована була на те, щоб піднести авторитет С. ЄФРЕМОВА і викликати недовір'я до заходів урядових і радянського громадянства. Розмова про Кубань та її українізацію викликала зневіру до правдивості урядових заходів що до забезпечення права українців кубанських на українську мову і культуру.

6. Осередок з церковних діячів складався так: на першій організаційній нараді я лише оголосив прізвиська відомих церковних діячів у Києві в українській] авт[окефальній] пр[авославній] церкві: мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО, арх. Н. ШАРАЇВСЬКОГО, Л. КАРПОВА, Д. ХОДЗИЦЬКОГО, Ю. КРАСИЦЬКОГО, М. ХОМИЧЕВСЬКОГО, Гр. ВОВКУШЕВСЬКОГО, Мик. ЧЕХІВСЬКОГО. На 2-й організаційній нараді ухвалено було вважати за кандидатів до п'ятичленного осередку Л. КАРПОВА, Д. ХОДЗИЦЬКОГО, Ю. КРАСИЦЬКОГО, М. ЧЕХІВСЬКОГО і, здається, мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО, або М. ХОМИЧЕВСЬКОГО, або Гр. ВОВКУШІВСЬКОГО. Далі мені належало спитати кандидатів про їх згоду і тоді перевести їх обрання і ствердження обрання. Цього зробити я не міг через кризу в церкві, про що я показав 26/Х. Тоді-ж я показав і про діяльність в церкві під моїм впливом, як представника в церкві С-ки ВУ.

Тепер свідчу про вияви впливу С-ки ВУ в церкві додатково, усвідомивши собі ряд обставин, що раніш не брались на увагу. Президіяльна нарада 20/Х-1926 р. мені, як керівнику церковного осередку, дала директиву дбати, щоб митрополіт В. ЛИПКІВСЬКИЙ залишався на митрополітанському керівництві. 1927 р. через остаточне розходження мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО з Президією ВПЦР, що пішла просто шляхом лойяльності і не погоджувалась з виступами мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО, що вертався до шляху попереднього складу ВПЦР, що його було визнано за нелойяльний від Держ[авного] Уряду. Передсоборна нарада в липні 1927 р. віддала під слідство мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО з неприхованим наміром підготувати його усунення. В розмовах з деякими членами С-ки ВУ, як з В. ДУРДУКІВСЬКИМ, С. ЄФРЕМОВИМ, Л. СТАРІЦЬКО-ЧЕРНЯХІВСЬКОЮ, з приводу передсоборної наради і її заміру, я бачив певну думку, що мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО треба одстояти. Бесіди вбачали в можливості усунення велику шкоду і втрату для української

національної справи, висловлювали певність, що ніхто мітр. В. В. ЛИПКІВСЬКОГО не замінить у його впливі на маси, в його відтворенні національного відродження в церкві. Ці-ж думки висловлювали і окремі парахвіяне, як Ів. КИСЛИЙ, Текля ШУРУК, ХЛІВЕЦЬКИЙ, ГЛУХЕНКО, Ів. ГРИЦЕНКО.

Ідучи за цими настроями прихильниками національної справи в церкві і за директивою С-ки ВУ обстоювати за мітр. В. ЛИПКІВСЬКИМ, я вчинив такий виступ. З кафедри Соф[ійського] собору спочатку серпня 1927 р. закликав людність подбати про реабілітацію мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО перед Держ[авною] владою, а саме посвідчити про виступи його прихильні до Радянської Влади. Цей виступ був його переходом церковної межі і спробою через людність вплинути на керівну справу Державн[ого] Уряду. Через те за мій виступ було розпущено парахвіяльну раду, а парахвію передано до Вс[української Пр[авославної] Церк[овної] Ради. Мені від ВПЦР заборонено було вести проповідницькі бесіди в церквах Києва. Так мій виступ під впливом С-ки ВУ зустрів відповідні заходи від Держ[авного] Уряду і ВПЦР.

Чим ближче час підходив до Собору, тим більш було причини зневіритись в можливості залишити мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО на мітрополії. Слідство збило великий матеріал, що з'ясував в діяльності мітрополіта невірність лінії, що він її тримався з попередньою ВПЦР. Почувши від представника Державного Уряду за скільки день до собору, що реабілітація мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО є неможливою, я зважив і результати слідства церковного і прийшов до висновку, що мітрополіт В. ЛИПКІВСЬКИЙ не може залишитись на керівництві мітрополією. З власної ініціативи вирішив поговорити з мітр. В. ЛИПКІВСЬКИМ, щоб він погодився з відходом від керівництва і спокійно його прийняв. Для цієї мети я умовився з трьох: я, Дм. КРИЖАНІВСЬКИЙ і Ст. ГАЄВСЬКИЙ запрохати до Дм. КРИЖАНІВСЬКОГО на трапезу мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО і там з ним переговорити. Я умовився з цими особами, бо їм довіряв мітр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ. Він їх стрівав у мене ще до 1926 р., коли як я показував, до мене приходили члени ВПЦР на відпочинкову бесіду у вечері коли=не=коли, а саме: В. ПОТІЄНКО, П. ГОРДОВСЬКИЙ, член фінансової комісії вид[авничого] відділу ВПЦР Дм. КРИЖАНОВСЬКИЙ, часом і Степан ГАЄВСЬКИЙ, іноді інші парахвіяне, як Ник. СЕМЕНЮЧЕНКО.

Коли ми зішлись у Д. Крижановського перед самим собором, я з'ясував становище мітрополіта і показав, що собор повинний визнати неможливість продовження керівництва мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО. КРИЖАНОВСЬКИЙ і ГАЄВСЬКИЙ приєднались до моєї думки. Мітр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ сказав, що він так зробить, як скаже собор. Ст. ГАЄВСЬКИЙ висловив думку, що треба для заспокоєння людности на соборі уникнути гострих форм образ, плямування і взявся переговорити з головою ВПЦР єп. РОМОДАНОВИМ та головою слідчої комісії архієп. К. КРОТЕВИЧЕМ, щоб в доповідях не було

гострих виступів проти митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО, не було ганьби. Він потім і говорив з тими особами, але неправдиво висловив твердження, що він говорить від інтелігенції і тим викликало непорозуміння. Коли єп. РОМОДАНІВ і єп. К. МАЛЮШКЕВИЧ питали мене, чи відомий мені виступ інтелігенції в справі митрополіта, я казав що невідомий. Так само і на запитання представника Держ[авного] Уряду про виступ в справі митрополіта академічних кіл, я тоді відповів, що мені невідомий такий виступ, але про нашу приватну нараду я промовчав, виявивши нещире, неправдиве відношення до представника Уряду. Так, я не, маючи змоги виконати директиву С-ки ВУ про залишення митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО на керівництві, добивався лише того, щоб зберегти його хоч для праці в церкві богослужбової, єпископської, проповідницької, що мало значіння для продовження впливу митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО в справі національного відродження церкви.

Поруч з моїми заходами в справі залишення на керівництві митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО у згоді з директивою С-ки ВУ йшли настрої і виступи кола, спорідненого з тенденціями С-ки ВУ, також націоналістичного. Ці настрої виявилися в обуренні в розмовах проти передсоборної наради проти ВПЦР, проти голови її єп. РОМОДАНОВА. Це було від передсоб[орної] наради і до собору. На самому соборі ця течія виявилася у виступах на соборі Івана ГРИЦЕНКА, що протестував проти ухвали собору щодо митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО. Гострі виступи проти слідства і усунення митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО, що їх було чути в розмовах навколо собору, що про них доповідали у ВПЦР єп. П. РОМОДАНІВ, архієп. К. КРОТЕВИЧ, були вияви у 1927 р. націоналістичних змагань, зпоріднених з впливом настроїв «СВУ», бо в митр. В. ЛИПКІВСЬКОМУ бачили виразника і захисника національної справи в церкві, а його усунення приймали, як захід проти української національної справи в церкві.

Після усунення митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО я доповідав про це на президії наради С-ки ВУ. Нарада виявила незадоволення з усунення митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО. Мирилась нарада на тій думці, що митр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ зможе продовжувати єпископське богослужіння і проповідництво. Через те я сам, визнаючи головним [мо]ментом в роботі митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО його богослужіння і проповідництво, добивався, щоб митр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ міг служити в парахвіяльних церквах. Але митр. В. ЛИПКІВСЬКИЙ і в проповідях і в розмовах виявив, що він не міняє свого напрямку. Про це став говорити на поширеному пленумі ВПЦР в березні 1928 р. єп. РОМОДАНІВ, до того він обвинуватив і мене в нелойяльному тлумаченні на Катеринославському соборі округовому усунення митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО. З мотивів митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО для національної справи в церкві я гостро виступав проти зауважень єп. РОМОДАНОВА, покриваючи митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО. Але ВПЦР, вбачаючи у виступах митр. В. ЛИПКІВСЬКОГО невідповідний до церковних

вимог елемент, вирішила утримуватись від згоди на прилюдні відправи богослужіння мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО. Не зміг і тут я відстояти діяльність мітр. В. ЛИПКІВСЬКОГО.

В травні–червні 1928 р. відбулися в Києві чергові Микільські великі збори ВПЦР. На цих зборах розглядалась доповідь про перебільшення національних емоцій у виступах діячів української автокефальної православної церкви. Цією доповіддю Микільські вел[икі] збори вже ідеологічно відмежовувались від попереднього напрямку ВПЦР до 1926 р., що визначився як націоналістичний. Я виступав в дискусіях, проти обвинувачень в націоналістичному напрямі діячів Укр[аїнської] авт[окефальної] прав[ославної] церкви і тим покривав цей напрямок в церкві. Я не хотів тоді бачити, оскільки в дійсності націоналістичний напрямок в церковному житті попередньої доби мав вжиток. Я виступав як спільник націоналізму «СВУ».

Того ж літа відбулися похорони М. ЗАГРНОЇ. Про сполучений виступ кола «СВУ» і церковного кола з демонстративним вінком я вже показував 26/X. Коли 3 вересня 1928 р. ВПЦР усунула мене від всякої праці в церкві за те, що я, як голова пар[афіяльної] ради Софіївського собору допустив між іншим можливість націоналістичної демонстрації в покладанні жовтоблакитного вінка на труну М. ЗАГРНОЇ, я не визнавав тоді своєї провини і, показуючи протокола в цій справі тим парохвіянам, що питали мене про причину відходу від церковної праці, обвинувачував неправдиво ВПЦР в примусі наді мною. Цим я покривав націоналістичну течію в церкві. В моїй роботі, згаданій тут, виявлялась праця представника С-ки ВУ в церковному оточенні. Виходом 3-го вересня 1928 р. з церковного оточення закінчилось моє представництво СВУ в церковках колах.

7. Осередок, що його доручено на організаційних перших нарадах С-ки ВУ складати Й. ГЕРМАЙЗЕ, мав працювати в оточенні впливу Й. ГЕРМАЙЗЕ, себто, серед так званої Молодої Академії і через співробітників наукових установ, а також персоналу викладачів в ІНО. До угруповання в оточенні Й. ГЕРМАЙЗЕ належали ІВАНІЦЯ, ДОРОШКЕВИЧ, ПОПОВ, ПАСТЕРНАК. За керівника осередку був Й. ГЕРМАЙЗЕ. Не пригадую, на якому ступні організації стояла ця група. Про неї доповідав С. ЄФРЕМОВ, здається, на президіальній нараді 20/X 1926 р. Ця група, а зокрема, її керівник Й. ГЕРМАЙЗЕ впливав в напрямі Б-ва УД і потім С-ки ВУ на своїх товаришів по праці в Академії, в ІНО. Його тактовне сміновіховство стало прикладом для ДОРОШКЕВИЧА, ПОПОВА, ПАСТЕРНАКА. Осередок, зокрема керівник його, впливав на молодь ІНО, особливо на учнів Шев[ченківської] школи, що вступили до ІНО, що організували ТЕЗ та СУМ.

8. Окремий осередок склав А. НІКОВСЬКИЙ.

9. Серед інженерів і техніків окремий осередок складав КОРОБЦОВ.

10. Під впливом академічного осередку утворювався осередок С-ки ВУ в Інституті Укр[аїнської] Наук[ової] Мови. До цього осередку належали Гр. ХОЛОДНИЙ, КРИВЕНЮК. Не пригадую, хто ще належав.

11. Осередок Наук[ово-]Педаг[огічного] Товариства утворювався при Академії Наук під впливом В. ДУРДУКІВСЬКОГО.

12. В колі С-ки ВУ була мова про осередок ветеринарного Інституту. С-ка ВУ поширювала свої впливи і звязки й на периферії. Керівництво роботою С-ки ВУ на периферії на організаційних нарадах було доручено С. ЄФРЕМОВУ. Організаційний принцип намічався такий: осередок — філія стверджувалась центральною президією, як і кожний новий осередок. Робота на периферії спочатку скеровувалась на з'ясування суголосних звязків і на сполучення з тими заявками, а далі вже йшла справа про організацію філій. Заявки філіяльні на периферії були такі:

1. Харківська група ДОЛЕНКА, що утворила Укр[аїнську] Муж[ицьку] Партію, підтримувала звязки через С. ЄФРЕМОВА з С-кою ВУ, а раніш з Б-вом УД. В Харківській групі ДОЛЕНКА була організована філія С-ки ВУ.

2. В Полтаві осередок К. ТОВКАЧА та ЩЕПОТЕВА був групою впливу С-ки ВУ. С. ЄФРЕМОВ мав з осередком зносини.

3. З діячів Кам'янця називали на організаційній нараді Єв. СІЦИНСЬКОГО, як кандидата до філії С-ки ВУ в Кам'янці. СІЦИНСЬКИЙ — член старої дореволюційної громади української в Кам'янці. На комітет увічнення пам'яті Петлюри, що його утворила С-ка ВУ наприкінці 1926 р., з Кам'янця пожертву грошову передав через мене С. ЄФРЕМОВУ, здається, свящ. ВІНАРЧУК.

4. У Вінниці Президія С-ки ВУ мала за звязок кандидата до філії ОТАМАНОВСЬКОГО.

5. В Катеринославі філію складав Петро ЄФРЕМОВ, як то виявлялось в доповіді на президіяльній нараді 20/X–1926 р.

6. В С-ці ВУ на 2-й організаційній нараді вирішено було що справу організації філії в Одесі з'ясують А. НІКОВСЬКИЙ і С. ЄФРЕМОВ, що мали поїхати до Одеси. З членів старої дореволюційного часу громади в Одесі залишився НЕСТУРХ, у якого я був, коли приїздив до Одеси 1926 р.

7. Народа Президії С-ки ВУ, що відбулась після 2-го всеукр[аїнського] церк[овного] собору 1927 р., що на ній я доповідав про цей собор та його наслідки, заслухавши мою інформацію про намічення у Чернигові кандидата до філії С-ки ВУ — РУДЕНКА, ухвалила цю кандидатуру. РУДЕНКА я знав як члена дореволюційної старої україн[ської] Громади. Бачився з ним у Чернигові 1925 р. підчас округ[ового] церк[овного] собору, жив у нього тоді. Коло нього утворився гурток інтелігенції, що допомагала організації Укр[аїнської] авт[окефальної] пр[авославної] церкви. Гурток не був постійною організацією, а лише угрупованням впливу. В ньому були учителі деякі з школи тру-

дової. Не пригадую прізвищ. З РУДЕНКОМ я мав розмову підчас церк[овно-го] собору в Києві. З тієї розмови я з'ясував його згоду взагалі на громадську роботу. Після тієї розмови я пропонував його кандидатуру до Чернігівської філії С-ки ВУ.

Крім філіальної лінії праці С-ки ВУ, була лінія і міжорганізаційна, що виявляла стосунки між С-кою ВУ і спорідненими їй організаціями. Такою спорідненою С-ці ВУ організацією була партія, що назвалась Укр[аїнською] Муж[ицькою] Партією і що її утворила в Харкові група ДОЛЕНКА. Ще до утворення цієї організації ЛЕЩЕНКО, ЩЕРБИНЕНКО і, здається, ДОЛЕНКО ставили переді мною питання про потребу організації політичної партії. Це було наприкінці 1923 р., коли я приїздив до Харкова в справі відновлення моєї професорської праці. Я казав, що на підставі аналізу сучасности визнаю за можливе й доцільне існування лише пролетарської партії, а основною вимогою диктатури пролетаріату, відкидаю всякі інші напрямки. До конкретних висновків розмова не прийшла, ми не зійшлись, на тому справа кінчилась.

Коли я був у Харкові у друге в березні 1924 р., заходив до Лизанівського у видавництві «Рух». Він мені оповідав, що в Харкові до укр[аїнської] пр[авославної] церкви приєдналися з української інтелігенції праві кола і дискредитують церкву, що вони в громадянстві виступають досить одверто з правими поглядами, що серед правих перед ведуть ДОЛЕНКО, ЩЕРБАНЕНКО, ЛЕЩЕНКО. Переказував, що в Харкові була чутка між громадянством, що С. ЄФРЕМОВ підчас приїзду до Харкова організував правих, себто групу ДОЛЕНКО. Вернувшись до Києва, при зустрічі з С. ЄФРЕМОВИМ я розповів йому про свою розмову з ЛИЗАНІВСЬКИМ. Коли він розповів, що у нього був трус, я висловив здогад, чи не був звязаним обшук з чуткою, що поширилась в Харкові про його участь в організації правих українців. ЄФРЕМОВ казав, що він не ставить обшука у звязок з своєю подорожжю до Харкова. Він дійсно бачився з ДОЛЕНКОМ, розмовляв з ним.

Про організаційну справу С. ЄФРЕМОВ ясно і докладно не сказав мені, неначе уникнувши від цього. Певного уявлення про його участь в організаційній справі серед групи ДОЛЕНКА у мене не залишилось. Я припускаю лише заміри до організації. В наступні роки 1925–[19]26, буваючи в Харкові, придивляючись до виступів ДОЛЕНКА, ЩЕРБАНЕНКА і ЛЕЩЕНКА в церковних справах від імени церковної Ради, аналізуючи ті виступи і зауважуючи з розмов з ар. Ол. ЯРЕЩЕНКОМ та діяконом Антоном, фамілії якого зараз не пригадую, особливу лінію групи ДОЛЕНКО, я переконався, що група ДОЛЕНКА має позацерковну політичну організацію, хоч того представники групи мені і не казали. На підставі моїх спостережень і всіх розмов я уявляв групу ДОЛЕНКА, як політичну буржуазну організацію, що ставить метою собі досягнення буржуазного ладу в державі і відміну Радянської Влади. Особливо видатною рисою наряду групи була її підкреслена націоналіс-

тичність. Так, вони ставили вимогу в своїй церковній платформі, що виявив її ДОЛЕНКО на засіданні делегації в червні 1926 р. в Харкові пріоритету укр[аїнської] церкви в укр[аїнській] державі. Це вимоги й партії хліборобів, що підтримувала гетьмана 1918 р.

Церковна політика УМП'ї зводилась до захоплення керівного проводу в церкві. Її вимоги такі: 1) добір членів органів церковних, діячів у духовництві, спрямування справи в націоналістичний бік через окремих діячів церкви; 2) використання церковної організації і церковних звязків для піднесення впливу політичної організації УМП, наприклад, проведення в правління «Руху» членів УМП голосами парахвіян; 3) вплив на добір членів центральних церковних органів і на напрям діяльності тих органів; наприклад, нав'язання ВПЦР 1924–[19]26 рр. націоналістичного напрямку і опозиційного нелояльного погляду на церкву, як на автономну одиницю в державі.

УКП намагався поширити свою організацію і вплив. Так, весною 1926 р. проводир УМП'ї ДОЛЕНКО, приїхавши до Києва, шукав, як він мені казав, звязків серед громадянства. Хвалився потім він мені, що знайшов звязки серед кооператорів і агрономів. Спочатку він загально сказав, що найшов звязки серед громадянства. Знаючи його професію адвоката, я спитав: серед правозаступників? Він тоді відповів, що серед агрономів і кооператорів. Казав він тоді, що був у С. ЄФРЕМОВА і устатив з ним контакт. С. ЄФРЕМОВ був тоді чільним керівником Б-ва УД. Через те я вважаю, що контакт ДОЛЕНКА в справі контакту вплинуло і на ініціативу С. ЄФРЕМОВА щодо перетворення Б-ва УД на «СВУ», бо програм Б-ва УД не був ідентичний з програмом УКП і це мішало тіснішому сполученню, тоді як позапартійна форма С-ки ВУ сприяв сполучення різних партій і форм. Робота УКП та її вплив на делегації Укр[аїнської] авт[окефальної] пр[авославної] церкви 1926 р. і на ВПЦР мною вже показано 20/Х.

26/Х. Додатково свідчу, що засідання Народи делегації відбулося і в помешканні Харк[івської] Окр[угової] Ц[ентральної] Ради і в квартирі ДОЛЕНКА. Крім членів делегації, в Народі приймали участь і представники Харк[івської] Укр[аїнської] Ц[ентральної] Ради, що й були з групи ДОЛЕНКА, а також на засіданнях, що відбулось і в помешканні Ради і у ДОЛЕНКА, брав участь К. ТОВКАЧ. Члени групи ДОЛЕНКА на нарадах гостро й рішуче йшли проти прийняття вимог Державного уряду про очищення складу церк[овних] діячів від націоналістичних нецерковних елементів. К. ТОВКАЧ подав думку, щоб ВПЦР негайно пішла у відставку. Я стояв за те, щоб негайно виконати вимоги Держ[авного] Уряду. Мітрополіт В. ЛИПКІВСЬКИЙ гостро заперечив К. ТОВКАЧУ. В решті вироблено було половинчасту заяву до Державного Уряду і заява була відкинута. Підчас перебування у ДОЛЕНКА я чув від нього що у них між собою, себто у групі УМП, хоч він і не називав партії, вирішено одслужити панихиду по Петлюрі. Після делегації ДОЛЕНКА було через

скільки часів заарештовано, але УМП продовжувала своє існування: вела боротьбу в церковних органах за свій вплив.

Це виявилось в представництві Харків[ської] Церковн[ої] Округи на Всеукраїнській вересневій нараді церковній 1926 р. Виступ Харківського представника члена УМП ЩЕРБАНЕНКА на вересневій нараді саме було скеровано проти віддалення від церкви націоналістичних нецерковних елементів, проти очищення персонального складу діячів церкви, за що ЩЕРБАНЕНКО і одержав осторогу від захоплення фашизмом від державного представника. ЩЕРБАНЕНКО казав мені, що через арешт ДОЛЕНКА і кризу в церкві робота їх групи в Харкові має утруднення, але вони продовжують справу далі. Робота УМП і зв'язок її з С-кою ВУ існував до [мо]менту ліквідації УМП.

С-ка ВУ мала вплив і на другу нелегальну організацію, споріднену з нею, а саме на групу БОЛОЗОВИЧА через нього самого, бо він одночасно був за керівника групи своєї і за керівника осередку Кооперативного С-ки «СВУ». Група БОЛОЗОВИЧА, як то видно зі складу її та світогляду членів її, мала націоналістичний напрямок, втім була спорідненою с «СВУ». В розмові у С. ЄФРЕМОВА, я чув різні версії що до причини арешту БОЛОЗОВИЧА і інших з цієї групи. Була гадка, що арешти відбулися у зв'язку з протестом агрономів проти посилення їх на виконання хлібозаготівлі. Я висловлював згоду, що ці арешти відбулися у зв'язку з справою ДОЛЕНКА, бо я чув від ДОЛЕНКА, що він найшов у Києві зв'язки серед агрономів і кооператорів, а група БОЛОЗОВИЧА саме й уявляла з себе сполучення агрономів і кооператорів. С. ЄФРЕМОВ казав, що викрито окрему організацію.

Я, як член С-ки ВУ, мав персональний вплив на БЛИЗНЮКА, здається з Кременчуга. Пригадую що БЛИЗНЮК звернувся до мене з питанням про можливість зауваження його власного прагнення до громадської роботи. Не знаючи БЛИЗНЮКА і не маючи стосунків з ним, все ж я давав пораду шукати певних людей, досліджувати їх, шукати персональної дружби і серед такого близького оточення задовольняти ті прагнення і в сфері національній, що їх не задовольняє сучасне, загальне громадське життя. Здається мені, я не говорив йому про організацію С-ки ВУ. Це було років зо два назад, після того з БЛИЗНЮКОМ я не стрівався й зв'язку з ним не мав.

Після своєї організації С-ка ВУ мала зносини з представниками української закордонної політичної еміграції. Член С-ки ВУ і керівник її осередку в Мед[ичному] Інституті Ол. ЧЕРНЯХІВСЬКИЙ за цей [час] двічі був закордоном. Перша подорож приблизно 1926–[19]27 р., друга протягом останнього року. Під час першої подорожі Ол. ЧЕРНЯХІВСЬКИЙ у Варшаві мав побачення з ЛОТОЦЬКИМ, членом Союзу Визволення України, а в Берліні з Д. ДОРОШЕНКОМ, також членом Союзу Визволення України.

Вісти з еміграції були такі: в Польщі, після приходу до влади ПІЛЬСУДСЬКОГО міцніла надія на зміни політики в бік більшої агресивності що до

підтримання самостійної України як буржуазної республіки. В Німеччині залишалися настрої майже такі, які були після Празької наради. Еміграція політична вичикує піднесення внутрішньої бази на Україні для зміцнення ідеї самостійності державної й міжнародної сприятливої до того ситуації. Був закордоном й цього року повернувся ГАНЦОВ, що належав до академічної групи під керівництвом ЄФРЕМОВА. Казали мені при зустрічі співробітники Ак[адемії] Наук, що ГАНЦОВ був закордоном 1S року і що привіз багато цікавих спостережень і звісток. З ним я не мав розмови і не пригадую щоб хто переказував мені його закордонні відомості.

Виступи С. ЄФРЕМОВА 1928 р. в закордонній пресі, в «Ділі», з виявленням нелояльності до Радянської Державної Влади, мали політичне значіння у стосунках української еміграції до Радянської влади. Еміграція використовувала виступи С. ЄФРЕМОВА для дискредитування Державної Радянської Влади та її заходів в галузі наукових закладів, зокрема Академії Наук.

С-ка ВУ використовувала й вечірки, розмови як спосіб поширення своїх впливів. За час після президіальної наради, що відбулася в кінці 1927 р. або спочатку 1928 р. 13 січ[ня] і до останнього часу, пригадую такі вечери: весільний вечір у Л. СТАР[ИЦЬКОЇ]-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ, іменинний вечір 20/X-1928 р. у С. ЄФРЕМОВА, іменинний вечір у О. ДУРДУКІВСЬКОЇ 13/1-29 р. та звичайний недільний вечір у В. ДУРДУКІВСЬКОГО після Великодня 1929 р. Про перші три я дав показання 20/X і в додатках до нього. Останній вечір я провів у В. ДУРДУКІВСЬКОГО и після Великодня 1929 р. при таких обставинах: я зайшов з дружиною без всякої справи одвідати ДУРДУКІВСЬКИХ як знайомих. Я вже давно їх не бачив. Зайшовши застав В. ДУРДУКІВСЬКОГО, О. ДУРДУКІВСЬКУ, С. ЄФРЕМОВА, А. КРИМСЬКОГО та ЛЕВЧЕНКА. Розмова торкнулася вражінь пасхального свята, карнавала, що був пасхальної ночі. КРИМСЬКИЙ оповідав про свої вражіння від подорожі у Крим. Казали ДУРДУКІВСЬКІ і про арешт племінниці, що несподівано їх вразив. З приводу того я висловив побоювання, щоб арешти від малих не перейшли на старих. Не пригадую, щоб хто=небудь пропонував заходи змови або покривання незаконних дій й справ. Пригадую, що на 1-й організаційній нараді С-ки ВУ лише В. ДУРДУКІВСЬКИЙ казав, що він запише в свій щоденник ініціали С-ки ВУ так, що їх ніхто не прочитає, не розшифрує.

Глибоко й повно згадавши, переглянувши та усвідомивши собі діяльність Б-ва УД й С-ки ВУ, замість моєї початкової суб'єктивної уяви; подаю це визнання що до політичної істоти С-ки ВУ. Б-ва УД та С-ка ВУ, що в ній я приймав участь, є в дійсності контрреволюційна організація. Беручи своє походження від реакційної української течії попередніх часів, С-ка ВУ приклала реакційні домагання до теперішніх умов сучасного стану громадянства.

Українська реакційна течія, що виявилась в 1917–[19]19 рр. в угодовстві з тимчасовим урядом, з орієнтації на Антанту, з боротьби проти спільности з Радянською Владою при Центр[альній] Раді і при Директорії, з часу Радянської Влади на Україні, з 1919 р. утворює Б-во УД. Походження від Б-ва УД, що було контрреволюційною організацією і мало закордоном свою частину, а також орієнтація в керівній промові початкової наради С-ки ВУ на закордонну контрреволюційну організацію Союзу Визволення України і мета С-ки — все це свідчить, що С-ка ВУ мала суголосність з Союзом Визволення України, мала одну мету — державну самостійність України, як відокремленість від СРСР.

С-ка ВУ визнала себе позапартійну організацію. Але спадщина Б-ва УД та політичний світогляд і напрям більшости С-ки ВУ визначили і напрямком партійний С-ки ВУ. С-ка ВУ поставила за провідний принцип основу національне поєднання і тим підняла національну справу над соціальною і повернула свою лінію на буржуазний шлях. Загальна національна єдність без спеціального визволення пролетаріату веде до угодовства з буржуазією і з капіталістичним ладом. Отже, і в С-ці ВУ лозунгом національного єднання зривається позапартійність, а визначається коаліційність партії і напрямів, що стоять за національне поєднання, стоять на ґрунті націоналізму, а разом фактично і капіталізму, визнаючи солідарність зі всіма, що єднається на національній справі. Ідеологічна солідаризованість з Союзом Визволення України і угодовством з буржуазними напрямками на ґрунті націоналізму, це ідеологічно-політичні супротивенства як Б-ва УД й С-ки ВУ проти Державної Радянської Влади.

В конкретній роботі С-ки ВУ пішла проти Радянськ[ої] Державн[ої] Влади, утворюючи контр-революційні організації в громадянстві і підтримуючи спорідненні, що своїм світоглядом ведуть в суспільстві боротьбу проти світогляду Державної Радянської Влади в соціально-політичній сфері. Відділення, відривання частини української інтелігенції, між нею і молоді від Державної Радянської Влади, від радянської громади проти ставлення її проти напряму в житті Держ[авної] Рад[янської] Влади є конкретна провина як Б-ва УД так і С-ки ВУ. Конкретною провинною як Б-ва УД так і С-ки ВУ є і сприяння СУМ'у, що почався під впливом Б-ва УД, а кінчав свою працю під впливом С-ки ВУ. Є провинною Б-ва УД, що воно сприяло внесенню в панихиду по Іванові ФРАНКОВІ політичного характеру на спогад ПЕТЛЮРИ, а провинною С-ки ВУ, що вона заклала Комітет увічнення пам'яті ПЕТЛЮРИ за прикладом закордонного комітету увічнення пам'яті ПЕТЛЮРИ. Як Б-во УД, так і С-ка ВУ своїм впливом в громадянстві підтримували спорідненні угруповання, як Укр[аїнська] Муж[ицька] Партія і організації на периферії, в цьому була також конкретна провина. Хоч я не належав до Б-ва УД, але працював часами у його

течії. В С-ці ВУ я був членом і брав в її роботі участь. Приношу цілковите і щире і повне каяття за всі мої провини перед Державною Радянською Владою, які я припустив у всіх наведених попереду діях окремих, що в них я брав участь, і у приналежності до С-ки ВУ. Свідомо і щиро визнаю організацію С-ки ВУ, ідеологію і напрямок її і мою участь в ній і мою роботу, звязану з нею і з спорідненими організаціями, за супротивну громадському життю, осуджую її раз на завжди і зрікаюся і С-ки ВУ та її напрямку і споріднених з нею течій з повною та остаточною рішучістю. Лише засліплення політичне привело мене до шляху С-ки ВУ.

Політичне просвітлення і усвідомлення приводить мене до повного зречення С-ки ВУ і всіх її вияв і націоналістичного шляху взагалі. Напрямок С-ки ВУ вів до приниження й поневолення громадського життя. Зрікаюсь мого націоналістичного шляху, бо прозрівши, бачу всебічну творчість в українській пролетарській культурі, в величезній роботі індустріалізації та в колективізації сільського господарства і у всьому радянському будівництві.

Лише тепер, після переоцінки та аналізу всіх відомих мені вияв Б-ва УД і С-ки ВУ я побачив і усвідомив собі їх контрреволюційність. Єднаючись з С-кою ВУ виразно я не усвідомлював собі, що стаю на шлях контрреволюції, як ясно не зауважив і звязку С-ки ВУ з Союзом Визволення України закордонном. Я не хотів йти шляхом контрреволюції. Це сталося через неухважність та політичне засліплення. Причини тому, це моя повна одірваність від громадського життя, звідси заблудження, неусвідомлення дійсного шляху С-ки ВУ, самообман в розумінні мети С-ки ВУ. Я по своєму розумів мету С-ки ВУ та її позапартійність, не вбачаючи в своїй уяві ворожості до Державної Радянської Влади. В цьому помилився обминаючи себе. Облуда вже після 1926 р. стала виявлятися в моїй зневірі, сумнівах та знеохоченні до С-ки ВУ.

Прошу Державну Радянську Організацію, що вестиме і вирішатиме мою справу, прийняти на увагу колишню мою революційну боротьбу, страждання за справу революції, початкову участь в боротьбі за будівання Радянської Влади на Україні, обставини мого упадку і провин та моє щире каяття перед Державною Радянською Владою і полегчити свій присуд, щоб я міг працюю загладити свої провини перед Державним вождем революції — пролетаріатом.

Володимир Чехівський

ДОПИТАВ: /ДЖАВАХОВ/

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098, т. 46, арк. 178–213.
Оригінал. Машинпис.*

№ 146

**Заява про помилування Володимира Чехівського
від 18 вересня 1932 р.**

В Президиум Центр[ального]
Исполнит[ельного] Комитета Союза ССР
Заключенного Ярославского политизолятора
ОГПУ, кам. 29, Владимира Мойсеевича
Чеховского

Заявление

СССР отмечает в этом, 1932, году 15-летие социалистической государственности, 15-летие социальной революции, отмечает творчество, созидательную работу, мощь и развитие социализма в своей жизни. Само констатирование 15-летия социалистического прогресса СССР, осознание творческой созидательной силы пролетариата в государстве является дальнейшим развитием, движением творческого процесса государственного пролетарского строительства. И это движение, эта творческая сила пролетариата в государстве и в особенности сила его творческого руководства генеральной линии пролетарской революционной ВКП не может не захватить, не поднять, не преобразовать и направления политической жизнедеятельности многих прежних отступников от революционного, пролетарского пути, от соввласти.

15-летие победной творческой борьбы пролетариата СССР обновляет, воссоздает для общественной пролетарской творческой жизни многих из тех, которые подвергались падению, отступали от пути революционной жизни. К ним принадлежал и я. Творческая, прощающая и воссоздающая общественная сила пролетариата зовет и меня на дело служения социалистическому пролетарскому строительству и поэтому побуждает меня просить искренне и глубоко представителей пролетарской власти, Президиум ЦИК СССР, о помиловании.

По делу «СВУ» «Найвищий Суд УСРР» осудил меня на 10 лет строгой изоляции и 5 лет ограничения прав приговором 19 апреля 1930 года и определил началом срока изоляции день моего ареста — 17 июля 1929 года. Полно признал я пред рабочей властью на суде свою виновность во всех проявлениях моей жизнедеятельности, шедших против государственного советского управления. Открыто, публично осудил я все мои вины перед властью пролетариата, осудил все националистические направления и всякое социально-политическое течение, идущее к установлению буржуазной власти, хотя бы и под названием социал-демократии, — равно, как и всякое внесение в

церковную жизнь социально-политических моментов, идущих против советской власти.

Всецело отрезся от всякого единения с буржуазными, идущими против пролетарского государства СССР, социально-политическими, националистическими, церковными и течениями, и организациями. Последние годы до суда и в течение трех лет после суда, в строгой изоляции, я убежденно шел к полному единению с творческим направлением созидательной социалистической работы основного руководства компартии и государственной власти СССР и достиг этого единения и в своем социально-политическом мировоззрении, и в направлении воли в жизнедеятельности. Осуществление, поставленных водительством ВКП и пролетарской державы СССР, задач как в социально-политической, так и национальной жизни является для меня целью, к какой я искренне, убежденно, с полной преданностью стремлюсь в жизни, мировоззрении и направлении воли к деятельности. Твердо, непоколебимо, бесповоротно, надежно мое обращение, мое стремление к осуществлению дела коммунизма, дела пролетариата.

Это мое слово — не слово ласкательства, или самозащитного эгоизма, а слово правды жизни. Сила непоколебимого моего стремления к творческой пролетарской работе созидания социализма в СССР возродилась не только моими усилиями, а и творческой созидательной работой водительства пролетариата. В Великих жертвах, трудах, борьбе, достижениях пролетариата за 15-летие явилась, укрепилась теперь моя неизменная воля к величественной, творческой пролетарской работе — борьбе. Силу надежной непоколебимости стремления моей воли к пролетарскому творческому пути поднимает и влияние революционных стремлений и борьбы, что испытал я в своей деятельности до отхода от пути революции. Мой отход от революции был отступничеством и от основного пути всей моей жизни, ибо до отхода я не переставая служил пролетарскому революционному делу. Поэтому, мой отход от революции, не имея корней в жизни моей, как болезнь, теперь мною изжит.

С 1897 г. и до 1919 г. я работал в революционных украинских организациях социал-демократического направления, вел революционную работу среди молодежи сел Киевщины, гг. Каменца-Подольского, Киева, Черкасс, Одессы, среди городского пролетариата гг. Киева, Черкасс, Одессы, среди сельскохозяйственного пролетариата Киевщины, Подолии и Херсонщины. Подвергался за революционную, пролетарскую работу тюремному заключению в 1906 г., и в 1907 г. приговорен был к ссылке в Вологодскую губ[ернию] в 1906 г. на три года. Избрание мое черкасскими рабочими в выборщики губернские на выборах в Гос[ударственную] Думу заменило ссылку тюремным заключением. Встретил революцию 1917 г. под гласным полицейским надзором. В 1917 г. в революционных кругах одесских шел разом с представителями революционной партии пролетариата, большевиками, склоняя к

тому же пути и одес[ский] комитет укр[аинской] с[оциал]-д[емократической] партии, к которому я принадлежал. В Ц[ентральной] Раде, как представитель одесского Комитета и организации УСДРП, за единение с советской властью выступал определенно, твердо. На VIII сессии ЦРады провел от имени укр[аинской] соц[иал]-дем[ократической] фракции постановление о поручении генеральному секретариату ЦРады немедленно прекратить военные действия против соввласти и заключить мир. В 1918 г. в августе–сентябре в ЦК УСДРП стоял за восстание против буржуазной власти за соввласть на Украине в единении с фронтом борьбы РСФСР против буржуазного лагеря государств. Восстанием против буржуазной власти гетьмана было осуществлено. В правительстве УНР я отстаивал линию соввласти на Украине и добивался соглашения с правительством РСФСР. Когда и в правительстве УНР и на партийном с'езде УСДРП в январе 1919 г. я остался в меньшинстве, я вышел из правительства и из партии. Как гражданин, после выхода из правительства УНР и из партии, я дважды предпринимал меры к достижению соглашения между правительством УНР и соввластью.

В Виннице в феврале 1919 г. представил директории УНР доклад о необходимости и народной выгоде заключения мира с совластью на условиях, предложенных представителем соввласти Антоновым-Овсеенком. В Каменце в марте того же года я принял участие в образовании революционным порядком «Комитета Обороны Республики», который поставил себе целью достижение единения с совластью, за что приказом из директории УНР был отдан под расстрел вместе с другими членами комитета. Приказ не был исполнен вследствие падения авторитета приказывавшего органа. В 1920 г. в Каменце, под польской буржуазной оккупацией, публично в лекции отстаивал дело соввласти на Украине, провозглашая лозунг: «Хай живе Українська Соціалістична радянська республіка!» В 1920–1923 гг. преподаванием истории, истории литературы, истории всемирной культуры, педагогики, психологии служил в средних и высших учебных заведениях г. Винницы и Киева украинской пролетарской культуре, делу соввласти.

Проверка моей деятельности в УНР Верховной Следств[енной] Комиссией при СовНарКоме УССР в 1921 г. дала мне из особого Отдела ЦУЧК УССР удостоверение о том, что я «совершенно реабилитирован от всякого обвинения в контрреволюции». После моего последнего отступничества от пути революции, в ближайшие два года перед судом надо мною и теперь после суда три года, четвертый, основное направление всей моей жизни — служить делу пролетариата, делу его власти, его творческому строительству — встало с новой силой в моей жизни и уничтожило мои отступления от пути революции до гла. Мое теперешнее, свободное, убежденное руководство в моей жизнедеятельности творческими указаниями пролетарского вождя, ВКП, всецело гарантирует меня от опасности уклонения или отступничества от революционного пролетарского пути.

Мне 57-й год; артериосклероз, миокардит, нервное расстройство с[о] спазмами аерофагии на почве поражения блуждающего нерва — побуждают меня просить о помиловании, дабы я смог успеть сохранившиеся силы, знание, многолетний педагогический, научный опыт и опыт всей жизни принести делу революции, [нрзб.] делу пролетариата. Должен я хотя [бы] отчасти помочь и 80-летней сестре моей матери да моему глухонемому брату, инвалиду, которые испытывают безысходную нужду в моей поддержке.

Прошу Президиум ЦИК СССР помилованием дать мне возможность все силы мои, пока они не погасли, отдать на великое творческое дело созидания социализма в СССР.

Аналогичное заявление подано мною Президиуму Всеукр[аинского] Центр[ального] Исполн[ительного] Ком[итета] и копию — ОГПУ 6 сентября 1932 г.

Заключенный Владимир Чехівський

1932 года
18 сентября,
Ярославль,
Политизолятор,
Кам. 29

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45–47, арк. 11–12 зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 146

Лист Генриха Ягоди до Йосифа Сталіна від 16 червня 1935 р.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

СЕКРЕТАРЮ ЦК ВКП(б)
тов. СТАЛИНУ

Направляю заявление осужденного ЧЕХОВСКОГО, Владимира Моисеевича и справку по его делу.

НАРОДНЫЙ КОМИССАР
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СОЮЗА ССР

[ЯГОДА]

«16» июня 1935 г.
№ 56280

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45–47, арк. 11–12 зв.
Відпуск. Машинопис.*

№ 147

**Довідка про Володимира Чехівського,
червень 1935 р.**

СПРАВКА

ЧЕХОВСКИЙ, Владимир Моисеевич, 1875 г. рождения, сын попа, с высшим образованием, бывш[ий] член ЦК СВУ, бывший премьер-министр Укр[аины], бывший руководитель автокефальной церкви, один из активных руководителей СВУ.

К[онтр]-р[еволюционная] деятельность ЧЕХОВСКОГО заключалась в создании на местах нелегальных к[онтр]-р[еволюционных] групп, в организации автокефальной пятерки, проводилась вербовка в СВУ петлюровских старшин, атаманов повстанческих банд. Автокефальную церковь ЧЕХОВСКИЙ превратил в повстанческий штаб.

ЧЕХОВСКИЙ виновным себя признал.

В апреле 1930 года Верховным судом Украинской ССР ЧЕХОВСКИЙ был приговорен к десяти годам заключения в концлагерь со строгой изоляцией с поражением в правах на пять лет.

НАЧ[АЛЬНИК] СЕКР[ЕТНО]
ПОЛИТ[ИЧЕСКОГО] ОТДЕЛА ГУГБ

Г. МОЛЧАНОВ

«___» июня 1935 г.

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 45–47, арк. 23.
Копія. Машинопис.*

№ 149

**Акт про страту Володимира Чехівського
від 3 листопада 1937 р.**АКТ¹

Приговор Тройки УНКВД ЛО по протоколу № 83 от «9» октября 1937 года, в отношении осужденного к ВМН ЧЕХОВСКОГО, Владимира Моисеевича приведен в исполнение «3» ноября 1937 года, в чем и составлен настоящий акт.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА]
АХУ УНКВД Л[енинградской] О[бласти]
Капитан Госбезопасности

МАТВЕЕВ

«3» ноября 1937 года

[М.П.]

*ГДА СБ України, ф. 6, спр. № 67098-ФП, т. 47, арк. 20.
Оригінал. Машинопис на бланку.*

¹ Документ зберігається в пакеті, на якому штамп: «Сов. секретно. АКТ. 1937 год». Виділене курсивом вдруковано на машинці в заготовлений бланк.

РОЗДІЛ І

ДОКУМЕНТИ З АРХІВНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ НА МИХАЙЛА МОРОЗА. 1929–1957 рр.

№ 150

Постанова про прийняття справи Михайла Мороза до провадження від 11 жовтня 1929 р.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ¹ (о принятии дела к производству)

Гор[од] Харьков 1929 года. жовтня 11 дня, Ст. Уполномоченный II-го Отделения *Секретного* Отдела ГПУ УССР Шерстов рассмотрев материалы о преступной деятельности гр.гр. Мороза Михайла Наумовича, выразившейся в участии в контр-революційній організації и усматривая в означенных деяниях наличие признаков преступлений, предусмотренных ст. ст. 54-11 УК и что, согласно п. 4 ст. 88 УПК есть достаточно оснований для возбуждения уголовного дела, а потому на основании ст. ст. 93 п. 2 и 108 УПК.

ПОСТАНОВИЛ:

Настоящее дело принять к своему производству и начать предварительное следствие по признакам преступлений, предусмотренных ст. ст. 54-11 УК.

Ст. Уполномоченный:	[Шерстов]
Согласен: Нач. II-го Отделения:	[підпис нерозбірливий]
Утверждаю Нач. <i>Секретного</i> Отдела ГПУ:	[підпис нерозбірливий]

*Державний архів Харківської області
(далі – ДАХО), ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 1.
Оригінал. Рукопис на бланку.*

¹ Текст «Постанови» надруковано на машинці на бланку, виготовленому в типографський спосіб. Тут і далі текст, який виділено курсивом, надруковано на бланку.

№ 151

**Постанова про заарештування Михайла Мороза
від 10 жовтня 1929 р.**

К делу дознания № 9337

Форма № 27/орг.

**ПОСТАНОВЛЕНИЕ¹
(об избрании меры пресечения)**

Гор. Харків 1929 года. жовтня «10» дня,
Ст. Уполномоченный II Отделения *Секретного* Отдела ГПУ УССР *Шерстов*
рассмотрев материалы дознания по подозрению гр. *Мороза Михайла Наумовича*,
выразившейся в участии в *контр-революційній організації*
т.е. в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 54–11 УК и приняв
во внимание, что *находясь на волі, Мороз може уникнути від суду та слідства*
на основании ст.ст. 96 и 97 Ч. 2 УПК и руководствуясь ст.ст. 98, 145 и 156 УПК.

ПОСТАНОВИЛ:

Мерой пресечения способов уклонения от следствия и суда в отношении
подозреваемого гр. *Мороза Михайла Наум[овича]*, родившегося в 1876 году
в с. *Бистрик, Конотопськ[ого] окр[угу]*, проживающего в *Харкові*, занимав-
шегося *інструкт. НКФіну*, по профессии *статистик-економист*, члена со-
юза *Радторгслужбовців*, по соц. положению *службовець*, партийность *поза-*
партійний с *середньою* образованием, по национальности *українець*, граж-
данства *УСРР*, избрать *утримання під вартою в спецкорпусі БУПРа № 11* о
чем об'явить подозреваемому на сем же.

Копию настоящего постановления сообщить Прокурору.

Ст. Уполномоченный: [Шерстов]

Согласен: Нач. II-го Отделения: [підпис нерозбірливий]

Утверждаю Нач. *Секретного* Отдела ГПУ: [підпис нерозбірливий]

Постановление мне об'явлено _____ 192__ года

Подозреваемый _____

ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 4, 12.
Оригінал. Рукопис на бланку.

¹ Текст Постанови надруковано на спеціальному бланку, віддрукованому в типографський спосіб. Тут і далі текст надрукований курсивом — це текст вписаний від руки червоним чорнилом. Ідентичний заповнений бланк підшито до справи на аркуші 12. Цей варіант Постанови підписано уповноваженим Бусселом, а також в кінці тексту рукою Мороза дописано дату «4 листопада 1929 р.» і поставлено особистий підпис.

№ 152

**Протокол допиту Михайла Мороза
від 10 жовтня 1929 р.**

ПРОТОКОЛ¹

1929 г. жовтня м-ца 10 дня ст. уполномоченный Секретного Отд. ГПУ УССР Шерстов допросив ниженазванного гр. Мороза как..., который показал:

1. <i>Имя, отчество, фамилия</i>	Мороз Михайло Наумович
2. <i>Возраст</i>	1876 р.
3. <i>Место рождения и приписки</i>	Бистрик, б[увшого] Кролевецьк[ого] пов[іту] Конопотськ[ого] окр[угу]
4. <i>Происхождение</i>	з селян
5. <i>Имущественное положение</i>	нічого не маю
6. <i>Подданство</i>	УСРР
7. <i>Образование</i>	середня
8. <i>Семейное положение</i>	одружений, 4 дітей
9. <i>Отношение к воинской повинности</i>	–
10. <i>Профессия</i>	статистик-економіст
11. <i>Занимаемая должность</i>	інспектор податков[ого] Упр[авління] НКФіну
12. <i>Сведения о судимости и нахождение под следствием</i>	в 1923 р. у Києві був заарештований — причин добре не знаю
13. <i>Партийная принадлежность</i>	позапартійний, не в яких партіях не був
14. <i>Состоит ли в профсоюзе</i>	«Радторгслужбовців»
15. <i>Точный адрес</i>	Барачний пров. 3, кв. 25
16. <i>Служба у белых: добровольно или по мобилизации</i>	–

Будучи предупрежденным о содержании ст. 178 УК УССР, 64 и 167 УПК УССР по существу дела показал:² Липківського я знаю з 1919 р. по Києву. Наші діти разом вчилися в 2-й укр[аїнській] гімназії, ми оба з Липківським бували на загальних зборах батьків і там і познайомилися. Чехівського знаю з 1921 р., коли він приїхав до Києва і його Липківський рекомендував до Ради,

¹ Текст Протоколу написано на спеціальному бланку, віддрукованому в типографський спосіб. Тут текст надрукований курсивом — це текст бланку анкети.

² На цьому текст заповнення бланку червоним чорнилом закінчується. Далі йде текст написаний від руки без дотримання бланку.

як проповідника. Зараз пригадав, що коли в 1919 р. ми з Липківським тікали од білих до Кам'янця, то там я входив до складу членів церковного «Кирило-Мефодіївського братства» [1]. Чехівський був теж членом того ж братства і я ще тоді познайомився з ним там. Знову зустрівся я з ним аж 1921 р., як це записано вище.

Далі я працював разом з ними по лінії автокефальної церкви до 1924 р., коли я од церковної роботи одійшов і з того часу нічого спільного з ними не маю.

На мій погляд, так Чехівський, як і Липківський — люди цілком лойяльні до радвлади. В усякому разі за часів моєї церковної діяльності нелойяльних вчинків з їх боку я не помічав. За часи моєї роботи в церкві вони вели цілком лойяльну церковну роботу.

Особисто я не тільки лойяльна до Радянської влади людина, але я активно допомагаю Радянській владі, працюючи щиро на посаді.

З Володимиром Доленко — був[шим] Головою Харківської Округової Ради, я знайомий по церковній роботі [2]. Відносно його політичних поглядів можу сказати таке: в 1926 р., після приїзду з Києва, Доленко, у нього на помешканні, заявив мені, що влада — найбільш корисна для народу — це влада заможних верств. Я з ним в цьому не погодився, протестував проти цього твердження і на тому наша бесіда тоді закінчилася. Через декілька днів Доленка було заарештовано і говорити на політичні теми мені з ним більш не доводилось.

Про існування будь-яких політичних угруповань або організацій Доленко мені нічого не говорив.

Протокола мною прочитано; з моїх слів записано вірно: *Мороз*

Допитував: *Шерстов*

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 5–5 зв.
Оригінал. Рукопис на бланку.*

Примітки:

[1] Кирило-Мефодіївське братство було організовано у м. Кам'янець-Подільському, де згуртувались члени ВПЦР, що виїхали з Києва. До цього братства долучились викладачі місцевого університету. Найбільший вплив на діяльність цього братства мав Володимир Чехівський, який зреалізував свої давні ідейні уподобання творами Миколи Костомарова, члена Кирило-Мефодіївського товариства.

[2] Доленко Володимир в щотижневих звідомленнях ДПУ УССР за січень 1927 р. кваліфікований як «ідеолог і організатор Харківської правої групировки української громадськості». Там же повідомляється про те, що він був

заарештований і засланий до Суздальського концтабору (колишнього монастиря) терміном на 3 роки. В лютому 1927 р. було «викрито» всю «Українську антирадянську організацію в Харкові». У заарештованого Строженка Якова було віднайдено листування між Доленком і Морозом.

№ 153

Протокол допиту Михайла Мороза від 16 жовтня 1929 р.

ПРОТОКОЛ¹

1929 г. жовтня м-ца 16 дня ст. уполномоченный *Секретного* Отд. ГПУ УССР *Шерстов* допросив ниженазванного гр. *Мороза* как обвинувачен[ого], который показал:

Будучи предупрежденным о содержании ст. 178 УК УССР, 64 и 167 УПК УССР по существу дела показал:

Народився я в с. Бистрик Конотоп[ської] окр[уги] в 1876 р. До 12 років жив при батьках і вчився в сільській школі. Потім до 1895 р. працював разом з батьком по господарству, в 1895 мене було одружено. 1897-го року мене на сході було обрано на сільського писаря. На роботі я захищав інтереси бідняцького селянства і за це мене двічі було заарештовано, а 1899 року було звільнено за політичну неблагонадійність. Тим часом я готувався на сільського вчителя і в 1900 р., через місцеве вчительство, я влаштувався на посаді регістратора Статист[ичного] Бюра Полтавськ[ого] Губернського земства². Там я працював майже шість років. 1901 року я зв'язався з Полтавським Комітетом «РУ-П'у» і підчас приїзду до свого села розповсюджував там революційну літературу і вів роботу серед селянства. Після 1905 р. мене селяни мого села покликали до себе, обрали на волосне врядування і лютого 1907 р. було обрано кандидатом в земські гласні, а потім — в гласні. В серпні мене було адміністративно вислано за межі Чернігівщини. Я поїхав в Полтаву, але там влаштуватись не вдалось і я поїхав у Київ, де влаштувався в Земській Управі. Там я завідував ріжними відділами. В Київській Управі служив аж до 1919 р., поки земство було скасовано. Політичної роботи в цей час я не вів. Вів громадську роботу по лінії своєї установи, а 1917 р. мене було обрано на Голову комісії по виборам до Всеросійських Установчих Зборів, а потім Головою Всеукраїнської Комісії по виборам до Всеукраїнських Установчих Зборів.

¹ Текст Протоколу написано на спеціальному бланку, віддрукованому в типографський спосіб без дотримання надрукованих запитань на бланку. Під цією датою існує два протоколи допиту, які друкуються нижче.

² Тут і далі наприкінці кожного аркуша особистий підпис М. Мороза.

1919 р. після скасування земств, я перейшов на роботу в Київський Губ-виконком — де робив по лінії Статбюра. Там я працював до приходу денікінців. Після приходу денікінців, через два дні, я виїхав з Києва до Боярки. Я працював Т[овари]щем Голови «Южно-Руського Пчеловодного Общества», а потім Головою «Київського Центр[ального] Пасішницького Т[оварист]ва» і Головою «Всеукраїнськ[ого] Пасішницького Союзу». В Боярках я жив з місяць, нічого там не робив, а потім виїхав до Кам'янця. Там в той час був кооператор Стасюк М.М., який постачав для армії УНР харчові продукти. Він запросив мене помагати йому і ми працювали з ним разом до листопаду 1919 р., коли я знову повернувся до Києва. Там в той час була вже Радянська влада. У Києві я знову почав працювати по кооперативній лінії — в Всеукр[аїнському] Пасішницькому Союзі, «Дніпросоюзі», «Кооперативній Пасішницькій артлі» тощо.

З 1917 р. я був головою батьківського Комітету 2-ої української гімназії у Києві. Коли після приходу Радянської влади у гімназії було заборонено викладання Закону Божого — деякі батьки хотіли, аби діти продовжували вивчати його і з цією метою виділили Комісію, до складу якої попав і я, в задачі якої входило клопотати перед владою, аби нам — українцям дали церкву, де б можна було дітей вчити Закону Божому. З владою ми домовились, нам було дано три церкви: Софіївську, Андріївську и Миколаївський Собор. Мене було обрано на голову Парафіяльної Ради Софіївської церкви.

З цього часу і почався на Україні автокефальний рух. Коли у Київ прийшли денікінці — вони розігнали церковні ради, а потім, при Радянській владі, їх знову було повернено. В 1920 р. було організовано ще декілька парафій. Мене в цей час було обрано вже на Голову ВПЦР, яку в той час вже було організовано. Головою ВПЦР я був до 1924 р., в той-же час працював по лінії кооперативної, в тих самих пасішницьких організаціях.

1924 р. мене не було обрано на Голову ВПЦР, я поїхав в Одесу, де був членом Покровської Парахвіяльної Ради, а з початку 1925 р. од церковної роботи одійшов.

В 1925 р. декілька місяців в Одесі працював в «Укрметі», потім у жовтні приїхав до Києва, трохи працював там в Окрстатбюрі і переїхав на початку 1926 р. до Харкова. У Харкові я, через тов. Солодуба, влаштувався на посаді в НКФіні¹, де працював до останнього часу. Політичної роботи, починаючи з 1907 р., не вів.

Протокола мною прочитано; з моїх слів записано вірно: *Мороз*

Допитував: *Шерстов*

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 6–7 зб.
Оригінал. Рукопис на бланку.*

¹ Тут: Народний Комісаріат Фінансів.

№ 154

**Протокол допиту Михайла Мороза
від 16 жовтня 1929 р. (продовження)**

ПРОТОКОЛ

1929 г. жовтня м-ца 16 дня ст. уполномоченный *Секретного* Отд. ГПУ УССР *Шерстов* допросив ниженазванного гр. *Мороза* как обвинув[аченого], который показал:

1. Имя, отчество, фамилия *Мороз Михайло Наумович*

В 1919 році, коли я прибув до Кам'янця, я там зустрів прот. Липківського, що він мені сказав¹, що тут функціонує Кирило-Методіївське Брацтво. Не пам'ятаю якого числа в вересні чи жовтні місяці о. Липківський мені сказав, що має бути засідання брацтва, на якому треба зробити доповідь про українізацію церкви на Радянській Україні. На це засідання я пішов і брав участь в засіданні брацтва. Там я зустрівся із В. М. Чеховським.

Я не пам'ятаю де і не знаю всіх тих осіб, що були на цьому засіданні. Між іншим були якийсь Шугаєвський, що головував, Романченко, що секретарював, Стороженко Григорій Дем'янович, що потім був Українським Єпископом, Гордовський, що потім був секретарем ВПЦР, Безкоровайний, бувший член бать[ківського] комітету укр[аїнської] гімназії в м. Києві. Оскільки мені відомо, Кирило-Мефодіївське брацтво було організовано в м. Києві в 1918 році, т. з. «прогресивним українським духівництвом», після того, як Гетьманський Всеукраїнський собор в 1918 р., викинув зі свого складу Українську Церковну Раду, що його скликала [1].

Як мені казали Липківський та Шараєвський, брацтво це було засноване з метою церковних реформ та українізації церкви. Чи це брацтво припинило свою діяльність де і коли і чи вело воно будь-яку політичну роботу і де мені не відомо. Я в українському церковно-визвольному рухові не переслідував жодної політичної мети, розуміючи це в тому, щоб при допомозі церкви захопити владу та панувати потім над трудящимися.

Я вважав, що моя робота є революційна, що сприяє культурному визволенню та піднесенню розвитку трудящихся мас, зокрема трудового селянства, що до нього і класово і ідеологічно я завжди належав і належу. Мій інстинкт мені тямив, що тільки Радянська Влада, є така за сучасного часу владою, що дійсно мала силу² робити великі зрушення і в моральному і в матеріальному житті народних мас. Я завжди вважав, що в справах релігії —

¹ Так в тексті.

² Підкреслення в тексті.

воля віри та сумління — є головне. А тому працюючи в Українській Автокефальній церкві, я думав, що цим самим в міру своїх здібностей та переконань — я допомагаю реалізації в життя одного з великих культурних здобутків революції — закону про відокремлення церкви від держави та волі віри та сумління.

Організуючи відправи на українській мові, я вважав, що цим самим те українське населення, що цікавиться відправою церковних служб — осягне більшого культурного саморозвитку, не буде стидитися по міщанськи своєї мужичої мови, а набереться справжніх творчих сил для будови нової індустріальної та великовиробничої колхозівської Радянської України.

Ні від Чехівського ні від Липківського і ні від кого з українських автокефалістів я ніколи не чув, що через українську автокефальну церкву вони мають намір політично боротися з Радянською Владою. Да це було би з їх боку ілюзією, бо як це відомо українські парахвії на селі склалися з незаможників та середняків, а в містах з дрібних ремісників, двірників та швейцарів, що і тоді підтримували і тепер підтримують Радянську Владу. Праця і Липківського і Чехівського в Українській Церковній Раді за мого головування зосереджувалась головне на боротьбі та на руйнації царсько-режимної російської церкви.

Мороз

Допитував:

Шерстов

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 8–9 зв.
Оригінал. Рукопис на бланку.*

Примітки:

[1] Кирило-Методіївське братство було організовано у 1918 році, т. з. «прогресивним українським духівництвом». До діяльності цього братства були причетні діячі зі складу першої Всеукраїнської Православної Церковної Ради, яка утворилася в грудні 1917 р. і мала на меті скликання Всеукраїнського Собору. ВПЦР на чолі з свящ. Олександром Маричевим мала на меті утворення Української Церкви і обрання власного митрополита-українця. Але Всеукраїнський Собор 1918 р. розтягнувся на весь рік і відбувся в трьох сесіях. Під час другої сесії в червні–липні 1918 р. ВПЦР в повному складі було виключено зі складу Собору через вимоги автокефалії Церкви в Україні. Сталою осередку братство не мало.

№ 155

**Протокол допиту Михайла Мороза
від 4 листопада 1929 р.**ПРОТОКОЛ¹

1929 г. Листопада м-ца «4» дня. Уполномоченный СО ГПУ УРСР Отд. ГПУ УССР Буссел допросив ниженазванного гр[ажданина] как обвинувач[енного], который показал:

1. Имя, отчество, фамилия Мороз Михайло Наумович

По суті обвинувачення, що мені зараз пред'явлено, винним себе не визнаю. Ні в якій контрреволюційній організації я участі не брав і існування такої мене невідоме.

Мороз

Допитав:

Буссел

ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 10.
Оригінал. Рукопис на бланку.

№ 156

**Протокол допиту Михайла Мороза
від 30 листопада 1929 р.**

ПРОТОКОЛ

1929 г. Листопада м[еся]ца «30» дня. Уполномоченный СО ГПУ УРСР Отд[ела] ГПУ УССР Буссел допросив ниженазванного гр[ажданина] как², который показал: 1. Имя, отчество, фамилия Мороз Михайло Наумович

Про Кирило-методіївське братство я вперше почув в 1919 р. приблизно в березні–квітні на організаційних зборах українських парохвій в м. Києві від укр[аїнських] священників Липківського, о. Нестора Шараєвського. Балачка про це виникла в зв'язку з організацією українських парохвій при Тепл[ий] Софії та Іллінській церкві, що було зроблено на пропозицію ПОЛІРУ (подотдел по ліквідації імуществ релігійозних учрежденій) за Радянської Влади [1]. Це духовенство інформувало тоді громаду, що зібрала [нрзб.] про український церковно-визвольний рух та про Всеукраїнський Церковний Собор, що його скликала була в 1918 р. Всеукраїнська Церковна Рада на чолі, здається з

¹ Текст Протоколу написано на спеціальному бланку, віддрукованому в типографський спосіб. Тут і далі текст надрукований курсивом — це текст вписаний від руки чорнилом.

² Пропуск в тексті.

Єпископом Дмитром [2] та о. Липківським. Цей Всеукр[аїнський] Церк[овний] Собор мав перенести українізацію церкви та запровадити вживання в церкві української мови.

Перша сесія цього собору, що зібралася в січні 1918 р. через виниклі військові події — розійшлася нічого не зробивши. Друга сесія його зібралася здається в червні 1918 р. за гетьманської влади на чолі з Антонієм Храповицьким [3]. Вона мала суто реакційний напрямок, Всеукраїнську Церковну Раду, що скликала цей Собор, викинула зі свого складу, а також заборонила і вживання в церквах української мови.

Тоді ця ліва частина цього собору і організувала т.з. Кирило-Мефодіївське братство для подальшого продовження українізації церкви. До цієї лівої течії належали, як я чув, св[ященники] Липківський, Шараєвський, Тарнавський, Ходзицький, Поспіловський, Богданович. Зі слів фундаторів Липківського, Шараєвського та Тарнавського, що з ними я познайомився в 1919 р., це братство повинне було дбати про українізацію церкви про її автокефалію та про переклад богослужбових книжок на українську мову. Чув, що був вироблений фондаторами статут цього братства, але який саме я його не читав і не бачив. Шараєвський раз сказав, в Церковній раді, в 1919 році, що фактично церковний рух «виродився у Кирило-Методіївське» братство.

Оскільки мені відомо, це братство друкувало листівки, щодо церковної справи, що закликали до українізації церкви, до утворення автокефалії та соборноправного її устрою. Чи провадило тоді братство яку організаційну роботу — мені не відомо. Про це знає о. Нестор Шараївський. Я бачив одну листівку «про соборно-правний устрій церкви», що її склав о. Липківський. Здається, ще бачив інформаційні листівки історичного характеру, але, хто їх складав не знаю. Ці листівки головне торкалися подій в церкві за 1917–1918 рік. Здається філіали цього братства були в Катеринославі та Кам'янці. В Катеринославі здається керував цим братством проф. Біднов [4], а в Кам'янці, здається ректор Українського Державного Університету Огієнко Іван Іванович [5]. У той час ні з Бідновим, ні з Огієнком я знаємий не був¹. Чи було в Полтаві церковне братство в 1918 р. — мені невідомо. Коли припинило свою роботу Київське Кирило-Мефодіївське братство і через що мені не відомо, але коли почав працювати в церковному русі, цебто в березні 1919 р., мені ніхто не говорив, що таке братство в Києві функціонує, через що можна було вважати, що воно розпалося.

До українського церковно-визвольного руху я прилучився в березні–квітні 1919 р. Приводом було те, що на зборах батьків 2-ої Української імені Кирило-Мефодіївського братства гімназії, було ухвалено прохати Радвладу дати українському громадянству церковне приміщення, де б можливо було виклада-

¹ Так в тексті.

ти навчання Закону Божого учням гімназії, бо тоді декретом було заборонено викладати Закон Божий в приміщенні шкіл. На цих зборах батьків я головував, а секретарем був Ів[ан] Вас[ильович] Тарасенко [6]. Тарасенко в 1922 розстріляний органами Радвлади за участь в контрреволюційній організації в Києві.

Збори доручили тоді трьом особам звернутися до органів Радвлади в цій справі. Це питання вперше повстало на загальних зборах батьків 2-ої української гімназії. На мою думку і саме через це ініціатива була виявлена 2-ою гімназією, що це питання поставлено на зборах з ініціативи о. Липківського, що його дочка вчилася в 2-ій гімназії і він був членом батьківських зборів. На подану, здається до Єпархіального Совета Київщини заяву, щоб він дав церкву для згаданих потреб, одержана відмова. Тоді від імені укр[аїнського] громадянства (було зібрано декілька сот підписів) звернулися до Радвлади (Поліру) з клопотанням дати українському віруючому громадянству приміщення храму. Київський Полір[у], що на чолі його тоді був т. Врона, дав принципову згоду на передачу українцям двох храмів (Теплої Софії та Іллінської Церкви) та запропонував організувати дві парафії для одержання церков.

Були знов Батьківським Комітетом скликані в прим[іщення] 2-ої гімназії організаційні збори, що на них і було утворено дві парахвії. На цих зборах головував я, секретарем був Тарасенко. З духовенства були: Липківський, Шараївський, Тарновський, дияк. Дурдуківський Олекса (брат Володимира Дурдуківського) [7] та св[ященик] Філіпенко. А мене було обрано до Сохвійської парахвії на Голову Ради. Через опір Єпархіального Совета (слов'янської церкви) нам цих церков не дали.

А було запропоновано нам взяти Миколаївський собор на Печерському. Цей собор і було передано українцям 22 травня 1919 р. [8] Ці дві ради Сохвійська та Іллінська провадили свою працю об'єднано, причому президія цих Рад складала з себе спільний Церковний Орган, що його назвали Всеукраїнською Православною Церковною Радою, на голову якої було обрано мене. Членами були: Липківський, Шараївський, Тарновський, Дурдуківський (диякон) св[ященик] Пилипенко, Тарасенко. Секретарем Ради було обрано св[ященика] Пилипенко.

Це було утворено в середині травня 1919 р. Потім слов'янське духовництво ухилилося від організації двадцятки та одержання цими парахвіями (двадцятками) в користування тих церков, що вони мали. Під час балачок про одержання українцями храмів, з боку тодішнього НКЮ т. Лебединця та секретаря Губревкому Київського т. Любченка, було роз'яснено, що українці можуть одержувати собі ті церкви, що їх просять, коли вироблять відповідний статут та зареєструють його в органах Радвлади.

Такий статут Всеукраїнська Православна Церковна Рада виробила [9]. Після тих змін, що їх зробив Наркомюст та президія Губревкому було зареєстровано чотири парахвії при безприходних храмах м. Києва: Софіївському

Соборі, Миколаївському Соборі, Андріївській Церкві і Іллінській Церкві. Це було в липні 1919 р.

Після цього українцям було передано іще: Софіївський Собор з Теплою Церквою і Андріївську церкву. Іллінську церкву через опір монахів, що задзвонили на «гвалт» та зібрали велику юрбу людей — українці не одержали. Потім Губревком скасував постанову про передачу українцям Іллінської церкви. Ці чотири зареєстрованих парахвії склали з себе спілку парахвій українських м. Києва, що її статута теж зареєстрував Київський Губревком здається в серпні 1919 р. В спілку увійшли як репрезентанти своїх парахвій чотири парахвіяльних Ради.

А та Всеукраїнська Православна Церковна Рада, що була раніш обрана, після утворення спілки чотирьох парахвій (раніш обрана Всеукраїнська Церковна) була поповнена представниками нових парахвій, визнавалась ними за свій вищий керівничий орган. На обов'язку цієї ВПЦР було — переклад Богослужбових книжок на українську мову, організація українських церковних співів, відновлення старовинних церковних обрядів, допомога віруючій людинності в справі організації українських парахвій і на периферії і т.і.

В липні–серпні 1919 р. рада організувала перекладову комісію на чолі з о. Нестором Шараєвським, а може і Липківським. Узяли в ній участь: Липківський, Шараївський, Пилипенко, Грушевський Марко, Тарновський. Були комісією (а може й Радою) знавці грецької мови: Володимир Дурдуківський (директор першої гімназії) [10] Здається запропонували (чи думали запропонувати) взяти участь в редагуванні укр[аїнських] письменників, між іншим Тичину [11]. Крім того, переклад мали дати на редагування проф. Кримському [12].

Але в 1919 році це здійснити не довелося через Деникінську навалу. Переклали лише ектенію літургії та де-які молитви і не пам'ятаю, якого числа в серпні в Сохвіївському соборі була зроблена перша відправа з цього перекладу [13]. Вона зробила відповідне враження, а округовий слов'янський місіонер сказав: «совсем не дико, как предполагалось». Як казалося Церковній Раді, комісія провадила переклади мляво. А віруючі дуже бажали скоріше мати Божу службу живою українською мовою. Тому я, як Голова Ради, написав до Комісії міста, де прохав її прискорити ці [нрзб.] переклади. Цим моїм листом робота комісії була прискорена, але я чув, що від окремих членів комісії було незадоволення за таке втручання в їх роботу.

В кінці серпня Київ захопили деникінці. Від українців в першу чергу були одібрані Софіївський собор і Миколаївський собор. Андріївська церква була одібрана пізніше. В день вступу Деникінців я почув, що Липківський виїхав з Києва. Очевидячки через те, що сподівався, що деникінці робитимуть йому утиски. Через два дні вишов з Києва і я, теж опасаючись деникінців. Я в той час був Головою Всеукраїнського Пасішницького Союзу, і взяв для себе від пасішницької організації доручення поїхати на периферію в справі

постачання пасічницьким товариствам пасічницького начиння та організації збуту меду.

Сперша я завітав до Боярської школи пасічництва (під Києвом 25 верстов), деякий час, а потім виїхав на Поділля, ідучи де пішки, а де ідучи залізницею. Таким ладом в другій половині вересня я добрався до Кам'янця. Проте, що Липківський виїхав до Кам'янця, мені було не відомо. Чи виїхав, ще хто з моїх знайомих до Кам'янця, мені теж було невідомо. Про те, яка є в Кам'янці влада, с/б¹ що в Кам'янці саме перебуває УНР в той час — я не знав. Але я чув, що українські кооператори теж виїхали від денікінців з Києва на правобережжя України: Стасюк, Аркадій Степаненко і інші. Дорогою, я зустрічав багатьох киян, що прямували до Кам'янця, і від них я довідався, що іменно до Кам'янця відступають ті галичани, що були в Києві і що там також і влада УНР. Мета, що я її мав — це була на власні очі побачити, що із себе уявляє Каменецьке УНР², чи дійсно воно практично творить волю визволення української трудящої людності від тих національних і економічних і освітніх кайданів, що утворились в наслідок довголітнього панування над Україною царатської системи. Знаючи по земській роботі Петлюру С.В. [14], Ковалевського Миколая Миколайович, [Адрину?] — мені здавалося, що ці люди не зможуть збудувати дійсної духовної і економічної волі трудящихся, але мені ще хтілося на власні очі переконатися в цьому, щоб уже потім безсумнівним і твердим стати прихильником Радянської Влади, бо ті часи, коли Радянська влада була в Києві і мені доводилося мати особисті стосунки з її представниками на фактах свідчили мені, що для українських трудящих робить і дає більш, ніж ті влади, які я до цього часу бачив в Києві, царська, Центральні Ради, Гетьманська.

Про моє відношення до Радянської Влади в 1919 р. В марксистській ідеології я, певно, не почував себе науково освідомленим. Таким ладом до моїх теоретичних знань на допомогу повинна була ставати практика. Як селянин з походження — я безперечно своїм внутрішнім почуттям чув, що я належу до тієї трудової кляси, що підтримує Радянську Владу. Проте ж, відомо, що в певні часи, серед української інтелігенції, що мені із нею доводилось стикуватися були різні думки, що Радянська влада не зможе відірватися від російських великодержавницьких тенденцій. Звичайно, що це мало, вносило деякий сумнів і в мої думки. Отже, щоб стати дійсним і честним працівником Радянської Влади, мені, щодо справи здійснення на Україні декрету про волю віри та культурної революції, треба було мати в своєму сумлінні такі ж фактичні доводи, щоб твердо і ясно запевнити віруючу людність, що вона може одержати волю віри й духа за Радянської конституції та законності. Перебу-

¹ Так в тексті. Правильно: себто.

² Так в тексті.

вання в Кам'янці, як мені думалось, дасть мені наочні докази, щоб боротися з тими сумнівними поглядами, що я про них сказав.

Склав покази і записав власноручно М[ихайло] М[ороз].

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 13–20 зв.
Оригінал. Рукопис на бланку.*

Примітки:

[1] В лютому 1919 р. після переїзду радянського уряду з Харкова до Києва було організовано роботу Виконкому, в тому числі житлово-реквізіційного відділу («Гранд-Отель», Хрещатик, 22, кімн. 35–36, Відділ соціального забезпечення. Описом приміщень і майна всієї церковних установ в ньому займався відділок по ліквідації майна колишніх релігійних установ (ця назва подається в тогочасній літературі довільним чином. Наприклад: «Под'отдел по ЛИРУ», «Лиру», «по Л.И.Р.У.» і т. д.).

[2] Дмитрій (Максим Андрійович Вербицький, 1869–1932) — єпископ Уманський. Народився в с. Броварки Полтавської губ. У 1899 закінчив Київську духовну академію зі ступенем кандидата богослів'я. Овдовівши, прийняв чернецтво у 1906. У 1903–1920 — доглядач Києво-Софійського духовного училища. З 1910 — настоятель Київського Свято-Миколаївського монастиря. В тому ж році хіротонований во єп. Уманського, вікарія Київської єпархії. З 1921 — єп. Білоцерківський і Сквирський, з 1924 — знову єп. Уманський. 4 квітня 1923 — заарештований. Після слідства засланий до м. Їзма Зирянського краю на 2 роки. Помер у Києві 1 лютого 1932.

[3] Антоній (Олексій Павлович Храповицький; 1864–1936) — митрополит Київський і Галицький (1918–1919), видатний церковний і громадський діяч. Активно боровся з прихильниками автокефалії Української Церкви. В грудні 1918 військами Директорії УНР був заарештований і висланий з Києва до Бучача разом з архієпископом Волинським Євлогієм (Георгієвським). 1919 очолив Вище Церковне Управління Російської Православної Церкви у Новоросійську. З 1921 очолював «Высшее Церковное Управление за границей», з резиденцією в Сремських Карловцях (Сербія). Помер у м. Белграді.

[4] Біднов Василь (псевд. і крипт. В. Степовий, В. Широчанський; К.; 1874–1935) — освітньо-громадський діяч, історик Церкви. Один із засновників Катеринославської «Просвіти», член ТУП. У 1918–1920 — екстраординарний професор історії Української Церкви та декан богословського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету, член комісії з перекладу Біблії українською мовою, голова Українського педагогічного товариства, голова Кирило-Мефодіївського братства. 1922–1928 — професор історії Церкви УВУ у Празі та Українській господарчій академії, член-засновник Українського історико-філологічного товариства в Празі. З

січня 1929 — звичайний професор відділу православного богослов'я Варшавського університету, екстраординарний професор кафедри загальної історії Церкви і літургіки. Дійсний член НТШ, редактор «Православної Волині» та ін. Автор праць з історії Церкви та освіти. Помер у Варшаві 1 квітня 1935.

[5] Огієнко Іван Іванович (митрополит Іларіон (Огієнко) (1882–1972) — доктор філософії, професор, дійсний член ЦНТК НТШ, ВУАН, історик Церкви, перекладач Біблії українською мовою, міністр ісповідань і міністр народної освіти уряду Директорії Української Народної Республіки, ректор і засновник Кам'янець-Подільського державного університету, видавець багатьох україномовних часописів в Україні та за кордоном, Архієпископ, згодом митрополит Холмський і Підляський, первоієрарх Української Греко-Православної Церкви Канади з 1951 р.

[6] Тарасенко Іван Васильович (1872–1922) — секретар ВПЦР УАПЦ в 1920–1922 та секретар Собору УАПЦ 1921. Розстріляний разом з групою 43 чоловік 28 серпня 1922 під штучним приводом контрреволюційної діяльності проти радянської влади у справі т. зв. «Козачої Ради».

[7] Дурдуківський Олександр Федорович (1882–?) — диякон Софійського собору у 1919 р. Рідний брат Володимира Дурдуківського. Закінчив 3 класи Київської духовної семінарії у 1904. Митрополитом Київським і Галицьким Флавіаном (Городецьким) був призначений на посаду псаломщика в Києво-Печерській Феодосіївській церкві (1904). Єпископом Чигиринським Платоном був рукоположений в сан диякона (1904). З 1905 був законовчителем при церковно-парафіяльній школі при Києво-Печерській Феодосіївській церкві. Брав участь у першій відправі українською мовою в Микільському соборі на Печерську 22 травня 1919 р.

[8] Перша відправа українською мовою відбулася 22 травня 1919 в соборі св. Миколая на Печерську на храмове свято літнього Миколая (9/22 травня — День перенесення мощів святителя і чудотворця Миколая). Службу правили: прот. Василь Липківський, прот. Нестор Шараївський, о. Петро Тарнавський, диякон Олександр Дурдуківський. На цей день композитор Микола Леонтович склав Св. Літургію і сам керував хором. На всенічній й на Службі Божій зібралась зо всього Києва велика сила народу, що не тільки в самому соборі було тісно, але й на великому майдані поблизу собору. Народ плакав, слухаючи вперше Апостола, Євангелію, Отче наш, псалми на Шестопсалмію в рідній мові. Того ж дня до першої української парафії записалось кілька тисяч українців.

[9] Перша українська парафія була зареєстрована радянською владою весною 1919 на підставі нових вимог радянського законодавства щодо релігії та церкви і отримала в користування військовий Миколаївський собор на Печерську. Членами цієї парафії було розроблено перший статут, легалізований радянським урядом. В статуті зазначалось, що «парафія гуртує в своєму

складі українську православну людність, яка стоїть на ґрунті автокефалії Української Церкви і відокремлення Церкви від держави і яка бажає молитись в Святій Церкві Господу Богу та навчатися справжньому християнському життю згідно з заповідями Христа Спасителя і наказами Святої Православної Апостольської Церкви як старою церковно-слов'янською з українською вимовою, так і живою українською мовою, а також задовольняти свої релігійні потреби за стародавніми звичаями та обрядами ...Української Церкви». Згідно статуту, члени парафії повинні дбати про переклад Св. Письма та богослужбових книжок українською мовою; обирати священника та причет, організувати церковні хори, релігійні гуртки та братства; влаштовувати лекції, концерти, виставки; піклуватись про видання книжок та періодичних видань релігійного змісту».

[10] Дурдуківський Володимир Федорович (1874–1938) — видатний політичний, громадський, світний і церковний діяч, учений, педагог, фундатор і директор І Київської української гімназії ім. Тараса Шевченка (потім трудової № 1), керівник науково-педагогічної комісії ВУАН, один із засновників видавництва «Вік» (лікв. 1930), брат диякона Олександра Дурдуківського. Закінчив Київське духовне училище (1889), Київську духовну семінарію (1895) і духовну академію зі ступенем кандидата богослів'я (1899). Служив дияконом в Чеснохресній церкві на Подолі, працював викладачем російської мови в Києво-Подільському духовному училищі. Керівник праці з педагогіки. Спочатку співпрацював з діячами церковно-визвольного руху, але потім відійшов від праці. Був засуджений на процесі «СВУ» 9 березня — 19 квітня 1930, отримав 8 років, але незабаром був відпущений. 11 грудня 1937 рішенням Особливої наради УНКВС Київської обл. засуджений до розстрілу. Вирок виконано 16 січня 1938. Реабілітований 1989.

[11] Український радянський поет Павло Григорович Тичина був членом Братства робітників Слова при храмі Св. Софії. Його вірші читалися під час І Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р.

[12] Кримський Агатангел (псевд. А. Хванько; 1871–1942) — вчений-історик, перекладач і письменник, дійсний член НТШ, один з організаторів та академік ВУАН УРСР, очолював Інститут української мови (нині — ім. О. Потебні).

[13] Першу відправу українською мовою у великому Софійському соборі українське духівництво на чолі з прот. Василем Липківським відправило 12 липня 1919 на день св. Апп. Петра і Павла.

[14] Петлюра Симон (1869–1926) — політичний, державний і військовий діяч, публіцист. Член РУП, згодом — УСДРП. Співробітник газети «Рада», журналу «Україна». Редактор газет «Слово» (Київ), журналу «Украинская жизнь» (Москва). У квітні 1917 обраний головою Української фронтової ради

військ Західного фронту. Голова УГВК, член ЦР. 15 червня призначений генеральним секретарем військових справ. У січні 1918 — отаман українських гайдамацьких кошів Слобожанщини на правах командуючого армією. 1919 — голова Всеукраїнської спілки земств, діяльний член антигетьманської опозиції. У жовтні 1918 — член, з травня 1919 — голова Директорії УНР, головний отаман Армії УНР. З 1920 — в еміграції. Лідер унерівської політичної еміграції. З 1924 — у Парижі. 1926 — убитий С. Щварцбартом.

№ 157

Протокол допиту Михайла Мороза від 11 грудня 1929 р.

ПРОТОКОЛ

1929 г. Грудня м[еся]ца «11» дня. Уполномоченный *СО ГПУ УРСР* Отд[ела] ГПУ УССР *Буссел* допросив ниженазванного гр[ажданина] как¹, который показал:

1. Имя, отчество, фамилия *Мороз Михайло*

Приїхав я до Кам'янець² в кінці серпня (приблизно) 1919 р. Зустрівся я там найперше з Липківським та Стороженком в їдальні, що була влаштована для приїзджих одним галичанином, що його я знав з Києва. Цей галичанин та його дружина в 1916–1917 р. завідував дитячим притулком для дітей-біженців з Галичини, що його організувало було в Боярці під Києвом «Общество Земських служащих по оказанию помощи жертвам войны». Прізвища цього галичанина зараз не пригадую. Липківський зустрів мене прихильно і сказав, що тут працює Кирило-Методіївське брацтво і що цими днями маються відбутися збори цього брацтва, на які він закликає і мене, щоб зробити доповідь про українізацію церкви на Радянській Україні. Я погодився прибути на збори.

Тут же я прохав Липківського, щоб мені дали [нрзб.] куток жити. Мене спровадили жити до братчика Гордовського, що був в 1925 році секретарем ВПЦР. Оселився я жити в Гордовського. Обідати ходив в ту їдальню, що її тримав згаданий галичанин. Перших же днів я, почувши, що в Кам'янці є бувші київські земці та кооператори Мих[айло] Мих[айлович] Стасюк, Арк[адій] Степаненко та інші, дбав про те, щоб побачитись з ними. З Стасюком я бачився, в тому будинкові де він спинився, зараз не пам'ятаю чий він. Стасюк мені сказав, що мені тут буде робота, бо він буде керувати продовольчою справою в УНР і гадає запросити до себе на допомогу кооператорів. Потім я і секретар Пасічницького т[оварист]ва Лука Сидорович Бондаренко, що ви-

¹ Пропуск в тексті.

² Так в тексті.

їхав з Києва разом зі мною і прибув до Кам'янці також разом зі мною, одвідали Пасічницький відділ Міністерства Земельних Справ, та ознайомились як там перебуває пасічницька справа.

Через декілька днів ми (я з Гордовським) ходили до того будинку, де жив Петлюра. Там я мав побачення із Петлюрою. Петлюру я знав по земській роботі з 1918 р. Я тоді завідував статистичним відділом Київської Губерніяльної Земської Управи, а Петлюра був головою Земської Управи. Здибуватися мені з ним доводилось, бо моїм відділом завідував член Земської Управи М. М. Стасюк, але доводилося, бо я разом був і гласним Губернського Земства (брав участь в праці земських комісій). Побачення було дуже коротке. Я між іншим сказав йому, яких успіхів досягла українізація церкви на Радянській Україні. Він відповів, що «більшовицькими методами українізувати церкву не можна». Потім я його спитав, чи не може він мені сказати, чому галичане не боролися з денікінцями, а віддали їм Київ. Він відповів, що це таке питання, що як над ним довго думати, так можна з'їхати з глузду. На цьому наша балачка з ним закінчилася. Як я уже і зазначав, щодо Кам'янця я виїхав з Києва, щоб на власні очі подивитися, що з себе фактично уявляє влада «Української Директорії», бо коли вона була в Києві, я був хворий на висипний тиф і тому не мав про неї уявлення. Прибувши в Кам'янець я вважав, що для повного уявлення про владу, мені також необхідно бачити роботу не тільки виконавчих органів, а і самого осередку Директорії.

Також мені цікаво¹ було до цього знати і ту обстановку зовнішню, що серед неї порядкувала Директорія. Інших таких мотивів у мене не було. Це і було основною метою моїх одвідин будинку Директорії та Петлюри. Розмова з Петлюрою та, що я її вище зазначив, а також вражіння від зовнішньої обстановки «приймної» Директорії, переконали мене ще в більшій мірі, ніж до цього було, що влада Директорії та її інтереси далеко від дійсних інтересів трудящої людності України².

Після цього, не пам'ятаю якого саме числа, відбулися загальні збори Кирило-Методіївського Брацтва. На цих зборах, що відбулися, можливо і в приміщенні університету, але я цього добре не знаю, головував, правильніше було обрано до президії — Липківського, якогось Шугаєвського і Романенко (секретар). З відомих мені особ на зборах були: Липківський, Жевченко, Стороженко, Гордовський, некая Клер, що жила в тій квартирі де і Гордовський, Безкоровайний (працював в організації постачання УНР) Леонтій Клепацький та В. М. Чеховський, де мене з ним було і познаєвлено. Познайомив мене о. Липківський. На зборах було, на мою думку, 50–60, що з них більшість складали службовці урядових установ, на моє вражіння. Огієнка на зборах

¹ Так в тексті.

² Так в тексті.

не було. Було місцеве кам'янецьке духівництво, як прот. Сичинський [1], що викладав в Університеті на богословському факультеті. Можливо що були і ще які професори та учні богословського факультету, але тому, що я їх особисто не знав, а про них ніхто мені не говорив, я про це чогось певного подавати не можу.

На повістці денній було, здається, троє питаннів.

1. Інформація про українізацію церкви на Радянській Україні.
2. Затвердження «Послання Кирило-Методіївського Брацтва», що його склав В. М. Чехівський.
3. Проповідницька справа.

Перше питання доповідали Липківський і я. Друге — В. М. Чехівський. Третє теж, здається він. Як мені казав Липківський, питання про українізацію церкви на Радянській Україні поставлене на чергу дня з бажання брацтва, бо в Кам'янці тоді був Єпископом Пимен, що цілком негативно ставився до українізації церкви, причому клопотання брацтва посунуть українізацію церкви принаймні в Кам'янці з боку Директорії залишалися без жадних наслідків. Тому багато членів брацтва бажали послухати як проводилась українізація церкви на Радянській Україні і які мались з цього практичні наслідки.

Головним інформатором за перше питання був о. Липківський. Я був йому співдоповідачем, доповнюючи в окремих моментах його доповідь. Липківський розказав про події в історичній їх послідовності, себто, як виникла думка у батьків 2-ої укр[аїнської] Гімназії клопотатись про церкви, в зв'язку з декретом про відокремлення церкви від держави і про заборону викладати закон Божий і приміщеннях шкіл, про негативне ставлення до бажань батьків з боку тодішнього Київського Єпископату та Єпархіального Совета про те, що це примусило батьків звернутися з клопотання до Радянської Влади про відведення українському громадянству храмів, що їх воно і одержало. Про перекладові справи, та про денікінський наступ на Київ та про ті наслідки, яких зазнала українізація церкви в наслідок захоплення Києва денікінцями. Я доповідав про статут української церкви та Всеукраїнської Православної Церковної Ради, а також про окремі моменти одержання церков Миколаївської, Софіївського Собору та Андріївської та Іллінської церков, про першу відправу на українській мові тощо.

Між іншим, я зауважив о. Жевченку, що колись, в 1918 р., о. Жевченко, за гетьманської влади, мріяв лише про те, що було б дуже гарно, коли б українцям дали для відправ з українською вимовою теплу церкву Св. Сохвії, ми ж за Радянської Влади одержали собі всю Сохвію та інші храми в м. Києві і правили там не по слов'янські з вимовою, а цілком на українській мові. Що до способу викладення доповіді о. Липківського, так о. Липківський викладав її з властивою йому манерою стиля й виразів, але я не можу вказати, щоб в його доповіді малась яка тенденція викладати своєю промовою якісь непра-

вильні уявлення про той процес українізації церкви, що відбувся на терені Радянської України і за Радянської Влади.

Моє доповнення до доповіді о. Липківського також цілком об'єктивно і правильно висвітлювало хід подій з українізацією церкви, так що в більшості зборів ця інформація цілком перевернула їх уявлення про ставлення до українізації церкви Радянської Влади і про те чого там можливо було досягнути. Ці інформації збори прийняли до відому. В дискусіях, що потім розгорнулися частина братчиків, говорила, що тільки такими методами і себто викликанням ініціативи з боку самих віруючих, складання українських парохвій, а не погоджень зі старим єпископатом — і можливо досягати реальних наслідків в українізації церкви.

Але були і такі голоси, що ці методи називали «більшовицькими», а тому на такий шлях Кирило-методіївське брацтво стати не може. На їх думку, потрібно було негайно організувати Міністерство Ісповідань, призначити міністра, організувати Синод, що передбачався законом про автокефалію церкви, що єю видала Директорія в Києві, в січні 1919 р. [2], та шляхом погодження з Пименом [3] та іншими єпископами домагатися українізації церкви, власне організації церковної відправи на слов'янській мові з українською вимовою та подбати, щоб Пимен з другими Єпископами, що будуть в цьому синоді висвятили певну особу з українців, що її рекомендуватиме брацтво на єпископа.

Таку думку підтримував і В. М. Чехівський, що говорив, що революційні акції в церкві під силу «сильним» людям, а «слабкі духом» за ними можуть і не піти. Збори висловилися за те, щоб було негайно організовано Міністерство Ісповідань, був утворений Синод і в такому напрямкові проводилась спроба українізації церкви в найскоршому часі.

Другим питанням було заслухання «Послання Кирило-Методіївського брацтва», що його склав В. М. Чехівський. Зміст цього «послання» оскільки я зараз можу його пригадати, полягав у викладенні історичних взаємин між церквами українською, російською та грецькою, про використання церкви російським царатом для поневолення трудящихся взагалі і української людности зокрема, про те, що слово Боже повинно викладатись на зрозумілій для народів рідній мові, про те, що колись на Україні були брацтва, що боронили свою віру від унії, що і тепер українська віруюча людність повинна складати організувати по селах і містах церковні брацтва, українізувати церкву та визволятися від царсько-польського церковного ярма. Допомогу людности в цьому подаватиме Кирило-Методіївське брацтво. Таким мені зараз уявляється зміст цього «послання».

Читання та обговорення його на цих зборах не було закінчено, а було перенесено на другі збори. За пізнім часом третє питання теж не розглядалося. З В. М. Чехівським на цих зборах я нічого такого не балакав. Вражіння він на

мене зробив лівого, революційно настроєної в церковних справах людини. Особливо мене дивувало те, що він будучи соціал=демократом, виступав в одній чи двох Кам'янецьких церквах, з церковними промовами на українській мові, одягнувшись в стихар. Я вважаю, що ці збори брацтва після мого й Липківського приїзду до Кам'янця були першими, бо на них вперше робилася інформація про українізацію церкви на Радянській Україні.

Через декілька днів відбулися другі загальні збори, що на них уже було остаточно ухвалено це «послання» до друку. Там же було розглянуто і третє питання про вирадження кудись одного чи двох братчиків для розповсюдження цього «послання». Куди саме і кого — не пам'ятаю. Потім іще брацтво висловило свій протест з приводу заборони Чеховському духовенством якоїсь Каменецької церкви виголошувати промови. Домагатися організації міністерства ісповідань та Синоду перед Директорією, здається було доручено обраним трьом особам разом з Радою Брацтва. Очевидячки, в наслідок цих клопотань, на Міністра Ісповідань було призначено Ів[ана] Ів[ановича] Огієнка. Тих особ (імення та прізвища), що їм доручило брацтво проводити ці справи мені не в пам'ятку. Призначення Ів[ана] Ів[ановича] Огієнка на Міністра Ісповідань було відзначено урочистим молебнем, що його відправив в перший святний день в катедральному соборі Архiepіскоп Пимен. Потім Огієнко зробив візиту Пимену, а Пимен Огієнкові.

Зараз же після цього Огієнко почав виконувати свої обов'язки, причому Міністерство Ісповідань містилося в будинкові Духовної Консistorії, а засідання Ради міністра — в приміщенні університету. За радників Ради було запрошено Біднова, Сицинського, Липківського, Чехівського, якогось викладача з духовної Семінарії й мене. Зробив це Огієнко, як він казав з тим, щоб було чути голос і лівих (Липківський, Чехівський та я) і правих (Біднов, Сицинський та той педагог, що прізвища я його не пам'ятаю). На засіданнях Ради я був присутній щось зо три рази. Обговорювались питання про організацію міністерства, організацію відправ з українською вимовою, організацію синоду, перекладів богослужбових книжок на українську мову.

З цих балачок у мене склалось вражіння, що будь=яких рішучих кроків в справі українізації церкви Огієнко не здібний зробити зі своїм Міністерством. В. М. Чехівський теж на мене справив враження половинчастої людини, що теж рішуче не заперечує проти можливості співпраці Міністерства Огієнка з Пименом та Амвросієм в справі українізації церкви через Синод, що його організується урядовим порядком, тоді як практика українізації церков в Києві доводила, що старий Російський Єпископат на українізацію церкви в жадному разі не пристане і що треба для цього підняти маси віруючої людности, як це було в Києві. Я перестав одвідувати засідання Ради міністра ісповідань.

Тим часом Огієнко організував і Синод, одержавши принципову нібито згоду на участь в Синоді від Арх. Пимена та Єп. Амвросія. В цей синод Ки-

рило-Методіївське брацтво висовувало і мою кандидатуру, як мирянина, але Директорія мою кандидатуру відкінула. Цією справою (церковною) відав чл[ен] Директорії Макаренко, а потім виявилось, що нею відав чл[ен] директорії Швець, якого я знав ще з Київа як гласного губернського земства. З одним із братчиків, а саме з Гордовським, я одвідував і Макаренка і Швеця, щоб побалакати з ними про церковні справи, але їх погляди цілком збігалися з поглядами Огієнка.

Тим часом я одержав собі працю в Міністерстві постачання у М. М. Стасюка. Він давав мені доручення на виїзд з Кам'янця на периферію за купівлею одіжного та взуттєвого краму для потреб УНР. Таких подорожів я зробив три: в Ладижино, що на Уманщині, в Бердичів та в Могілів-Подільський. Стасюк мав відомості від якихсь посередників, що там малися в значній кількості [чрзб.], білизна та шкіряний крам. Але на самім ділі там нічого не було і нічого було купувати. Здається, повернувшись із Ладижина, я довідався, що в засіданні Ради Міністра буде читатися відповідь Архієпископа Пимена в справі його участі в праці Синоду. Я зайшов тоді в приміщення, де засідала Рада, але Огієнко заявив, що цей лист обговорюватиметься на засіданні Синоду, чому я повинен залишити приміщення, як не член Синоду, що я і зробив і більше вже з Огієнком не зустрічався.

Я чув, що відповідь була дуже прикра й неприємна для Огієнка (що її склав Пимен). За час свого перебування в Кам'янці я всього один раз чув відправу з українською вимовою та читання євангелії на українській мові в університетській церкві, під час якогось святкування в пошану Огієнка. Поводив себе Огієнко, на мій погляд, саморекламно. На цьому святі він сказав, що утворює на власні кошти стипендію при Університеті імені «Івана Івановича Огієнка», себто свого власного. Тих, хто до нього зверталися, він запитував, як вони до нього звертаються; чи як до міністра ісповідань, чи як до ректора університету, чи як до Івана Івановича Огієнка.

Тимчасом я ще забувся сказати, що я був ще присутнім на одному з засідань Ради Кирилометодіївського¹ брацтва. Коли мені пам'ять не змінє, присутніми на цьому засіданні були: В. М. Чехівський, о. Сицинський, о. Жевченко, о. Липківський, проф. Біднов, ще якісь братчики і я. На цьому засіданні обговорювалося питання про кандидатів на українські єпископи. Називали декілька осіб, між іншим і В. М. Чеховського. Чехівський — відмовився рішуче. Ухвалена була кандидатура о. Павла Погорілко, визнана бажаною також і кандидатура о. В. Липківського, коли цьому не стане на перешкоді, що він одружений.

З В. М. Чеховським на політичні теми мені балакати не доводилося. Один тільки раз я зустрів його на мосту через Смотрич. Він балакав з якимсь чо-

¹ Так в тексті.

ловіком, що потім мені він назвав його Юрком Мазуренком. Це вже був кінець їх розмови, причому Чеховський казав йому, що він вважає за велику помилку Директорії, що вона замість того, щоб проводити боротьбу за визволення трудящих України від царсько-панської влади спільним фронтом з російськими більшовиками, оголосила, навпаки, боротьбу з більшовиками. Тут Чехівський послався і на мене, що і я є прихильник Радянської Влади і що я є живий свідок, яких нечуваних досягнень набули українці, українізуючи церкву на Радянській Україні. Я підтвердив, що і в мене таке склалось переконання, що українській нарід може здобути своє культурно-національне та економічне визволення за допомогою єдиної влади — Радянської.

Праця моя в Міністерстві постачання провадилась наблизно з місяць з лишнім. Як я вже казав, подорожі мої реальних наслідків щодо купівлі потрібних речей — не мали. Через транспортний розгартяш — вони забрали багато часу. Оскільки я пам'ятаю, винагороду за свою працю я одержував подобову, а також мені сплачувались інші подорожні видатки (напр., підводи, заїзди двори і т.і.). Розміру тих ставок я зараз не пам'ятаю, бо тоді рахунок проводився на гривни. Всього в Кам'янці від постачальної організації я одержав, певно, два аванси: один більший перший, коли їхав до Ладижина, другий невеликий, коли їхав до Бердичіва та Могиліва.

Рахунки за перший аванс я здав повністю до скарбниці з рештою готівки, що залишилась. За другого аванса здати звіту я не встиг, бо коли я прийшов зі звітом до Міністерства постачання, щось 17 листопаду, так виявилось, що М. М. Стасюк, який казав напередодні, що завтра буде зі мною балакати, ніччю раптом виїхав з Кам'янця, не було також і Арк[адія] Степаненка. Але власне на руках з цього авансу в мене, на мою думку, залишилася сума, навіть менша, ніж мені належало одержати заробітку. Принаймні ці гроші частково витрачені мною на подорож з Кам'янця до Києва, а на решту я купив 10 пудів меду дорогою, що на передвоєнні ціни складає 45–55 карбованців. Крім того, я вмісті з секретарем пасічницького т-ва Бондаренком одержали від відділу пасічництва земельного міністерства щось 7500 гривень на відрядження до Берліну для придбання вищої пасічницької освіти трьох осіб: згаданого Л. С. Бондаренка, мого сина Миколи та сина о. Липківського, що в третій декаді листопаду і виїхали за кордон з паспортами УНР. Згадані кошти одержував я персонально, як М. Н. Мороз. Про те, чи одержувало будь-які кошти від УНР Кам'янецьке Кирило-Методіївське брацтво — мені нічого не відомо, як також мені нічого не відомо, яку працю проводило в Кам'янці це брацтво до мого приїзду в Кам'янець (в другій половині вересня 1919 р.), а також після того коли я і залишив Кам'янець 19 листопада 1919 р.

Додаю іще. Наблизно на початкові першої декади листопаду 1919 р. ще я був присутній з уповноваження Ради брацтва (здається з П. Гордовським) на нараді Уряду УНР з представниками партійних та громадських організацій з

приводу «біжучого моменту». Як виявилось, головним питанням цієї наради було полагодження непорозумінь між «наддніпрянцями» та «наддністрянцями», а також господарчо-фінансові справи. Промовляли: Петлюра, Мазепа [4], Мартос (?), та ще деякі «наддніпрянці» з галичан: Назарук [5], Безпалько [6], якийсь [нрзб.] та ще якісь, мені невідомі на прізвища. Всі закликали до єдності, до полагодження непорозумінь, але в промовах «наддніпрянців» почувалась якась журба, а галичан якась нещирість, непевність.

Через деякий час ця непевність мені з'ясувалась, коли я почув, що галицьке командування поспілкувалося з денікінцями. Під час балачок про господарчо-фінансові справи, якесь зауваження зробив і я, що його з міста зараз не пригадаю. Але випадково наткнувшись на мене біля дверей, Петлюра сказав мені, що такої думки «братчик» не повинен був казати, а коли це моя особиста думка, так я її не мав права казати. В неділю 18 листопада Липківський в церкві Духовної семінарії відправив літургію на українській мові по перекладу ВПЦР. Я дякував. Потім Липківський сказав, що він має залишити Кам'янець разом з Міністерством Ісповідань. Я сказав, що очевидно завтра і я виїду, але я повертаюсь до Києва. Виїхали ми з Кам'янця 19 листопада в понеділок з братчиками: Безкоровайним, Клер та хлопцем — сином Клер на конях, що належали Безкоровайному, що повертався до свого села на Полтавщину. Моє перебування в Кам'янці та праця були для мене наочним доказом того, 1) що питання про «самостійну УНР» реально розшифровується в питання, кому підлягати Україні та 2) що Україні нікому не треба підлягати, а треба тільки свідомо будувати нове своє культурне, економічне та політичне життя під проводом Радянської Влади в спільці з соціалістичним нерусотяпським російським та іншим пролетаріатом бувшої царсько-панської Росії. Особливих подій з нами в дорозі не трапилося.

До Києва я повернувся, певно 14 грудня, коли денікінці саме збиралися евакуюватися. Тут я почув, що не пізніше трьох днів до Києва повертається і Радянська влада. Зустрічався я з багатьма членами ВПЦР. Я їм розповідав, що бачив та чув в Кам'янці. Вони мені розповідали, як жили вони за денікінцями в Києві. Виявилось, що денікінці відібрали від них геть усі церкви. Але з благословення митрополита Антонія¹, була утворена українська парахвія при маленькій Макарівській хрестовій церкві на підставі староцерковного статуту [7]. Правило в ній духівництво, що його призначив Митрополит Антоній на слов'янській мові з українською вимовою. Церква ця аж ніяк не вміщала всіх віруючих українців. Все те духівництво, що відправляло в українських церквах за часів Радянської Влади — було заборонено у відправі Служби Божої і над ним заряджено церковний суд. Проте ж, в зв'язку зі зміною політичної ситуації Єпархіальний Совет з власної ініціативи запропонував

¹ Тут: Храповицького, Митрополита Київського і Галицького.

українцям взяти «Теплу Сохвію», як більше церковне приміщення. Цю справу тоді переводила парахвіяльна Рада Макаріївської церкви, головою якої був Иринарх Черкаський.

Мене було запрошено прибути на засідання ради, щоб дати інформації про церковне життя в Кам'янці та висловити свою думку, чи слід брати українцям «Теплу Сохвію». На засіданні Ради Голова Черкаський хотів зовсім мені, як не члену ради не дати слова, але мусів поступитися, бо всі радяни¹ запротестували. Я в своїй інформації висвітлив фактичний стан річей, як я собі уявляв, а також висловився, що «Теплої Сохвії» нам брати не треба, а слід зачекати, бо Радянська Влада певно поверне нам назад усі церкви. Виявилось тим часом, що «Тепла Сохвія» уже передана українцям і що в ній настоятельствує о. Олександр Ходзицький. Тут же присутні громадяни висловили побажання щоб була відновлена діяльність ВПЦР і щоб були подані на реєстрацію статуту українських парахвій м. Києва та ВПЦР. Прохали мене знову повернутися до керівництва церковно-визвольним рухом. Я погодився.

Були скликані щось в двадцятих числах грудня збори членів бувшої ВПЦР, що ухвалили поновити діяльність ВПЦР, а також, в першу чергу, подбати про заборонених священодіячів, с/б вжити заходів, щоб заборона була з них знята і їм було дозволено відправляти Божі служби. Головний тодішній керівник церкви Митрополіт Антоній та його заступник Никодим [8] утікли з Києва з денікінцями. В Києві залишилося три єпископи: Назарій Черкаський [9], Василь Канівський [10] та Дмитро Уманський². Керуючим був Назарій Черкаський. Слідчу справу на українських священодіячів завіз собою єп. Никодим. Розв'язати це питання тодішня слов'янська церковна влада аж ніяк не вважала себе за правомічну, тим паче, що і слідчого матеріалу не було. Українське віруюче громадянство де кілька разів в цій справі одвідало і Єпархіальний Совет і правлячого Єпископа Назарія. Добилися нарешті, що Назарій тимчасово дозволив відправляти Божі Служби забороненому українському духовництву в Теплій Сохвії.

Але тут трапилась пригода, що голова Парахвіяльної Ради, Иринарх Черкаський, сказав, що він не допустить до відправи забороненого духовництва. Коли о. Шараєвський пішов було правити, так його Черкаський з настоятелем Ходзицьким не впустили у вітвар, причому сказав о. Ходзицькому: «Нас тут поставив Митрополіт Антоній. Не сходитье з цього міста». Парахвіяни викликали мене. Я присоромив о. Ходзицького в його небратньому поведженні з своїми бувшими забороненими колегами, що за вимушеної довгої мовчанки очевидячки мають велике бажання правити в наступні Різдвяні Свята. Репліка моя була дуже різка. О. Ходзицький сказав якийсь лайливий

¹ Так в тексті. Тут: «члени Ради».

² Тут: Димитрій (Вербицький), єпископ Уманський.

вираз на адресу о. Шараєвського та й залишив церкву і більше ній уже і не показувався.

Різдвяні свята правили в Теплій Сохвії розборонені о. Шараєвський та о. Тарновський з дияконом Дурдуківським. Громадянство побажало, потім, щоб в наступну за Різдвом неділю в Теплій Сохвії відправив о. Юрій Жевченко. Черкаський сказав, що він і проти о. Юрія, і коли Рада його не підтримає, так він тоді залишає головування в раді і зовсім виходить від церковної праці. Рада сказала, що вона його не затримує: хоче, хай відходить. З цього менту Черкаський відійшов від праці в Парахвіяльній раді, що також було і моментом ліквідування української церковної парахвії, що утворилася була за часів денікінщини в Києві. Керівництво Парахвіяльними справами перейшло до бувшої за Радянської Влади Парахвіяльної Ради Сохвіївського Собору та ВПЦР. Це відбулося в першій половині січня 1920 р. Тимчасом прийшла звістка, що до Києва повернувся і о. Василь Липківський. Але тяжко захворів на висипний тиф. Сподівались, що він вже не видужає. Але йому пощастило видужати.

Перед шевченківськими святами в лютому 1920 р. він написав мені листа, щоб я передав єпископу Назарію його клопотання, про дозвіл йому відправляти Божі служби, с/б про зняття з нього накладених на о. Липківського двох заборон: митрополита Київського Антонія Храповицького та єпископа Кам'янецького Пимена, який можливо, почувши, що Кам'янець мають опанувати денікінці, теж і від себе наклав на о. Липківського заборону, очевидно, за відправу Божої Служби на українській мові, про яку я згадав раніш, на підвладному Пимонові терені м. Кам'янця. Справа зі зняттям з о. Липківського заборони довго не розв'язувалася.

Між тим Єпископ о. Богдашевський погодився, на клопотання парахвіян відслужити в Теплій Сохвії молебін на свято Шевченка, очевидно, сповідаючись, що це вплине на українців в тому розумінні, що вони залишать думку про повернення їм великого Сохвіївського Собору і не будуть з цим клопотанням звертатися до Радвлади. На цій відправі вперше після видужання взяв участь і о. Липківський, що іще формально не був розборонений, але вважалося, що ця спільна з єпископом відправа його фактично розборонила. На початкові січня 1920 р. подані до Київського Губревкому статuti українських парахвій, що були утворені в 1919 р., а також і Всеукраїнської Церковної Ради, Київський Губревком перереєстрував. Були розпочаті¹ заходи перед радянською Владою і про повернення українському громадянству тих церков, що їх мало воно в 1919 р.

Керував тоді церковними справами в Губрековмі т.з. «ПОЛІРУ (Подотдел ліквідації имуществ религиозных учреждений)»², а, власне передачею

¹ Так в тексті.

² Так в тексті.

церков громадам віруючих — порядкував якийсь уніатський священник Верховський. Цей Верховський погодився повернути нам Миколаївський Собор та Андріївську церкву. Сказав, що Великого Сохвіївського Собору нам повернути неможна, як катедри правлячого¹ Єпархією Єпископа Назарія. Але він нас може компенсувати Іллінською церквою, що її в минулому році нам не передано через опір манахів і, навіть, даже ще одною — Петропавловською Церквою на Подолі, що колись була уніатська і яку він хотів би бачити в руках українців, що може б с² часом допустили відправляти в ній і українців-уніатів. Ми сказали, що коли дійсно нам неможна³ повернути Великого Сохвіївського Собору — так ми згодні взяти і лише ті храми, що їх дає нам Радянська Вл. Протягом січня–лютого всі визначені церкви, крім Великого Сохвіївського Собору — були передані «Поліром» українським парахвіям.

Але потім виявилось, що Губревком зовсім не вирішав справи в такому напрямкові, щоб не повертати українцям Великого Сохвіївського Собору, як катедри правлячого Єпархією Єпископа Назарія і що, коли українці бажають, так Губревком поверне їм в Великий Собор. Звичайно, що ми підтримали своє клопотання про повернення нам Великого Сохвіївського Собору. На початкові квітня 1920 р. (під Благовіщення) Губревком повернув українській громаді Великий Сохвіївський Собор, а слов'янський парахвії запропонував користуватись «Теплою Сохвією». Духовенство слов'янське сперша було відмовилося служити, бо йому це було «не к лицу», а потім погодилося і почало користуватися «малою теплою Софією». Верховський намагався всіма силами саботувати передачу українцям Великого Сохвіївського Собору. Доводив Губревкому, що це викличе народне обурення та заколот.

Але врешті решт, з наказу зав. «Політу» т. Будікова мусів зробити цю передачу, причому «боронити церкву з слов'ян не з'явилося жодної душі. Передав її сам ключар Браїловський [11]. З [мо]менту одержання українцями Великого Сохвіївського Собору відношення між українськими парахвіями та Єпископатом м. Київ зробились надто напруженими. Але заборонити українським панотцям відправляти Божі служби Єпископат (Назарій, Василь, Дмитро) всеж не наважились і нібі то схилились вони до тієї думки, що з українцями треба досягти якогось погодження. Такий стан тривав неділь зо дві, до кінця квітня 1920 р.

В цей час почали ширитися чутки, що до Києва наближається польсько-петлюрівське військо. Потім стало відомо, що Радянська Влада дійсно отож евакує⁴ м. Київ. В зв'язку з цими подіями, єпископат та Київський Єпархі-

¹ Так в тексті.

² Так в тексті.

³ Так в тексті.

⁴ Так в тексті.

альний Совет визнали за підходяще заборонити священодіячам всіх українських парахвій м. Київа і тим що були і на селі (були вже парахвії і на селах) відправу Божої Служби «за насильственное отнятие храмов у верующих при содействии Советской Власти». Заборона ця була датована, коли не помиляюсь, 30 квітня 1920 р. [12]

Одночасово, ніби то¹ була виряджена Єпархіяльним Советом та Єпископатом до польського штабу делегація з меморандумом та з клопотанням вжити відповідних заходів, щоб паралізувати діяльність «церковних большевиков». Ці «заборони» з наочністю доводили нам, що українська революційна церква ні на яке співробітництво з старим царсько-російським єпископатом сподіватись не може. Між тим рух розростався, як в самому Києві, так і на Київщині. Відкрилась українська парахвія в с. Спендівці (на Білоцерковщині), куди Рада вирядила тимчасом о. Володимира Бржосньовського. О. Юхим Калішевський, щойно був висвячений старим Єпископатом, організував парахвію в с. Петриківці на Звенігородщині. Численні делегації селянства прохали Раду відрядити до них священника на зразкові українські відправи. Значить ВП[ЦР] залишалася або самоліквідуватися; на що і сподівався Єпископат, бо Назарій на одному з своїх свят сказав: «Українська церков[ь] — это мыльный пузырь. Вымрут те несколько отступников, которые перешли — и только».

Аби знайти якісь заходи, щоб здобути собі Єпископат, ВПЦР вибрала останній шлях. 5 травня 1920 р. на засіданні ВПЦР, українська церква, в складі тих парахвій, що їх об'єднувала ВПЦР, а також і тих, що побажають до неї приєднатися оголошена автокефальною, від інших церков незалежною, а також, що вона перебуває в сирітстві без Єпископату. Українська віруюча людність цей крок ВПЦР зустріла з цілковитим задоволенням. Тепер значить на ВПЦР покладено було нове завдання придбати єпископат. Намічено було скликати конференцію українських парахвій.

Незабаром після цього, не пам'ятаю якого саме числа, до Київа увійшло польсько-петлюрівське військо. Сам Петлюра ще не приїздив, але мусів, як говорили незабаром приїхати. Серед парахвіян поширювались чутки, що комітет зустрічі включає в своїй програмі і молебін в Сохвіївському Соборі. Парахвіяльна рада Собору не вважала за можливе вживати в цій справі будь-яких самостійних кроків, без санкції ВПЦР. Тому це питання було поставлене на обговорення ВПЦРаді 11/V 1920 р. На засіданні Ради були різні думки.

Я висловлював таку думку, що нам треба стояти на ґрунті відокремлення церкви від держави, зовсім не брати участі в державно-політичних святах. Духовенство мені заперечувало, що церква повинна коритися тій владі, яка існує на даній території.

---

¹ Так в тексті.

Коли б навіть і сам Ленін прибув би до Києва, та вимагав відслужити в Сохвіївському Соборі молебна, так духовенства не відмовилося відслужити, бо воно не має права відмовляти у виконанні релігійних потреб чи то окремим одиницям чи то групам осіб. Звичайно, що принципово заперечувати проти того, що церква повинна виконувати і коритись законам державної влади і що духовенство повинно виконувати релігійні потреби тих, хто за ними до нього звертається — не доводилось. Тому і було ухвалено, що Українська Церква з власної ініціативи участі в зустрічі не бере.

Коли ж уряд, правильніше «общественний комітет», що тоді zorganizовувався в Києві, включив в свій програм і молебень в Сохвіївському Соборі, так духівництво і Парахвіяльна Рада повинні подбати про виконання цієї потреби за тим церемоніалом, що його буде впорядковано від урядово-громадських організацій, за тим винятком, що духівництво не повинно виходити на зустріч з церкви, а бути, як і звичайно перед відправою молебня «нерушимій стіні» на амвоні. Дійсно потім до причту й Парахвіяльної Ради приходив представник свити Петлюри, який повідомив, що за церемоніалом зустрічі, в день приїзда Петлюри, що буде в день його іменин (щось біля 30 травня) маєтсья відслужити в Сохвіївському Соборі молебень, причому парахвіяльна Рада повинна подбати як про організацію відправи так і про те, щоб при вході в ограду Петлюри був поданий хліб-сіль. Піклування про порядок в храмі під час відправи, а також біля храму і коло огради бере на себе урядова організація. Відправити молебна і виконати передбачені церемоніалом дії в храмі Парахвіяльна Рада поклала на настоятеля Собору о. Липківського, а передати Петлюрі хліб-сіль у дзвіниці, доручила мені як Голові Парахвіяльної Ради. Потрібні при цьому промови — кожний мусів скласти сам.

Молебінь в день приїзду Петлюри в Київ на Ап. Симона Зилота, не пам'ятаю саме якого з останніх чисел травня 1920 р., було в Сохвіївському Соборі відправлено. У вході в дзвіницю я передав йому хліб-сіль, сказавши кілька слів, що, Парахвіяльна Рада вітає його і прохає прийняти хліб-сіль. Він мовчки взяв хліб з рушника та передав його своєму охоронцеві. Потім він пішов до Сохвіївського Собору, де було відправлено молебна. Липківський говорив промову. Він скаржився на те, що Російська царська церква не визнає української церкви, забороняє відправляти Божі Служби, що, певно, українська влада не чинитиме опіру розвитку церковно-визвольного руху, як цього бажає віруюча людність і т.ін. Загалом я промову о. Липківського не досить добре чув, бо через натовп мені довелося стояти далеко від амвону. Під час церемонії та молебня дзвонили у церковні дзвони.

До «Громадського Комітету», що перейняв під час окупування Києва польсько-петлюрівським військом — владу в Києві, та складався з представників різних організацій — представництво ВПЦР не було запрошено. Запрошено було персонально о. Василя Липківського, як репрезентанта українсь-

кого духівництва. З цього можливо було зробити висновок, що ВПЦР — нова влада не визнає. Тимчасом відбулася 1–4 червня конференція українських парохій м. Київа. Головне, що перевела ця конференція — це було обрання кандидатів на українських єпископів.

Було обрано: о. Павла Погорілко, о. В. Липківського, о. Н. Шараївського, о. П. Тарнавського, о. Юрія Жевченко. В останні дні, мені пам'ятається, першої декади червня 1920 р. до Київа прибув і Міністр Ісповідань Ів. Ів. Огієнко. Він закликав до себе особисто о. В. Липківського. Про те, що його закликає до себе Огієнко о. Липківський, очевидно, не встиг повідомити ВПЦР. На першому наступному, за одвідинами засіданні ВПЦР (дати не пам'ятаю) о[тець]. Липківський подав інформацію про свої одвідини Ів. Ів. Огієнка. Йому Огієнко сказав, що з діяльності ВПЦР Рада Міністрів не задоволена. Що вона має намір розпустити ВПЦР.

Крім того, в складі ВПЦР нема української інтелігенції, професури, що компетентна в богословських справах. Липківський йому сказав, що розігнати ВПЦР буде не під силу Раді Міністрів, бо цього не допустить нарід. Поповнити ВПЦР професорськими силами можна, але не шляхом призначення, а обрання їх державою. Для цього треба, щоб професура організувала при університетській церкві парохію, яка і обере професорів до ВПЦР. Тоді Огієнко йому відповів, що коли з ліквідацією ВПЦР така складна річ, так тоді Уряд обов'язково вимагатиме усунення з ВПЦР голови Ради М. Н. Мороза. Липківський сказав, що він ці вимоги подасть до відому ВПЦР, але чи усуне Рада з головування Мороза чи ні — він не знає.

Я ще забув додати, що за декілька днів до цього, військова влада в особі якогось ктитора Глебова, терміново вимагала від Парохів'яльної Ради Миколаївського Собору передачі собору в користування військового духівництва, що його призначив та висвятив Єпископ Назарій Черкаський.

В зв'язку з цими інформаціями, ВПЦР уповноважила о. Липківського, о. Жевченка та мене одвідати Петлюру та з'ясувати своє становище, с/б становище ВПЦР. Не пам'ятаю якого саме числа червня, ми мали побачення з Петлюрою. Він нам сказав, що взагалі він, маючи реальну силу може зараз провадити реально і українську справу. Церковну справу він собі також уявляє добре, бо його рідна тітка колись була [і]гуменією в одному з монастирів. Наші пропозиції, що ми їх склали в листівній формі, він передасть раді Міністрів. Поки що, детально перебалакати в цій справі, він спрямував нас до Ів. Ів. Огієнка. Перебував тоді Петлюра в царському палаці. В одній з кімнат цього палацу ми побачилися з Іваном Івановичем Огієнком. Він нам сказав, що поки що його пляни перебувають в стадії розробки, але він провадить дуже «сурйозні» балачки з єпископами Назарієм, Василем та Дмитром. Шляхом погодження з цими єпископами, він сподівається досягти великих наслідків в справі українізації церкви. Ми зазначили йому, що це марні споді-

ванки, але Огієнко тримався своїх думок. На цьому наша візитація до Уряду і закінчилася.

Виявилось потім, що в наслідок розмов з Огієнком, єп. Назарій хотів підписати наказ про «українську вимову в церкві», вмочив уже і перо в чорнило, але єп. Дмитро вхопив його за руку і цим «спас» його від такого загибельного для церкви акту. Не знаю, які там ще балачки Огієнко провадив з єпископами, але Єпископи на жодні поступки не пішли. В решті решт, Огієнко примушений був видати наказ про реорганізацію «Єпархіального Совету» в «Губерніальну Церковну Раду», який «Єпархіальний Совет» і передав своє приміщення та справи. Зрозуміло, що Єпископат цієї «Губерніальної Ради» не визнав. До складу ради було включене все духовництво, що працювало раніше у ВПЦР та деякі миряне з ВПЦР. Таким ладом і ВПЦР фактично (персонально) реорганізувалась в Губерніальну Церковну раду. Головою її, задається, був о. В. Липківський. Я в цю Губерніальну Раду, с/б в склад її членів не увійшов. Цим практично і здійснилося моє усунення від праці у ВПЦР, яка також перестала функціонувати. Це для мене було, за даної ситуації цілком природним, а тому залишалось, поки що, погодитись, як я і вчинив.

Змісту листа, що його було подано ВПЦР до уряду УНР я цілком зараз не можу пригадати, але пам'ятаю, що в ньому ВПЦР висловлювала побажання, щоб уряд до церковних справ не втручався та не заважав ВПЦР провадити церковно-революційну працю.

Здається в другій декаді червня 1920 р. польсько-петлюрівська влада втікла з Києва. З поверненням Радянської влади до Києва, я подав до Президії Київського Губревкому від імени ВПЦР докладну записку, що в ній були подані докладні інформації про події в житті українських парохвій м. Києва за час перебування Києва під польсько-петлюрівською владою.

Крім того, я давав на запитання президії Губревкому і словесні пояснення. Т[овариш] Андрій Іванов, палко зазначив мені, що «національне почуття» завжди використовує буржуазія; я з свого боку відповів т. Іванову, що, коли комунізм, вміло використовував національні чинники на повалення царату в Росії, так було б хибним відкидати ці чинники і в будівні нового господарського й культурного життя на Україні, зокрема, і в бувшій царській Росії взагалі. Врешті решт, Президія Губревкому дала мені мандата на залишення за українськими церквами всіх храмів, що були в їх користуванні до захоплення Києва польсько-петлюрівською владою, а також було запропоновано подати до Губревкому заявку про те, скільки, взагалі, потрібно українському віруючому громадянству храмів в м. Києві, причому Губревком цю кількість храмів нам і передасть. Крім того, Губревком анулював розпорядження військового коменданта м. Києва Грозного, про повернення будинку, де містилась Київська Губерніальна Церковна Рада Єпархіальному Совету Тихонівської Російської Церкви, а передав цей будинок в спільне користування на паритетних підста-

вах (в користування) Української і Російської Церков. Невдовгому часі Губревком перерестрував статuti українських парахвій м. Київ та Всеукраїнської Православної Церковної Ради, як органу спілки українських парахвій. Таким чином ВПЦР знову відновила свою діяльність.

Пекучою актуальною справою української церкви в цей [мо]мент була справа придбання єпископату. Не зважаючи на той опір, що його чинив українській церкві старий єпископат, а навіть і за допомогою його відозв проти української церкви, бо з цих відозв людність самих глухих кутків довідувалась про заснування української церкви, до ВПЦР валками йшло селянство Київщини з клопотаннями про українізацію церкви в їхніх селах. Кількість же українського духовництва, що працювала у ВПЦР, була стабільна.

Як я уже згадував, на конференції українських парахвій, що відбулася 1-3 червня 1920 р. в м. Києві, було обрано кандидатів на Єпископи. Спочатку думали вирядити наших кандидатів на висвяту до Грузії, але це вимагало і великих видатків і було зв'язане з великими труднощами, що до подорожі за тих часів. Да не було і певності, чи погодиться Грузинський патріарх висвятити невідомим йому революційно-виниклим парахвіям єпископа. Дісталися до нас чутки, що в Полтаві є Архiepіскоп Пархвеній, що прихильно ставиться до українізації церкви [13]. Було і вирішено звернутися до Арх. Пархвенія з проханням, або самому прийняти на себе єпископство над українськими автокефальними парахвіями, або висвятити нам єпископа. Виїхали до Полтави, здається, 12 серпня 1920 р. в цій справі я і два кандидати на єпископи: 1) о. Василь Липківський та 2) о. Юрій Жевченко.

Прибувши до Полтави, ми довідались, що там є Українське Церковне Брацтво, що працює в контактi з Арх. Пархвенієм. На чолі цього брацтва перебували: проф. Рибаків, Щепотьєв та К. І. Товкач. Вирішено було прохати це брацтво, аби воно нам допомогло. На другий день нашого приїзду і неділю відбулося засідання брацтва, що на ньому о. В. Липківський і я зробили інформацію про стан нашої церкви та про те, що нам доконче треба єпископа, за чим ми і приїхали до Полтави. Наша церковно-революційна «практика» полтавських братчиків дуже здивувала: на їх думку треба було сперша найти єпископа, а вже потім розпочинати українізацію церкви, ми ж, кияне, зробили навпаки, чим і поставили тепер себе в безвихід. Це хибний шлях. Ми ж доводили, що тільки такий церковно-революційний шлях єдино правильний для українізації церкви. Нарешті Брацтво погодилося влаштувати нам побачення з Архiep. Пархвенієм. Арх. Пархвеній вислухав нас уважно. Несподівано для брацтва жодного осуду нам не зробив. Навпаки погодився нас взяти під свій догляд, з тим, що про це він напише Патріярху Тихону.

Сказав нам, щоб ми шукали другого єпископа, тоді можна буде висвятити нам і єпископа. На крайній випадок він може висвятити єпископа і сам. Висвятити може людину «хоч і від сохи», аби гідну. Одруженого в жодному

разі висвячувати не буде. Тому, що обидва наші кандидати і о. Василь Липківський, о. Юрій Жевченко були одружені — їх кандидатури на висвяту арх. Пархвенія відпадали. Арх. Пархвеній погодився висвячувати священників до парахвій, що будуть українізуватися та приєднуватимуться до ВПЦР. Проте, що він бере українські парахвії під свій догляд, він дав ВПЦР відповідного листа. При арх. Пархвенії було утворено Архієпископську Раду, як орган ВПЦР. Таким чином, єпископська справа в Полтаві хоч і не була остаточно розв'язана, але досягнуті наслідки в значній мірі полегшували ту кризу, що в ній була опинилася ВПЦР. о. В. Липківський був дуже незадоволений з того, що його арх. Пархвеній не висвятив на єпископи. На засіданні ВПЦР, що відбулося після повернення нашого із Полтави, він розплакався та почав винуватити мене, ніби то я не вжив належних, як Голова ВПЦР заходів, щоб арх. Пархвеній його висвятив.

Почали шукати другого єпископа, як сказав Пархвеній. Почули, що в Одесі єп. Олексій ставиться прихильно до українізації церкви. Склали й надіслали йому листа. Почули, що в Москві є Єпископ Антонин Грановський [14]. Українець. Церковний революціонер ще за царського часу. Звернулись і до нього з своїм клопотанням. Почули ще, що в Катеринославі є єпископ Агапіт [15], що перебував в опалі «від патріарха Тихона за якуюсь провину». Стали шукати заходів, щоб із ним сполучитися.

Тим часом революційний церковно-визвольчий рух поширився за межі Києва та Київщини. Вирішено було від ВПЦР завернутись до Радянської Влади з клопотанням, про дозвіл на скликання Всеукраїнського Церковного Собору тих парахвій, що визнають за свій керівничий орган ВПЦР. Здається в жовтні 1920 р. Київ одвідав був Голова ВЦВК Г. І. Петровський. Ми клопоталися через Київський Губревком про аудієнцію у Григ[орія] Ів[ановича]. — Таке побачення він мені призначив. Я подав йому докладну записку в цій справі, а також де прощо інформував його і на словах. Григ[орій] Іванович сказав, що він порадиться з своїми товаришами, а потім дасть відповідь. Незабаром ми одержали з Київського Губревкому повідомлення, що нам, себ-то ВПЦР, дозволяється скликати Всеукраїнський Церковний Собор, а також були в тій або іншій мірі задоволені і інші наші клопотання.

Зима та весна 1920–1921 р. проводилась підготовча праця що до скликання Всеукраїнського Церковного Собору в м. Києві, а також в «шуканні» другого єпископа. В травні 1921 р. відбувся підготовчий до Всеукраїнського Собору — церковний собор Київщини. На цей собор помалися приїхати з Москви єп. Антоній Грановський та з Полтави арх. Пархвеній. Але не той не другий не приїхали. Єп. Олексій Одеський прохав вважати його «третім» єпископом, після того, як уже ВПЦР здобуде двох єпископів. Таким чином і церковний Собор Київщини єпископської справи не розв'язав. Прибув на цей

собор якимсь чином з Закавказу¹ Протоіерей Степан Орлик. До ВПЦР про нього вже надходили чутки, що він туди був засланий за революційну діяльність старою царською духовною владою і що він там проводив церковно-революційну працю серед української людности закавказу. О[тець] Орлик привіз з Тифлісу від Грузинського Патріарха Леоніда привітання нашому Соборові. О. Орлик запевняв, що патріарх Леонід безперечно погодиться висвятити для української церкви єпископа [16].

ВПЦР почала готуватися до відправки відповідної делегації до Грузії. Була спочатку висунута кандидатура гром[адянин] Григорія Стороженка, як вдовця, на що він і дав свою згоду. З ним мав поїхати гром. Пилип Степанович Бучило, що скінчив курси при Казанській Духовній Академії. Потім спинилися на більш «певній» кандидатурі: о. Павла Погорілко, як духовної особи і вдовця — до того. З Погорілком мав їхати о. Орлик. Для них були виправлені відповідні дозволи та документи на подорож до Грузії від Київського Губревкому, а потім я поїхав з ними до Харкова. Був в цій справі в НКЧС — Наркоматі Чужоземних Справ УРСР, де також були виправлені належні документи на подорож делегації ВПЦР до Грузії.

Це все робилось на початку жовтня 1921 р. Треба ще додати, що після закінчення Церковного Собору Київщини в червні 1921 р. через примусові заходи Патр. Тихона арх. Пархвеній цілком відмовився від ВПЦР: не було на Україні й поза Україною жодного єпископа, що допомагав-би ВПЦР, а між тим потреба в священниках для парохій, що бажали українізуватись, була пікуча. Як дивилося тоді староцерковне духовенство на ВПЦР — характерний є випадок з єп. Антоніном. Єп. Антонін спочатку казав, що він не піде прохати до Патріарха Тихона дозволу, щоб їхати на Україну. Протеж напередодні від'їзду пішов. Тихон ніби йому сказав: «Что ж. Поезжай. Я тебя не держу. Только знай: ти там будеш не єпископом, а штамповщиком Церковной Рады». Антонін після такої поради відмовився їхати на Україну [17].

Всеукраїнський Церковний Собор мав зібратися 14 жовтня 1921 р. на свято Покрови. Сподівалися, що, принаймні на кінець собору повернуться Грузії наша делегація на чолі з єпископом, що його висвятить Грузинський Патріарх і тоді вже будуть посвячені єпископи, що їх обере Собор. В кінці серпня чи на початку вересня 1921 року до Києва, здається з Харкова, прибув В. М. Чехівський. Його було запрошено на працю до ВПЦР, як особу досвідчену в церковній справі. Без участі Чеховського ВПЦР керувала церковно-революційним рухом майже 25 роки (1919–1921 р.).

Всеукраїнський Церковний Собор розпочав свою працю 14 жовтня. Приблизно понад 500 делегатів зо всіх тодішніх губерній УРСР, а найбільша з Київщини. З Полтавщини прибула делегація на чолі з Олександром Ярещен-

¹ Так в тексті.

ком. Вона мала наказа домагатися, щоб собор не визнав себе собором, а лише церковною нарадою. Протеж Ярещенко так був захопився тим революційним піднесенням, що панувало на соборі, що тільки оголосив цього наказа з катедри, сказавши, що він його не підтримує.

Перед тим як дійшла черга розгляду єпископської справи — з'явилися до Києва і наші делегати до Грузії — о.о. Погорілко та Орлик: вони, не пам'ятаю тепер, чому до Грузії не поїхали, а їздили до Полтави до Пархвенія, до Катеринославу — до Агапіта да так не з чим і повернулися назад.

Собор вирішив ще раз звернутися до Київського Єпископату в особі екзарха Михайла з проханням про висвяту для Українських автокефальних парахвій єпископа [18]. Через окрему делегацію екзарха було запрохано на Собор. Він прибув. Собор зустрів його чемно. Почали його прохати, щоб він висвятив тих єпископів, що їх обере собор. Він рішуче відмовився від цього, сказавши: «Я посвячу тех єпископов, что их сам назначаю. Гадюк же я Вам посвящать не буду», після чого залишив собор. Під час дебатів після цього виступав і проф. Кримський¹, що був в складі делегації. Він зазначив. Оскільки я пам'ятаю, що це відмовлення воно не є актом релігійним, а є лише проявом бажання старого царсько-російського єпископату заховати свою владу над українською церквою і надалі. Всі промовці шукали виходу з безвихода, що в ньому опинився собор. Вечором того дня відбулася нарада духівництва, що брала участь в соборі в присутності мирян.

В. М. Чехівський прохав конфіденційно одного з членів ради, аби він подбав, щоб головою цієї наради було обрано його, В. М. Чехівського. Але його кандидатуру було відкинуто, обрано о. Погорілка. Погорілко не зумів керувати нарадою і вона закінчилася нічим. В решті решт виявилось, що духівництво поділилося: більша частина за те, щоб висвятити митрополита собором, меншість — проти цього. Церковний Собор, за винятком декількох осіб, що утрималися, ухвалив не звертатися більше ні до яких єпископів в справі висвяти, а висвятити собі єпископа-митрополита за прикладом першохристиянських церков — собором присвистерства і мирянства. Голосування було поїменне.

На митрополита було теж одноголосно обрано о. Василя Липківського, а 23 жовтня 1921 р., було проведено і висвяту його на митрополита. Потім з членів собору було висвячено ще декілька душ на єпископів: Олександра Ярещенка, Нестора Шараївського, Івана Федоровича, Степана Орлика, о. Миновського та інших.

На цьому ж Соборі своєю активністю та революційністю визначився і Вас[иль] Вас[ильович] Потієнко, що був делегатом з Чернігівщини, а з 1924 Головою ВПЦР. Я ще забув сказати, що за декілька днів перед скликання

---

¹ Тут: Агатангел Кримський.

Всеукраїнського Православного Церковного Собору я мав в Харкові побачитися з Григ[орієм] Іван[овичем] Петровським. Я передав йому зразки тих відозв, що ширили про українську церкву царсько-режимні старі єпископи, які намагалися всіма засобами придушити церковно визвольчий рух. Між іншим, інформуючи Григ[орія] Ів[ановича] про сучасне становище нашої революційної церкви, я зазначив Григ[орію] Івановичу, що можливо, що нам і єпископат доведеться висвячувати революційним порядком.

Так воно і сталося. Безперечно, коли така подія трапилась в житті церкви кілька сторіч тому назад, ця подія вразила б, як і подія спалення Івана Гуса, але на тлі велетенських революційних зрушень сучасного життя — революційна висвята українського митрополіта залишилась в світовому масштабі можливо, що і непомітною Всеукраїнський Церковний Собор не тільки організував єпископат, а ухвалив також і статут — канони церкви, головну участь в складанні яких взяв я [19]. Здавалося, що ці канони було складено так, що церкви цілком і назавжди забезпечувався соборноправний устрій та колективне порадкування справами в особі Церковних Рад взагалі і найвищого керівничого органу Всеукраїнської Православної Церковної Ради зокрема.

Протеж зараз же після висвяти Митрополіта виявились симптоми церковного «назадництва». На першому — чи після закінчення ВЦС засіданні Малої ВПЦР, коли не пам'ятаю в якій справі, я, головуючи на засіданні, звернувся до о. Митрополіта з якимсь запитанням, назвавши його, як звичайно, о. Василь, він з великим запалом відповів мені: «Я вам, Михайле Наумовичу, підлягати не буду. Я усе своє життя поклав на те... (на що я не зрозумів)». Я зауважив о. Митрополитові, що я і не вимагаю, щоб він підлягав мені особисто, але ВПЦР він підлягати повинен. На цьому правда цей інцидент і закінчився. Хтів було з цього випадку скористуватися В. М. Чеховський з своїм «супер[?]-арбитражем», але я дав йому зрозуміти, що я цього не потребую.

Зима 1921–1922 р. позначилася надзвичайним піднесенням хвилі українського церковно-визвольчого руху: не було жодної можливості задовольнити попит парахвій чи то на постійний причет чи то для зразкових відправ. Декілька осіб висвятилося на священники т/з «вільні», щоб задовольняти потреби в духовництві для зразкових та урочистих відправ. На такого «вільного», а не професіонала священодіяча в 1922 р. на свято Тараса Шевченка висвятився і я. Українських парахвій тим часом ставало все більше та більше.

Частина єпископату на чолі з Митрополітом В. Липківським та арх. Подільським Іваном Федоровичем¹ і в співробітництві з Вол. М. Чехівським почала поволі готуватися до встановлення в церкві єпископського першенства, друга — залишалась вірною до принципів соборноправности церкви так, як їх було зафіксовано в канонах церкви, що їх затвердив Всеукраїнський Пра-

¹ Тут: Іоанном Теодоровичем.

вославний Церковний Собор. Почалась боротьба між «Єпископанством» та «Радоправієм». Почалась агітація за те, щоб я не був більше Головою ВПЦР, бо Мороз, мовляв, хоче захопити владу в церкві в свої руки та хоче сам стати митрополітом». Такі бузглузді плітки розповсюджувала між іншим і дружина митрополіта через організовані нею «сестрицтва» і іншими засобами.

Я з самого початку і до кінця своєї праці в Українській Автокефальній Церкві цілковито уникав жодної позалаштункової діяльності: справу церковно-релігійну та революційну я проводив як міг чесно та одверто. Церковна громада бачила мою працю і мала змогу судити мене «за діла». Коли вона обірала мене на свого керівника, як Голови ВПЦР, я не відмовлявся від праці, а коли вона побажала б обрати для цієї праці іншу особу, я і за це церкви був би вдячний, бо за тих часів праця Голови ВПЦР була надто тяжкою.

На Великих Покрівських Зборах ВПЦР 1922 р. (за канонами на цих зборах Голову ВПЦР обирається щороку) виявились і наслідки такої роботи: збори поділилися на дві рівні частини. Після кількарязового голосування мене всеж таки було обрано на Голову ВПЦР більшістю одного голоса. Я це обрання принципово прийняв, бо за мене подали свої голоси селяни та революційне низове духовництво, тоді як більшість протилежну складала голоси «назадницьких» єпископів та священства, що йшло за ними. Між іншим на цих зборах єпископ Орлик сказав: «Коли Рада була мала — Мороз був великий, а тепер, коли Рада велика — Мороз малий».

В вересні цього ж 1922 р. я мав в Харкові побачення з Головою Раднаркому УССР т. Раковським. Тоді як раз органами ДПУ в Києві була ліквідована контрреволюційна українська організація, що в ній був замішаний і секретар Церковної ради Тарасенко. Т[овариша] Раковського одвідали ми вдвох з тодішнім єпископом Харківщини, Олександром Ярещенком. Я докладно поінформував т. Раковського про подішний стан українського церковно-визвольного руху: де і в якій мірі поширюється церковно-визвольний рух і чому. Розповідали ми також т. Раковському і про ставлення української церкви до Радянської Влади, як церкви, що їй революція і Радянська Влада дали життя і яка прагне до здійснення комуністичних ідеалів шляхами перших віків християнства. Т. Раковський мені відповів, що Радянська Влада в моїй лояльності до неї сумніву не має. Що церковно-революційну працю, Українська церква може провадити як і провадила. Всілякі контрреволюційні виступи чи то церкви чи то окремих церковників — будуть каратися нещадно.

Про свою аудієнцію у т. Раковського і про його слова я докладно розповідав і на Великих Покровських Зборах 1922 р. В 1923 році «єпископанська» фракція провадила працю вже більше систематичніше та одвертіше. Традиції «дособорної» «соборноправности» особливо міцні були серед Київських паравій, в Київській окрузі та по таких округах, як Катеринославська, Подільська та інші. Тут була і моя популярність надто висока. Після травневих зборів

ВПЦР, що на них цілком панував дух «соборноправности», я, будучи в Харкові в справі перереєстрації статуту Української Церкви, сказав ніби жартома Ярещенко: «Кепський Ви керівник Генштабу в боротьбі з Морозовщиною. Не йде за Вами церква». «Це тому, відповідав Ярещенко, що авторитет голови ще не остаточно зруйнований».

Ця руйнація провадилась в різні засоби. Так еп[ископ] Марко Грушевський, будучи на Чернігівщині в тій місцевості, що з неї я походив, на засіданні парахвіян почав доводити, що церковно=визвольчому рухові перешкоджає те, що на чолі ВПЦР перебуває Мороз, особа селянського походження, а не «духовного». Селяне обурено відповіли о. Грушевському, що «селянське походження» тільки і дає українських революціонерів, як от Тарас Шевченко.

В. М. Чеховський організував при Київській Софіївській парахвії, як це передбачав зареєстрований Радвладою статут української церкви, т/з брацтво «робітників слова». Це брацтво за своїм складом з людей мало розвинених, що серед них зустрічались і типи т.з. «клікуш» (Текля Щурук, наприклад), було мало придатне для «проповідницької церковної» роботи, але воно було досить певним знаряддям для популяризації «особи» Володимира Мойсєвича та агітаційної праці. Попередню легенду, що я нібито хочу захопити владу в церкві в свої руки, було залишено. Натомість придумано нову легенду: «Мороз є живист. Він хоче віддати Українську Церкву під [нрзб.] Митрополіта Пимена». Про такі на мене наклепи, я підносив питання на засіданні ВПЦР. Говорив, що мені залишається думати, що авторитетним джерелом їх є о. Митрополит та В. М. Чехівський. Я прохав їх, аби вони в доказ того, що вони не причетні до цих наклепів, щоб вони їх спростували з катедри Сохвіївського Собору. Такого спростування не було.

В такій тяжкій атмосфері провадилася моя церковна праця в 1923 р. Я знову таки тримався своєї попередньої практики: боротися з наклепами своїми ділами: Моя робота одверта і чесна, всім відома, моє ставлення до Радянської Влади, як її чесного прибічника теж ні. Ні від кого не криється і всім відоме. Коли церква покладає на мене тягар головування у ВПЦР, я від нього не відмовляюся, коли ж вона цей тягар хоче покласти на кого другого — її добра воля».

Великі Покрівські збори 1923 р. не відбулися, через те що дозвіл на ці збори запізнився одержанням на декілька днів. Відбулась лише нарада членів ВПЦР, на якій нараді ВПЦР було реорганізовано, причому мене знов таки невеликою більшістю було обрано на голову ВПЦР, але до складу ВПЦР було кооптовано нових осіб «єпископанської» орієнтації, так що завдяки тому «лідерство» в Раді фактично перейшло до В. М. Чеховського, як це наочно показала подальша практика. Звичайно, що я опинився в раді в «опозиції» і при тому майже сам один. Праця Ради через це провадилась задовільно. В березні 1924 р. мені і В. М. Чеховському довелося бути в Харкові в справі перереєстрації статуту Української Церкви.

З нагоди роковин відкриття в Харкові української парахвії відбулося засідання Харківської Церковної Ради. На цьому засіданні обговорювалися питання про сучасний стан праці у ВПЦР. Харківська Церква прийняла тоді ухвалу, щоб я усунувся з головування у ВПЦР. Така ухвала мене дуже здивувала. Я сказав, що до Микільських Зборів я вважатиму це питання відкритим, а на Микільських Зборах я безперечно зречуся вже від головування у ВПЦР.

Дозвіл на скликання Великих Микільських Зборів ВПЦР від радянської Влади було одержано. Я рішуче відмовився виставляти свою кандидатуру на голову ВПЦР. Але о. Митрополіт Липківський запропонував голосувати кандидатури всіх тих, кого назвуть члени зборів. Ця пропозиція була ухвалена. Тому в такий «механічний» засіб примушений був голосуватися і я. Звичайно, що я знову одержав майже ту ж половину голосів, як і завжди. Потієнко, що його голосували після мене і кандидатуру якого підтримував В. М. Чехівський, одержав більше голосів ніж я. Потім іще голосували і В. М. Чеховського, але він одержав всього тільки незначну кількість голосів. Перевагу голосів Потієнко дала Харківщина та Полтавщина, що на цих зборах мали представництво як ніколи повне.

Передавши справи ВПЦР (новообраній), я таким чином з червня 1924 відійшов від праці в керівничому органі української церкви — ВПЦР. Вслід за цим мене запрохала Одещина попрацювати у них тимчасово, щоб налагодити справу українізації церкви, бо там людність прагнула до української церкви, а працівників було мало. На Одещині я працював з серпня 1924 р. по травень 1925 р., коли місцева влада відібрала від української парахвії храм, та передала його іншій організації. З цього терміну я остаточно залишив активну працю в Українській Автокефальній церкві.

Причини залишення активної праці в УАПЦ з мого боку такі.

1. Український церковно-визвольний рух на мою думку, як певне історично-культурне явище, є акція селянської* національної церковної революційної діяльності. Як я уже і зазначав, до складу українських парахвій на селі в більшості належали середняки та незаможники, а в місті: двірники, швейцари, ремісники, робітники та інші елементи, що ще остаточно не порвали з селянськими традиціями та не зміщанились русотяпством, тоді як куркульські елементи на селі, а буржуазно-русотяпські елементи в місті цупко трималися тихонівської та т/з обновленської орієнтації. Я вважав, що хвиля цієї саме селянської церковно-революційної акції і піднесла мене на кон керівництва українським церковно-революційним рухом.

Ця акція панувала в церкві безподільно з початку руху до моменту організації єпископату та утворення кадрів духівництва, а потім уже вона природньо трансформувалася в пріоритет в керівництві церквою духівництвом, себ-

* Підкреслено Морозом.

то керівництво церквою почало клерикалізуватися. Уникнути цієї природній всякій церкві властивості було неможливо, бо церковно-революційну роботу зі старою російською царсько-панською церквою можливо було провадити за принципом «клинком клинком вибивай», себ-то стара церква мала свій єпископат і священство і українська теж мусіла мати так єпископат, як і священство. Тому, що я працював в українській церкві як революціонер духа, а не як професійник, що і годується з цієї професії — за нової ситуації участь моя в керівній церковній роботі природно анулювалася, да і взагалі вона не могла уже мати виключного значіння як на початкові руху та на перших його стадіях. Я міг уже і відійти, давши дорогу новим силам. Це перше.

2. Працюючи в 1924/25 р. в Одесі, я довідався, що священник Одеської Української парахвії — Кирило Підчашинський є людина зовсім нерелігійна та надто аморального поведження. Одеська церковна організація декілька разів повідомляла о. Митрополіта Липківського про те, що вона не хоче аби у неї священствував Підчашинський. Потім було надіслано відповідного листа до ВПЦР, що її Головою тоді був В. В. Потієнко, але наслідки одержались цілком несподівані: перебуваючи в Одесі, о. Митрополіт і В. М. Чехівський одверто взяли під свій захист Підчашинського, причому о. Липківський вимагав від мене, як Митрополіта церкви, аби я служив заразом з Підчашинським, від чого я категорично відмовився. З цього зрозумів, що ми (Я, Митрополіт В. Липківський та В. М. Чехівський) тримаємося різної церковно-християнської моралі, а тому я і визнав, що надалі я не можу священодіяти в УАПЦ. Це друге.

3. Місцева Одеська влада відібрала в травні 1924 р. від української парахвії храм в раптовий незрозумілий для мене засіб. Головою Одеського окривконкому був тоді Іван Михайлович Кудрин, що мою церковну працю добре знав ще з Києва. Мої балачки з ним в справі повернення храму не мали жодних наслідків. Також залишилися без наслідків і балачки в цій справі з тодішнім Уповноваженим по українізації на Одещині тов. Андрієм Хвил[ею].

Підчас моїх одвідин в цій справі він з кімсья говорив телефоном; зауважував, що відібрання храму є політична помилка, що цього робити не можна було і т.і., але все ж храму не було повернуто. З цього я зробив собі той висновок, що Радянська Влада до моєї церковно-революційної українізаторської праці ставляється¹ негативно. Це була третя причина мого відходу від активної праці в УАПЦ. В червні 1925 р. і одержав тимчасову статистичну працю в Одеському Укрметі та з цього моменту, протягом майже п'яти років я вже не беру активної участі в церковних справах УПАЦ.

Тепер про В. М. Чехівського. Як я уже згадував раніш, в перший раз я з ним побачився в 1919 р. в Кам'янці. Потім вдруге я з ним зустрівся в 1921 р.

¹ Так в тексті.

в Києві, коли його було кооптовано до ВПЦР. Працював у ВПЦР разом з В. М. Чеховським з серпня чи вересня 1921 р. по травень 1924 р., себто 2 роки та 9 місяців.

Будь-яких фактів ворожого ставлення В. М. Чеховського до Радянської Влади під час праці у ВПЦР — я не спостерігав. Навпаки, з того, що мені було відомо, можна було робити один висновок, що він, як комуніст, є принциповий прибічник Радянської Влади. Я вже згадував, що в 1919 р. в Кам'янці під час розмови з Юрком Мазуренком та мною, В. М. Чеховський картав політику уряду УНР, що не пристав на пропозицію В. І. Леніна про спілку з більшовиками. Потім, коли, здається, в 1922 р. в Києві провадився процес уряду Голубовича, В. М. Чехівський на цьому процесі виступав як свідок, виявляючи контрреволюційну природу та діяльність уряду УНР. За час праці його у ВПЦР траплялись випадки, правда, за його словами, що його кликали до себе представники місцевої Радвлади для розмов з приводу церковних справ. Так, певно, в 1922 р., В. М. Чеховський поінформував раз ВПЦР, що його кликав на побачення до себе тодішній Губпрокурор Київщини т. Михайлик. Він дав В. М. Чеховському доручення запропонувати ВПЦР, щоб вона організувала церковно-революційну акцію серед української людності польської Галичини та Волині, причому на видавництво книжок, листівок та різні видатки Церковній раді буде дано 2000 карб. золотом. На думку В. М. Чеховського, на цю пропозицію треба було б пристати і гроші взяти. Обговоривши це питання в конфіденційному порядку, Рада вирішила, щоб В. М. Чеховський передав т. Михайлику, що Церковна Рада, як тільки буде будь-яка можливість, бере на себе з охотою місію проводити в Галичині і на Волині церковно-революційну працю. Що ж до коштів, так Рада вважає, що на цю потребу вона не повинна використовувати державні кошти, а ці кошти вона здобуде від віруючої людності УАПЦ, як звичайно. Подальших інформацій про перебіг цієї справи В. М. Чеховський Церковній Раді не подавав.

Потім в 1923 р., здається, на одній з церков м. Києва «обновилися» бані. Це викликало велике зворушення серед людности м. Києва. На одному з засідань ВПЦР, В. М. Чеховський поінформував її, що його викликав до себе губпрокурор т. Михайлик, та висловлював йому бажання, аби ВПЦР склала в цій справі відповідну роз'яснювальну відозву до віруючої людности. Рада доручила В. М. Чеховському скласти терміново проект цієї відозви. Але потім між Радою та В. М. Чеховським трапились непогодження, що до остаточної редакції відозви. В. М. Чеховський забрав свій проект і невідомо, чи він віддав його т. Михайлику, чи ні. Потім В. М. Чеховський співробітничав в місцевій Радянській пресі, де він картав буржуазію та фашизм взагалі і польсько-петлюрівський зокрема. Все це утворювало враження цілковитого довір'я Радянської Влади до В. М. Чеховського, так що неможливо було навіть і припу-

стити, щоб В. М. Чеховський міг бути змовником проти Радвлади та брати участь в нелегальній контрреволюційній організації на Україні.

Оповідання ДПУ в пресі, що В. М. Чеховський брав участь в контрреволюційному «Союзі визволення України», мене надто здивувало і було цілком несподіваним. До цього часу про існування такої організації та про те, що через Чеховського вона має задля своєї контрреволюційної мети використовувати Українську Автокефальну Церкву я ні від кого не чув і не знав. Да і не міг цього я знати, бо організатори СВУ добре знали, що ні в якому разі до їхньої підступної праці я не пристану, а тому провадили цю свою справу в цілковитій від мене таємниці. Коли б про це знав, або мав будь яке підозріння що до цього, я певно, розказав би про це ще в 1926 р. С. Т. Карину, що з ним тоді я мав декілька принципових розмов, з мого боку цілком щирих та одвертих, щодо Української Церкви та її тодішніх керівників.

Тепер ще наведу деякі свої думки, що до «контрреволюційності» УАПЦ. Я вважаю, що і цій справі цілком неприпустимо робити дедуктивним шляхом відповідні узагальнення з «ісконних» доби Петра Великого постулатів про іредентично-самостійницьке мазепинство національно свідомого віруючого українства, що взяло в свій час участь в українському церковно-визвольному рухові, себто як акцію елементів ворожих до радянської Влади. Певно, що і ті активні діячі радянської Влади, що мали ті або інші стосунки з УАПЦ в свій час, що про них я згадую в своєму свідченні, розцінювали український церковно-визвольний рух як позитивний революційний чинник що 1) руйнує стару церкву та 2) є одним з потужних виявлень української культурно-національної акції на арені боротьби «двох культур», яка боротьба за тих часів припускалася теоретично, а тому відбувалася і в практичному житті. Те що УАПЦ запровадила в церковних відправах живу українську мову, свідкує про могутню волю церкви піднести свою рідну мову, що за пансько-царського ладу перебувала в «мужиках» — на найвищій в очах віруючих щабель Богослужіння. А піднесення до такої височини мови тим самим підносило в гору й громадянське самопочуття й самоповагу всіх тих, що їх Т. Г. Шевченко звав колись «незрячими гречкосіями». Стара царсько-російська церква в боротьбі з революційною акцією відстоювала свої панівні позиції, себ то природне була контрреволюційна Українська Автокефальна Церква, а тому складі, що утворилася за Радянської Влади — до виникнення революції жадних позицій не посідала, а відвойовувала собі право на життя в огні революції і, таким чином, борячися зі старим порядком — була «специфічним», своєрідним спільником Радянської Влади в революційній роботі.

З кого могли складатися і склалися в свій час кадри оціх «специфічних» спільників Радянської Влади в революційній боротьбі? Безперечно, тільки з національно свідомої частини українського духівництва та інтелігенції, що

не цуралася церкви. Ці кадри виплекали були своє національне почуття в умовах російського царсько-режимного національного гніту, а тому і носили в собі різні відтінки піднесення національного почуття, докочуючись в окремих випадках до т/з «національного шовінізму». Адже ж інакше і не могло бути. Де було тоді взятись національним кадрам активу віруючої людності пролетарського виховання. Ці кадри пролетарське національне виховання повинні були одержати в процесі реальної життєвої боротьби за пролетарської диктатури. Коли я приставав на працю в українському церковно-визвольчому рухові, я мислив і уявляв собі, що Українська Церква буде не абияким чинником перевиховання своїх членів в напрямкові пролетарського розуміння української державності, пролетарського розуміння вільності та самостійності України. Я певен, що в цьому напрямкові УАПЦ багато послугувала пролетарському розвитку національної самосвідомості.

Безперечно, що в УАЦ¹, як і в кожній іншій людській організації, мають-ся елементи шкідливі для неї, елементи принципового ворожого ставлення до Радянської Влади. З цими елементами церква повинна боротися, повинна викидати їх зі своїх лав. Але це не повинно ставити УАПЦ в умови якоїсь специфічної «контрреволюційності», як не повинно плямувати в цілому комуністичну партію, що до неї попролазили злочинні елементи, що вона їх і викидає, або плямувати ВЦВК, що в його складі посаду секретаря довго обіймав такий негідник, як Буценко.

Сказати по щирости, як мені здавалось і здається, до цього часу, між українською церквою та Радвладою є лід недовірства та стіна противенства (протилежності), але коріння цього явища полягають, властиво, в ідеологічній різниці світоглядів церкви та революційних мас, що їх виразником є Радянська Влада. Цей лід недовірства, ці противенства (протилежності) природньо зникнуть лише тоді, коли серед тих, хто тепер вірує запанує ідеологія «безвірства», себ-то тоді, коли церковна людність переродиться ідеологічно в безвірницьку масу. Цей процес повинен охопити в рівній мірі не тільки Українську Церкву, а всі інші церкви та організації на Україні. Очевидно ця проблема остаточно може розв'язатися лише в такий засіб. Тому, що я фактично не беру уже активної участі в УАПЦ вже понад п'ять років (з моменту коли я в травні 1924 р. я залишив посаду Голови ВПЦР) мені важко було [згадати] події життя церкви, що відбулися 10–5 років тому назад. Але я приклав всіх зусиль, щоб свідчення моє було правдиве фактично і якомога повне.

М. Мороз

9/І–1930 р.

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4.– Спр. 1384, арк. 21–52 зв.
Оригінал. Рукопис.*

¹ Тут скорочення: «Українська Автокефальна Церква».

Примітки:

[1] Сіцинський (Січинський) Юхим (1859–1937) — історик, археолог і культурно-громадський діяч Поділля, протоієрей православної церкви, дійсний член НТШ та ін. наукових товариств, професор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920) та інституту народної освіти (1920–1926). Редактор журналу «Подольские епархиальные ведомости», «Православне Поділля», «Подолія» та ін. Засновник та голова Подільського церковного історико-археологічного товариства (1903–1921) і редактор його «Трудов». У 1920-х член Всеукраїнської археологічної комісії та співробітник історичної секції УАН. Його рідний брат — Володимир Сіцинський, батько Олени Володимирівни, яка була одружена з Володимиром Чехівським.

[2] Закон Директорії УНР про автокефалію 1 січня 1919 проголосив автокефалію Української Церкви та утворення Українського Синоду, головою якого було призначено архієп. Катеринославського Агапіта (Вишневецького). Авторами закону були Володимир Чехівський та Іван Липа. Оpubлікований: *Мартирологія Українських Церков: В 4-х т. – Т. I. Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Балтимор; Торонто: Укр. Вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. – С. 50–51.*

[3] Пімен (Пегов Павло; 1875–1942) — архієпископ Подільський і Брацлавський. 1922 ухилився в обновленський розкол, але у 1935 повернувся до РПЦ і відновлений в сані архієп. Подільського і Брацлавського. Під час перебування членів Братства св. Кирила і Мефодія в Кам'янці-Подільському Пімен 10 листопада 1919 заборонив відправляти богослужіння протоієрею Василю Липківському, священникам Макарію Крамаренку, Петру Табинському і Євтимію Сіцинському за те, що вони «отложились от Московского Патриарха» і за агітацію «против православной русской Иерархии».

[4] Мазепа Ісаак (1884–1952) — громадсько-політичний і державний діяч, вчений-агроном, публіцист. Член УСДРП з 1905, з 1919 — один з лідерів партії. 1918 — радник Катеринославської міської думи і член управи губернського земства, організатор «Вільного козацтва» на Катеринославщині. 1919 — член Всеукраїнського трудового конгресу. 3 квітня 1919 — міністр внутрішніх справ УНР; серпень 1919 — травень 1920 — голова уряду УНР, травень–червень 1920 — міністр земельних справ УНР. 3 1920 — на еміграції. Викладав в українських високих школах ЧСР та Німеччини. У 1948–1952 — голова уряду УНР в екзилі. Автор численних історико-мемуарних публікацій.

[5] Назарук Осип (псевдонім Андрій Чекановський, 1883–1940) — громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, журналіст. За фахом — адвокат. Співробітник «Вісника СВУ» (1915). 3 жовтня 1918 — член Української національної ради ЗУНР. За Директорії УНР — керівник української

преси і пропаганди. 1920–1923 — в Канаді організатор гетьманського руху, з 1926 — редактор часопису «Нова зоря» у Львові. З 1932 — член НТШ.

[6] Безпалко Йосип (1881–?) — політичний діяч і публіцист. 1906–1918 — голова буковинської соціал-демократичної партії; 1918 — член Української національної ради Буковини, Української Національної Ради ЗУНР, член Трудового Конгресу, 1919–1920 — міністр праці УНР; пізніше лектор Української господарської академії в Подєбрадах; 1947 репресований.

[7] Свято-Макаріївська церква належала до 2-го благочинницького округу м. Києва. Була збудована у 1897 на кошти Київського товариства релігійно-морального просвітництва в дусі православної церкви. Дерев'яними були і храм і дзвіниця. В церкві був тільки один престол в ім'я Священномученика Макарія, митрополита Київського. У 1913 в цій церкві псаломщиком служив Костянтин Бутвиненко.

[8] Никодим (Микола Кротков, 1868–1938) — єпископ Чигиринський, 2–1 вікарій Київської єпархії у 1911–1921 (з перервою). З 1921 — єпископ Таврійський і Симферопільський, з 1922 — архієпископ. Ув'язнений в грудні 1936. Помер у в'язниці 21 серпня 1938.

[9] Назарій (Микола Білов; 1852 — після 1928) — єпископ Черкаський, 3-й вікарій Київської єпархії. Народився у дворянській родині м. Казані. Закінчив Санкт-Петербурзьку 1-у класичну гімназію і 2 курси Санкт-Петербурзького університету. У 1875 закінчив Константинівське військове училище. 1887 прийнятий до числа братчиків Києво-Печерської лаври. З 1909 член Київської духовної консисторії, 1910 — єпископ Черкаський. Після від'їзду Антонія (Храповицького) тимчасово здійснював керівництво Київською єпархією в 1919–1921 до призначення Патріаршим Екзархом митрополита Михайла (Єрмакова). Наказом від 3 травня 1920 заборонив українським священникам правити Божу службу. У 1925 патріархом Тихоном (Белавіним) возведений в архієпископський сан. З 1928 перебував у московському Симоновому монастирі на покої.

[10] Василій (Богдашевський Дмитро Іванович; 1861–1933) — церковно-громадський діяч, богослов, випускник Київської духовної академії (1886). По закінченні працював в академії, з 1902 — професор, з 1909 — інспектор. З 1910 — головний редактор журналу «Труды Киевской духовной академии», протоієрей Благовіщенської конгрегаційної академічної церкви. 1913 прийняв чернечий постриг, у соборі св. Софії зведений у сан архімандрита. З 1914 — єпископ Канівський, перший вікарій Київської єпархії. 1914–1920 — останній ректор академії і настоятель Братського Богоявленського монастиря. 1918–1919 виступав проти руху за автокефалію української церкви, однак 1920 разом з представниками духівництва УАПЦ взяв участь в урочистому богослужінні пам'яті Т. Шевченка в соборі святої Софії. 1923–1925 перебував на засланні. Пізніше — священник церкви Успіння Пресвятої Богородиці (Пи-

рогощі) на Подолі; з 1925 — архієпископ Канівський. Почесний член Московської (з 1914), Казанської та Петроградської (з 1915) духовних академій; член і останній голова Київського релігійно-просвітницького товариства.

[11] Миколай (Браїловський Микола Олександрович, ?–1925) — єпископ Черкаський, вікарій Київської єпархії. У 1919 р. був ключарем Софійського собору.

[12] Текст однієї із заборон, зокрема прот. Нестора Шараївського, опубліковано: *Мартирологія Українських Церков: В 4-х т. – Т. I. Українська православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Балтимор; Торонто: Укр. Вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. – С. 57.*

[13] Парфеній (Панфіл Левицький; 1858–1922) — архієпископ Полтавський. З 1904 — єпископ Подільський, у 1911–1917 — архієпископ Тульський, 1920–1922 — архієпископ Полтавський, хоча і перебував на покої, але погодився керувати Полтавською єпархією замість єп. Феофана (Бистрова), який емігрував з України. Один із засновників Полтавського українського православного братства, з 1920 р. співпрацював з УАПЦ. На Соборі Київщини 22–26 травня 1921 був заочно обраний митрополитом Київським. Під тиском з боку тихонівського єпископату відійшов від УАПЦ в червні 1921 р. Під його керівництвом відредаговано й видано переклад Св. Євангелія на українську мову П. Морачевського.

[14] Антонін (Олександр Грановський, 1860–1927) — митрополит «Живої Церкви». Закінчив Київську духовну академію у 1891. З 1892 — ієромонах, помічник інспектора Київської духовної академії. З 1898 — архимандрит, ректор Благовіщенської семінарії. Працював у Санкт-Петербурзі в Цензурному Комітеті. У 1903 — єпископ Нарвський, вікарій Санкт-Петербурзької єпархії, але після Маніфесту 17 жовтня 1905 відмовився поминати ім'я царя під час відправи, за що був видалений «на покой» в Сергіївську пустинь. В 1906 призначений єпископом Владикавказьким. Магістр богослов'я з 1908. З 1917 проживав в Москві. На Соборі Київщини 1921, який зібрала ВПЦР, він був заочно обраний заступником митрополита Київського, але до Києва так і не прибув. Пізніше став митрополитом «Живої Церкви» в Москві. Антонін (Грановський) не поїхав до Києва через те, що був переконаний Московським Патріархом Тихоном (Белавіним) в тім, що український рух зосереджений у Києві і «бідкається в трьох Церквах» і що він буде для прихильників автокефалії «машинкою для штампування єпископів». Антонін спочатку гаряче відгукнувшись на запрошення ВПЦР і навіть зробивши собі перепустку на проїзд до Києва, потім передумав їхати і залишився у Москві.

[15] Агапіт (Антоній Вишне夫斯基; 1867–1924) — єпископ Катеринославський і Маріупольський (1911–1924), з 1918 — архієпископ. Член комісії зовнішнього розпорядку на 3-й сесії Всеукраїнського собору 1918. Згідно Закону про автокефалію Української Православної Церкви від 1 січня 1919

Директорії УНР, Агапіт був призначений головою Синоду, але до виконання своїх обов'язків так і не приступив. Був засуджений Вищим Церковним Управлінням на Півдні Росії за участь у заходах по українізації церкви. Повернувся до Катеринослава, де його кілька разів відвідували делегації від ВПЦР з проханням висвятити їм єпископа.

[16] Прот. Степан Орлик-Волинський у 1920 р. був настоятелем українського Свято-Микільського Собору м. Тифліса. Під керуванням прот. Степана Орлика розпочалися богослужбові відправи, організувався хор з парафіян. Було встановлено зв'язок з ВПЦР в м. Києві. «Привітання Всеукраїнській Православній Церковній Раді від Української Православної Ради на Закавказзі», датоване 5 грудня 1920 р. повідомляє, що Українська Православна Рада на Закавказзі затверджена Найсвятішим Патріархом Грузії Леонідом і складається з представників Православних українців Грузії, Вірменії, Азрбайджану й Туреччини. Рада надсилає найкращі побажання українцям Києва. Головою Української Православної Ради на Закавказзі було обрано протоієрея Степана Орлика. Підставами для сподівання на прихильність Леоніда (Окропирідзе) були наступні: 1) Леонід закінчив Київську Духовну Академію де вчився на кафедрі церковної археології, і певний час жив в Україні; 2) чималий досвід Леоніда у боротьбі з Російським церковним керівництвом за автокефалію Іверійської Церкви, починаючи з 1906 р.; 3) особисте знайомство Леоніда з представниками українців у Закавказзі.

[17] Листування ВПЦР з єпископом Антоніном (Грановським) опубліковано: *Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: документи і матеріали / Упоряд.: Г. Михайліченко, Л. Пилavecь, І. Преловська. – К.; Львів: «Жовква», 1999. – С. 458–468.*

[18] Михаїл (Єрмаков Василій Федорович; 1862–1929) — митрополит Київський і Галицький, патріарший екзарх всієї України. Закінчив Київську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я (1887). 19 червня 1887 прийняв чернечий постриг, з 29 червня — ієромонах, викладач Київської духовної семінарії. З 1893 — ректор Могилівської, пізніше — Волинської духовних семінарій. З 1899 — єпископ Новгород-Сіверський, вікарій Чернігівської єпархії, з 1899 — єпископ Ковенський, з 1903 — єпископ Омський. З 1905 перебував на Гродненській єпископській кафедрі з резиденцією у м. Ковно, з 1910 — єпископ Черкаський, вікарій Київської єпархії, з 1912 — архієпископ Гродненський і Брест-Литовський. У 1917–18 брав участь у Всеросійському помісному соборі у Москві. З 1921 — митрополит Київський і Галицький, патріарший екзарх Російської православної церкви в Україні. Приїхав у Київ у серпні 1921, проживав у Києво-Печерській лаврі. 19 жовтня 1921 прибув на Всеукраїнський собор УАПЦ, що відбувався у Софії Київській, однак рішуче відмовився висвятити кандидатів з числа українських священників на єпископів. 5 лютого 1923 заарештований. До 1925 перебував в ув'яз-

ненні, пізніше — на засланні у Ташкенті. 1926–27 проживав у Москві без права виїзду, потім — знову на засланні на Північному Кавказі. 1927–28 перебував у Харкові, у грудні 1927 призначений членом Тимчасового патріаршого Синоду. З 1928 жив у Києві в Михайлівському Золотоверхому монастирі, де і помер.

[19] Текст «Канонів» опубліковано: *Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: документи і матеріали / Упоряд.: Г. Михайліченко, Л. Пилявець, І. Преловська. — К.; Львів: «Жовква», 1999. — С. 375–400.*

№ 158

Власноручні відповіді на питання Михайла Мороза від 7 лютого 1930 р.

1. Моє ставлення до Радянської влади

Я вважаю себе принциповим прибічником Радянської Влади, бо не лише з програму, і з наочного досвіду відносно тих державних влад, що я їх зазнав в своєму житті на Україні, я впевнився, що Радвлада найліпше розв'язувала, розв'язує і розв'язуватиме в інтересах трудящих проблеми національні, соціальні та економічні. Я визнавав і визнаю, що для національно свідомих та інтелектуальних¹ українських верств, що щиро дбають про інтереси трудової людності боротися з Радвладою є таким же безглуздом, як, до прикладу, боротися з могутньою силою електрики, замість того, щоб користуватися з її енергії для поліпшення та розвитку свого культурного й матеріального добробуту.

2. Чого я пішов до активу УАПЦ

Мотиви, що спонукали мене на це, були такі: Суттю християнської релігії, я вважаю є піднесення та розвиток в душі християнської моралі та естетики життя кожної віруючої людини, що матиме наслідком сприяння досягненню в житті всього людства доброї громадськості та матеріального добробуту.

Стара царська російська церква в своїй практиці цілковито відійшла від євангельської моралі, ставши в руках визискувачів — поміщиків та капіталістів — знаряддям для гноблення та тримання в темряві трудящого люду. Зокрема на Україні це гноблення та затемнення мало свої специфічні властивості національного порядку: відправи церковних служб та проповідництво провадилися на мовах т/з «слов'янській» та російській. Для мене, як українського селянина наблизно до 20 років мого життя російська мова сприйма-

¹ Так в тексті.

лась як «панська», що зі мною, селянином, розмовляли: пан земський начальник, пан становий пристав, пан мировой суддя, пан урядник та інші представники адміністрації та пануючих верств, що з ними доводилося здибуватися за царату селянинові. Моєї української мови пани не вживали: вона була мужичою, рабською, що, природне, таврувало мене як людину нижчого гатунку, гнітило мою моральну й духовну психіку та утворювало в мені інстинктивно уявлення, що досягнення вищих ступнів людянської гідності пов'язане зі змінням балакати «по панські», себто російською мовою.

Працюючи потім в оточенні культурних земських робітників, зокрема в Полтаві з 1900 р., де багато з них балакало українською мовою, моя попередня селянська психіка переродилася на іншу (а саме: що українська мова не робить природно тих, що нею розмовляють, людьми нижчого гатунку та що низькогатунковість української мови є наслідком умовних фактів соціального та історичного значіння. Отже українізуючи церкву та запроваджуючи в церкві між іншим і живу українську мову, я вважав, що українізація церкви є могутній фактор розкріпачення «низькогатункової» психіки віруючого українця та утворення «демократичного» уявлення про церкву тим фактом, що його мужицька мова вживається в місцях найвищих і найсвятіших для віруючої людини. Для українця релігія не була і не є синонімом обряду та пунктівства, як це є для росіянина, що каже: «за єдиний аз умру». Для віруючого українця релігія є поезія душі, що для сього реалізування та сприйняття вимагає певних форм, що з часом змінювались та змінюються.

Отже, вживання в церкві живої української мови робило простим та присутним для віруючого розуміння євангельських істин та церковного навчання, що, з одного боку, спричинялось до свідомо-критичного ставлення віруючої людності до релігійних питань, а тим самим і до подальшого розвитку релігійної думки на шляхах шукання «правди й науки», як казав Т. Г. Шевченко, а, з другого боку, сприяло б вихованню членів церкви, як людей честного труда, не рвачів, не казнокрадів. Запроваджуючи в УАПЦ соборноправний устрій, я вважав, що це сприятиме вихованню у членів церкви потягу до емансипування в керівництві церковним життям від кормиги князів церкви, а також в утворенні звичок до свідомости своїх громадських обов'язків та до культурного провадження й розв'язання колективних справ. Отже, коротко кажучи, беручи активну участь в українській церкві, я вважав, цим самим я допомагаю своїм українським братам «незрячим гречкосіям», членам церкви визволитися духовно-морально і національно-свідомо з під кормиги старої російської церкви, щоб творити своє нове вільне й культурне життя в умовах Української Радянської національної Державности та законности. В цьому розумінні я вважав свою активну працю в УАПЦ, крім морально-релігійної, і національно-політичною.

3. Що я знайшов в оточенні активу УАПЦ, що утворював церкву

Ініціативні кадри духівництва УАПЦ — це члени Кирило-Методіївського брацтва, що було організоване з українського духівництва, що його гетманський Всеукраїнський Собор 1918 р. «изверг» зі свого складу. Формально до членів цього брацтва я не належав, але будучи восени 1919 р. в Кам'янці, я був на засіданні цього брацтва і почасти ознайомлений з його діяльністю. Мета цього брацтва — сприяння через церкву українській УНР державності. Воно працювало в контакті з урядом УНР. Це брацтво рекомендувало уряду УНР на посаду Міністра Ісповідань Ів. Ів. Огієнка. Брало участь в організації Огієнком українського синоду, на підставі закону про автокефалію, що його видав був уряд УНР здається в січні 1919 р.

В подальшому кадри духівництва поповнювалися через висвяту осіб, що їх обірали місцеві парахвільні організації, учнів церковних курсів та Богословської Школи, що їх організувала з дозволу Радвлади ВПЦР. Єпископат (перші кадри) було висвячено на соборі 1921 р. Що до морального стану, так і серед українського духівництва помічались ті ж пороки, що і серед духівництва інших церков: властолюб'є, честолюб'є, користолюб'є, інтриганство, розпуста і т.і. Мирянські маси УАПЦ склалися з інтелігенції: вчительство, кооператори, службовці транспорту, б[увших] державних установ: Центральної Ради, Директорії УНР, з бувших військових Центральної Ради, Директорії, Петлюри, з бувших полонених імперіялістичної війни і т.і., а також, на моє вражіння по селах з дрібно власників, в порівнюючи, скажем, з Тихоновською церквою, що гуртувала в собі велику куркульно-елементів, а в містах: з дрібного крамарства, ремісників, двірників, службовців, відрізняючись в цьому від міських парахвій обновленської церкви, до якої купчилось велике крамарства, непманство, кустарі тощо. Низові маси віруючих були релігійні, як звичайно. Переважна частина інтелігенції до суто релігійного боку справи ставилася байдуже, користуючись з церкви для задоволення своїх естетичних потреб: церковними співами, читанням, проповідництвом на українській мові; решта інтелігенції надавала церкві в своїх очах значиння одного з національно-політичних чинників, що виховує національно-політичну свідомість мас до самостійного політичного життя в розумінні дрібно-власницької державності старо-просвітянського гатунку, була і така частина, що вважала, що українізацією церкви вона допомагає національній політиці Радянської Влади по лінії українізації. За склад активу УАПЦ з 1924 р., коли я залишив керівну працю в ВПЦР, мені нічого не відомо.

4. Політична мета УАПЦ

Писаної політичної програми УАПЦ не мала, бо вона безпосередньо собі політичних завдань і не ставила, а формально і юридично функціонувала як релігійна організація на підставі статуту, що його затвердили Вищі стани

Радвлади. Національно-політичним чинником УАПЦ ставала по своїй суті, як національна організація. Отже тільки в посередній засіб, шляхом аналізу класово-економічного складу членів УАПЦ та політичних виступів церкви, як організації, колиб-таки були можливим є виявити політичну програму УАПЦ. Наведені в попередньому пактові дані про класовий склад членів УАПЦ дають підставу визначити логічним шляхом, що політичною програмою УАПЦ була боротьба з Радвладою як по лінії суто-релігійній, так і по національно=класовій, щоб повалити її чи то еволюційно чи то через інтервенцію. В цьому відношенні таку ж саму політичну програму мають і церкви російські тихонівська та обновленська, але що до національної проблеми ці церкви є пасивні, тоді ж УАПЦ в цьому відношенні є активна.

За час мого головування у ВПЦР з 1919 р. по 1924 р. було два виступи УАПЦ, що характеризують її політичну програму: це зустріч 1920 р., під час захоплення Києва польсько-петлюрівським військом — в Сохвіївському Соборі С. Петлюри, а також скликання в тому ж році і за тієї польсько-петлюрівської влади — конференції українських парохів м. Києва, що на ній деякими промовцями були сказані промови антикомуністичного та антирадянського змісту.

Деякі окремі відповідальні працівники УАПЦ за цей час теж робили антирадянські виступи та брали участь в контрреволюційних організаціях. Так на Великих Покровських Зборах 1922 р., як мені передавали, єпископ Степан Орлик вжив в своїй промові декілька гострих політичних випадів проти Радвлади в справі її політики на селі. На тих же такі зборах зробив випад проти Радвлади в своїй промові архієпископ Олександр Ярещенко, але збори його спинили. Потім теж, здається, в 1927 р. єпископа Орлика було заарештовано на Волині за антирадянські промови на селі. Правда потім його суд судив і виправдав. Нарешті секретаря Ради Тарасенка за участь в контрреволюційній організації в 1922 р. було розстріляно. Про антирадянські виступи УАПЦ, що були після 1924 р., я чув, але які саме — не знаю.

5. Характеристика керуючого активу УАПЦ

В. М. Чеховський. З В. М. Чеховським я познайомився в Кам'янці в 1919 р. там він з політичних переконань виявляв себе, як комуніст. Він там був членом Кирило-Методіївського братства і брав в ньому активну участь, а також був радником Міністра Ісповідань Огієнка та, здається, членом Синоду УНР. До Києва він прибув в серпні 1921 р., з якого часу й пристав до УАПЦ. В складі ВПЦР він працював разом зі мною з серпня 1921 по травень 1924 р. Працювати з ними було дуже тяжко, особливо останні часи, бо він поводив себе надто брутально й задириливо. Залишив він по собі вражіння, як людина нестримана, самозакохана, властолюбива й честолюбива. Він вмів добре

маскуватися: тому у мене увесь час не було певних даних¹, що він людина цілком антирадянська. З 1922 р. я почав помічати, що В. М. Чеховський проводить у ВПЦР разом з Митрополітом В. Липківським якусь темну й незрозумілу для мене політику, але звідки вона йшла — я уяснити собі не міг. І лише прочитавши в «Комуністі» оголошення ДПУ про розкриття змови, я зрозумів, що це він провадив у ВПЦР огидну й злочинну антирадянську акцію.

В. К. Липківський. З В. К. Липківським я познайомився на батьківських зборах 2-ої української гімназії м. Києва з початку 1919 р. З цього часу і починається моя спільна з ним праця в УАПЦ. Він людина високого ступіню активності та рухливості². Здібний своїми промовама захоплювати маси. Для досягнення поставленої мети не гребатиме жадними засобами. Що до релігії у нього поруч з революційним анархізмом вживається й попівський консерватизм. Політичні його переконання мені не відомі, але оскільки він був і є духовною особою старого церковного виховання, треба вважати, що він не стоїть на Радянській плятформі, тим паче, що він, здається, в 1924 р. казав з катедри Сохвіївського собору, що він поділяє програму II Інтернаціоналу.

Єпископат УАПЦ. Те, що єпископат УАПЦ контрреволюційний та антирадянський — це само собою обумовляється тим, що церква сама є організація контрреволюційна та антирадянська. Відносно до активності його можно поділити на дві групи: 1) Ярещенко, Малюшкевич, Оксіюк, Кротевич, Жевченко, Тодорович, Ромаданів, Бржосньовський, Пивоварів, Орлик та 2) неактивні: Тарнавський, Дахівник, Маляревський, Карабіневич, Грушевський та ще деякі, що я їх прізвища забув.

6. Моя боротьба з В. Чеховським та В. Липківським та моє до них ставлення

Моя боротьба з В. М. Чеховським та В. К. Липковським в підпільний, замаскований з їх боку засіб почала провадитися з 1922 р., з його початку, переходячи все більше в одвертішу форму та набравши наприкінці надто гострих та непримиримих форм. Для мене було одно ясно: В. М. Чеховський і В. К. Липківський намагаються всілякими засобами — гідними й негідними — позбавитися мене, як Голови ВПЦР. Я собі не міг уявити джерела такої лютої ненависти до мене з їх боку. Правда і в мене, коли вже мені стали відомі їх прагнення до самовладства та гегемонії в церкві — склалося до них цілком негативне та вороже відношення. Попередня історія церкви знає багато випадків внутрицерковної боротьби задля задоволення низменних егоїстичних інтересів окремих осіб: до такого гатунку відніс я і боротьбу зі мною В. М. Чеховського та В. К. Липківського.

¹ Дописано замість закресленого: «сумніву».

² Так в тексті.

Почалася вона на тлі церковної соборноправности: В. М. Чеховський та В. К. Липковський одверто нехтували канонами церкви, церковною соборноправністю, запроваджуючи в церкви клерикальний устрій, клерикальну кормигу. Я рішуче відстоював соборноправний устрій, мирянську гегемонію, опираючись виключно на силу свого церковного авторитету, що я його мав. В. М. Чеховський, навпаки, організовував в парахвіях як в Києві, так і на периферії свої гуртки, щоб через них проводити бажаних йому осіб до складу керівних органів церкви.

В решті решт я на травневих зборах 1924 р. рішуче зрікся від головування у ВПЦР. На Голову ВПЦР було обрано В. В. Потієнка, що його рекомендував В. М. Чеховський. В той час, я ніяк собі не міг припустити, щоб ця боротьба провадилася з завдань політичних і лише, коли я прочитав оголошення ДПУ про викриття змови СВУ — тоді для мене вже безсумнівно стало ясно, що це боротьба була політична.

7. Останній етап моєї активної праці в церкві, останній етап боротьби з Липківщиною та Чехівщиною

Останній етап моєї боротьби з Чехівщиною та Липківщиною відбувся навесні 1925 р. в Одесі. Одеська церква запрохала мене тимчасово допомогти їй в справі українізації. Виїхав я туди восени 1924 р. та пропрацював до весни 1925 р. Цим я хотів, власне виявити, чи виживають мене Чеховський та Липковський лише з ВПЦР, чи взагалі з церкви. Отже, незабаром мені стало ясно, що мене виживається взагалі з церкви: цькування мене не припинилося, навіть набрало ще більше жорстоких форм, бо я почув, що якийсь член ради сказав: «Він не наш, грошей йому платити не будемо». Нове підтвердження мої гадки дав інцидент з К. Підчашинським, що його парахвія звільнила зі служіння в парахвіяльній церкві за аморальні вчинки, а Митрополіт Липківський вимагав від мене своєю владою, щоб я з ним служив, від чого я категорично відмовився. Потім, один з членів моєї родини почув в розмові з одним парахвіянином, що *В. М. Чеховський*¹ сказав: «Краще позбавитися церкви, а Мороза треба спекатися». В скорому часі після цього, одеська влада забрала від української парахвії церкву. Мої розмови з представниками Влади в цій справі не дали позитивних наслідків. Ясно було, що в церкві діється щось незрозуміле, непостижимо для мене, що я в ній є чужий, лишній. А тому я вирішив залишити зовсім активну працю в УАПЦ.

М. Мороз

7/II–1930 р.

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 53–57 зв.
Оригінал. Рукопис.*

¹ Дописано замість закресленого: «Митрополит В. Липківський».

№ 159

**Власноручні відповіді на питання
Михайла Мороза від 7 лютого 1930 р.
(продовження)**

8. Як підбиралися кадри активу УАПЦ

Рушійні сили активу УАПЦ перших років її організації склалися з двох власне груп:

а) група українських церковників та мирян дореволюційного церковного виховання, це члени Всеукраїнського Церковного Собору 1918 р., що потім, коли їх цей Собор «изверг из своей среды», зорганізувалися в Кирило-Методіївське Брацтво та

2) байдужої до релігії української інтелігенції: вчительства, кооператорів, залізничників службовців установ, що йшли розвалювати стару російську церкву у виконання пророчих слів Т. Г. Шевченка: «Розвалиться церква, церква домовина із під неї встане ~~вільна~~ Україна», як українська національна самостійна держава символом якої, в решті-решт став Петлюра.

Основною динамічною силою, що будувала УАПЦ в 1919 р., 1920 р. та в 1921 р. була друга група (нерелігійної інтелігенції). З неї або за її проводом склалися ініціативні гуртки по здобуттю церков, вона організувала церковні хори, урочисті свята, збирала кошти і т.і. Це власне була «сіль» церковно-революційного народу. Потім ці кадри інтелігенції поволі стали залишати активну працю в УАПЦ, переходячи до радянської праці, причому цей «відхід» був особливо великий після XII з'їзду партії, що практично накреслив національну політику партії, с/б в 1922 р. На початок 1923 з кадрів цього активу переважно залишилися ті, що стали в церкві служниками культу.

Перша група — старих церковників — не досить і численна і політично-нерухлява переводила, головне, натхненницьку та консультативну ролю. Після «самосвятської» висвяти ерархії — в 1921 р. частина цих церковників теж залишила лави УАПЦ. Решта стала професійними служниками культу УАПЦ. Починаючи з 1922 р. до лав активу УАПЦ для професійно-релігійної праці службовців культу почав вливатися новий кадр: слухачів пастирських курсів та Богословської Школи ВПЦР, потім особи, за обранням місцевих релігійних організацій, що перед висвятою, тримали відповідні іспити у єпископів та відповідних Комісіях ВПЦР та Округових Рад.

Отже на початку 1924 р. релігійно-культурний актив УАПЦ складався: а) з духівництва староцерковного виховання; б) з тієї української інтелігенції, що брала участь в церковно-визвольчому рухові з самого початку та потім стала служниками культу; в) з вихованців духовних курсів та шкіл; г) з осіб, що екстернами тримали іспити на служника культу.

Мирянський актив складався з місцевих церковників. Також як і в інших церквах, він складався з клясово ворожих Радянській Владі елементів, що під його впливом перебували як решта порохвіяльного активу так і само духовництво, через матеріальну залежність, бо ці особи завжди були титарами та скарбниками парохвіяльних Рад. Парахвії Української Православної Автокефальної Церкви почали засновуватися з 1919 р. за часів функціонування на Україні Радянської Влади. Актив української церкви, природньо, складався з українського духовництва та української інтелігенції. Моя думка, що для всього, загалом активу було метою творити в умовах Радянської Державності та законності українську національну справу, розуміючи під цим терміном культурне та духовне визволення віруючої людності з=під кермиги старої Російської Церкви.

Частина інтелігенції, що до неї залучаю себе і я, до цього користувалася ще і з задоволення своїх релігійних морально-естетичних потреб в українських умовах, щодо мови, співу, обрядів, звичаїв, тощо: друга ж частина — до релігійного боку руху ставилася байдуже, надаючи йому в своїх очах значення культурно-національної справи. Маса звичайного рядового мирянства складалася: в селах, головне, з середняків та незаможників, а в містах: з ремісників, двірників, робітників, тощо, що їх тягла до української церкви свідомо чи не свідомо національна стихія. Природньо, що в українській церкві, як і в інших церквах, мався також і класово ворожий до Радянської Влади елемент контрреволюційний.

Українська Церква перша на Україні офіційно на своїх зборах вітала Радянську Владу за видання закону про відокремлення церкви від держави. Вона перша почала зреалізовувати в життя і цей закон. Моє переконання, що протягом 1919, 1920, 1921 р., Українська Церква провадила свою справу цілком толерантно та лояльно що до Радвлади.

В кінці 1921 р. почав брати участь в керівничому органі — ВПЦР — В. Чеховський. Також в кінці цього року на Всеукраїнському Соборі було утворено українську ієрархію. З цього [мо]менту, власне протягом 1922, 1923 та початку 1924 В. М. Чехівський спільно з о. Липківським почали провадити темну й незрозумілу для мене політику — виживання мене з церкви. Відкіля ця політика походила мені невідомо, але я цю політику спостерігав. Так на Великих Покровських Зборах 1922, В. М. Чеховський дипломатично виступив проти моєї кандидатури на Голову ВПЦР, всім своїм авторитетом підтримуючи кандидатуру іншої особи.

Потім про мене ширились різні брехливі чутки та наклепи, що нібі я живист¹, продаю церкву і т. і. Не зважаючи на те, що серед віруючої люд-

¹ Тобто, член одного з обновленських угруповань «Церква Жива».

ності мій авторитет був надто високий — цим чуткам та наклепам вірили. Очевидячки вони походили теж з вельми високих та авторитетних церковних джерел. Я звертався до В. М. Чеховського та о. Митрополіта Липковського з одвертими листами, прохаючи їх спростувати ці брехливі чутки та наклепи на мене з церковної катедри: відповіді не було.

Нарешті за участю В. М. Чеховського було утворено при ВПЦР для провадження видавничої справи т/з «братства» Діяльної Христової Церкви». За головуванням В. М. Чеховського ВПЦР затвердила статут цього братства. На одному з церковних паперів Митрополит о. Липківський поклав резолюцію, що «ідеологія братства ДХЦ і УАПЦ одна і таж», між тим з Сохвіївської катедри, скрізь о. Липківським і В. М. Чеховським проводилась шалена боротьба проти членів цього братства, в тім числі і мене, причому навіть і судила це братство вищим церковним судом під головуванням архієпископа Оксіюка. На місцях в церквах В. М. Чеховський та о. В. Липківський мали своїх прибічників. Особливо це треба сказати про Харків де о. Олександр Ярещенко та В. А. Доленко провадила проти мене нещадну акцію.

Все це призвело до того, що я на Великих Микільських Зборах ВПЦР в травні 1924 р. рішуче зрікся виставляти свою кандидатуру на голову ВПЦР. Коли на цих зборах, єп. Борецький висловився за те, щоб збори знову обрали мене на Голову ВПЦР, В. М. Чеховський відповів, що коли ця пропозиція буде прийнята — він вийде зі складу ВПЦР.

В наслідок на голову ВПЦР було обрано В. В. Потієнка, що його кандидатуру запропонував зборам В. М. Чехівський.

Таким чином, я вважаю, що «лідерство» в УАПЦ з травня 1924 р. цілком перейшло до В. М. Чеховського. Я ж цього часу залишив працю в керівних органах УАПЦ.

В 1925 р. я взагалі залишив активну працю в УАПЦ з такої причини. Запрохала тоді була мене на тимчасову священницьку працю Одеська церква. В Одесі я довідався про надто аморальні вчинки другого священника храму Параклії Кирила Підчашинського. Виявилось, що в цій справі Одеська Церква надіслала до о. Митрополіта Липківського цілу низку скарг. Ці скарги о. Липківський потаїв і не доповів про них ВПЦР, якої я був головою і повинен був про них знати. Тоді Одеська церква ще раз надіслала зі спеціально відряженою особою нову скаргу до о. Митрополіта та ВПЦР. Відповіді не було. Весною 1925 р. на заклик церкви до Одеси завітали на роковини відкриття параклії В. М. Чехівський та о. Митрополіт Липківський. Я сподівався, що вони розслідують і скарги Одеської церкви на о. Підчашинського. Вийшло навпаки: В. М. Чехівський почав впливати на громаду, щоб вона знову прийняла собі в священодіячі К. Підчашинського, а о. Липківський, категорично, владою Митрополіта УАПЦР вимагав від мене, щоб я служив з ним

та К. Підчашинським. Я теж твердо, категорично відмовився, К. Підчашинський з нами не служив. Тоді в наступне свято о. Митрополіт Липківський продемонстрував перед Одеською Церквою свою солідарність з К. Підчашинським, виконавши з ним літургію у Вхід-Єрусалимській церкві м. Одеси.

З цього я зробив висновок, що я не вгодний їм та їхній темній політиці та з весни 1925 р. цілком залишив активну працю в УАПЦ.

М. Мороз.

З/П–1930 р.

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 60–62 зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 160

Власноручні відповіді на питання Михайла Мороза від 8 лютого 1930 р.

9. Визначальна категорія активу та її соціальне обличчя

Визначальною категорією активу, як клірового так і мирянського, що давав напрям життю церкви були в УАПЦ, як і в інших церквах, природно-клясово-ворожі Радянській Владі елементи. Коли скажемо для ієрархії Російської Обновленської церкви чи то Тихонівської, с/б ієрархії капіталістів, поміщиків та великих куркулів є «Единая неделимая Россия», так і для ієрархії УАПЦ національно-політичним ідеалом була Українська Національна дрібно-міщанська шовіністична самостійна держава, що її символом в решті решт став Петлюра.

Загроза позбавитися матеріальних благ, внаслідок заходів партії та Радвлади що до знищення релігії, шляхом провадження широкої культурно-роз'яснювальної роботи, природньо, ставила служників культу УАПЦ, як інших церков, до ворожих Радвладі лав. Цьому ще сприяло і соціальне походження цих кадрів з куркульських чи то підкуркульських елементів, хоча ознака походження, звичайно, не завжди може обумовлювати вороже Радвладі ставлення даної індивідуума, але в церкві так сприяють умови. Тим то для всякого духівництва є ідеалом церква, що зв'язана з апаратом держави, якого для української церкви могла б бути держава типу УНР.

10. Окреслення політичної характеристики Липківського

До сказаного раніш, можу додати ще один факт, що про нього я забув сказати. В 1920 р. під час захоплення Києва польсько-петлюрівською владою, о. Липківського було персонально запрохано до керуючого органу цієї влади в Києві, так званого «Громадського Комітету», і він це запрошення прийняв.

З цього можна зробити висновок, що в своїх політичних переконаннях він поділяв політичну програму УНР.

11. Кого висували Липківський та Чехівський на провідні посади в УАПЦ та політична характеристика цих «висувань»

За час мого головування у ВПЦР о. Митрополіт В. Липківський, оскільки я пам'ятаю, висував на Єпископські посади таких осіб: свящ[еника] Погорілко, свящ[еника] Ботвиновського, св[ященника] Ромаданова, св[ященника] Борецького та св[ященника] Шарая.

Перші два, Погорілко та Ботвиновський, після «самосвятської» висвяти єпископату УАПЦ зовсім залишили лави УАПЦ, себто оказались самими крайніми церковними реакціонерами. Борецький, Ромаданов та Шарай висвячені на єпископів. В політичному відношенні вони мені не відомі, але, певно, їх ідеалом теж є УНР.

В. М. Чеховський за той же період в 1922 р. висовував на голову ВПЦР В. М. Страшкевича, навчителя Київської Духовно Семінарії. Освіта академічна. З того приводу, що його в 1920 р., під час захоплення Києва польсько-петлюрівською владою, уряд УНР висовував на посаду Релігійного Комісара Київщини, можна зробити висновок, що він стоїть на платформі УНР.

Потім на посаду єпископа Липовеччини В. М. Чехівський висовував Иринарха Черкаського, як людину, що «прищепив йому перші парості української національної самосвідомості». Політично Черкаський людина реакційна.

В 1923 р. В. М. Чеховський висунув на посаду єпископа Київщини Григорія Стороженко. Стороженко, як бувший службовець якогось міністерства УНР, стояв на платформі УНР, потім зрікся сану та перейшов до працівників Радянської Влади.

В тому ж такі 1923 р. В. М. Чеховський висунув на посаду секретаря ВПЦР Гордовського. Проти цієї кандидатури, як явно антирадянської, я тоді протестував, склавши особливу думку, що є при справах ВПЦР.

В 1924 р. В. М. Чеховський висунув на посаду голови ВПЦР кандидатуру В. В. Потієнка. Тоді ж такі й проти цієї кандидатури, вважаючи цю людину аморальною та негідною на посаду Голови ВПЦР, я протестував, склавши листівну особисту думку, що повинна бути при справах ВПЦР. Як потім виявилось, ВПЦ під головуванням Потієнка зробила цілу низку антирадянських вступів.

Нарешті решті, я вважаю спільною кандидатурою о. В. Липківського та В. М. Чеховського кандидатуру архієпископа Федоровича до Американської УАПЦ. Це людина найреакційніша з усіх єпископів УАПЦ й непримиренно антирадянська.

12. Що до вжитого мною в одному з попередніх пактів виразу, що Російські Церкви — Тихонівська та Обновленська — «національно неак-

тивні», поясню, що цьому виразові я надавав таке значіння: Російські церкви на Україні звичайно проводять національну акцію, але їх акція полягає і відстоюванні своїх «ісконних» націоналістично-шовіністичних русотяпських позицій, яка активність, природне і спокійніша і розмірніша, тоді як активність української церкви має форму визволення свого з міцних пазурів староцерковників, чому вона зовнішне набуває видимо активніших та животрепетних ознак.

М. Мороз

8/II–1930 р.

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 58–59 зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 161

Власноручно сформульовані висновки з свідчень Михайла Мороза від 4 лютого 1930 р.

Формую Висновки з моїх попередніх свідчень, що я їх склав.

1. В українських церковних організаціях, що провадили працю українізації церкви в 1917–1918 р. я участі не брав, а тому і не можу бути безпосереднім свідком за цей час.
2. Членом Кирило-Методіївського брацтва в м. Кам'янці я формально не був, але восени 1919 р., я був присутнім на його зборах, тому можу сказати, що це брацтво мало на меті українізацію церкви, що спряла би українській національній державності УНР.
3. Українська церковна організація, що мала назву «УАПЦ» та утворилася на Радянській Україні з весни 1919 р. мала своєю метою українізацію церкви, с/б провадила українську національно-політичну справу в умовах Української Радянської національної державності та законності.
4. За радянських умов всяка церковна організація є контрреволюційна, а тому і УАПЦ теж була і є організацією контрреволюційною, особливо через те, що до її активу влилося багато елементів націоналістично-контрреволюційних.
5. Але ж вважати, що оскільки Радвлада в перехідну добу припускала існування церкви взагалі і української, зокрема, я визнавав, що проводячи активну боротьбу зі старою царськорежимною церквою, праця УАПЦ спряла національній політиці радвлдади по лінії українізації.
6. Залишив я активну працю в УАПЦ через темну й незрозумілу для мене політику в церкві, що її провадили В. М. Чеховський та о. В. Липківський. Наприклад, вони висували на відповідальну працю в керівних органах людей морально скомпрометованих (проведення кандидатури Еп. Стороженка на Єпископа Київщини, диякона В. В. Потієнко — на голову ВПЦР. Потім

всячески сприяли залишатися на праці в УАПЦ теж морально скомпрометованим людям (Одеса, К. Підчашинський). Таке установлення в моїх очах робило вражіння, що для церковної праці висовуються особи не з церковних міркувань, а з якихось інших, що під цим криється прагнення стягти церкву на шлях якоїсь авантури.

М. Мороз

4/II-1930 р.

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 63-63 зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 162

Власноручні свідчення Михайла Мороза від 14 лютого 1930 р.¹

Свідчення Михайла Наумовича Мороза²

1. Моє ставлення до Радвлади

Я вважаю себе принциповим прибічником Радянської Влади, бо не лише з програму, і з наочного досвіду відносно тих державних влад, що я їх зазнав в своєму житті на Україні, я впевнився, що Радвлада найліпше розв'язувала, розв'язує і розв'язуватиме в інтересах трудящих проблеми національні, соціальні та економічні.

Я поділяю цілком національну політику Радянської Влади, а також і програм індустріалізації та сільгосп[одарської] колективізації країни.

Я визнавав і визнаю, що для національно свідомих та інтелективно-розвинутих українських верств, що широко дбають про інтереси трудової людності, боротися з Радянською Владою є таким же безглуздом, як, до прикладу, боротися з могутньою силою електрики, замість того, щоб користуватися з її енергії для розвитку та поліпшення свого культурного й матеріального добробуту. Це всі знали. І через це польсько-петлюрівська влада в 1920 р. усунула мене від головування у ВПЦР.

2. Чого я пішов до активу УАПЦ

Мотиви, що спонукали мене на це, були такі: суттю християнської релігії, на мою думку, в ідеалі є піднесення та розвиток в душі євангельської моралі та естетики вільного духовного життя кожної віруючої людини, щоб цим сприяти досягненню в житті всього людства доброї громадськості та матеріального добробуту.

¹ Ці свідчення були передруковані на машинці і підшиті до справи на арк. 70-78. Машинопис, копія.

² Тут і далі підкреслення в тексті зроблено від руки чорнилом.

Стара царська російська церква в своїй практиці цілковито відійшла від євангельської моралі, ставши в руках визискувачів-поміщиків та капіталістів — знярядям для гноблення та тримання в темряві трудящого люду. Зокрема на Україні це гноблення та затемнення мало свої специфічні властивості національного порядку: відправи церковних служб та проповідництво провадили на мовах т[ак]/з[ваний] «слов'янській» та російській. Моєї української мови не вживалося: вона була мужичою, рабською, що, природне, таврувало мене як людину нижчого гатунку, гнітило мою моральну й духовну псіхіку, та утворювало в мені інстинктивне уявлення, що досягнення вищих ступнів людської гідності пов'язане зі вмінням балакати по «панські», себто російською мовою.

Потім вже, з досягненням вищих шаблів духовної культури та розвитку, я усвідомив собі, що моя українська мова не робить природньо тих, що нею розмовляють, людьми нижчого гатунку, та що, так би мовити, соціальна низькогатунковість української мови є наслідком умовних перехідних факторів соціального та історичного значіння.

Отже, українізуючи церкву та запроваджуючи в церкви між іншим і живу українську мову, я вважаю, що українізація церкви є могутній фактор соціального розкріпачення «низькогатункового» стану псіхіки віруючого українця та утворення «демократичного» уявлення про церкву тим фактом, що його мужицька мова вживається в місцях найвищих та найсвятіших для віруючої людини.

Також вживання в церкви живої української мови робило простим та приступним для віруючого зрозуміння євангельських істин та церковного навчання, що, з одного боку, спричинялось до свідомо-критичного ставлення віруючої людности до релігійних питань, а тим самим до подальшого розвитку релігійної думки на шляхах шукання «правди й науки», як казав Т. Г. Шевченко, а — з другого боку — сприяло б вихованню членів церкви, як людей честного труда, не рвачів, не казнокрадів. Запроваджуючи в УАПЦ соборно-правний устрій, я вважав, що це сприятиме вихованню у членів церкви потягу до емансіпування в керівництві церковним життям від кермиги князів церкви, а також в утворенні звичок до свідомости своїх громадських обов'язків та до культурного провадження й розв'язання колективних справ. Коротко кажучи, беручи активну участь в українізації церкви, я вважав, цим самим я допомагаю своїм українським братом «незрячим гречкосіям» членам церкви визволитися духовно-морально і національно-свідомо під кермиги старої російської церкви, щоб творити своє нове вільне й культурне життя в умовах Української Радянської Соціалістичної національної державности та законности. В цьому розумінні я і вважав свою активну працю в УАПЦ, крім морально-релігійної, і національно-політичною.

3. Що я знайшов в оточення активу УАПЦ, що утворював церкву

Рушійні сили активу УАПЦ перших років її організації склалися з двох власне груп. Перша група — це українські церковники та миряне дореволюційного церковного виховання, переважно члени Всеукраїнського Церковного Собору 1918 р., що потім, коли цей Собор «изверг из своей среды» організувалася в Кирило-Методіївське брацтво. Формально до членів цього брацтва я не належав, але восени 1919 р., будучи в Кам'янці, я був на засіданнях Кам'янецького Кирило-Методіївського Брацтва і, почасти, ознайомлений з його діяльністю. Мета цього брацтва — сприяння через церкву українській УНР державності. Воно працювало в контакт з урядом УНР. Наприклад це брацтво рекомендувало Уряду УНР на посаду Міністра Ісповідань І. І. Огієнка. потім брацтво брало участь в організації Огієнком українського синоду, на підставі закону про автокефалію української церкви, що його видав був уряд УНР, здається в січні 1919 р.

Друга група — байдужа до релігії українська інтелігенція: вчительство, кооператори, залізничники, службовці установ, військові українських військових організацій Центральної Ради, Директорії, Петлюри, що йшли розвалювати стару російську церкву у виконання пророчих слів Т. Г. Шевченка «Розвалиться церква, церква домовина, а з під неї — встане Україна», як українська національна самостійна держава, символом якої врешті решт став Петлюра. Ця група була основною динамічною силою, що будувала УАПЦ в 1919, 1920 та 1921 рр. З неї, або за її приводом склалися ініціативні гуртки (двадцятки) по здобуттю церков. Вона організувала церковні хори, урочисті свята, збирала кошти і т.і. Це власне була «сіль» церковно-революційного народу. Потім кадри цієї інтелігенції поволи стали залишати активну працю в УАПЦ, переходячи цілком до Радянської праці, причому цей відхід був особливо великий після ХІІ з'їзду партії, що практично накреслив національну політику партії, себто в 1922 р. На початок 1923 з кадрів цього активу переважно залишалися ті, що стали в церкві служниками культу. На моє вражіння, кадри, як церковного активу так і звичайного мирянства УАПЦ, як в селах так і в містах, склалися з дрібновласницьких шарів людності. В цьому відношенні УАПЦ ґрунтовно відрізняється від російських Обновленської та Тихонівської церков, що є церкви поміщиків, капіталістів та великої куркульні.

Група старих церковників, що була недосить численна й політично трухлява виконувала на початкові головне натхненницьку та консультативну ролю. Після «самосвятої» висвяти єпископату в 1921 р., частина цих церковників теж залишила лави УАПЦ, як «безблагодатної» церкви, а решта духовництва і дехто з мирян — стали служниками релігійного культу в УАПЦ. В подальшому культовий актив УАПЦ поповнявся (х)¹. Визначальною категорією ак-

¹ Так в тексті.

титу, як клірового так і мирянського, що додав напрям життю церкви, були в УАПЦ, як і в інших, природньо, клясово ворожі радянській владі елементи. Коли скажемо, для ієрархії Російських оновленської та тихонівської церков, себ-то ієрархії капіталістів, поміщиків та великої куркульні ідеалом держави є «єдина неделимая Росія», так для ієрархії УАПЦ національно-політичним ідеалом була Українська національна хуторянська, просвітянсько-шовіністична самостійна держава, що її символом в решті решт став Петлюра.

Загроза позбавлення матеріальних благ в наслідок заходів партії та Радвлади щодо знищення релігії, шляхом запровадження широкої роз'яснювальної роботи, природньо, ставить служників культу УАПЦ, як і інших церков, до ворожих Радвладі лав. Цьому ще сприяло і соціальне походження цих кадрів духівництва УАПЦ з куркульських та підкуркульських елементів, хоча ознака походження, звичайно, не завжди може обумовлювати вороже до Радвлади ставлення даного індивідуума, але в церкви — цьому сприяють умови. Тим то для всякого духівництва є ідеалом церква, що зв'язувана з апаратом держави, якою для уапц¹ моглаб² бути держава типу УНР. Що до церковно-морального стану — так і серед активу УАПЦ спостерігалась наявність тих же пороків, що і серед духівництва інших церков: властолюбіє, честолюбіє, користололюбіє, інтриганство, розпусти і т.д. Низові маси віруючих УАПЦ — були релігійні, як звичайно. Природньо, що актив УАПЦ міг бути тільки таким, яким його породили та виховали попередні умови історичного життя України. Але, як це виявило життя УАПЦ, серед єпископату та духівництва УАПЦ багато було таких осіб, що прикладом своєї праці в церкві доводили, що вони пішли до УАПЦ не для того, щоб відбудувати життя церкви в душі перших віків християнства, а з різними особистими та політичними цілями. І коли в кого і були такі ілюзії — так актив церкви в своїй більшості їх розвіяв та знищив.

4. Політична мета УАПЦ

Писаної політичної програми УАПЦ не мала, бо вона безпосередньо собі політичних завдань не ставила, а формально і юридично функціонувала як релігійна організація на підставі статуту, що його затвердили вищі органи Радянської Влади. Національно-політичним чинником УАПЦ ставала за своєю суттю, як національна організація. Отже тільки в посередній засіб, шляхом аналізу клясово-соціального складу членів УАПЦ та політичних виступів церкви, як організації, коли б такі були, можливим є виявити реальну політичну програму УАПЦ. Наведені в попередньому пактові дані про соціально-клясовий склад членів УАПЦ дають підставу визначити, шляхом логічних міркувань, що політичною програмою УАПЦ була боротьба з Радвладою як

¹ Так в тексті.

² Так в тексті.

по лінії суто-релігійній так і по лінії національно-клясовій, щоб повалити її чи то еволюційно чи то через інтервенцію. В цьому відношенні таку чи саму політичну програму мають і церкви Російські: оновленська та тихонівська, але що до національної проблеми — ці церкви є пасивні, тоді як УАПЦ в цьому відношенні є активна.

За час мого головування у ВПЦР з 1919 р. по 1924 р., було два виступи УАПЦ, що характеризують її політичну програму: це зустріч в 1920 р., під час захоплення Києва польсько-петлюрівським військом — в Сохвіївському Соборі Симона Петлюри, а також скликання в тому-ж таки році і за тієї польсько-петлюрівської влади — конференції українських парохів м. Києва, що на ній деякими промовцями були сказані промови антикомуністичного та антирадянського змісту: націоналістично-шовіністичні.

Деякі окремі відповідальні працівники УАПЦ за цей час теж робили антирадянські виступи та брали участь в контрреволюційних організаціях. Так на Великих Покровських Зборах 1922 р., як мені передавали, єпископ Степан Орлик, вжив в своїй промові декілька гострих політичних випадків проти Радвлади, щодо її податкової політики на селі. На тих же таки зборах зробив випад проти Радвлади в своїй промові архієпископ Харківський Олександр Ярещенко, але збори його спинили. Потім, здається, в 1923 р., єпископа Орлика було зарештовано на Волині за антирадянські промови на селі. Правда потім його судив Радянський Суд та виправдав. Нарешті Секретаря ради Тарасенка за участь в контрреволюційній організації в 1922 р. було розстріляно. Про антирадянські виступи УАПЦ, що були після 1924 р. я чув, але які саме — не знаю.

5. Характеристика керуючого активу УАПЦ

В. М. Чеховський. З В. М. Чеховським я познайомився в Кам'янці в 1919 р. Там він, щодо своїх політичних переконань, виявляв себе як комуніст. Він там був членом Кирило-Методіївського брацтва і брав в ньому активну участь, а також був радником Міністра Ісповідань Огієнка та, здається, членом синоду УНР. Працювати з ним було дуже тяжко, особливо в останні часи, бо він поводив себе надто брутально та задирливо. Залишив він по собі вражіння, як людина нестримана, самозакохана, властолюбива й честолюбива. Він вміє добре маскуватися: тому у мене увесь час не було певних даних, що він людина цілком антирадянська. З 1922 р. я почав помічати, що В. М. Чеховський провадить у ВПЦР разом з Митрополітом В. Липківським якусь темну й незрозумілу для мене політику. В 1922 р., В. М. Чеховський, висував на голову ВПЦР В. М. Страшкевича, навчителя Київської Духовної Семінарії: освіта академічна. З того приводу, що його в 1920 р., під час захоплення Києва польсько-петлюрівською владою, уряд УНР висував на посаду Релігійного Комісара Київщини можна зробити висновок, що він стояв на плятформі УНР.

Потім В. М. Чеховський на посаду єпископа Липовеччини висовував. Иринарха Черкаського, як людину, що «прищепив йому перші парости української національної самосвідомости». Політично Черкаський людина реакційна. В 1923 р. В. М. Чеховський висунув на посаду єпископа Київщини Григорія Стороженка. Стороженко, як бувший службовець якогось міністерства УНР, стояв на платформі УНР. Потім зрікся сану та перейшов до складу працівників Радянської Влади.

Теж в тому 1923 р. В. М. Чеховський, висунув на посаду секретаря ВПЦР П. Гордовського. Проти цієї кандидатури, як явно антирадянської, я тоді протестував, склавши особливу думку, що є при справах ВПЦР. В 1924 р. В. М. Чеховський висунув на посаду голови ВПЦР кандидатуру В. В. Потієнка. Тоді ж таки і проти цієї кандидатури я протестував, вважаючи цю людину аморальною та негідною на посаду Голови ВПЦР. Про що я і склав особисту листівну думку, що повинна бути при справах ВПЦР. Як потім виявилось, ВПЦР під головуванням Потієнка зробила цілу низку антирадянських виступів.

Нарешті решт, я вважаю спільною кандидатурою В. М. Чеховського та о. В. Липківського кандидатуру архієпископа Федоровича до Американської УАПЦ. Федорович — людина найреакційніша з усіх єпископів УАПЦ та непримиренно-антирадянська.

В. К. Липківський. З В. К. Липківським я познайомився на батьківських зборах 2-ї української Гімназії м. Києва з початку 1919 р. З цього часу і починається моя спільна з ним праця в УАПЦ. Він людина високого ступіню активності та рухливості. Здібний своїми промовама захоплювати маси. Для досягнення поставленої мети — не гребатиме жадними засобами. Що до релігії, так у нього, поруч з революційним анархізмом — уживається і старопоповський консерватизм. Що до політичних його переконань, то вони мені не відомі. Але на тій підставі, що в 1920 р., під час захоплення Києва польсько-петлюрівською владою, о. Липківського було персонально запрошено до керуючого органу цієї влади в Києві т[ак]/з[ваного] «громадського комітету» і він це запрошення прийняв, можна зробити висновок, що він стоїть на платформі УНР. До цього ще можу додати, що, здається, в 1924 р., він розповідав з катедри Сохвіївського Собору, що він поділяє програму II інтернаціоналу¹. За час мого головування у ВПЦР о. Митрополит В. Липківський, оскільки я пам'ятаю, висуває на єпископські посади таких осіб-священників: Погорілко, Ботвиновського, Ромоданова та Борецького. Перші два — Погорілко та Ботвиновський, після «самосвятської» висвяти єпископату УАПЦ зовсім залишили лави УАПЦ, себто виявили себе крайніми церковними реакціонерами. Борецький,

¹ Так в тексті.

Ромаданів та Шарай висвячені на єпископів. В політичному відношенні вони мені не відомі але певно їх ідеалом теж є УНР¹.

Єпископат УАПЦ. Те, що єпископат УАПЦ контрреволюційний та антирадянський — це само собою обумовлюється тим, що церква сама є організація контрреволюційна та антирадянська. Про антирадянські виступи окремих єпископів я уже згадував в п. 4. Що до активності діяння в церкві — єпископат УАПЦ можна поділити на дві групи: 1) активісти: Тодорович, Ярещенко, Малюшкевич, Оксіюк, Кротевич, Жевченко, Орлик, Пироварів, Ромоданів, Борецький та 2) мляві — Тарнавський, Дахівник, Маляревський, Карабінєвич, Грушевський та ще де які, що їх прізвища я забув. *М. Мороз.*

6. Моя боротьба з В. Чеховським та В. Липковським та моє до них ставлення

Моя боротьба з В. Чеховським та В. К. Липківським в підпільний та завуальований з їх боку засіб, почала провадитися з 1922 р., з його початку, переходячи у все більше одвертішу форму та набравши наприкінці надто гострих та непримиренних форм. Для мене було одне ясно: В. М. Чеховський та В. К. Липковський намагаються всілякими, на мій погляд негідними їх, як церковних діячів і взагалі культурних людей — засобами позбавитися мене, як голови ВПЦР. Я собі не міг уявити джерела такої лютої ворожнечі до мене з їх боку. Правда і в мене, коли вже мені стали відомі їх прагнення до самовладства а гегемонії в церкві, складалося до них теж цілком негативне та вороже відношення. Попередня історія церкви знає багато випадків внутріцерковної боротьби во ім'я низменних егоїстичних інтересів окремих осіб. До такого гатунку боротьби відносив я і боротьбу зі мною В. М. Чеховського та В. К. Липковського.

Точилася вона на тлі церковної соборноправности: В. М. Чеховський та В. К. Липковський одверто нехтували канонами церкви, запроваджуючи в церкві клерикальний устрій, клерикальну кермігу, що певно, мала своєю підполекую якусь політичну мету. Я, спираючись виключно на силу свого церковного авторитету, що я його мав, рішуче відстоював соборноправний устрій та мирянську гегемонію. В. М. Чеховський, навпаки, організовував в паравіях, як в Києві, так і на периферії гуртки своїх прихильників, що підривали мій авторитет та підносили авторитет В. М. Чеховського та сприяли обранню до керівних органів церкви бажаних йому осіб. В решті решт, на травневих зборах 1924 р. я рішуче зрікся від головування у ВПЦР. На голову ВПЦР було обрано В. В. Потієнка, що його рекомендував, як я уже і зазначав, В. М. Чеховський. Я тоді почував, що В. М. Чеховський волочить церкву на шлях якоїсь політичної авантюри, але якої саме я не міг зрозуміти, не маючи

¹ Далі дописано: «Див. вставку», яка у справі написана на арк. 69 зв.

відповідних фактів. Я лише був певен, що в їх акції «нема Христа», що в 1926 р. підтвердив і архієпископ Харківщини Ярещенко, сказавши, що вони тій боротьбі, що зі мною провадять, «Христа нема».

7. Останній етап моєї активної праці в церкві,
останній етап боротьби з Липківщиною та Чехівщиною

Останній етап моєї боротьби з Чеховщиною та Липковщиною відбувся навесні 1925 р. в Одесі. Цькування та тиснення на мене з боку Чеховського та Липковського не припинялися. Ясно було, що я в УАПЦ чужий, лишній та що в ній діється щось таємне й незрозуміле для мене. Окремі факти в житті церкви, що я їх спостерігав, впевняли мене, що керівники УАПЦ в особі В. М. Чеховського та В. К. Липківського з активною групою єпископату нехтують євангельською мораллю та волею сумління членів церкви і тягнуть церкву на шлях якоїсь політичної авантюри, тоді як я вважав, що УАПЦ повинна бути зразком євангельської моралі та аполітичності. А тому я і вирішив залишити назавсім активну працю в УАПЦ.

М. Мороз

14/II–1930 р.

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 64–69 зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 163

Постанова про зміну запобіжної міри стосовно Михайла Мороза від 9 лютого 1930 р.

К делу № ____

Форма № 23/орг.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ (об изменении меры пресечения)

Гор. Харьков 1930 г. февраля 9 дня.
Уполномоченный III Отделения *Секретного*
Отдела ГПУ УССР *Бордон* рассмотрев
дело по обвинению гр. *Мороза М.Н.* в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 54–10 УК и приняв во внимание, что *находясь* на свободе гр. *Мороз М.Н.* на ход следствия повлиять не сможет.

ПОСТАНОВИЛ:

Избранную в отношении *Мороза Михаила Наумовича* меру пресечения *содержание под стражей в Допре № 2* отменить, заменив ее *подпиской о невыезде из г. Харкова*, о чем объявить ему на сем же.

Копию настоящего постановления сообщить *Н.К.Ю.* Прокурору.
Уполномоченный [Бордон]
Согласен: Нач. 3 Отделения [Карин]
Утверждаю: Зам. Нач. Секретного Отдела ГПУ [Козельский]

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 79.
Оригінал. Рукопис на бланку.*

№ 164

Постанова про припинення слідчої справи стосовно Михайла Мороза від 20 червня 1931 р.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ (О прекращении следствен[ного] дела)

Гор. Харьков, 1931 года, июня «20» дня, Я, Уполномоченный 4 Отделения СПО ГПУ УССР — ИВАНОВ М., рассмотрев сего числа след-дело № 9337 по обвинению гр. МОРОЗА Михаила Наумовича, 1876 г[ода] рождения, уроженца с. Быстрик, б[ывшего] Конотопского округа, украинца, с средним образованием, служащего, проживающего в г. Харькове — Барачный пер. № 3, кв. 25 в совершении деяний предусмотренных ст. 54 п. 11 УК УССР

Н А Ш Е Л:

что в деле нет достаточных доказательств для предания его Суду, а посему руководствуясь 197 ст. УПК УССР

П О С Т А Н О В И Л:

след-дело № 9337 по обвинению гр. МОРОЗА Михаила Наумовича в совершении деяний, предусмотренных ст. 54 п. 11 УК УССР прекратить и сдать в архив.

СПРАВКА: 1. Вещ-доков по делу не имеется.
2. Обвиняемый находится на свободе.

УПОЛНОМОЧЕННИЙ СПО	(підпис)	ИВАНОВ
СОГЛАСЕН: НАЧ. 4 ОТДЕЛЕНИЯ СПО	(підпис)	МИРОШНИЧЕНКО
УТВЕРЖДАЮ: НАЧ. СПО ГПУ УССР	(підпис)	ЛЮШКОВ

*ДАХО, ф. Р-6452, оп. 4, спр. 1384, арк. 80.
Оригінал. Машинопис.*

№ 165

**Лист заступника прокурора Чернігівської області
Дятлова начальнику УКДБ при РМ УРСР
по Чернігівській області І. Я. Козачеку
з проханням надіслати оглядову довідку
за справою на Михайла Мороза
від 17 червня 1957 р.**

Секретно
Экз. № 2

Начальнику УКГБ при СМ УССР
по Черниговской области
полковнику тов. КОЗАЧЕК И.Я.

Копия: Зам[естителю] нач[альника] КГБ при
СМ УССР по Киевской области
полковнику тов. КЛИМЕНКО

Направляю запрос УКГБ при СМ УССР по Киевской области от 27-28/V-1957 г. за № 3/3380 по делу Мороз М.Н. в дополнение к делу, направленному Вам 14/VI-1957 г. при № 1-999/10.

Обзорную справку прошу выслать в УКГБ при СМ УССР по Киевской области.

Приложение: по тексту на 1 листе, только первому адресату.

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] ПРОКУРОРА
ЧЕРНИГОВСКОЙ ОБЛАСТИ
СОВЕТНИК ЮСТИЦИИ

ДЯТЛОВ

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 147.
Підписана копія.
Машинопис на бланку Прокуратури Чернігівської області.*

№ 166

**Лист заступника начальника
Управління КДБ при РМ УРСР
по Київській області Клименка
прокурору Харківської області
з проханням надіслати оглядову довідку
за справою на Михайла Мороза
від 28 травня 1957 р.**

Секретно

Екз. № 2

Прокурору Харьковской области
гор. Харьков

Нами пересматривается архивно-следственное дело на БУТВИНЕНКО Константина Кондратьевича, осужденного в 1937 г. Тройкой УНКВД Киевской области по обвинению в принадлежности к украинской контрреволюционной организации церковников и проведении антисоветской агитации.

В числе участников этой организации БУТВИНЕНКО К.К. назвал МОРОЗА Михаила Наумовича, 1876 года рождения, уроженца Конотопского района Сумской области, архивно-следственное дело № 48812 на которого 12 декабря 1956 г. при № 3/5-23083 направлено Вам УАО КГБ при СМ УССР.

Просим дать указание составить обзорную справку по этому делу, отразив в ней возможно имеющиеся в деле данные о преступной деятельности БУТВИНЕНКО К.К.

Зам[еститель] начальника Управления
КГБ при СМ УССР по Киевской обл[асти]
полковник

КЛИМЕНКО

28 мая 1957 г.

Верно:

Бровкин

№ 167

Супровідний лист начальника слідчого відділу УКДБ при РМ УРСР по Чернігівській області Полікарпова заступнику начальника Управління КДБ при РМ УРСР по Київській області Клименку до оглядової довідки за справою на Михайла Мороза від 2 липня 1957 р.

Секретно
Экз. № 1

Зам[естителю] начальника Управления КГБ при СМ УССР по Киевской области
подполковнику товарищу КЛИМЕНКО
гор. Киев

На № 3/3380 от 27/V-[19]57 г.

При этом высылаем обзорную справку по делу осужденного МОРОЗ Михаила Наумовича.

Одновременно сообщаем, что БУТВИНЕНКО К.К. по показаниям МОРОЗ не проходит.

Начальник Следотдела УКГБ при СМ УССР
по Черниговской области
подполковник

(підпис)

ПОЛИКАРПОВ

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 65743-ФП, арк. 149.
Оригінал. Машинопис.*

№ 168

Оглядова довідка за архівною слідчою справою на Михайла Мороза від 2 липня 1957 р.

Обзорная справка
(по архивно-следственному делу № 48812)

Мороз Михаил Наумович, 1876 года рождения, уроженец села Быстрик Черниговской области, украинец, гр[аждани]н СССР, со средним образованием, бывший член РУП и председатель главной избирательной комиссии по выборам в учредительное собрание при правительстве гетмана Скоропадского¹, бывший член совета министерства

---

¹ Так у тексті.

исповеданий при правительстве Петлюры, проживающий в гор. Харькове и работавший в ОблЗУ.

Арестован 4 отделом УНКВД Черниговской области 15-го апреля 1938 г., а 29-го августа 1938 г. решением Тройки при Киевском Облуправлении НКВД УССР осужден к высшей мере наказания — расстрелу с конфискацией ему принадлежащего имущества. Приговор приведен в исполнение 2-го сентября 1938 г.

Как видно из материалов дела, основанием к аресту послужила справка, составленная оперуполномоченным 4-го отдела УГБ УНКВД — ПРОХОРОЕНКО, в которой указано, что Мороз М.Н. является одним из руководителей антисоветской националистической организации на Украине (л.д. 1).

В деле имеется всего лишь один отпечатанный на пишущей машинке и подписанный Мороз М.Н. протокол допроса от 2-го июня 1938 г. на 45 страницах.

Из показаний Мороз М.Н. на этом допросе видно, что он при правительстве гетмана Скоропадского выполнял обязанности председателя главной избирательной комиссии по выборам в учредительное собрание и в правительстве Петлюры являлся министром вероисповеданий.

В 1919 г. принимал участие в совещании бывших членов правительств директории и УНР, на котором лично Петлюрой были даны указания об активизации контрреволюционной повстанческой деятельности. На этом совещании Мороз принял на себя задание создать на территории Украины антисоветскую националистическую организацию.

Выполняя задание Петлюры, Мороз привлек к организованной антисоветской деятельности активных националистов Примак-Примачевского Ивана Сергеевича (Харьков), Шараевского Нестера Андреевича (умер), Тарновского Петра Ивановича (Киев), Дурдуковского Александра Федотовича (умер), Орловского Флора (Киев), Тарасенко Ивана Васильевича (расстрелян) и других из числа бывших белогвардейцев-петлюровцев и кулацких элементов.

В 1922–1923 гг. Мороз установил связь¹ по антисоветской работе с руководителями контрреволюционного националистического подполья боротьбистов на Украине — Любченко Панасом и Затонским Владимиром, с которыми контактировал² работу организации. Через Любченко Панаса Мороз в 1923–1924 г. связывался по антисоветской работе с троцкистом Раковским, которого информировал о работе националистической организации.

¹ Тут і далі в тексті довідки підкреслення червоною кульковою ручкою.

² Так у тексті.

Мороз входил в состав Всеукраинского повстанкома и, будучи организационно связан с руководящими участниками организации Примаковским, Липковским, Тарасенко, Филипенко, Терещенко и другими, руководил практической подрывной и повстанческой деятельностью организации в центре и на периферии.

В 1936 г. Мороз установил организационную связь с руководящими участниками организации: Кротевичем, Оксуюком, Примаком, Васьковским и Драшевским, которых проинформировал о новых установках украинского повстанческого центра и дал им задание активизировать работу по вербовке новых участников организации.

Мороз также был связан с закордонным эмиссаром украинской эмиграции Гордовским, от которого принял задание по проведению подрывной и диверсионной деятельности в момент войны агрессивных государств с Советским Союзом. Это задание он передал руководителям областных повстанкомов: Карпенко (Чернигов), Козловскому (Киев), Товкачу (Полтава), с которыми он был организационно связан (л.д. 14–56).

В деле имеются протокол допроса обвиняемого Потиенко Василия Васильевича от 4-го мая 1938 г. и копия протокола допроса обвиняемого Чулаевского Якова Карповича от 27-го августа 1938 г., показаниями которых подтверждается руководящая роль Мороза в антисоветской украинско-националистической организации.

По показаниям обв. Мороза М.Н. Бутвиненко Константин Кондратьевич не проходит.

Обзорную справку составил:

Ст[арший] следователь Следотдела УКГБ
при СМ УССР по Черниговской области
капитан

(підпис)

Юренко

Справка: Архивно-следственное дело № 48812 находится на хранении в Учетно-Архивном отделении УКГБ при СМ УССР по Черниговской области.

Юренко

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 150–153.
Оригінал. Рукопис.*

РОЗДІЛ VIII

ДОКУМЕНТИ
З АРХІВНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ НА
МИТРОПОЛИТА УАПЦ ВАСИЛЯ ЛИПКІВСЬКОГО.
1937–1989 рр.

№ 169

Постанова про затримання митрополита УАПЦ
Василя Липківського від 27 жовтня 1937 р.

По делу № 49329¹

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Гор[од] Киев, 27.X.1937 г. я Опер[ативный] уполном[оченный] IV Отдела УГБ НКВД УССР ГОЛЬДФАРБ, рассмотрев материалы по обвинению гр[ажданина] Липковского Василия Константиновича — митрополита украинской церкви.

В преступлениях, предусмотренных ст.ст. 54-11 УК УССР, выразившихся в том, что он являлся активным участником антисоветской фашистской организации украинских церковников.

Нашел, что (привести мотивы избрания меры пресечения) нахождение его на свободе может повлиять на ход следствия.

На основании изложенного и руководствуясь ст. ст. 143, 145 и 156 УКП УССР.

ПОСТАНОВИЛ:

Избрать мерой пресечения способов уклонения от суда следствия по отношению к обвиняемому Липковскому Василию Константиновичу содержание под стражей в Киевской тюрьме.

¹ Текст Постанови надруковано на машинці на спеціальному бланку, віддрукованому в типографський спосіб. Тут і далі текст надрукований курсивом — це текст бланку.

Настоящее постановление представит Прокурору по спецделам УССР.

Опер[ативный] Уполномоченный /підпис/ ГОЛЬДФАРБ

«Согласен»: *Начальник* /без підпису/

«Утверждаю»:

П[омощник] /начальник[а] IV отдела
УГБ НКВД УССР /підпис/ /ПЕРЦОВ/

*ЦДАГО України, спр. № 65685-ФП, арк. 2.
Оригінал. Машинопис на бланку.*

№ 170

Постанова про арешт митрополита УАПЦ Василя Липківського від 27 жовтня 1937 р.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

г. Киев, 1937 года, октября 27 дня, Врид. Нач[альника] Отдела по спецделам Прокуратуры УССР АУДРИНГ, рассмотрев материалы IV отдела УГБ НКВД УССР о ЛИПКОВСКОМ Василие Константиновиче, 1864 года рожд[ения], митрополите и идеологе украинской автокефальной церкви.

НАШЕЛ:

Из представленных материалов видно, что ЛИПКОВСКИЙ В.К. является руководителем украинской фашистской организации церковников.

Изобличается показаниями арестованных САМБОРСКОГО, МИХНОВСКОГО, КАРАБИНЕВИЧА и других.

На основании вышеизложенного,

ПОСТАНОВИЛ:

Дать санкцию на арест ЛИПКОВСКОГО Василия Константиновича, проживающего в г. Киеве, Александровская Слобода, Дачная ул. [дом] № 8.

ВРИД НАЧ[АЛЬНИКА]
ОТДЕЛА ПО СПЕЦДЕЛАМ
ПРОКУРАТУРЫ УССР

/підпис/ АУДРИНГ

*ЦДАГО України, спр. № 65685-ФП, арк. 3.
Оригінал. Машинопис.*

№ 171

**Протокол допиту Василя Липківського
від 22 жовтня 1937 р.**ПРОТОКОЛ ДОПРОСА
обвиняемого Липковского Василия Константиновичаот 22 октября 1937 г.¹

ЛИПКОВСКИЙ В.К., 1864 г. рождения, уроженец с. Попудни Монастырищенского района Киевской области, житель г. Киева, украинец, образование — высшее духовное, бывш[ий] митрополит украинской автокефальной церкви.

ВОПРОС: Следствием установлено, что Вы являлись руководителем анти-советской фашистской организации украинских церковников. Расскажите следствию, когда и при каких обстоятельствах Вами была создана организация?

ОТВЕТ: Никакой антисоветской организации я не создавал и, если такая организация была, то я в ней участия не принимал.

ВОПРОС: Наличие антисоветской организации церковников и Ваша руководящая роль в ней следствием с полной очевидностью установлена; арестованные НКВД наши соучастники полностью рассказали об этом следствию, дальнейшее Ваше заpiresательство бессмысленно. Предлагаю Вам дать откровенные показания по этому вопросу.

ОТВЕТ: Все=таки я всякое свое участие в антисоветской организации отрицаю.

ВОПРОС: Я Вам оглашаю показания Ваших соучастников по этому вопросу:

Обвиняемый САМБОРСКИЙ Владимир Ильич на допросе 20-го июня 1937 г. показал: «Архиепископ МИХНОВСКИЙ сообщил, что он связался с митрополитом ЛИПКОВСКИМ Василием Константиновичем и получил от него прямые указания о создании на Украине фашистской организации из церковников, которая бы, ориентируясь на фашистскую Германию и Польшу, приступила к активной антисоветской деятельности, подготовке повстанческих и других кадров, могущих быть использованными для подрывной работы и вооруженного выступления в момент возникновения войны между Гер-

¹ Тут і далі підкреслення в тексті протоколу відрізняються: в заголовку і під словами «Вопрос» «Ответ» підкреслення зроблено на машинці, а в тексті протоколу — від руки олівцем.

манией и Польшей с одной стороны и СССР — с другой. По мнению ЛИПКОВСКОГО, основной деятельной базой фашистской деятельности по-прежнему должна быть украинская церковь...»¹.

Обвиняемый МИХНОВСКИЙ Юрий Михайлович на допросе 20 июля показал:

«ЛИПКОВСКИЙ указал нам на необходимость создания националистической фашистской организации, которая поставила бы своей целью свержение Советской власти и установление самостоятельного украинского государства фашистского типа. Кадры для организации должны быть взяты из числа националистического актива, который нужно подбирать и группировать вокруг церкви. По мнению ЛИПКОВСКОГО, церковь остается единственно удобной легальной базой для антисоветской работы. Поэтому, для начала, он рекомендовал развернуть работу по организации движения за возрождением украинской церкви, для чего начать собирать подписи среди верующих и хлопоты в советских инстанциях...

ЛИПКОВСКИЙ предложил нам организовать руководящий центр и тут же наметил его состав... Идейным руководителем организации и ее вдохновителем оставался ЛИПКОВСКИЙ, который направлял нашу работу...».

Вы подтверждаете эти показания?

ОТВЕТ: Зачитанные мне показания САМБОРСКОГО и МИХНОВСКОГО я не подтверждаю и повторяю, что ни в какой антисоветской организации церковников я участия не принимал.

Что касается кампании за восстановление украинской церкви, то по этому вопросу могу показать следующее: В январе 1937 г. ко мне пришли МИХНОВСКИЙ Юрий и ЖУК Даниил и рассказали, что они подали прошение об открытии украинской церкви и собрали до 160 подписей верующих, желающих открыть церковь. При этом ЖУК советовался со мной, как поступить в связи с тем, что он не имеет ни от кого полномочий на хлопоты и поэтому с ним в государственных организациях не хотят разговаривать. Я им посоветовал² продолжить собирать подписи верующих и от лиц, давших свои подписи, получить официальные полномочия, заверенные у Нотариуса.

20 марта 1937 г. меня посетил МИХНОВСКИЙ. Разговор у нас был на тему о том, что в связи с принятой новой конституцией у нас уже будет основание и возможность требовать открытия украинской церкви.

В начале апреля 1937 года ко мне снова явился ЖУК и сказал мне, что он обращается ко мне, как организатору украинской церкви, за указаниями, как

¹ Тут і далі витяги з протоколів допитів інших заарештованих надруковано через 1 інтервал щільними блоками тексту. Текст протоколу допиту самого Липківського надруковано звичайним способом.

² В тексті протоколу «посоветывал».

отвечать на многочисленные вопросы организационного и принципиально-го порядка, которые ему ставят в советских органах, а именно: каковы принципы церкви, которую мы хотим открыть, почему мы не можем молиться в славянской церкви, как мы намерены назвать нашу церковь, кто будет митрополитом т.п.? Я на бумажке написал ему ответы на все эти вопросы¹. Никаких других разговоров при этих посещениях у меня с ним не было.

Ничего антигосударственного я в своих советах, изложенных выше, не нахожу.

ВОПРОС: Мы стоим на иной точке зрения: советская конституция разрешает свободное отправление религиозных обрядов, но не допускает религиозной или тем более антисоветской агитации. Сбор подписей за открытие украинской церкви, несомненно, сопровождался религиозной и националистической агитацией. В результате Ваших указаний было собрано до 1500 подписей. Следовательно, религиозная и националистическая агитация проводилась в широких масштабах по прямым Вашим указаниям. Вы должны признать, что эта Ваша деятельность носила антигосударственный характер.

ОТВЕТ: Когда я советовал представить прошение с подписями верующих, я не сознавал, что это незаконно.

ВОПРОС: По данным следствия, Вы принимали активное участие в ликвидированной органами власти в 1929–[19]30 г. контрреволюционной националистической организации «СВУ» [1]. Вы это признаете?

ОТВЕТ: Не признаю и о самой этой организации узнал только из газет.

ВОПРОС: Вам оглашаются показания арестованного МАЛЮШКЕВИЧА по этому вопросу: «Возглавлявшие «УАПЦ» и «УПЦ» ярые националисты митрополиты ЛИПКОВСКИЙ Василий...² БЕРЕЦКИЙ Николай... и ПАВЛОВСКИЙ Иван... являлись непосредственными участниками вскрытой и ликвидированной контрреволюционной организации «СВУ». Особенно активной деятельностью отличается митрополит ЛИПКОВСКИЙ, перетворивший³ «УАПЦ» в филиал «СВУ».

ЛИПКОВСКИЙ был связан с ЧЕХОВСКИМ, одним из непосредственных руководителей «СВУ»...»

Вы подтверждаете эти показания?

ОТВЕТ: Не подтверждаю. Я с «СВУ» никакой связи не имел. С ЧЕХОВСКИМ я был связан, как с церковным деятелем и совершенно не знал о его политической деятельности. Украинская автокефальная церковь не была филиалом «СВУ», в политические дела не вмешивалась, я персонально тоже политическими делами не занимался, а исключительно церковными.

¹ Цей абзац обведено від руки олівцем.

² Тут і далі крапки надруковані в тексті уривку з протоколу допиту.

³ Так в тексті.

ВОПРОС: Вы напрасно пытаетесь отделять церковную деятельность украинской автокефальной церкви и вашу личную от политики. Исторически доказано, что украинская автокефальная церковь была организована исключительно с целью создания легальной базы для антисоветской деятельности националистических элементов, группировавшихся вокруг церкви. Вы, как руководитель церкви и националист, принимали активное участие в антисоветской работе. Я вам читал подробные показания Ваших соучастников САМБОРСКОГО, МИХНОВСКОГО и МАЛЮШЕВИЧА по этому поводу.

Оглашаю Вам еще показания обвиняемого КАРАБИНЕВИЧА Николая Сильвестровича от 15 сентября 1937 г.: «ЛИПКОВСКИЙ Василий — быв[ший] митрополит УАПЦ вместе с профессором ЧЕХОВСКИМ Владимиром возглавляли контрреволюционную националистическую организацию со времени возникновения «УАПЦ» до 1927 г. ... ЛИПКОВСКИЙ был резко антисоветски настроен... В 1927 г., по тактическим соображениям было решено... сменить ярко враждебную соввласти фигуру ЛИПКОВСКОГО на видного, но скрытого националиста БОРЕЦКОГО. Отойдя в тень, ЛИПКОВСКИЙ не порывал связи с контрреволюционной организацией...»¹ [2].

Вы это признаете?

ОТВЕТ: Свое участие в активной антисоветской деятельности я отрицаю. Однако, признаю, что, как человек старого воспитания, я не стою на советской платформе.

ВОПРОС: Следствием установлено, что Вы, как руководитель украинской фашистской организации церковников, поддерживали связь с иностранными антисоветскими организациями, а также германским консульством в Киеве, от которых получали указания по антисоветской работе.

Вы это подтверждаете?

ОТВЕТ: Совершенно отрицаю.

ВОПРОС: Я Вам оглашаю показания Самборского по этому вопросу: «МИХНОВСКИЙ сообщил нам, что директивы о создании фашистской организации церковников исходят не только от ЛИПКОВСКОГО, но и от иностранных антисоветских центров, с которыми связан ЛИПКОВСКИЙ. В частности, такие директивы получены ЛИПКОВСКИМ из Польши от епископа Поликарпа, проживающего в Луцке и связанного с польскими властями [3], а также от немецкого консульства в Киеве...».

Вы эти показания подтверждаете?

ОТВЕТ: Совершенно отрицаю. С консульством никаких связей не имею. С епископом луцким Поликарпом я действительно имел переписку. Раза три-четыре я от него получал письма, столько же писал ему. Однажды я получил

¹ Цей абзац обведено від руки олівцем. Тут і далі крапки надруковані в тексті уривку з протоколу допиту.

от него перевод на 100 злотых, а в прошлом году — посылку. Письма наши носили частный характер.

ВОПРОС: Следствием установлено, что Вы командировали за границу архиепископа ТЕОДОРОВИЧА для связи с украинскими церковниками, находящимися в эмиграции [4].

Расскажите, в чем заключалась Ваша последующая связь с ТЕОДОРОВИЧЕМ?

ОТВЕТ: В 1922 г. мною был послан за границу архиепископ ТЕОДОРОВИЧ для управления украинскими церковниками Америки и Канады, которые подчинялись мне. Покуда я был митрополитом, я поддерживал связь с ТЕОДОРОВИЧЕМ исключительно по церковным вопросам. Кроме того, я до последнего времени, уже не будучи митрополитом, поддерживал связь с украинским священником МАЕВСКИМ, выехавшим в 1928 г. в Канаду [5]. Я ему посылал церковные книги, ноты, проповеди, специально для этого составленные мною, а также указания организационного порядка по руководству церковью [6]. От него я раза три–четыре в год получал по 10 долларов. В сентябре 1937 г. я получил от МАЕВСКОГО приглашение приехать в Канаду для руководства украинскими церквами в качестве митрополита. Одновременно он мне выслал 49 долларов через банк на заграничный паспорт. Я, вследствие преклонного возраста, отказался поехать, ответив, что не могу предпринять такое дальнее путешествие и деньги отослал обратно.

ВОПРОС: Следствию известно, что Вы, как руководитель украинской фашистской организации через МИХНОВСКОГО¹ о проведении антисоветской работы в связи с принятием новой конституции и подготовкой к выборам в Советы [7].

Расскажите об этом следствию:

ОТВЕТ: Такого разговора с МИХНОВСКИМ не помню, но допускаю, что разговоры у нас могли быть вообще о правах духовенства в связи с Конституцией. Никаких указаний о проведении антисоветской работы я МИХНОВСКОМУ не давал.

ВОПРОС: Я Вам напомним Ваш разговор с МИХНОВСКИМ. Зачитываю Вам его показания по этому поводу: «Когда я 7-го марта 1937 г. был вместе с ЦИНКАЛОВСКИМ у ЛИПКОВСКОГО, последний завел со мной разговор о новой конституции и указал, что мы должны добиваться проведения в Советы трудящихся и даже в Верховный совет депутатов из верующих и духовенства. С этой целью он мне предложил развернуть агитационную работу среди верующих...».

Вы это подтверждаете?

ОТВЕТ: Отрицаю.

---

¹ Так в тесті.

Показания записаны с моих слов верно и мною прочитаны. — *ЛИПКОВСКИЙ*.

ДОПРОСИЛ:

ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННЫЙ
4 ОТДЕЛА УГБ НКВД УССР
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ГОЛЬДФАРБ

*ЦДАГО України, спр. № 65685-ФП, арк. 12–20.
Оригінал. Машинопис.*

Примітки:

[1] Митрополит Василь Липківський не був притягнутий ні як обвинувачений, ні як свідок на процесі «Спілки визволення України» в 1930 р. З його спогадів відомо, що про цей процес він читав тільки в матеріалах радянської преси.

[2] Мова йде про організований органами ДПУ процес усунення митрополита Василя Липківського від керування УАПЦ під час II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р.

[3] Полікарп (Петро Дмитрович Сікорський; 1875–1953) — митрополит УАПЦ на чужині. Закінчив Київську духовну семінарію (1898). До 1917 працював столоначальником Київської духовної консисторії. З 1917 — начальник господарського відділу в Міністерстві ісповідань, віце-директор Департаменту загальних справ на еміграції УНР (м. Тарнів, Польща). З 1922 — ієромонах, ігумен-намісник Дерманського монастиря, потім намісник Віленського Свято-Духівського монастиря. З 25 лютого 1927 — настоятель Жировицького монастиря. 10 квітня 1932 відбулася його хіротонія во єпископа Луцького. Був організатором двох підкомісій (1 — Луцька; 2 — Крем'янецька) по перекладу Св. Письма при «Комісії Перекладу Св. Письма та книг Богослужбових при Українському Науковому Інституті у Варшаві». 24 грудня 1941 Митрополитом Варшавським і всієї Польщі Дионісієм (Валединським) був призначений Адміністратором на тимчасово окупованих землях України, очолив УАПЦ. З 1944 — на еміграції, спочатку в Польщі, потім в Німеччині. З 1950 р. у Франції. Упокоївся в м. Ольней-су-Буа поблизу Парижу 22 жовтня 1953. Про своє знайомство з Полікарпом (Сікорським) Василь Липківський писав до о. Петра Маєвського до Канади. Див. лист від 3 квітня 1934 р. // *Митрополит Василь Липківський. Листи (1933–1937)*. — Торонто: Вид-во Укр. Православного Братства ім. Митрополита Василя Липківського, З.Д.А., 1980. — С. 36.

[4] Архієпископ Подільський і Вінницький Іван Теодорович виїхав з України з двох причин. По-перше, виник конфлікт між ним і головою ВПЦР М. Морозом у справах організації церковного управління УАПЦ. По-друге,

Українська Греко-Православна Церква в Канаді декларувала своє приєднання до тієї православної церкви в Україні, яка проголосить автокефалію. Тому після листування між проводом УГПЦ в Канаді та ВПЦР було вирішено надіслати з України одного чи кількох єпископів. Така нагода і була використана — Теодорович залишив керівництво Подільською округою УАПЦ і виїхав у 1923 р. до Америки, згодом до Канади.

[5] Петро Михайлович Маєвський — священник УАПЦ, що виїхав у 1928 р. до Канади. Він був учасником I і II Всеукраїнських Православних Церковних Соборів УАПЦ 1921 і 1927 рр. Працював в канцелярії ВПЦР у книжковому і нотному відділі. Був висвячений на священника в Софійському соборі митрополитом Василем Липківським 11 грудня 1921 р. на українську парафію при храмі св. Єлізавети на Турухановому острові в м. Києві. Копію грамоти надруковано: *Митрополит Василь Липківський. Листи (1933–1937)*. – Торонто: Вид-во Укр. Православного Братства ім. Митрополита Василя Липківського, З.Д.А., 1980. – С. XI.

[6] Повідомлення про пересилку митрополитом Василем Липківським нотних та книжкових видань, текстів проповідей та спогадів містяться в опублікованих листах: *Митрополит Василь Липківський. Листи (1933–1937)*. – Торонто: Вид-во Укр. Православного Братства ім. Митрополита Василя Липківського, З.Д.А., 1980. – 181 с.

[7] Йдеться про Конституцію СРСР 1936 р.

№ 172

Протокол допиту Юрія Михновського від 20 липня 1937 р.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого Михновского Юрия Михайловича, 1866 г[ода] рождения, бывшего архиепископа украинской церкви

от 20-го июля 1937 г.¹

ВОПРОС: Следствию известно, что Вы являлись участником руководящего центра украинской контрреволюционной фашистской организации церковников. Расскажите, когда и при каких обстоятельствах была создана организация и какое участие Вы лично в ней принимали?

¹ Підкреслення на машинці зроблено тільки під датою допиту і під словами «ВОПРОС» і «ОТВЕТ». Всі інші підкреслення в тексті зроблено від руки олівцем.

ОТВЕТ: Признаю, что я действительно являлся участником контрреволюционной фашистской организации украинских церковников и ее руководящего центра. Организация была создана мною во второй половине 1936 г. по указаниям и под руководством бывшего митрополита украинской автокефальной церкви Василия Липковского. Последнего я знаю с 1921 г. по совместной деятельности в украинской автокефальной церкви. Примкнув к украинской церкви в 1921 г., я вскоре убедился, что это широкая контрреволюционная националистическая организация, использующая церковь только в качестве ширмы для прикрытия своей антисоветской деятельности.

После ликвидации автокефальной церкви и переименования ее в украинскую православную церковь [1], в связи с чем Липковский был отстранен от церковных дел, я с ним связи не поддерживал до 1936 г. Фактически я, как и Липковский, оставался на контрреволюционных националистических позициях.

В конце 1935 г. в Киеве была закрыта последняя украинская церковь и, таким образом, мы лишились той легальной базы, вокруг которой концентрировались контрреволюционные националистические силы [2]. Церковный актив сразу же начал хлопоты о восстановлении украинской церкви. Вскоре и я включился в активную деятельность в этом направлении. В этот период в Киев часто приезжал бывший архиепископ украинской церкви Владимир Ильич САМБОРСКИЙ, проживавший в последнее время в Белой Церкви. В один из своих приездов в 1936 г. САМБОРСКИЙ мне рассказал, что он в Белой Церкви организовал группу верующих, которые хлопочут об открытии украинской церкви и рекомендовал и в Киеве усилить деятельность в этом направлении, указав, что нужно воспользоваться новой Конституцией в наших целях.

Весной 1936 года я посетил бывшего митрополита Василия Липковского с целью посоветоваться с ним и получить указания о дальнейшей работе. В беседе со мной ЛИПКОВСКИЙ просил информировать его, какую деятельность проводят теперь украинские церковники. Я ему сообщил о том, что после закрытия последней украинской церкви в Киеве, митрополит Иван Павловский выехал из Киева, что церковный актив не оставляет мысли о восстановлении украинской [церкви] и хлопочет в этом направлении перед органами власти, ЛИПКОВСКИЙ настаивал, чтобы мы действовали энергичнее и добивались во что бы то ни стало открытия украинской церкви, указав, то нельзя допускать, чтобы она погибла, так как церковь является оплотом украинской нации.

Далее Липковский рассказал мне, что он поддерживает связь с зарубежными украинскими церковными кругами и в курсе их деятельности. В качестве последней новости он сообщил, что в Америке произошел раскол укра-

инской церкви, и Канадская церковь во главе и митрополитом Иваном ТЕОДОРОВИЧЕМ откололась от американской. Осенью 1936 г. я вторично посетил Липковского вместе с бывшим членом церковного совета активным автокефалистом Даниилом Захаровичем ЖУКОМ. ЛИПКОВСКИЙ поинтересовался, как подвигаются нами хлопоты об открытии церкви, о чем Жук подробно информировал его. В дальнейшей беседе ЛИПКОВСКИЙ указал нам на необходимость создания националистической фашистской организации, которая поставила бы своей целью свержение советской власти и установление самостоятельного украинского государства фашистского типа. Кадров для организации должны быть взяты из числа националистического актива, который нужно подбирать и группировать вокруг церкви. По мнению Липковского, церковь остается единственно удобной легальной базой для антисоветской работы. Поэтому, для начала, он рекомендовал развернуть работу по организации движения за возрождение церкви, для чего начать собирать подписи верующих и хлопоты в советских инстанциях.

Из лиц, которые примкнули к этому движению, можно будет, по его мнению, сколотить крепкий националистический актив, который и составил бы основной костяк организации. В этом он видит первый путь к конечной цели — самостоятельности Украины...¹ ЛИПКОВСКИЙ заметил, что люди для осуществления поставленных перед нами задач найдутся, и тут же порекомендовал нам привлечь одного украинца, преданного человека, как он выразился (фамилию его я забыл).

В конце 1936 г. у меня было несколько встреч с Самборским на квартире у ЖУКА в присутствии последнего. Иногда присутствовал также бывший украинский священник Павел Николаевич ЦИНКАЛОВСКИЙ. Во время одной из таких встреч, не помню точно когда именно, присутствовали я — МИХНОВСКИЙ, САМБОРСКИЙ и ЖУК. Я проинформировал их о том, что я установил связь с Липковским и изложил полученные от него установки о создании контрреволюционной организации. САМБОРСКИЙ и ЖУК со мной согласились.

Я рассказал, что ЛИПКОВСКИЙ предложил нам организовать руководящий центр и тут же наметил его состав, в который вошли: Я — МИХНОВСКИЙ, САМБОРСКИЙ, ЖУК и ЦИНКАЛОВСКИЙ. Идейным руководителем организации и ее вдохновителем оставлен ЛИПКОВСКИЙ, который направлял нашу работу, но непосредственно в нашей практической работе не участвовал. На этом же совещании у ЖУКА, мы распределили между собой обязанности, а именно: САМБОРСКОМУ поручена была работа по созданию фашистских кадров на периферии, а я занялся организацией фашистских националистических групп по гор[оду] Киеву. ЦИНКАЛОВСКИЙ мне по-

¹ Крпки в тексті.

могал, а ЖУК взялся за организацию движения за восстановление украинской церкви, для чего приступил к установлению связей со старым националистическим церковным активом и собиранию подписей за открытие церкви. Он же взял на себя все официальные хлопоты в государственных инстанциях.

ВОПРОС: Изложите следствию политическую платформу Вашей контрреволюционной организации.

ОТВЕТ: Мы специально программы не выработывали, но она вытекала из тех задач, какие мы себе ставили, а именно: подготовка контрреволюционных националистических кадров для борьбы против советской власти за ее свержение и создание самостоятельного украинского государства с фашистским государственным строем.

Кроме того, на первых наших совещаниях не было еще необходимости обсуждать программные вопросы, так как мы друг друга знали продолжительное время по совместной контрреволюционной националистической деятельности и четко представляли себе, чего мы добиваемся.

ВОПРОС: Расскажите, какую практическую работу проводил Ваш центр?

ОТВЕТ: Лично я привлек в организацию следующих лиц, которым поручил создать контрреволюционные фашистские группы в г. Киеве.

1. ДЗЮБЕНКО Иван Иванович, — с ним меня связал ЦИНКАЛОВСКИЙ, который отвел меня к нему на квартиру в марте 1937 г. Ему я поручил создать контрреволюционную фашистскую группу на Куреневке.

2. ЛЕВЧУК Павел Иванович — бывший активный автокефалист, был сторожем в Софиевском соборе, завербован в организацию ЖУКОМ в январе 1937 г., после чего я с ним связался и поручил ему создать фашистскую группу в центре города.

3. КОСТЕЛЬНЮК Иван Акимович, — с ним я связался в конце февраля или начале марта 1937 г. Ему я поручил создать группу на Соломенке. Для собирания подписей для открытия церкви он мне рекомендовал другого человека по имени АНДРОНИК и связал меня с ним. Через некоторое время Костельнюк приходил на квартиру к ЖУКУ, когда и я там был и информировал нас о ходе работы.

4. ПЛОХОЙ Василий Трофимович, 77 лет, столяр. Связался с ним в последних числах февраля 1937 г. Мы вдвоем с ЦИНКАЛОВСКИМ зашли к нему на работу по дороге из церкви. Об организации мы ему ничего не сказали, а предложили только проводить на Трухановском острове работу по собиранию подписей за открытие церкви.

5. На Петровке я такую же работу поручил некоей Кате (фамилии не знаю), с которой связался через активную церковницу ДУЛИНУ (вдова).

ЛЕВЧУК, ДЗЮБЕНКО и КОСТЕЛЬНЮК были осведомлены нами о целях организации и перед ними была поставлена задача, — собирая подписи

за открытие церкви, сколачивать контрреволюционный националистический актив и из этого числа подбирать отдельных проверенных людей, перед которыми открывать цели организации. ПЛОХОГО и Катю мы в существование организации не посвящали. Кого эти лица привлекли в организацию, я не знаю. ЖУК проводил такую же работу как и я, т.е. по насаждению контрреволюционных групп, кроме того, он собирал у себя списки подписей на открытие церкви, собрав приблизительно 1500 подписей, и вел переговоры с Горсоветом. Какую работу проводил на периферии САМБОРСКИЙ не знаю. Однажды только он мне сообщил, что списался с рядом лиц, которых можно привлечь к организации.

ВОПРОС: Вы информировали Липковского о ходе Вашей контрреволюционной работы?

ОТВЕТ: Да, 7-го марта 1937 г. я вместе с ЦИНКАЛОВСКИМ посетил ЛИПКОВСКОГО по случаю его именин. Тогда я информировал его о ходе подписей и созданию контрреволюционных групп по Киеву. Далее на вопрос ЦИНКАЛОВСКОГО, ЛИПКОВСКИЙ подробно рассказал нам о положении украинской церкви в Америке и Канаде, о причинах раскола, а также о положении украинских церквей в странах Европы, указав, что за последнее время он о них сведений не имеет. ЖУК также посещал ЛИПКОВСКОГО и информировал его о нашей работе, но уже без меня. Однажды ЖУК принес записку от ЛИПКОВСКОГО с указанием последнего, в каком порядке возбуждать ходатайство об открытии церквей.

ВОПРОС: Следствию известно, что Ваша контрреволюционная организация вела подготовительную работу к тому, чтобы использовать предстоящие выборы в Советы в контрреволюционных целях. Расскажите об этом.

ОТВЕТ: Когда я 7-го марта 1937 г. был вместе с ЦИНКАЛОВСКИМ у ЛИПКОВСКОГО, последний завел со мной разговор о новой конституции и указал, что мы должны добиваться проведения в Советы трудящихся и даже в Верховный Совет депутатов из верующих и духовенства. С этой целью он мне предложил развернуть агитационную работу среди верующих. Об этом я информировал на созванном, через некоторое время, совещании руководящего центра, сказав, что для достижения успеха нужно через руководителей контрреволюционных ячеек нашей организации [Арк. 36] при помощи церковного актива мобилизовать массы верующих вокруг выдвигаемых нами кандидатур с тем, чтобы все наши сторонники записывали эти кандидатуры в свои избирательные бюллетени при выборах и одновременно вычеркивали бы кандидатуры, выдвигаемые партийными организациями. Указания о разговоре такой агитации мы своим группам делали, но практически к осуществлению этой задачи мы не успели проступить. В частности, мы не успели и кандидатуры наметить. САМБОРСКОГО я последний раз видел в первых числах мая с[его] г[ода].

Показания записаны с моих слов, верно и мною прочитаны.

[МИХНОВСКИЙ]

ДОПРОСИЛ:

ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННЫЙ
IV ОТДЕЛА УГБ НКВД УССР
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ГОЛЬДФАРБ

*ЦДАГО України, спр. № 65685-ФП, арк. 28–36.
Копія. Машинопис.*

Примітки:

[1] Йдеться про наслідки I «надзвичайного» церковного Собору УАПЦ 28–29 січня 1930 р., коли було підписано акт про «самоліквідацію» УАПЦ. Проіснувавши близько року в неорганізованому стані, парафії УАПЦ були зареєстровані як «Українська Православна Церква» на II «екстремному» церковному Соборі 9–12 грудня 1930 р.

[2] Мається на увазі храм, де перебував останній осередок УАПЦ. 15 лютого 1934 р. було закрито Софійський собор, де з 1919 р. знаходився центр УАПЦ і там було утворено Софійську філію Всеукраїнського Музейного Городка в колишній Києво-Печерській лаврі. Старокиївська парафія і керівництво УПЦ на чолі з Іваном Павловським перебравось до Успінської церкви на Подолі (Пирогоща), але після її закриття змушене було перебратись до храму Миколи Притиска, який і був зачинений у 1935 р. як останній центр УПЦ.

№ 173

**Протокол допиту Володимира Самборського
від 23 червня 1937 р.**

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обв. Самборского Владимира Ильича, 1882 г. рождения, уроженец г. Киева, украинец, архиепископ бывш[ей] автокефальной церкви, прож[ивающий] [в] г. Белая Церковь Киевской области

от 23 июня 1937 г.¹

ВОПРОС: Вы арестованы как участник руководящего центра украинской фашистской организации церковников. Вам предлагается дать правди-

¹ Підкреслення на машинці зроблено тільки під датою допиту і під словами «ВОПРОС» і «ОТВЕТ». Всі інші підкреслення в тексті зроблено від руки олівцем.

вые показания о деятельности фашистской организации церковников, ее составе и своем личном участии в этой организации?

ОТВЕТ: Я признаю себя виновным в том, что по день ареста являлся участником украинской фашистской организации церковников и ее руководящего центра, проводившей контрреволюционную работу, направленную к свержению Советской власти на Украине и установлению фашистской диктатуры. В эту организацию я был завербован в апреле м[еся]це 1936 г. после предварительных переговоров, архиепископом быв[шей] автокефальной церкви МИХНОВСКИМ Юрием Михайловичем. С МИХНОВСКИМ Ю.М. я знаком с 1922 г. по совместной деятельности в украинской автокефальной церкви.

Поскольку деятельность участников украинской автокефальной церкви на протяжении всего периода ее существования носила антисоветский националистический характер, оба мы друг друга знали как украинских националистов, стоявших на позициях отторжения Украины от СССР и создания самостоятельного украинского государства. Потеря легальной базы для антисоветской националистической деятельности (ликвидация украинской автокефальной и украинской православной церкви) не означало, однако полного прекращения антисоветской деятельности. Поэтому каждый из нас пытался найти новые формы деятельности, создать легальную базу, на которой бы можно было разворачивать эту деятельность. В апреле мес[яце] 1936 г. я по своему личному решению явился в Киев, имея в виду встретиться с оставшимися в Киеве активными автокефальными деятелями — архиепископом МИХНОВСКИМ Юрием Михайловичем и церковником ЖУКОМ Даниилом Захаровичем и выяснить, какие шаги в этом направлении предпринимают они. Эта встреча действительно состоялась в квартире ЖУКА Д.З.

После предварительного обмена мнений, архиепископ МИХНОВСКИЙ сообщил, что он связался с митрополитом ЛИПКОВСКИМ Василием Константиновичем и получил от него прямые указания о создании на Украине фашистской организации из церковников, которая бы, ориентируясь на фашистскую Германию и Польшу, приступила к активной антисоветской деятельности, подготовке повстанческих и др. кадров, могущих быть использованными для подрывной работы и вооруженного выступления в момент возникновения войны между Германией и Польшей, с одной стороны, и СССР — с другой. По мнению ЛИПКОВСКОГО, основной легальной базой фашистской деятельности по прежнему должна быть украинская церковь. После сделанного МИХНОВСКИМ сообщения, последний обратился ко мне с вопросом, согласен ли я принять участие в такой организации и начать практическую деятельность. Выслушав МИХНОВСКОГО, я дал ему свое согласие на участие в фашистской организации церковников и проведение соответствующей работы в соответствии с теми директивами и указаниями, какие мне

будут даны. Должен заявить следствию, что во время этих переговоров присутствовал также и ЖУК Даниил Захарович, который, видимо, по всем вопросам уже был информирован МИХНОВСКИМ несколько раньше.

ВОПРОС: Какие задания Вами были получены от МИХНОВСКОГО?

ОТВЕТ: Лично от МИХНОВСКОГО я в этот раз никаких заданий не получал. Дело в том, что после данного мною согласия на участие в фашистской организации МИХНОВСКИЙ предложил мне и ЖУКУ совместно обсудить и наметить ряд практических, организационных и др[угих] мероприятий на основе установок митрополита ЛИПКОВСКОГО и в соответствии с этим приступить к практической работе. Таким образом, в основу дальнейшей нашей антисоветской деятельности легли не личные задания МИХНОВСКОГО, а вся сумма мероприятий, намеченная нами, т.е. МИХНОВСКИМ, мною и ЖУКОМ на совещании, состоявшемся после принципиального разрешения вопроса о создании фашистской организации церковников.

ВОПРОС: Какие именно мероприятия организационного и др[угого] характера были намечены совещанием?

ОТВЕТ: После предварительного обмена мнениями было решено:

1. Создать всеукраинский центр фашистской организации из числа наиболее авторитетных деятелей украинской автокефальной церкви, который бы и являлся организующим началом.

2. Всю антисоветскую фашистскую деятельность проводить под ширмой украинской православной церкви для чего, в первую очередь надо было организовать среди верующих массовое движение за возрождение украинской автокефальной православной церкви.

3. Чтобы дать стимул к более широкому повсеместному движению за возвращение украинской автокефальной церкви, было решено, в первую очередь развернуть эту работу в Киеве, добившись от властей легализации украинской общины и получения в Киеве хотя бы одного храма и

4. Приступить немедленно к восстановлению связей со старыми автокефальными деятелями, в первую очередь духовенством и наиболее активными безусловно националистически настроенными мирянами, через которых, с одной стороны, развернуть движение по всей Украине за возрождение украинской автокефальной церкви и, с другой — приступить к подбору, обработке и вербовке антисоветских элементов из церковников и др[угих] слоев в фашистскую организацию, ставя перед ними задачу конкретной практической борьбы с советской властью до ее свержения, отторжения Украины от СССР и создание самостоятельного украинского государства фашистского типа. Все эти мероприятия и легли в основу нашей, в том числе и моей деятельности, на ближайший период времени. Всеукраинский центр фашистской организации церковников был создан на этом же совещании, поскольку

ку предварительная наметка о его составе уже имелась у МИХНОВСКОГО по договоренности с митрополитом ЛИПКОВСКИМ В. К. Персонально в состав центра вошли: митрополит ЛИПКОВСКИЙ Василий Константинович, как возглавляющий его, архиепископ МИХНОВСКИЙ Юрий Михайлович, я — архиепископ САМБОРСКИЙ Владимир Ильич, священник, бывш. инженер ЦИНКАЛОВСКИЙ Павел Николаевич и активный церковник — автокефалист ЖУК Даниил Захарович. Хотя ЦИНКАЛОВСКОГО на этом совещании и не было, но, как заявил МИХНОВСКИЙ, он с ним уже вел переговоры и ЦИНКАЛОВСКИЙ дал свое согласие как на вступление в фашистскую организацию, так и на вхождение в руководящий центр ее.

После создания центра было решено, что ЛИПКОВСКИЙ будет руководить и направлять работу самого центра организации как наиболее опытный и авторитетный человек, и связанный с зарубежными фашистскими центрами. МИХНОВСКИЙ — развернет организационную работу в г. Киеве и его предместьях по восстановлению связей со старыми националистическими кадрами, а также восстановлению новых лиц в фашистскую организацию. Я — САМБОРСКИЙ должен был проводить аналогичную работу на периферии, т. е. по областям Украины. ЖУК и ЦИНКАЛОВСКИЙ в основном должны были заняться организацией движения верующих за возрождение украинской автокефальной православной церкви, как главной базы, на основе которой должна была проводиться антисоветская фашистская работа; ходатайствовать перед властями за легализацию церковных общин, представлением храмов и проч.

ВОПРОС: Выше вы показали, что руководитель фашистского центра церковников митрополит ЛИПКОВСКИЙ Василий Константинович был связан с зарубежными фашистскими центрами. Дайте подробные показания, с какими именно центрами был связан Липковский, техника этой связи и какие указания и директивы были получены от этих центров?

ОТВЕТ: Исчерпывающе на этот вопрос я ответить не могу, так как лично с ЛИПКОВСКИМ по этому вопросу не говорил. О наличии такой связи я и др. участники центра фашистской организации знают из информации МИХНОВСКОГО Юрия. На первом организационном совещании, происходившем в квартире ЖУКА, МИХНОВСКИЙ сообщил нам, что директивы о создании фашистской организации церковников исходят не только от ЛИПКОВСКОГО, но и заграничных антисоветских центров, с которыми связан ЛИПКОВСКИЙ. В частности также директивы получены ЛИПКОВСКИМ из Польши от епископа ПОЛИКАРПА, прож[ивающего] в Луцке и связанного с польскими властями, а также от немецкого консульства в Киеве, при чем с немецким консульством связан и сам МИХНОВСКИЙ.

Что касается техники связи ЛИПКОВСКОГО и МИХНОВСКОГО как с епископом ПОЛИКАРПОМ, так и немецким консульством, то об этом под-

робных показаний дать не могу, так как МИХНОВСКИЙ, видимо из соображений конспирации, подробно об этом не говорил. Говоря о директивах из Польши и из немецкого консульства, МИХНОВСКИЙ заявил, что Германия и Польша усиленно готовятся к войне с СССР, что вопрос вооруженного столкновения разрешен окончательно и в ближайшее время получают практическое разрешение. Германия и Польша, будучи уверенными в благополучном исходе для них войны, берут на себя оказание всемерной и полной поддержки идеи создания самостоятельного украинского государства с условием однако, что украинские организации окажут активную вооруженную и иную помощь этим государствам в момент возникновения войны.

ВОПРОС: Дайте показания о политической платформе Вашей организации?

ОТВЕТ: В основу политической платформы нашей организации было положено:

1. Создание самостоятельного украинского государства фашистского типа под контролем Германии.

2. Реставрация капитализма — установление частной собственности на землю, полная ликвидация колхозной системы, ставка на крепкие крестьянские хозяйства кулацкого типа.

3. Передача фабрик и заводов бывшим владельцам. Правда, эту часть нашей платформы было решено не оглашать до полного завоевания власти и ее укрепления. На первом этапе борьбы за свержение советской власти массы должны были знать, что фабрики и заводы остаются в руках государства.

4. Управление, вернее право на управление страной должно принадлежать только украинцам. Другие национальности имели право жить на Украине, но к управлению страной допущены быть не могут.

5. Украинская православная церковь должна быть государственной, причем в жизни страны должна играть одну из основных ролей.

ВОПРОС: Назовите следствию всех известных Вам участников украинской фашистской организации.

ОТВЕТ: В состав украинской фашистской организации входили следующие лица:

1. ЛИПКОВСКИЙ Василий Константинович — митрополит бывшей украинской автокефальной церкви, проживает в Киеве.
2. МИХНОВСКИЙ Юрий Михайлович, архиепископ бывшей украинской автокефальной церкви, проживает в Киеве.
3. ЦИНКОЛОВСКИЙ¹ Павел Николаевич, священник быв[шей] украинской автокефальной церкви, бывший инженер, живет в Киеве.
4. ЖУК Даниил Захарович, активный церковник б[ывшей] Украинской автокефальной церкви, пенсионер, живет в Киеве.

¹ Так в тексті.

5. ЛЕВЧУК Павел Иванович, управдом по Рейтарской ул., № 4, активный автокефалист.
6. КОСТЕЛЬНЮК Иван Акимович, бывш[ий] протодиакон украинской автокефальной церкви, живет в Киеве.
7. ХИМИЧ, имени точно не помню, кажется Василий, активный церковник-автокефалист, живет в Киеве.
8. ШПАЧЕНКО Федот Иванович, священник, бывш[ий] автокефалист церкви, в данное время работает на одном из заводов на Сталинке, живет в Киеве.
9. ГРИМАЛЬСКИЙ, имя отчество не помню, активный церковник-автокефалист, где работает, сейчас не знаю.
10. ДЗЮБЕНКО Иван Иванович, б[ывший] регент хора Петропавловской церкви, активный церковник-автокефалист, живет в Киеве.
11. УКРАИНЕЦ, имени отчества не знаю, активный церковник, автокефалист, чем занимается в данное время не знаю, живет в Киеве на Трухановом острове.
12. ПЛОХОЙ, имени отчества не знаю, активный церковник-автокефалист, без определенных занятий, живет в Киеве на Трухановом острове.
13. КРАСНИЦКИЙ Иван, священник, быв[шей] украинской автокефальной церкви, чем занимается в данное время, не знаю, живет в Киеве на Трухановом острове.
14. МАКСИМЮК Александр Николаевич, священник украинской автокефальной церкви, чем занимается в данное время, [не знаю], живет в Киеве.
15. БУРДЕНЮК Иван Васильевич, активный церковник-автокефалист, служащий государственного банка, проживает в Киеве.
16. ХОЙНАЦКИЙ Иосиф Войцехович, по национальности, поляк, работает в обувной артели активный церковник, автокефалист, живет в г. Белой Церкви Киевской области¹.
17. ЛИННИК Иван Федорович, по профессии котельщик-кустарь, активный церковник-автокефалист, живет в г. Белая Церковь Киевской области.
18. ЛЯШЕНКО Василий, отчество не помню, домовладелец, активный церковник автокефалист, живет в г. Белая Церковь Киевской области.
19. ЦВЯХ Павел Кондратьевич, священник бывш[ей] автокефальной церкви, в данное время без определенных занятий, живет в г. Белая Церковь Киевской области.
20. КАЛИТЕНКО Прохор Манеевич, священник бывш[ей] украинской автокефальной церкви, в данное время без определенных занятий, живет в г. Белая Церковь Киевской области.

---

¹ 3 № 16 по № 25 проти прізвищ олівцем поставлено позначки.

21. КОРДОН Иван Федосиевич, священник украинской автокефальной церкви, в данное время настоятель Коростышевского молитвенного дома живет в м. Коростышево того же района Киевской области.
22. СИНЯВСКИЙ Александр священник бывш[ей] украинской автокефальной церкви, в данное время без определенных занятий, живет в селе Харитоновке Коростышевского района.
23. ГОРЕВОЙ Степан Минович, священник украинской автокефальной церкви, в данное время настоятель Узинской церкви, живет в м. Узине, того же района Киевской области.
24. ЯНКОВСКИЙ Анатолий Феликсович, священник быв[шей] украинской автокефальной церкви, в данное время без определенных занятий, живет в Днепропетровске.
25. ГОЛОВКО Андрей Евдокимович, активный церковник-автокефалист, проживает в Конотопе Черниговской области и
26. Я — архиепископ украинской автокефальной церкви САМБОРСКИЙ Владимир Ильич, до ареста проживал в г. Белая Церковь Киевской области.

ВОПРОС: Дайте показания о практической деятельности организации, участником которой Вы являетесь?

ОТВЕТ: Практическая деятельность нашей антисоветской организации на первых порах ее существования проводилась в соответствии с намеченным планом на первом организационном совещании, происходившем в апреле месяце 1936 г., т.е. была развернута большая работа по восстановлению старых связей с украинскими автокефальными деятелями, обработке и вовлечению новых лиц, враждебно относящихся к советской власти, в нашу организацию а также организации движения верующих масс за возрождение украинской церкви.

Конкретно: МИХНОВСКИМ были организованы фашистские группы в следующих пунктах г. Киева: центральная часть г. Киева — фашистскую группу возглавляли и занимались вербовкой новых лиц в нее привлеченные МИХНОВСКИМ в организацию ЖУК Даниил Захарович и ЛЕВЧУК Павел Иванович; Соломенка — фашистскую группу возглавлял и проводил организационную работу КОСТЕЛЬНЮК Иван Акимович, в организацию был вовлечен МИХНОВСКИМ и по его заданиям проводил организационную работу; Сталинка — фашистскую группу возглавлял и проводил организационную работу ХОМИЧ Василий, в организацию был вовлечен ЖУКОМ Даниилом и по его же заданиям проводил работу; Октябрьский район (бывш. Шулявка) фашистскую группу возглавлял ШПАЧЕНКО Федот Иванович, в организацию вовлечен МИХНОВСКИМ Юрием и по его заданиям проводил работу; Петровский район — быв. Подол — фашистскую группу возглавлял ГРИ-

МАЛЬСКИЙ, в организацию вовлечен МИХНОВСКИМ Юрием и по его же заданиям проводил организационную работу; Куриневка¹ — фашистскую группу возглавлял ДЗЮБЕНКО Иван Иванович, в организацию вовлечен МИХНОВСКИМ и по его же заданиям проводил организационную работу; Труханов остров — кто точно возглавлял там фашистскую группу, я не знаю, но знаю, что активное участие в создании группы принимали ПЛОХОЙ, УКРАИНЕЦ и КРАСНИЦКИЙ, вовлеченные в организацию МИХНОВСКИМ; Белая Церковь — фашистская группа в составе 5 человек ХОЙНАЦКОГО², ЛИННИКА, ЛЯШЕНКО, ЦВЯХ и КАЛИТЕНКО была организована мною; Коростышев — фашистскую группу возглавлял КОРДОН Иван в организацию вовлечен мною и согласно данных ему заданий должен был создавать там самостоятельно фашистскую группу; Конотоп — филиал нашей организации возглавлял ГОЛОВКО Андрей. ГОЛОВКО в организацию был вовлечен в апреле месяце 1937 г. лично мною и получил задания развернуть организационную работу по г. Конотопу; Узин — фашистскую группу возглавлял ГОРЕВОЙ Степан, в организацию вовлечен мною и по моим же заданиям должен был создать там фашистскую группу; Днепропетровск — филиал нашей организации возглавлял ЯНКОВСКИЙ Анатолий, в организацию вовлечен мною и мною же специально командирован на Днепропетровщину для создания филиала нашей организации.

Имелось ввиду создание аналогичных филиалов организации в Харькове, Виннице и Одессе и Умани. Поскольку работа на периферии была возложена на меня, я и занялся подысканием в этих местах доверенных лиц, на которых и можно было бы возложить эту работу. С этой целью я связался письменно с архиепископом автокефальной церкви КАРАБИНЕВИЧЕМ Николаем, проживающим в Умани. В письме к КАРАБИНЕВИЧУ я писал о необходимости начать работу среди верующих в плоскости предъявления требований властям о легализации церковных общин и представлении храмов для украинской церкви. В том же письме я писал ему, что в ближайшее время ему нужно будет приехать в Киев для переговоров. Приезд КАРАБИНЕВИЧА в Киев вызывался необходимостью посвятить его в существование фашистской организации и поручить ему создать на Уманщине филиал ее. Эти намерения я осуществить не успел, так как был арестован.

Что касается Харькова и Одессы, то в отношении первого я пытался через знакомых установить местожительство священника автокефальной церкви ЕЗЕРСКОГО Александра, которому безусловно можно было доверить создание организации на Харьковщине, в отношении Одессы я имел в виду

---

¹ Так в тексті.

² В тексті — «Дойнацкого».

командировать туда священника ЯНКОВСКОГО после того, как он наладит работу в Днепропетровске.

Наряду с этой деятельностью большая работа была проведена среди верующих сторонников украинской автокефальной церкви по организации движения на возрождение автокефалии. В результате проведенной агитационной работы в целом ряде пунктов верующие начали собирать подписи и предъявлять требования властям легализовать украинскую автокефальную церковь и предоставить храмы из числа ранее закрытых. Достаточно указать на такой факт, как сбор подписей ЖУКОМ Даниилом в Киеве, которому в результате агитации удалось добыть 1200 подписей верующих, требующих от ЦИК УССР легализовать украинскую общину и предоставить храм. Нужно сказать, что в этом случае мы использовали в своих антисоветских целях новую Конституцию СССР. Начиная с апреля месяца 1937 г. наша организация начала вести также работу по подготовке к предстоящим выборам в советы трудящихся, на основе новой Конституции.

ВОПРОС: Дайте по этому вопросу подробные показания?

ОТВЕТ: Прежде всего вопрос о подготовке всей верующей массы к предстоящим выборам в Советы Трудящихся на основе новой Конституции встал в связи с полученной директивой из немецкого консульства в Киеве. В апреле месяце 1937 г. по предложению МИХНОВСКОГО было созвано совещание членов центра. Совещание происходило в квартире ЖУКА Даниила, в котором приняли участие все члены центра, за исключением ЛИПКОВСКОГО, с которым вопросы подвергшиеся обсуждению на совещании были ранее обговорены МИХНОВСКИМ, который и доложил совещанию точку зрения ЛИПКОВСКОГО.

На этом совещании МИХНОВСКИЙ информировал нас, что им получена директива немецкого консульства, требующая от нас начать работу по подготовке к предстоящим выборам в Советы трудящихся на основе новой Конституции. Суть этой директивы сводилась к тому, что наша организация должна немедленно развернуть широкую агитационную работу среди верующих за необходимость при голосовании проваливать кандидатуры, выставляемые различными советскими организациями и в первую очередь партийными и подавать голоса за верующих. В консульстве считали, что кандидатуры в Советы трудящихся должны быть намечены за счет верующих, мало себя скомпрометированных чем-либо перед советской властью, но которые, будучи избранными, проводили бы линию угодную нашей организации и немцам. Мыслилось также проведение в Советы трудящихся, как низовые, так и верховые, отдельных авторитетов из числа духовенства.

После информации МИХНОВСКОГО было решено дать немедленно указания всем руководителям фашистских групп и филиалов нашей орга-

низации, а последние уже рядовым членам организации, о развертывании агитационной работы в этой плоскости среди верующих. Совещание также решило, что участие в подготовительной работе должны принять не только члены нашей организации, но и значительная часть верующих. Агитационная работа должна была вестись под знаком проведения в Советы трудящихся своих людей верующих, которые бы, будучи избранными, смогли бы повлиять на политику партии и правительства в области церковной.

После совещания такая директива была дана по всем группам и филиалам нашей организации, при чем всем руководителям групп и филиалов организации было указано, что они должны одновременно приступить к наметанию кандидатур как в низовые, так и верховые советы трудящихся и представить списки их руководящему центру нашей организации. После рассмотрения и утверждения этих списков нами, руководящим центром организации, все намеченные кандидатуры должны быть рекомендованы верующим с тем, чтобы в момент выборов вся верующая масса голосовала бы только за эти кандидатуры.

Директива о подготовке к выборам была передана руководителям групп и филиалов нашей организации устно при встречах. С этой целью МИХНОВСКИЙ и друг. члены центра специально связались с представителями всех групп, деятельностью коих каждый из нас руководил.

Что касается кандидатур в низовые и верховные советы трудящихся, то списки их должны быть представлены руководящему центру к концу июня, началу июля м[еся]ца 1937 г. полагая, что может быть к этому времени уже будет издано положение о порядке выборов и мы сможем практически обсудить как кандидатуры, так и порядок проведения их в Советы.

К моменту моего ареста списки кандидатур представлены нам не были.

Записано с моих слов, мне прочитано.

[САМБОРСКИЙ]

ДОПРОСИЛ:

НАЧ[АЛЬНИК] 8 ОТДЕЛЕНИЯ IV ОТДЕЛА УГБ НКВД УССР
СТ[АРШИЙ] ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

/підпис/

ЛПФАРЬ

*ЦДАГО України, спр. № 65685-ФП, арк. 37–51.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 174

**Витяг з протоколу допиту Володимира Самборського
від 13 вересня 1937 р.**ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА¹

обв[иняемого] САМБОРСКОГО
Владимира Ильича

от 13 сентября 1937 г.

«...ЖУК ходил к бывш[ему] митрополиту украинской автокефальной церкви Василию ЛИПКОВСКОМУ за указаниями, как наименовать организуемую церковь. ЛИПКОВСКИЙ предложил наименовать ее украинской православной церковью, избегая слова «автокефальная», поскольку это название было достаточно скомпрометировано перед властями на процессе СВУ. Нужно заметить, что ЖУКУ было известно от ЛИПКОВСКОГО и ЦИНКОЛОВСКОГО о том, что ЛИПКОВСКИЙ был в сношениях с Канадой и Польшей, в Польше — с епископом Поликарпом², находящимся в Луцке...».

Верно: *підпис нерозбірливий*

*ЦДАГО України, спр. № 65685-ФП, арк. 52.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 175

**Протокол допиту Костянтина Малюшкевича
від 10 вересня 1937 р.**

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обв[иняемого] Малюшевича Константина Сергеевича 1890 года рождения, из семьи духовных, в 1932 г. арестовывался органами ГПУ за проведение к[онтр]-р[еволюционной] деятельности.

До ареста бухгалтер мото-флота Горкомхоза.

от 10 сентября 1937 г.³

¹ Назву документу та дату підкреслено на машинці. Інші підкреслення в тексті зроблено від руки олівцем.

² Тут: Полікарп (Сікорський).

³ Підкреслення на машинці зроблено тільки під датою допиту і під словами «ВОПРОС» і «ОТВЕТ». Всі інші підкреслення в тексті зроблено від руки олівцем.

ВОПРОС: Вы обвиняетесь в принадлежности к контрреволюционной церковно-националистической организации. Признаете-ли Вы себя в этом виновным?

ОТВЕТ: Да. Признаю себя виновным в том, что с 1922 г. являюсь участником украинской контрреволюционной церковно-националистической организации и вхожу в руководящий украинский центр организации.

ВОПРОС: С какого времени на Украине существует украинская контрреволюционная церковно-националистическая организация?

ОТВЕТ: На Украине организационно оформилась украинская контрреволюционная церковно-националистическая организация еще в 1921 г., под прикрытием и формой, так называемой украинской православной церкви «УПЦ» [1]. Эта «УПЦ» давала возможность нашей организации прикрывать свою контрреволюционную дельность работой церкви. Она давала ей сразу и руководящий аппарат в центре и на периферии, который проводил контрреволюционную работу на протяжении с 1921 по 1937 г. по день раскрытия нашей организации и ареста ее участников.

ВОПРОС: Назовите известных Вам участников контрреволюционной церковно-националистической организации?

ОТВЕТ: Мне, как участнику руководящего центра организации, известно, что в нашу организацию входят следующие лица:

Я — МАЛЮШЕВИЧ — архиепископ «УПЦ»

МИХНОВСКИЙ Ю.М. — архиепископ

САМБОРСКИЙ В.И. — епископ «УПЦ»

КАЛИШЕВСКИЙ Е.А. — архиепископ Уманский

КАРАБИНЕВИЧ Н.С. — архиепископ Черкасский

БЕЙ-КОНОН

ОРОБИНСКИЙ Д.Ф.

ЖУК — проживающий в г. Киеве, завербован в организацию САМБОРСКИМ в 1935 г.;

ЯЦЫНА Ольга Федоровна

ЦИНКАЛОВСКИЙ Павел Николаевич — пенсионер, проживает в г. Киеве.

С САМБОРСКИМ и МИХНОВСКИМ мне лично приходилось говорить по вопросам организации, так как оба они входили в состав центра.

О КАЛИШЕВСКОМ, КАРАБИНЕВИЧЕ, БЕЙ-КОНОНЕ, ОРОБИНСКОМ, ЖУКЕ, ЯЦЫНЕ и ЦИНКАЛОВСКОМ, как об участниках организации, мне стало известно от САМБОРСКОГО и МИХНОВСКОГО.

Больше назвать участников контрреволюционной церковно-националистической организации не могу, так как с периферийными членами организации я персонально, кроме названных выше, связан не был.

ВОПРОС: Где находился центр организации, и кто входил в руководящий состав его?

ОТВЕТ: Украинским центром контрреволюционной организации начала ее существования и по настоящее время является гор[од] Киев.

Киев давал нужных этой организации людей — кадры из среды украинского духовенства и шовинистически настроенной интеллигенции. Руководящий центр организации состоит преимущественно из лиц духовного звания — сторонников так называемой украинской православной церкви.

Возглавляемый «УАПЦ» и «УПЦ» ярые националисты митрополиты ЛИПКОВСКИЙ Василий, в данное время проживает в г. Киеве, глубокий старик; БОРЕЦКИЙ Николай сейчас в ссылке и ПАВЛОВСКИЙ Иван проживает, якобы, в данное время в г. Белгороде, являлись непосредственными участниками вскрытой и ликвидированной контрреволюционной организации «СВУ». Особенно активной деятельностью отличался митрополит ЛИПКОВСКИЙ, перетворивший¹ «УАПЦ» в филиал «СВУ». Липковский был непосредственно связан с ЧЕХОВСКИМ, одним из непосредственных руководителей «СВУ», репрессированный органами Соввласти. Чеховский был фактически руководителем «УПЦ» и всю деятельность украинской церкви направлял в интересах контрреволюционной деятельности «СВУ» [2].

С выездом из Киева в 1935 г. митрополита ПАВЛОВСКОГО Ивана, организационная структура украинской церковно-националистической контрреволюционной организации была несколько нарушена. Из числа членов-руководителей остались в разных местах на Украине такие: в гор. Киеве Я — МАЛЮШКЕВИЧ и МИХНОВСКИЙ; в Белой Церкви САМБОРСКИЙ и КАЛИШЕВСКИЙ; в г. Умани КАРАБИНЕВИЧ; в г. Черкассах БЕЙ-КОНОН и ОРОБИНСКИЙ в г. Белой Церкви. Перечисленные лица издание проекта, а затем и утверждение новой Конституции восприняли с контрреволюционных позиций, что и послужило поводом для оживления организационных связей участников украинской контрреволюционной церковно-националистической организации. Указанные лица создали из себя новый руководящий центр в г. Киеве украинской контрреволюционной церковно-националистической организации.

ВОПРОС: Какие программные и политические задачи ставила организация?

ОТВЕТ: Программные задачи нашей украинской контрреволюционной церковно-националистической организации в основном сводились к объединению украинских церковно-националистических элементов под формой церкви, воспитывать в массах националистические антисоветские, контрреволюционные настроения путем распространения антисоветских проповедей подбирать свои кадры, враждебно настроенных против Соввласти, посылка их на работу в села, при отсутствии в селах церковных приходов (об-

¹ Так в тексті.

щин), организовать контрреволюционные церковно-националистические ячейки, через которые должны осуществляться задачи нашей организации.

Организация делала ставку на объединение с другими контрреволюционными организациями, т.е. с ее участниками для свержения Советской власти, на случай интервенции, проводить подрывную работу против советского государства, свержение Соввласти на Украине и отделение Украины от Советского Союза.

Для осуществления этих задач нужен был базис, на который должна опереться украинская контрреволюционная церковно-националистическая организация и соответствующие кадры.

Базой роста организации, откуда мы считали необходимым вербовать свои кадры, это часть националистической интеллигенции, петлюровщина, кулачество и все чем-либо недовольные и враждебно настроенные против Советской власти: родственники высланных за те или иные политические преступления, раскулаченных и т.п. деклассированные лица.

Деятельность украинской контрреволюционной церковно-националистической организации должна была проходить под прикрытием церковной работы: проповеди, по содержанию являющиеся агитационным выступлением против Соввласти, которые проводились и раньше руководителями организации — митрополитами Липковским, Борецким и другими деятелями-националистами. Прямая агитация против Советской власти участниками организации на периферии должна была проводиться путем введения в церковно-богослужебный текст нецерковных националистических песен (ШАРАЕВСКОГО), песен-молитв об Украине и других антисоветского содержания.

Руководящий центр нашей организации, унаследовав контрреволюционные идеи митрополита ЛИПКОВСКОГО, а затем ЧЕХОВСКОГО, КАРПОВА, ХОДЗИЦКОГО и ХОМИЧЕВСКОГО, деятельность которых выходила за рамки и пределы церковной работы, они в прошлом входили как представители украинской контрреволюционной церковно-националистической организации в контрреволюционную организацию «Союз освобождения Украины».

ВОПРОС: Расскажите о Вашей руководящей роли украинской контрреволюционной церковно-националистической организацией?

ОТВЕТ: Как я уже указал, с 1922 г. по день моего ареста, я состоял участником украинской контрреволюционной церковно-националистической организации и все время принимал участие в ее контрреволюционной работе.

Будучи епископом, я подбирал кадры для украинской церкви не по подготовленности к церковной службе людей, а по националистическому их настроению. Среди них были и политбандиты — ТУРЧЕНКО Федор, которого я лично вовлек в организацию в 1924 или 1925 г., теперь он находится в САСШ¹.

¹ Тут: «Северо-Американские Соединенные Штаты».

В 1933 г. я опубликовал в прессе отречение от церковной деятельности лишь для того, чтобы легче было прикрывать свою руководящую роль в организации, а фактически я не порывал отношений ни¹ с церковью, ни с деятелями украинской контрреволюционной церковно-националистической организации.

С 1936 г. я вошел в более тесную связь с САМБОРСКИМ и МИХНОВСКИМ, которых я считаю наиболее активными участниками руководящего центра нашей организации. При встрече с САМБОРСКИМ, он сообщил мне, что вместе с ЖУКОМ он начал проводить активную деятельность по установлению более тесной связи с членами украинской контрреволюционной церковно-националистической организации в г. Киеве и в районах области, что этого он — САМБОРСКИЙ приезжал в Киев уже не один раз.

Фамилий лиц, с которыми виделся САМБОРСКИЙ, он не называл.

МИХНОВСКИЙ в разговоре со мной выявлял недовольство тем, что САМБОРСКИЙ приезжает в Киев, его, мол, фигура обращает на себя внимание властей, что он — МИХНОВСКИЙ знает больше людей в Киеве и имеет обширные связи среди интеллигенции, а поэтому может сделать для организации гораздо больше, нежели Самборский. Этим МИХНОВСКИЙ как бы претендовал на роль руководителя. С МИХНОВСКИМ говорил и я по вопросу оставления названия «украинская церковь», что это название должно остаться как ширма для украинской контрреволюционной организации и проводимой ею контрреволюционной деятельности. По сути мои указания служили общим тоном разворота активности контрреволюционной деятельности организации за последнее время, ибо не будь украинской церкви, наша организация не смогла бы в такой легальной форме проводить контрреволюционную работу.

ВОПРОС: Что Вам известно о контрреволюционном прошлом лиц, входящих в центр украинской контрреволюционной церковно-националистической организации?

ОТВЕТ: О контрреволюционной деятельности САМБОРСКОГО и МИХНОВСКОГО в прошлом, до моего ареста, в 1932 г. и отхода от церковного богослужения, ничего конкретного сказать не могу. В последнее время, до моего и их ареста, оба они являлись участниками руководящего центра украинской контрреволюционной церковно-националистической организации.

КАЛИШЕВСКИЙ Ефим Абрамович был в прошлом до своего отречения Одесским архиепископом, а после отречения является активным участником организации, где до последнего времени занимал руководящую роль, ярый националист. Он достаточно ярко проявлял свое националистическое настроение.

---

¹ В тексті «не».

Ярко выраженной фигурой в названной выше организации является ее участник архиепископ Уманский КАРАБИНЕВИЧ. Ораторские и организационные способности его делали известным среди деятелей украинской контрреволюционной церковно-националистической организации, по день своего ареста он входил в руководящий центр.

Архиепископ БЕЙ-КОНОН в первые годы своей деятельности проявлял активную работу по организации епархии, о последней его контрреволюционной деятельности мне ничего неизвестно.

ОРОБИНСКИЙ Д.Ф. на протяжении ряда лет был членом Всеукраинской церковной рады и ближайшим сотрудником митрополита ПАВЛОВСКОГО, до его выезда из Киева. Мне лично известно, что ОРОБИНСКИЙ принимает активное участие в украинской контрреволюционной церковно-националистической организации, имея связи с САМБОРСКИМ и КАЛИШЕВСКИМ.

ВОПРОС: Что известно Вам о связях украинской контрреволюционной церковно-националистической организации с границей?

ОТВЕТ: Наша организация, участником которой являлся и я, действительно имела сношения с границей по двум направлениям: в Канаду через архиепископа украинской церкви ТЕОДОРОВИЧА и в Швейцарию (Женева) через представителя Всеукраинской рады в Европе БАЧИНСКОГО. Эти связи установлены еще с 1922 г. Переписку вели члены Всеукраинской рады, преимущественно митрополиты, которые возглавляли организацию. БАЧИНСКИЙ от украинской контрреволюционной церковно-националистической организации имел задание информировать церковные организации Европы о жизни и деятельности украинской церкви и помогать организации украинских церковных общин из украинцев-эмигрантов в Европе. БАЧИНСКИЙ информировал нашу организацию через Всеукраинскую церковную раду об организации украинских приходов и их работе в Европе.

В Канаде и САСШ существует около 120 украинских церковных общин. Общины эти объединялись в украинскую церковь в Америке и были по сути филиалом украинской церкви на Украине. Архиепископ американский ТЕОДОРОВИЧ перед организацией и ее руководящим центром отчитывался о работе американского филиала, оказывая украинской контрреволюционной церковно-националистической организации материальную помощь.

ВОПРОС: Какова Ваша связь с идеологами-националистами, проживающими за границей?

ОТВЕТ: Я лично имел поручение от Всеукраинской церковной рады выехать в Канаду как представитель от Всеукраинской церковной рады на состоявшийся там собор украинской церкви. В случае моей туда поездки, на обратном пути я должен был заехать в Женеву и видеться с БАЧИНСКИМ, с

целью ознакомления с украинской церковью. Поездка моя намечалась в 1927 или 1928 г.

ВОПРОС: Какие задания контрреволюционного толка были получены Вами от организации при выделении Вас для поездки в Америку и Женеву?

ОТВЕТ: Заданий контрреволюционного порядка я просто не успел получить, так как при обсуждении вопроса о моей поездке за границу, нам стало известно, что в визе на мой выезд за границу мне было отказано.

ВОПРОС: До какого года украинская контрреволюционная церковно-националистическая организация имела связи с заграницей?

ОТВЕТ: Мне лично известно, что связь с заграницей не порывалась до 1930 г., т.е. до переезда центра организации в Харьков, куда я, не выезжая, остался в Киеве. Допускаю, что связи могли существовать и дольше.

ВОПРОС: Выше Вы показали, что в более тесную связь Вы вошли с САМБОРСКИМ и МИХНОВСКИМ в 1936 г., говоря с ними по вопросам деятельности организации.

Следствию известно, что организационную связь с участниками руководящего центра организации Вы наладили еще в 1934 г., устроив с этой целью совещание в квартире МИХНОВСКОГО. На совещании присутствовали Вы, МИХНОВСКИЙ, КАЛИШЕВСКИЙ, САМБОРСКИЙ, БЕЙ-КОНОН и КАРАБИНЕВИЧ, где были выдвинуты вопросы о новой тактике организации в борьбе с Советской властью. Дайте по существу исчерпывающие объяснения?

ОТВЕТ: До 1937 г. я не знал адреса МИХНОВСКОГО и у него до этого времени не был; с БЕЙ-КОНОНОМ и КАРАБИНЕВИЧЕМ в последний раз я виделся в 1932 г.; с КАЛИШЕВСКИМ встречался до 1935 г. Совещания с названными выше лицами в квартире Михновского я не организовывал.

ВОПРОС: В каком году активизировались действия организации?

ОТВЕТ: С 1936 года, т.е. с момента издания проекта новой Конституции, так как последняя в нашем понимании давала возможность на открытие украинской церкви.

ВОПРОС: Как известен Вам КОНДРАТЕНКО Исай?

ОТВЕТ: КОНДРАТЕНКО Исай мне известен с 1928 г. Настолько помню, он занимал приход, как священник в селе Войтовцы на Переяславщине. В прошлом он из монахов. На мой взгляд, консервативен, малообразованный, способный лишь на исправление треб.

ВОПРОС: Вы посещали в селе Войтовцы священника КОНДРАТЕНКО, если да, укажите время и дату?

ОТВЕТ: В 1932 г. летом я посетил КОНДРАТЕНКО, объезжая епархию.

ВОПРОС: Следствию известно, что состав украинской контрреволюционной церковно-националистической организации Вами был вовлечен священник КОНДРАТЕНКО при Вашем его посещении?

Відповідь: О вовлеченні КОНДРАТЕНКО в склад організації мною особисто, сказати не можу, так як останній ще до мене був в неї вовлечений, по моєму ЛИПКОВСКИМ. Я ж особисто при відвідуванні КОНДРАТЕНКО міг підтримувати в ньому націоналістичні настрої, так як це входило в мої обов'язки, як учасника керівного центру організації.

Вопрос: ЗАЛЕССКОГО, СУЩЕНКО, КОЛЯДУ і СТОРОЖЕНКО знаєте?

Відповідь: Знаю. ЗАЛЕССКИЙ був священником в м. Барышевке; СУЩЕНКО священником Переяславського району; КОЛЯДА в минулому був головою Київського окружного церковного ради і СТОРОЖЕНКО колишній єпископ київський.

ЗАЛЕССКИЙ, а потім і КОЛЯДА відомі мені як учасники української контрреволюційної церковно-націоналістичної організації з 1927 р.; про СУЩЕНКО і СТОРОЖЕНКО як про учасників організації мені відомо.

С ЗАЛЕССКИМ, СУЩЕНКО і КОЛЯДОЮ я зустрічався до 1932 р., про СТОРОЖЕНКО сказати нічого не можу, так як зв'язей з ним не маю.

Записано з моїх слів вірно, мною прочитано, в чому і підписуюсь.

МАЛЮШКЕВИЧ

ДОПРОСИЛ:

ОПЕРУПОЛНОМОЧЕНИЙ ІV Відділу УГБ КОУ НКВД —
СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТІ

ЛУПЕНКО

Вірно:

*ЦДАГО України, спр. № 65685-ФП, арк. 53–67.
Засвідчена копія. Машинопис.*

Примітки:

[1] Тут помилка. У 1921 р. було утворено церкву з назвою «Українська Автокефальна православна Церква» (УАПЦ). «Українська Православна Церква» (УПЦ) була утворена на ІІ Надзвичайному соборі 8–12 грудня 1930 р.

[2] Тут помилка: Чехівський змушений був залишити церковні служіння в УАПЦ у 1928 р., а І «надзвичайний» церковний Собор, який ліквідував УАПЦ, відбувся в січні 1930 р.

№ 176

**Протокол допиту Миколи Карабіневича
від 20 липня 1937 р.**Копія¹

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обв[иняемого] КАРАБИНЕВИЧА Николая
Сильвестров[ича] 1889 года рождения, слу-
жителя религиозного культа, архиепископа
УПЦ, проживал в г. Умани, Осташевская ул.

от 20 июля 1937 года

ВОПРОС: Вы обвиняетесь в принадлежности к контрреволюционной церковной организации. Признаете ли Вы себя в этом виновным [?]

ОТВЕТ: Да, признаю виновным в том, что являюсь участником Киевского центра церковно-фашистской организации, проводившей свою деятельность на базе, так называемой украинской автокефальной православной церкви «УАПЦ». Эта организация не является вновь возникшим контрреволюционным формированием, а представляет по сути продолжение той враждебной деятельности, которая велась украинской церковью против Советской власти на протяжении всего существования «УАПЦ». Я, будучи епископом украинской церкви с 1928 г., знал, что украинская церковь, будучи таковой по форме, фактически являлась филиалом контрреволюционной украинской националистической организации, так называемого «Союза освобождения Украины «СВУ»². Идеологом фактически и руководителем украинской автокефальной православной церкви, осуществлявшим свое влияние и руководство через митрополита «УАПЦ» ЛИПКОВСКОГО, был профессор ЧЕХОВСКОЙ Владимир Мойсеевич, репрессированный органами Советской власти, как один из руководителей украинской националистической организации «СВУ».

Наиболее близкими к Чеховскому и митрополиту Липковскому и влиятельными [были]:

1. Архиепископ МАЛЮШКЕВИЧ Константин Сергеевич, формально отошедший от «УАПЦ» в 1934 г., до последнего времени не прекративший контрреволюционной деятельности, которого епископы украинской церкви считают своим «мозгом».

2. Епископ РОМАДАНОВ Петр, проживающий в Киеве.

¹ Всі підкреслення в тексті протоколу допиту зроблено від руки олівцем.

² Так в тексті.

3. Архиепископ КАЛИШЕВСКИЙ Ефим (б[ывший] архиепископ Черкас, Одессы, а последнее время проживающий в г. Белой Церкви).

4. Архиепископ Харьковский ЯРЕЩЕНКО, был в ссылке, сейчас где — не знаю.

Все они были непосредственными организаторами враждебных сил из среды духовенства и мирян, объединявшихся вокруг «УАПЦ» в направлении всемерного развития националистической пропаганды и подготовки кадров для выступления против Советской власти к моменту интервенции.

С разгромом «СВУ» руководящий актив УАПЦ ушел в глубокое подполье. После некоторого затишья, вызванного боязнью разоблачения в связи с проводившимися арестами националистов, в конце 1933 г. или начале 1934 г. в Киеве, на квартире архиепископа Михновского Юрия было созвано совещание епископов, на котором были обсуждены вопросы организации, задачи тактики борьбы в новых условиях.

ВОПРОС: Кто на этом совещании присутствовал [?]

ОТВЕТ: На этом совещании, которым фактически положено начало существования украинского центра контрреволюционной фашистской церковной организации, участником которого я являюсь, присутствовали следующие архиепископы украинской церкви: 1) МАЛЮШКЕВИЧ Константин Сергеевич, 2) МИХНОВСКИЙ Юрий, 3) КАЛИШЕВСКИЙ Ефим, 4) САМБОРСКИЙ Владимир — Б[елая] Церковь, 5) БЕЙ-КОНОН — Черкассы и Я — КАРАБИНЕВИЧ — Умань.

ВОПРОС: Дайте показания о вопросах, обсуждавшихся на этом совещании и принятых решениях украинским центром контрреволюционной церковно-фашистской организации.

ОТВЕТ: Собрались мы в 10 часов вечера. После чая, во время которого шел общий разговор, МАЛЮШКЕВИЧ сказал, что пришло время епископам украинской церкви идти на все, иначе рухнет работа, проделанная с 1921 г. Продолжил он тем, что архиепископ КАЛИШЕВСКИЙ Ефим и он — МАЛЮШЕВИЧ не могут дальше действовать открыто, так как организация может быть подвергнута провалу, а следовательно и та работа, которую удалось сберечь после процесса «СВУ». Поэтому он — МАЛЮШЕВИЧ и КАЛИШЕВСКИЙ Ефим должны отойти формально от украинской церкви, отречься, причем тут же оговорился, что они остаются по-прежнему в организации, будут всем содействовать и согласны войти в новый центр организации, быть руководителями и советниками. Присутствовавшие дали на это согласие. В украинский центр контрреволюционной церковной организации вошли все присутствовавшие: МАЛЮШЕВИЧ, КАЛИШЕВСКИЙ, МИХНОВСКИЙ, САМБОРСКИЙ, БЕЙ-КОНОН и Я — КАРАБИНЕВИЧ.

Всеми признавалось за должное, что руководящую роль в этом центре занимают МАЛЮШКЕВИЧ и КАЛИШЕВСКИЙ, поскольку они занимали

это положение и в старой контрреволюционной фашистской организации, работу которой продолжал наш украинский центр, созданный в 1934 г. На этом же совещании решено было распределить функции и сферу деятельности участников центра следующим образом:

МАЛЮШКЕВИЧ совместно с МИХНОВСКИМ и КАЛИШЕВСКИМ должны были проводить работу по насаждению ячеек организации в гор[оде] Киеве и ближайших к Киеву районах.

Я — КАРАБИНЕВИЧ по уманской группе районов и в г. Умани. САМБОРСКИЙ — по Белой Церкви. БЕЙ-КОНОН — в Черкассах.

Впоследствии в помощь САМБОРСКОМУ в Белую Церковь центром организации был послан КАЛИШЕВСКИЙ Ефим, благодаря чему работа по созданию ячеек организации в Белой Церкви была особенно успешной. Помимо вербовочной работы по Белой Церкви и районам, архиепископ САМБОРСКИЙ в духе принятых центром организации решений поднял дело о возобновлении деятельности украинской церкви в масштабе Украины.

Собравшиеся после обмена мнениями пришли к единодушному решению о том, что при Советской власти невозможно развитие Украины, а также укрепление и процветание украинской церкви, призванной воспитывать в народе националистические чувства любви к Украине. Поэтому признано было необходимым стоять за отторжение Украины от СССР и оказать активную поддержку интервентам в момент вооруженного выступления против Советского Союза. По мнению всех участников совещания, поддержка интервентам может быть реальной при том условии, если организация будет располагать молодежными кадрами, в связи с чем и было решено обратить все внимание на вербовку в организацию молодежи.

Руководящий состав украинского центра контрреволюционной церковной организации должен был создать свои ячейки по городам и селам, что и проводилось в жизнь. На совещании почти всю ночь обсуждались вопросы практической контрреволюционной деятельности организации в направлении:

1. Массовой агитации против мероприятий партии и правительства и поднятия национального духа в народе. В вопросах обороны страны в момент войны стоять на позициях пораженчества.

2. Вербовки единомышленников как из среды духовенства, так и мирян, особенно среди молодежи.

3. Продвижения участников организации в местные советские органы.

Помню хорошо, обсуждался вопрос о том, на кого мы должны опираться, из чего исходить при вербовках участников и проведении националистической деятельности вообще. В связи с тем, что кулачество, основной резерв нашей контрреволюционной организации, разгромлено, было условлено, помимо духовенства, привлекать новых участников организации, главным образом из числа националистически настроенной интеллигенции, бывших

петлюровцев, мешан-кустарей, раскулаченных и избежавших высылки и вообще лиц, недовольных и враждебно настроенных против Советской власти. Было условлено, что в интересах конспирации, от созыва таких совещаний центр организации должен воздержаться. В связи с этим всем присутствовавшим предоставлялись полная инициатива в осуществлении на местах принятых решений украинским центром контрреволюционной церковно-националистической организации.

ВОПРОС: С кем из участников центра Вы встречались после указанного совещания и какие вопросы практической деятельности контрреволюционной организации подвергались обсуждению.

ОТВЕТ: После совещания 1934 г. я встречался с архиепископом МИХНОВСКИМ Юрием в г. Киеве на его квартире, в конце апреля 1937 г.

МИХНОВСКИЙ Юрий сказал мне, что руководители центра МАЛЮШКЕВИЧ и КАЛИШЕВСКИЙ не собираются созывать совещания, что, кроме Киева и Белой Церкви, участники центра вяло работают, что совещания не нужны, так как вполне достаточно директив МАЛЮШКЕВИЧА. Кроме этого, Михновский сказал мне, что он по поручению Малюшкевича установил связь с границей через немецкого консула.

Поддерживая связь с архиепископом САМБОРСКИМ, проживавшим в г. Белой Церкви, в начале января 1937 г. САМБОРСКИЙ Владимир прислал мне письмо из Белой Церкви с приветствием по случаю праздника «рождества» и спрашивал меня — отказался ли я от своего сана. Я ответил САМБОРСКОМУ, что не отрекся и живу тем, что даю частные уроки.

Во втором письме САМБОРСКИЙ сообщил, что он подымает перед ЦИК вопрос о восстановлении украинской церкви для оживления нашей работы и предлагал мне подписаться в заявлении на имя ЦИК. Я ответил, что по моему мнению это невозможно в связи с отсутствием приходов и просил помочь мне исхлопотать право служения в хате. Подписать я отказался.

В третьем письме САМБОРСКИЙ упрекал меня в отсутствии активности и сообщил, что у него в Белой Церкви наши дела, т.е. дело контрреволюционной церковно-националистической фашистской организации идет хорошо, что у него есть верные члены организации: ЦВЯХ, ОСТАШЕВСКИЙ, КОРДОН, МАЧУГОВСКИЙ, КАЛИТЕНКО, ПАВЛЮК, ОРОБИНСКИЙ. Было указано еще несколько фамилий, которые я не запомнил. На это письмо я не ответил и переписка прекратилась в конце апреля 1937 г. С другими членами центра и организации я с 1934 г. не встречался и переписки не имел.

ВОПРОС: Назовите известных Вам участников контрреволюционной организации.

ОТВЕТ: Кроме названных мною членов центра: МАЛЮШКЕВИЧА — б[ывшего] заместителя митрополита, КАЛИШЕВСКОГО — б[ывшего] Одесского архиепископа, МИХНОВСКОГО — архиепископа, проживающего в

г. Киеве, САМБОРСКОГО — архиепископа Белой Церкви, БЕЯ-КОНОНА — б[ывшего] архиепископа Черкасс и меня КАРАБИНЕВИЧА — б[ывшего] архиепископа г. Умани, мне известны из разговоров с МИХНОВСКИМ и писем САМБОРСКОГО также члены контрреволюционной церковно-националистической организации:

1. ЖУК — проживающий в г. Киеве, сторонник «УАПЦ», по словам МИХНОВСКОГО, много сделал для организации в г. Киеве.

2. ЦВЯХ Павел Кондратович — б[ывший] священник Белой Церкви.

3. ОСТАШЕВСКИЙ Даниил Ульянович — б[ывший] священник Белой Церкви.

4. КОРДОН Иван Феодосьевич — священник «УПЦ», проживет в м. Радомысле.

5. МАЧУГОВСКИЙ Леонтий Дмитриевич — священник «УПЦ», проживает в м. Коростышеве.

6. КАЛИТЕНКО Прохор Максимович — священник «УПЦ», проживает в г. Белой Церкви.

7. ОРОБИНСКИЙ Дмитрий Филиппович — б[ывший] член Всеукраинской церковной рады и секретарь митрополита [Ивана] ПАВЛОВСКОГО, проживает в г. Белой Церкви.

8. БИДНОШЕЯ Савва Абрамович — священник «УПЦ» Гребенковского района.

9. ПАВЛЮК Павел — б[ывший] священник, проживает в Белоцерковском районе.

ВОПРОС: Кого Вы персонально завербовали в контрреволюционную фашистскую организацию [?]

ОТВЕТ: Мною завербованы в организацию по гор[оду] Умани:

1. ПЕЧЕНЮК Конон — б[ывший] священник, работает на спиртоводочном заводе. Несколько раз ПЕЧЕНЮК заходил ко мне и имел разговоры о современном тяжелом положении украинской церкви и священников. В 1936 г. во время одной из таких бесед я сказал ему, что положение церкви иначе не изменится до тех пор, пока существует Советская власть и что этим тяжелым положением озабочен существующий в Киеве центр, членом которого я являюсь. Что, только существуют в организации, можно больше сделать для нашего дела и что он если разделяет мои взгляды, то согласен ли он — ПЕЧЕНЮК стать членом нашей организации. ПЕЧЕНЮК спросил, чем и как он может помочь организации в ее работе. Я разъяснил ему, что нужно сеять недовольство мероприятиями Соввласти среди тех, кого он знает, что если сможет, пусть завербует членов нашей организации. ПЕЧЕНЮК дал свое согласие. В конце 1936 г. я снова виделся с ПЕЧЕНЮКОМ на своей квартире и он сказал мне, что он, работая на спиртоводочном заводе, поскольку мо-

жет, он агитирует среди рабочих этого завода, но что он боится и не решается предложить кому-либо стать членом нашей организации.

2. ДЕЛИМАРСКИЙ Евгений Маркович — бывш[ий] священник, живет в г. Умани на Ивангородском предместье. Сейчас работает поденно. Знаком я с ним еще по работе в Тульчинском округе, где он был священником и откуда высылался за контрреволюционную деятельность. По возвращении из ссылки в начале 1934 г. он обратился ко мне с просьбой дать ему приход. Я назначил его в Лысянку, но там вскоре был закрыт храм и он вернулся в г. Умань, где мы с ним часто встречались, обсуждали положение церкви, и я убедился, что он и после ссылки придерживается своих контрреволюционных воззрений. После нескольких встреч я ему в 1936 г. откровенно рассказал о существовании в Киеве центра, представителем которого в Умани являюсь я. Этот центр имеет своей целью поднять националистические настроения в массах, сеять среди них и вызывать недовольство Соввластью, после чего предложил ему стать членом нашей контрреволюционной организации. ДЕЛИМАРСКИЙ без колебаний ответил согласием. Встречался я потом с ним много раз. Он жаловался, что трудно теперь что-нибудь сделать для организации, так как он работает на поденной работе и его агитация часто встречает сильный отпор. Новых, завербованных им участников ДЕЛИМАРСКИЙ мне не назвал.

3. ВАЛАНТИР Филипп — священник, живет в м. Тальное Киевской области. Был в ссылке за контрреволюционную деятельность. В 1936 г. два раза приезжал ко мне в г. Умань, бывал у меня на квартире. С первого же раза, т.е. разговора, я убедился, что не изменил своих контрреволюционных убеждений. Во второй приезд ВАЛАНТИРА я ему сообщил о существовании в г. Киеве контрреволюционного центра и о том, что я являюсь представителем центра в Умани и предложил ему стать членом контрреволюционной организации. ВАЛАНТИР на это изъявил согласие и задал вопрос, какую же работу ему проводить. Я дал ему инструкции агитировать против Советской власти и вызывать недовольство мероприятиями Соввласти, что ВАЛАНТИР принял. В 1937 г. ВАЛАНТИР был у меня один раз, в апреле месяце и сказал, что, где может он проводит агитацию и так помогает организации. О завербованных им новых членах организации не сообщил.

4. БЕСПАЛЬКО Иван — священник, живет в м. Тальное, исполняет нелегально религиозные требы. В 1936 г. был у меня, жаловался на тяжелое положение. Я сказал, что исправить положение можем мы сами, организовав и проводя агитационную работу против Советской власти. Сообщил ему о существовании контрреволюционного центра в г. Киеве и что я являюсь представителем этого центра в Умани и предложил стать членом нашей контрреволюционной организации. БЕСПАЛЬКО дал согласие, но что он сделал для организации — не знаю, так как больше его не видел.

5. НЕПУТСКИЙ Апполинарий — бывший священник украинской церкви, от которой в 1938¹ г. отошел. После своего отречения бывал несколько раз у меня, приезжал из Звенигородки, где он служил бухгалтером. В 1936 г. он приехал ко мне, и у нас зашел разговор о положении украинской церкви. Он сказал, что если бы изменилось положение, он вернулся бы к деятельности священника родной украинской церкви. Видя его настроения, я ему сообщил о существовании в Киеве контрреволюционного центра и о том, что на Уманщине представителем центра являюсь я и предложил ему стать членом организации. Непутский согласился и сказал, что будет помогать контрреволюционной организации тем, что будет вести агитационную работу и подрывать мероприятия Соввласти. Как проводил работу НЕПУТСКИЙ — я не знаю, так как больше с ним не виделся.

6. МАНДРОВСКИЙ Яков — протоиерей, 70 лет, живет в Звенигородке, где нелегально исполняет религиозные требы. Приезжал ко мне в 1935 г. по случаю закрытия храма в Звенигородке. Выражал по этому случаю большое возмущение. Я сказал, что такова система при Соввласти и что только с изменением существующего строя изменится и положение церкви и далее сказал, что в г. Киеве существует контрреволюционный центр, представителем которого на Уманщине являюсь я и предложил ему стать членом нашей контрреволюционной организации. МАНДРОВСКИЙ сказал, что он уже стар, мало принесет пользы организации, но согласился стать членом организации. Какую работу провел МАНДРОВСКИЙ — не знаю, так как больше с ним не встречался.

7. В 1935 г. я много раз встречался с ВИШНЕВСКИМ Александром, который, имея дом в Умани, часто приезжал из Тального в Умань. Говоря с ним на антисоветские темы, я установил, что ВИШНЕВСКИЙ настроен контрреволюционно, предложил ему стать членом организации, объяснив ему, что членам контрреволюционной организации нужно поднимать националистическо-шовинистические настроения в массах и всякими возможными средствами вызывать недовольство Соввластью. ВИШНЕВСКИЙ дал свое согласие, но вскоре уехал на Кавказ — в Пятигорск, где и проживает в настоящее время. О его работе в нашей к[онтр]-р[еволюционной] организации больше ничего не знаю.

Помимо указанных лиц, завербованных мною в к[онтр]-р[еволюционную] церковную организацию, я изучил еще ЗИНЕВИЧА Вячеслава — б[ывшего] священника, проживающего в г. Умани, и ПАВЛОВСКОГО Михаила — б[ывшего] у меня диаконом, однако по ряду причин я прямо перед ними вопроса не ставил о существовании к[онтр]-р[еволюционной] организации и не имея в виду вовлечь их в организацию, исходя из следующих соображений:

---

¹ Так в тексте. Возможно це 1933 або 1936 р.

ЗИНЕВИЧ — бывший священник, отрекся в 1936 г. от сана, живет теперь в г. Умани, работает на кирпичном заводе. Встречался с ним когда он был священником в селе Яланца, а я приезжал к своей больной жене, ибо до 1935 г. жила в селе Яланце. Во время приездов имел многочисленные разговоры с ЗИНЕВИЧЕМ, из которых установил, что он настроен крайне контрреволюционно, высказывался пораженчески, заявляя, что только другие державы, и прежде всего Германия, смогут изменить существующее положение. Потом он отрекся от сана и больше ни разу не заходил ко мне. Я перед ЗИНЕВИЧЕМ не ставил вопроса о существовании контрреволюционного центра, так как ЗИНЕВИЧ прямо сказал мне, «настанет конец украинской церкви, что все оставшиеся будут переловлены и что поэтому он совсем уйдет от церкви», что он и сделал.

ПАВЛОВСКИЙ Михаил Павлович — мой диакон, до закрытия храма в 1935 г. часто встречались до 1936 г. и вели разговоры о положении украинской церкви, причем во время этих разговоров ПАВЛОВСКИЙ всецело поддерживал высказываемые мною контрреволюционные взгляды и сам отрицательно высказывался о существующем положении. В 1936 г. я виделся с ним два или три раза, так как он заболел невритом левой руки и болел до последнего времени. Настроение его не изменилось, но ему, больному, и физически непригодному, так как он много лежал, я не сообщал о центре, находя, что по состоянию своего здоровья он ничего не может сделать для нашей контрреволюционной организации.

ВОПРОС: Расскажите следствию о связях контрреволюционной организации с границей.

ОТВЕТ: С 1923 г. я по положению епископа участвовал в епископских совещаниях, на которых обсуждались вопросы контрреволюционной деятельности организации. В том же 1923 г. для связи с украинцами, проживающими в Америке, был послан туда архиепископ ТЕОДОРОВИЧ Иван. Он там издавал контрреволюционные журналы «Сияч», «Дніпро», в которых в основном преобладали враждебные выпады против Советской власти. ТЕОДОРОВИЧ прислал из Америки по 200–300 долларов для нужд организации. Об этом знала Всеукраинская церковная рада, о чем сообщал нам митрополит ЛИПКОВСКИЙ¹.

Еще ранее, в 1922 г. была установлена, тоже почтой, связь контрреволюционной организации с БАЧИНСКИМ Евгением, проживавшим тогда в Швейцарии. Ему дано было официальное поручение быть представителем украинской церкви на всемирной церковной женеvской конференции [1], с целью обратить внимание конференции на тяжелое положение украинской церкви при Советской власти. В 1924 г. БАЧИНСКИЙ настойчиво требовал прислать

¹ Прізвище Липківського підкреслено двічі.

к нему епископа для заграничных украинских приходов, так как ТЕОДОРОВИЧ связывал контрреволюционную организацию с Америкой, а вновь посланный епископ должен был служить между контрреволюционной организацией и украинцами Западной Европы. Ехать за границу по вызову БАЧИНСКОГО вызвался член организации МАЛЮШКЕВИЧ — архиепископ. При этом МАЛЮШКЕВИЧ указывал, что его поездка за границу оживит связь к[онтр]-р[еволюционной] организации, а также усилит материальную базу организации путем притока пожертвований из-за границы. Все это сообщил сам МАЛЮШКЕВИЧ на совещании епископов. Поездка за границу МАЛЮШКЕВИЧА не состоялась, так как ему в этом было отказано органами власти.

ВОПРОС: Расскажите о связях контрреволюционной организации с закордоном¹ за последнее время.

ОТВЕТ: Получив от САМБОРСКОГО в конце марта 1937 г. сообщение о том, что им будет поднято ходатайство о восстановлении управления украинской церкви, я в конце апреля 1937 г. поехал в Киев узнать — насколько все это соответствует действительности и если возможно, хлопотать разрешение мне служить в доме. В Киеве, недалеко от бывшего Софиевского собора [2], я встретился с МИХНОВСКИМ Юрием и по его приглашению зашел к нему на квартиру. Разговор начался с сообщения МИХНОВСКОГО о большом церковном оживлении в г. Киеве, о том, что работа организации тут идет хорошо, что среди подписей о возвращении нам в Киеве храмов, есть свои люди-националисты. Это говорилось тоном упрека по адресу моему и архиепископа БЕЯ-КОНОНА, у которых, по словам МИХНОВСКОГО работа идет вяло и нерешительно.

Я спросил МИХНОВСКОГО, были ли какие-либо совещания центра, МИХНОВСКИЙ ответил, что совещания совершенно излишни, что лично для него достаточно авторитета и директив МАЛЮШКЕВИЧА. Тут же МИХНОВСКИЙ начал излагать исполненное им по поручению МАЛЮШКЕВИЧА важное дело. По словам МИХНОВСКОГО, МАЛЮШКЕВИЧ поручал ему завязать и восстановить какими угодно путями связь с Евгением БАЧИНСКИМ, так как положение украинской церкви, а следовательно, и контрреволюционной организации стает безнадежным.

Далее МИХНОВСКИЙ сказал, что он выполнил поручение МАЛЮШКЕВИЧА таким образом: в одном из домов, в том, в котором живет МИХНОВСКИЙ, или в соседнем доме — этого я не знаю, живет знакомая ему женщина, имени и фамилии которой он мне не назвал, служащая в немецком консульстве. Через эту женщину он связался с немецким консульством, а через последнее с Евгением БАЧИНСКИМ. Как заявил МИХНОВСКИЙ, он

---

¹ Так в тесті.

запрашивал БАЧИНСКОГО, что делать в виду тяжелого положения украинской церкви; свертывать ли деятельность контрреволюционной церковно-националистической организации, или продолжать работу.

По словам МИХНОВСКОГО, им был получен ответ от БАЧИНСКОГО ни в коем случае не прекращать деятельности организации, так как близок час освобождения Украины. В продолжавшейся беседе МИХНОВСКИЙ мне рассказал, что немецкий консул за свои услуги потребовал предоставления ему сведений о настроениях населения и требовал, чтобы наша контрреволюционная организация развила усиленную работу к выборам в Советы для проведения в органы управления возможно большего числа сторонников контрреволюционной организации. Я сказал МИХНОВСКОМУ, что МАЛЮШКЕВИЧ не имел права давать ему такое поручение.

МИХНОВСКИЙ ответил, что он не собирается давать консулу каких-либо сведений, а что ему важно было узнать установки БАЧИНСКОГО в данный период. Прощаясь с МИХНОВСКИМ, я еще задал ему вопрос: почему немецкий консул так легко пошел ему на встречу в деле установления связи с БАЧИНСКИМ. МИХНОВСКИЙ ответил, что связь не трудно было установить, потому что контрреволюционная националистическая организация по своей идеологии близка к тому государству, которое консул представляет, при чем добавил, что БАЧИНСКИЙ требует исполнения всех указаний немецкого консула шпионского характера.

ВОПРОС: Расскажите о Вашей шпионской деятельности.

ОТВЕТ: Сведений шпионского характера я МИХНОВСКОМУ никаких не давал. Давал ли сведения кто-либо из участников в организации — мне неизвестно.

ВОПРОС: Вы даете следствию неправдивые показания, к вопросу о выполнении Вами шпионских заданий МИХНОВСКОГО мы еще вернемся.

Вопрос: Как Вы отнеслись к полученному от МИХНОВСКОГО указанию об усилении Вашей работы, как участника организации, в связи с предстоящими выборами в Советы [?]

ОТВЕТ: Я это указание принял к исполнению.

Протокол записан с моих слов верно и лично мною прочитан.

[Без підпису]

[КАРАБИНЕВИЧ]

ДОПРОСИЛ: ПОМ[ОЩНИК] ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННОГО
IV ОТДЕЛА УГБ КОУ НКВД
СЕРЖАНТ ГОСУД[АРСТВЕННОЙ]
БЕЗОПАСНОСТИ

[без підпису]

[ЛЮПЕНКО]

ВЕРНО:

[підпис нерозбірливий]

*ЦДАГО України, спр. № 65685-ФП, арк. 68–83.
Копія. Машинопис.*

Примітки:

[1] Прелімінарна конференція в липні 1920 р. в Женеві (Конференція Християнських Віросповідань) була скликана за ініціативою Американської Єпископальної протестантської церкви на чолі з Нью-Йоркським єп. Шарлем Брентом. Єпископи цієї Церкви звернулися до всіх Християнських церков із закликом прислати делегатів на конференцію, де вони могли б обговорити загальні питання стосовно Віри та церковного устрою. Передбачалось обговорення шляхів до взаємного зближення церков. На цю справу дав своє благословіння Константинопільський патріарх. Тільки Римський Папа від імені Римо-Католицької церкви відхилив запрошення на участь в конференції. Конференція проходила в соборі св. Петра м. Женева. На цій конференції було ухвалено провести ще дві — в Стокгольмі (Швеція) у 1925 р. та в Лозанні (Швейцарія) у 1927 р.

[2] Софійський собор в 1937 р. названо «бывшим», оскільки на свято Стрітіння 15 лютого 1934 р. його було закрито владою і ліквідовано церковну громаду. Натомість, там було організовано Софійську філію Всеукраїнського Музейного Городка, який у 1926 р. був створений виключно з антирелігійною метою. З 1934 р. директором Софійської філії ВМГ був Іван Михайлович Скуленко (1901–1990), якого влітку 1937 р. було заарештовано і ув'язнено. Про першого директора Софійського заповідника див. *Преловська І. «Зважаючи на важливість роботи, яку мені пощастило починати, я намагався бути абсолютно об'єктивним...» До століття з дня народження першого директора Софійського державного заповідника Івана Михайловича Скуленка (1901–1990) // Нові дослідження давніх пам'яток Києва: Матеріали наук. конф. Національного заповідника «Софія Київська» 22–23 листопада 2001 р. – К.: Вид-во Центр Нац. заповідника «Софія Київська», 2003. – С. 19–39; Її ж. Іван Михайлович Скуленко (1901–1990) — перший директор Софійського державного заповідника // Київ і кияни: Матеріали щорічної наук.-практ. конф. – К.: Вид-во «Київ», 2003. – Вип. 3. – С. 272–278.*

№ 177**Протокол допиту Миколи Карабіневича
від 15 вересня 1937 р.****ПРОТОКОЛ ДОПРОСА**

Обвиняемого КАРАБИНЕВИЧА Николая Сильвестровича, 1889 г[ода] рождения, служитель религиозного культа, архиепископ «УПЦ». Проживал в г. Умани Киевской области

от 15 сентября 1937 г.

ВОПРОС: Что вам известно о к[онтр]-р[еволюционной] деятельности бывшего митрополита украинской автокефальной православной церкви «УАПЦ» — Липковского Василия?

ОТВЕТ: Липковский Василий б[ывший] митрополит «УАПЦ» вместе с профессором Чеховским Владимиром возглавляли к[онтр]-р[еволюционную] националистическую организацию со времени возникновения «УАПЦ» до 1927 г. Об этом было известно всем епископам «УАПЦ», в том числе и мне. ЛИПКОВСКИЙ был резко антисоветски настроен, в церковных к[онтр]-р[еволюционных] кругах его считали «орлом» к[онтр]-р[еволюционной] националистической украинской церкви. По инициативе ЛИПКОВСКОГО архиепископ ТЕОДОРОВИЧ был отправлен за границу в Америку для к[онтр]-р[еволюционной] деятельности, а также должен был выехать в Западную Европу архиепископ МАЛАШКЕВИЧ² для связей с эмигрантами националистами и для проведения к[онтр]-р[еволюционной] деятельности за границей, направленной против Советской власти.

В 1927 г. по тактическим соображениям было решено к[онтр]-р[еволюционной] украинской организацией сменить ярко враждебную фигуру митрополита ЛИПКОВСКОГО на другую — видного, но скрытого националиста Борецкого [1]. Отойдя в тень? Липковский не порывал связи с к[онтр]-р[еволюционной] организацией, что видно было из постоянных заявлений нового митрополита БОРЕЦКОГО на епископских совещаниях о том, что им делается все с ведома ЛИПКОВСКОГО [2].

В 1937 г. в конце апреля при встрече с архиепископом МИХНОВСКИМ я задал ему вопрос, каково отношение ЛИПКОВСКОГО к новому созданному в 1934 г. контрреволюционному центру организации. МИХНОВСКИЙ сообщил мне, что ему с ЖУКОМ приходилось бывать у ЛИПКОВСКОГО и что ЛИПКОВСКИЙ вполне разделяет установки контрреволюционной националистической фашистской организации и его центра.

ВОПРОС: Что вам известно о принадлежности к контрреволюционной фашистской организации митрополита «УПЦ» ПАВЛОВСКОГО?

ОТВЕТ: В 1934 г. состоялось совещанием епископов в квартире МИХНОВСКОГО, об установках которой я дал показания на первом допросе от 20 июля 1937 г. На этом совещании было оформлено создание контрреволюционного националистического фашистского центра.

¹ Підкреслення на машинці зроблено тільки під датою допиту і під словами «ВОПРОС» і «ОТВЕТ». Всі інші підкреслення в тексті зроблено від руки олівцем.

² Так в тексті тут і далі. Правильно: МАЛЮШКЕВИЧ Костянтин. Текст другого протоколу допиту Карабіневича надруковано на іншій машинці, ніж перший, і тому, ймовірно, той, хто друкував цей протокол, не знав правильного написання прізвища Малюшкевича.

На совещании руководящую роль вел архиепископ МАЛАШКЕВИЧ, которому я задал вопрос — известно ли митрополиту ПАВЛОВСКОМУ о происходящем совещании и как он ПАВЛОВСКИЙ относится к вновь оформляемой контрреволюционной организации. МАЛАШКЕВИЧ ответил, что митрополит ПАВЛОВСКИЙ дал свое согласие быть руководителем организации и членом руководящего центра организации.

Далее МАЛАШКЕВИЧ сказал, что ПАВЛОВСКИЙ сознательно не явился на это совещание, так как судьба митрополитов ЛИПКОВСКОГО и БОРЕЦКОГО научила, что мы должны всемерно беречь митрополита от подозрений Советской власти, не выпячивать его как руководителя. Далее МАЛАШКЕВИЧ заявил, что если потребуется конспирация контрреволюционной деятельности ПАВЛОВСКОГО, последний может выехать из г. Киева, но это не будет означать сворачивания его контрреволюционной деятельности. Так и получилось, что ПАВЛОВСКИЙ в скором времени из г. Киева выехал якобы в г. Белгород.

В конце апреля 1937 г. при разговоре с МИХНОВСКИМ в его квартире я спросил его, были ли совещания контрреволюционного центра организации? МИХНОВСКИЙ ответил, что лично он, МИХНОВСКИЙ, не видит особой необходимости в совещаниях центра организации, что для него вполне достаточно директивы и указаний МАЛАШКЕВИЧА и ПАВЛОВСКОГО.

Учитывая разговоры мои с МИХНОВСКИМ и МАЛАШКЕВИЧЕМ о ПАВЛОВСКОМ, как о члене организации, а также то положение, что кандидатура на митрополита украинской церкви выдвинута именно ПАВЛОВСКОГО с предварительного одобрения контрреволюционной националистической фашистской организации и ее руководящего состава, дает полное основание говорить, что он, ПАВЛОВСКИЙ, является участником в новом контрреволюционном фашистском центре организации.

Протокол записан с моих слов верно и лично мной прочитан, в чем и расписываюсь.

[КАРАБИНЕВИЧ Николай]

ДОПРОСИЛ: Врид. пом[ощника] Нач[альника]
VI Отделения IV ОТДЕЛА КОУ НКВД
СЕРЖАНТ ГОСУД[АРСТВЕННОЙ]¹
БЕЗОПАСНОСТИ

[ЛУПЕНКО]

ВЕРНО:

[підпис нерозбірливий]

*ЦДАГО України, спр. № 65685-ФП, арк. 84-86.
Засвідчена копія. Машинопис.*

¹ В цьому протоколі відрізняється і запис щодо посади сержанта держбезпеки Лупенка.

Примітки:

[1] Тут йдеться про події II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р., коли було усунуто митрополита Василя Липківського від керування УАПЦ і обрано Гайсинського єпископа Миколу Борецького.

[2] Сам Василь Липківський в своїх творах, які написав за період після II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 1927 р. і до 1937 р., заперечує будь-які зв'язки з колишніми діячами УАПЦ, оскільки після його усунення від церковного служіння майже ніхто його не відвідував. Див. докл.: *Митрополит Василь Липківський. Історія Української Православної Церкви. Розділ VII: Відродження Української Церкви.* – Вінніпег: Вид. накладом фундації Івана Грищука, 1961. – 181 с.; *Митрополит Василь Липківський. Листи (1933–1937).* – Торонто: Вид. Укр. Православного Братства ім. Митрополита Василя Липківського, З.Д.А., 1980. – 167 с.

№ 178**Винувальний висновок по звинуваченню
Василя Липківського від 20 листопада 1937 р.****ОБВИНТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ**

По делу, по обвинению Липковского Василия Константиновича, по ст.ст. 54-10, 54-11 УК УССР.

IV Отделом УГБ НКВД УССР ликвидирована националистическая фашистская организация украинских церковников, ставившая своей целью отторжение Украины от СССР и создание самостоятельного государства фашистского типа.

Произведенным следствием установлено, что одним из руководителей этой организации являлся бывший митрополит украинской автокефальной церкви Василий Константинович ЛИПКОВСКИЙ. Арестованные участники центра указанной организации архиепископы МИХНОВСКИЙ и САМБОРСКИЙ показали, что этот центр был создан ими по прямому заданию ЛИПКОВСКОГО.

По тем же показаниям, ЛИПКОВСКИЙ поручил участникам центра готовить кадры для вооруженного восстания против советской власти в случае войны с СССР.

Арестованный архиепископ МАЛЮШКЕВИЧ показал, что Липковский принимал активное участие в антисоветской националистической организации СВУ, ликвидированной в 1929–30 гг.

ЛИПКОВСКИЙ лично руководил компанией за возрождение националистической автокефальной церкви.

ЛИПКОВСКИЙ поддерживал связь с украинскими церковниками, находящимися в эмиграции, посылал им информацию о положении церкви на Украине, за что периодически получал денежные переводы из-за границы.

В силу вышеуказанного —

ЛИПКОВСКИЙ Василий Константинович, 1894 г[ода] рожд[ения], житель г. Киева, украинец, быв[ший] митрополит украинской автокефальной церкви, гражд[анин] СССР, —

Обвиняется в том, что он

1. Являлся одним из руководителей националистической фашистской организации украинских церковников;
2. Проводил активную антисоветскую работу;
3. Был связан с заграничными эмигрантскими кругами и посылал им антисоветскую информацию.

Признал только, что он был организатором сбора подписей за восстановление украинских церквей и поддерживал связь с украинскими епископами, находящимися в эмиграции.

Уличается показаниями арестованных САМБОРСКОГО, МИХНОВСКОГО, МАЛЮШКЕВИЧА, КАРАБИНЕВИЧА.

На основании изложенного

ПОСТАНОВИЛ:

Дело на ЛИПКОВСКОГО Василия Константиновича направить на рассмотрение Особой Тройки при Киевском Облуправлении НКВД.

Справка: ЛИПКОВСКИЙ Василий Константинович содержится под стражей в Киевской тюрьме и с его числа перечисляется за Киевским Облуправлением НКВД.

ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННЫЙ 9 ОТДЕЛЕНИЯ IV ОТДЕЛА
УГБ НКВД УССР
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ

ГОЛЬДФАРБ

«УТВЕРЖДАЮ»:
НАЧАЛЬНИК IV ОТДЕЛА
УГБ НКВД УССР
МАЙОР ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ

ХАТЕНЕВЕР¹

*ЦДАГО України, спр. № 65685-ФП, арк. 87–89.
Оригінал. Машинопис.*

¹ На документі резолюція: «С направлением дела согласен. Вр. Нач[альника] отдела по спецделам прокур[ор] УССР. Подпись неразборчивая. 20/XI-[19]37 г.».

№ 179

**Витяг з протоколу № 177 засідання Трійки при
Київському обласному управлінні НКВС УРСР від
20 листопада 1937 р. про вирок у справі митрополита
УАПЦ Василя Липківського від 20 листопада 1937 р.**

*ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 117¹
заседания Тройки при Киевском Облуправлении НКВД УССР
от «20» ноября 1937 г.*

<i>С Л У Ш А Л И:</i>	<i>ПОСТАНОВИЛИ</i>
<p>Дело № 49329 IV-го Отд[ела] НКВД УССР по обвинению ЛИПКОВСКОГО Василия Константиновича, 1864 г. р., ур[оженца] с. Попудни Монастырищенского р[айо]на Киевской обл., жит[еля] г. Киева, украинца. Бывшего митрополита украинской автокефальной церкви. Обвиняется в том, что являлся одним из руководителей националистической фашистской организации украинских церковников, ставившей своей целью отторжение Украины от СССР и создание самостоятельного государства фашистского типа. Был связан с заграничными эмигрантскими кругами и посылал им а[нти]/с[оветскую] информацию, за что периодически получал денежное вознаграждение. Содержится под стражей в Киевской тюрьме.</p>	<p align="center">ЛИПКОВСКОГО Василия Константиновича – РАССТРЕЛЯТЬ.</p> <p align="center">Лично принадлежащее ему имущество – КОНФИСКОВАТЬ.</p>

*Верно: Секретарь Тройки
М.П.*

АЛЬТЦИЦЕР

ЦДАГО України, спр. № 65685-ФП, арк. 90.

Оригінал. Машинопис на бланку.

Опубліковано: Зінченко А.Л. Визволитись вірою. Життя і діяння митрополита УАПЦ Василя Липківського. – К.: «Дніпро», 1997. – С. 318; Липківський К. Тіні незабутих предків. – К., 2003. – С. 115².

¹ Текст «Постанови» надруковано на машинці на бланку, виготовленому в типографський спосіб. Тут і далі текст, який виділено курсивом, надруковано на бланку.

² Текст опубліковано без посилання на архів.

№ 180

**Витяг з акту про страту митрополита УАПЦ
Василя Липківського від 27 листопада 1937 р.**ВЫПИСКА ИЗ АКТА¹

Постановление Тройки УНКВД² от «20»/XI–1937 г. о расстреле Липковский Василий Константинович *приведено в исполнение 27 ноября 1937 г. в 24 часов.*

КОМЕНДАНТ НКВД УССР
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ШАШКОВ

ЦДАГО України, спр. № 65685-ФП, арк. 91.

Копія. Машинопис.

Опубліковано: Зінченко А.Л. Визволитись вірою. Життя і діяння митрополита УАПЦ Василя Липківського. – К.: «Дніпро», 1997. – С. 318; Липківський К. Тіні незабутих предків. – К., 2003. – С. 115³.

№ 181

**Висновок про реабілітацію Василя Липківського
від 23 травня 1989 р.**

«УТВЕРЖДАЮ»

*Первый заместитель прокурора г. Киева,
старший советник юстиции*

В. С. Калюжный

23 мая 1989 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

в отношении *Липковского Василия Константиновича*
по материалам уголовного дела (арх. № 41639)

Фамилия, имя, отчество	<i>Липковский Василий Константинович</i>
Дата и год рождения	<i>1864 года рождения</i>
Место рождения	<i>с. Попудни Монастырищенского р[айон]а Киевской области</i>

¹ Текст виписки надруковано на 1/4 стандартного аркуша на виготовленому на машинці бланку. Слова, які були вписані від руки чорнилом, надруковано курсивом. До виписки прикладено трикутну печатку комендатури НКВС УРСР.

² Пропуск в тесті з надрукованими на машинці крапками.

³ Текст опубліковано без посилання на архів.

Сведения о партийности (в том числе № партийного билета) *беспартийный*

Место работы и должность до ареста *бывший митрополит украинской автокефальной церкви*

Место жительства до ареста *г. Киев, Александровская слобода, улица Дачная, дом № 8, кв. № 2*

Данные о родственниках *не установлены*

Дата ареста, предъявлявшееся обвинение, когда и каким несудебным органом было вынесено решение по делу *Арестован 29 октября 1937 года, предъявлено обвинение по ст.ст. 54-10, 54-11 УК УССР в том, что «являлся одним из руководителей националистической фашистской организации украинских церковников, ставившей целью отторжение Украины от СССР и создания самостоятельного государства фашистского типа». 20 ноября 1937 года по решению «тройки» при Киевском облуправлении НКВД УССР подвергнут расстрелу. Решение приведено в исполнение 27 ноября 1937 года.*

Липковский Василий Константинович подпадает под действие ст. 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 г. «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессии, имевших место в период 30–40-х и начала 50-х годов».

*Старший помощник прокурора г. Киева
по надзору за следствием в органах госбезопасности
старший советник юстиции*

Л. М. Абраменко

*Начальник Следственного отделения
УКГБ Украинской ССР по г. Киеву
и Киевской области*

А. Ф. Береза

«17» мая 1989 года

*ЦДАГО України, спр. № 65743-ФП, арк. 93–93 зб.
Оригінал. Рукопис на бланку.*

РОЗДІЛ ІХ

ДОКУМЕНТИ З АРХІВНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ НА СВЯЩЕНИКА УАПЦ КОСТЯНТИНА БУТВИНЕНКА. 1937–1989 рр.

№ 182

**Постанова про затримання Костянтина Бутвиненка
від 1 грудня 1937 р.**

По делу №

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Киев, 1/І 1937¹ г. я, Пом[ощник] Нач[альника] VI Отделения IV Отдела УГБ КОУ ЛУПЕНКО *рассмотрев материалы по обвинению гр.* Бутвиненко Константина Кондратьевича, г. Киев, Бульонская 85 кв. 7, *в преступлениях, предусмотренных ст.ст.* 54-10, 54-11 КК СССР, *выразившихся в том, что он является участником* вскрытой к[онтр]-р[еволюционной] националистической организации церковников=автокефалистов.

что (привести мотивы избрания меры пресечения) нахождение на свободе БУТВИНЕНКО Константина Кондратьевича, может отразиться на ходе следствия.

На основании изложенного и руководствуясь ст.ст. 143, 145 и УКП УССР,

ПОСТАНОВИЛ:

Избрать мерой пресечения способов уклонения от суда и следствия по отношению к обвиняемому БУТВИНЕНКО Константину Кондратьевичу — содержание под стражей в Киевской тюрьме.

---

¹ Текст «Постанови» надруковано на машинці на бланку, виготовленому в типографський спосіб. Тут і далі текст, який виділено курсивом, надруковано на бланку. В тексті постанови напевно допущено помилку в датуванні документу. Правильно: 1 грудня 1937 р.

Настоящее постановление представит Киевскому Областному Прокурору.

Пом[ощник] Нач[альника]
IV Отделения IV отдела

Сержант Госбезопасности (підпис) ЛУПЕНКО¹

«Согласен» ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ]

Начальника IV Отдела

Лейтенант Госбезопасности (підпис) КАНЕВСКИЙ

«Утверждаю» ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ]

Начальник[а] IV отдела

Майор Госбезопасности (підпис) БАБИЧ

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 1.
Копія. Машинопис на бланку.*

№ 183

Постанова про запобіжні заходи стосовно Костянтина Бутвиненка від 1 грудня 1937 р.

ПОСТАНОВА²

1937 р. /декабря I³ дня/ м. Київ

Пом. Облпрокурора в спецправах *АРСЕНЬЕВ*
розглянувши матеріали, що їх подав *IV Отдел УДБ*
Київського облуправління НКВС на гр. *БУТВИНЕНКО Константина*
Кондратьевича,
з яких видно, що *он является участником вскрытой к[онтр]-р[еволюцион-*
ной] националистической организации церковников автокефалистов
що передбачено *54-10, 54-11* ст.ст. КК УРСР, а тому керуючись ст. 56 КПК

¹ Так в тексті. Інші прізвища надруковані без дужок.

² Текст «Постанови» надруковано на машинці на бланку, виготовленому в типографський спосіб. Текст, який виділено курсивом, надруковано на бланку.

³ Тут дата вписана від руки.

ПОСТАНОВИ В:

Заходи запобігання — тримання під вартою щодо гр. *БУТВИНЕНКО Константина Кондратьевича* — под стражей в Киевской тюрме санкціонувати.

Пом. Облпрокурора в спецсправах.
«Затверджую» Зам. Прокурор Київської області *АРСЕНЬЕВ*

[М.П.]

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 2.
Оригінал. Машинопис на бланку.

№ 184

**Ордер на обшук і арешт
Костянтина Бутвиненка від 1 грудня 1937 р.**

*УССР*¹
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
ОРДЕР № 6205

Выдан «1» декабря 1937 г.

Действителен «2» суток.

*Сотруднику Управления Государственной безопасности НКВД УССР т. _____*² *Поручается произвести обыск и арест гр-на Бутвиненко Константина Кондратьевича проживающего г. Киев, [ул.] Бульонская, № 85, к. 7.*

Всем органам Советской Власти и гражданам УССР надлежит оказывать законное содействие предъявителю ордера при исполнении им возложенных на него поручений.

*Зам[еститель] Нач[альника]
КОУ Народного Комиссариата
Внутренних Дел УССР*

[підпис нерозбірливий]

М.П. Секретарь

[підпис нерозбірливий]

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 3.
Оригінал. Рукопис на бланку.

¹ Текст «Ордеру» написано від руки чорнилом на бланку, виготовленому в типографський спосіб. Тут і далі текст, який виділено курсивом, надруковано на бланку.

² В тексті «Ордера» залишено місце, але прізвище не вписано.

№ 185

**Протокол допиту Анатолія Нестеренка
від 3 грудня 1937 р.**

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Обв[иняемого]¹ НЕСТЕРЕНКО
Анатолія Александровича,
1890 г. р., украинец, урож[енец]
г. Киева, б[ывший] священник
украинской православной церкви.
От 3 декабря 1937 г.

ВОПРОС: — Вы обвиняетесь в принадлежности к контрреволюционной организации церковников. Признаете ли себя виновным [?]

ОТВЕТ: Признаю себя виновным в том, что до ареста являлся участником украинской контрреволюционной националистической фашистской организации церковников. Вступление в названную организацию относится к 1922 г. т. е. ко времени, когда я принял сан священника, что явилось причиной моих националистических убеждений украинца. Вовлечению меня в организацию способствовали деятели украинской церкви БУТВИНЕНКО Константин и ЯНУШЕВСКИЙ, а рукоположил меня в священники участник организации епископ СТОРОЖЕНКО Григорий, который тутже² прививал мне контрреволюционные националистические идеи, направленные против национальной политики соввласти на Украине. Еще тогда СТОРОЖЕНКО мне говорил любить Украину и отдать свои силы за ее независимость.

В то время существовали пасторские курсы, созданные украинской автокефальной церковью УАПЦ, по подготовке украинского духовенства [1], которые по сути являлись институтом воспитания националистических кадров. Преподавательский состав этих курсов состоял из видных руководителей УАПЦ — националистов, профессора ЧЕХОВСКОГО, Митрополита ЛИПКОВСКОГО, епископа СТОРОЖЕНКО и друг[их]. ЧЕХОВСКИЙ пользуясь популярностью националиста, читая лекции о евангельском вероучении, противопоставляя его марксистскому учению о коммунизме [2], в частности говорил перед аудиторией о притче «о богатом и бедном» [3], заявляя, что закон об эксплуатации человека человеком открыт не Карлом Марксом, а еще за-

¹ Тут і далі підкреслення в тексті протоколу відрізняються: в заголовку і під словами «Вопрос» «Ответ» підкреслення зроблено на машинці, а в тексті протоколу — від руки олівцем.

² Так в тексті.

долго до него Иисусом Христом. Такое вымышленное контрреволюционное толкование, воспринималось аудиторией за должное и создавало у слушателей твердые понятия об этом.

Историю Украины читал ПАВЕЛКО [4], который преподносил ее аудитории в густых красках, выпячивая особенно период козачества, как период воли и независимости Украины. СТОРОЖЕНКО — [читал] географию, он искажал действительные границы и разжигал националистические аппетиты у слушателей. Курсы часто посещал ШАПОРЕНКО¹, сотрудник лаборатории Киевского Индустриального Института. Он близко стоял к руководству УАПЦ и даже был рукоположен в священники, но прихода не имел. ШАПАРЕНКО являлся одним из влиятельных украинцев, он обрабатывал молодежь, разжигая у нее националистические чувства, рассказывал о доблести и отваге повстанцев XVII века (Гонга, Зализняк и др.) [5], ЛИПКОВСКОГО слушателям представлял, как народного героя и называл его «батьком» Украины.

Влияние его имело успех и вскоре он приобрел себе сторонников, одним из которых был ДОРОШЕНКО Василий, всячески помогавший ШАПАРЕНКО в проведении среди молодежи националистической работы. В стенах Софиевского собора в г. Киеве в дни служений и съездов² духовенства, руководство Всеукраинского церковного совета³ в лице ЛИПКОВСКОГО, ЧЕХОВСКОГО и МОРОЗА, а также и весь епископат в своих проповедях протаскивали контрреволюционную националистическую идею.

ЛИПКОВСКИЙ и друг[ие] в проповедях об Украине старались определить ее колонией Москвы, которая вывозит из Украины богатства, созданные украинским народом. От ЛИПКОВСКОГО часто можно было слышать такое выражение: «Москва любит украинский хлеб и сало и все то, что вырабатывает Украина, но зато не любит украинцев».

С такой глубокой националистической зарядкой, разъезжались на села священники — участники контрреволюционной организации церковников УАПЦ и УПЦ [6], стремясь полностью выполнить установку центра организации на периферии.

Кроме этого, контрреволюционные националистические проповеди участников центра организации ЛИПКОВСКОГО, ШАРАЕВСКОГО и МАЛЮШКЕВИЧА печатались на машинке и в обязательном порядке рассылались каждому священнику.

Создавались и церковные хоры, где под церковным песнопением протаскивались мотивы украинских националистических песен, поставщиками кото-

¹ Так в тексті. Далі прізвище написано «ШАПАРЕНКО».

² Так в тексті.

³ Тут: Всеукраїнська Православна Церковна Рада. В протоколі зустрічається подвійне написання — і «совет» і «рада».

рых были ГАЙДАЙ [7], СТЕЦЕНКО, БЕРЕКОВСКИЙ [8] и священник — участник организации — руководитель хора капеллы «РУХ» ЛЕВИЦКИЙ Борис Порфирьевич. Все это делалось для того, чтобы посещающие церковь миряне наряду с религией обрабатывались бы церковью как националисты.

Выезд в Америку из Украины епископа ТЕОДОРОВИЧА явился источником получения из заграницы денег-долларов и литературы антисоветского националистического толка, которая издавалась в Америке. Эту литературу давали на руки для прочтения участникам организации с последующим возвращением ее во Всеукраинский церковный совет¹.

Политическая платформа контрреволюционной организации, участником которой являюсь я, сводилась к отторжению Украины от Советского Союза при помощи интервенции, свержение соввласти на Украине. Для осуществления практически этих задач необходимы были соответствующие кадры. Такими кадрами организация усматривала кулаков, торговцев, б[ывших] петлюровцев и друг[их] недовольных соввластью.

В деле подготовки контрреволюционно националистических кадров организации сыграла большую роль украинская церковь, она группировала вокруг себя националистические элементы, которыми и пополнялся состав организации. Участниками организации проводилась среди населения широкая националистическая агитация, срывались мероприятия соввласти на селе, выступая против коллективной формы ведения сельского хозяйства, разжигая антагонизм между украинцами и друг. национальностями.

ВОПРОС: Расскажите о своей контрреволюционной деятельности в организации.

ОТВЕТ: Я, как участник организации унаследовал контрреволюционные идеи видных деятелей украинской церкви и участников руководящего центра организации ЛИПКОВСКОГО, ЧЕХОВСКОГО, МАЛЮШКЕВИЧА и СТОРОЖЕНКО.

Еще будучи на пасторских курсах и встречаясь на лекциях и по церковной деятельности с ЯНУШЕВСКИМ, БУТВИНЕНКО, ЯСТРУБЕЦКИМ, прошел у них хорошую школу, для проведения контрреволюционной националистической деятельности и энергично взялся за непосредственное ее выполнение. Выехав по указанию перечисленных лиц в с. Московцы в июне 1922 г., я провел работу по организации прихода и вовлек в националистическую организацию сельских националистов учителя ЮРА Антона и зажиточного середняка однофамильца тоже ЮРА Антона, которые, приняв мое предложение, были рукоположены священниками и, заняв приходы первый в м. Березани, а второй в одном из сел на Переяславщине, приступили к выполнению данных им заданий по контрреволюционной деятельности.

¹ Тобто до канцелярії ВПЦР.

После моего посещения с. Московец я выехал в с. Забирье, где, заняв приход, пробыл до июня 1924 г. В этом селе я применил все, что получил на пасторских курсах, руководителей украинской церкви. Я произносил в церкви националистические контрреволюционные проповеди, извращая всячески проведение соввластью национальной политики на Украине. Организовав в церкви хор, я пригласил регента МЕЛЬЧЕВСКОГО Антона, который руководя пением хора, по церковному композитору СТЕЦЕНКО, одновременно среди молодых хористов, проводил пение антисоветских песен. Посещая хор, я читал участникам его историю Украины, рисуя перед ними в ярких красках моменты украинского козачества, его отвагу и доблесть, которое боролось за независимость Украины, и этим возбуждал в молодежи национальные чувства, привлекая их таким образом, на сторону украинской церкви, как националистические кадры для борьбы с соввластью.

Наладив работу в Забирье, я был переброшен в Борисполь, где почва для продолжения контрреволюционной деятельности была подготовлена участниками организации братьями КИСЛИЦИНЫМИ Иваном и Николаем и ПРОХОРЧУКОМ Иваном. Здесь мне было довольно легко проводить в жизнь установки центра организации, ибо Борисполь местечко в прошлом повстанческое с наличием украинских шовинистов. С указанными братьями КИСЛИЦИНЫМИ и ПРОХОРЧУКОМ, увязавшись с духовенством района, повели с амвона церкви открытую националистическую агитацию против советской власти. В проповедях к мирянам, касаясь вопроса закрытия украинских церквей, я объяснял! это гонением со стороны власти к украинцам, как к нации, проповеди мною были насыщены ярким национализмом и контрреволюционным содержанием.

В момент закрытия украинских церквей я принимал самое активное участие в агитации среди верующих масс, заявляя, что советская власть запрещает для украинцев религию и не дает им церквей, скрывая в то же время действительную суть украинской церкви, которая проводила контрреволюционную работу. Так моя контрреволюционная деятельность продолжалась до 1934 г., т.е. до ликвидации украинской церкви. В 1934 г. я перешел к обновленцам, но, не порвав связей с участниками организации, продолжал и дальше проводить контрреволюционную работу, т.к. службы в церкви я вел на украинском языке, в то время когда требовалось проводить их на славянском.

После закрытия церкви в Борисполе я переехал в Киев и в декабре 1936 г. встретил архиепископа МИХНОВСКОГО Юрия, который мне рассказал, что он [с] архиепископом САМБОРСКИМ и др[угими] ведут работу путем сбора подписей среди верующих на открытие и восстановление украинской церкви, чтобы иметь легальные возможности для контрреволюционной организации церковников. В момент моей беседы с МИХНОВСКИМ, он рассказал мне о

священнике КОРДОНЕ Иване, который и после закрытия церкви продолжает свою работу.

МИХНОВСКИЙ рекомендовал мне использовать связи и знакомства в Борисполе с целью открытия там церкви, хотя бы даже и обновленческой ориентации, но с наличием мирян украинцев и тут же истолковал новую конституцию в извращенном смысле, которая дает право на получение закрытой церкви. Приняв это задание от МИХНОВСКОГО я узнал, что в Борисполе неофициально закрыта обновленческая церковь и в феврале 1937 г., выехав в Борисполь и собрав в прошлом активистов церковников ЧУПИРА Акима, КОНОПЛИЧА Михаила, ГОРОБЬЯ Павла и НИКОЛАЕНКО Сергея, написал заявление на имя митрополита-обновленца ЧЕКАНОВСКОГО [9] и через ЧУПЫРЯ направил ему с просьбой об открытии этой церкви.

ЧЕКАНОВСКИЙ добился открытия церкви в Борисполе официальным путем, командировав обновленческого священника Леонтия ДАНИЛЕВСКОГО, который, прибыв на место и зарегистрировавшись в РИКе прихода не принял, т.к. местные власти церковь не дали, а к тому же она была засыпана зерном. Привлеченные для открытия церкви мной перечисленные лица вошли в соглашение с районными властями на вывоз зерна за свой счет с тем, чтобы церковь вернули и когда зерно было вывезено, то эти люди во главе с прибывшим священником были арестованы.

В мае 1937 г. встретив МИХНОВСКОГО в обновленческой церкви на Петровке в Киеве, я рассказал ему, как смог выполнить его поручение, он ответил удовлетворением и рассказал, что на Белоцерковщине есть два священника, которые до сих пор продолжают наше дело, но фамилий священников он мне не назвал. Насколько мне известно, ЧЕКАНОВСКИЙ рукоположил в обновленцы¹ двух украинских священников проживающих на Белоцерковщине. С этого времени МИХНОВСКОГО я не встречал и связь с ним у меня была утеряна. О своих встречах с МИХНОВСКИМ я поделился с [бывшими] украинскими священниками ЧИЖЕВСКИМ и БУТВИНЕНКО.

Считаю необходимым вернуться к моим встречам с МИХНОВСКИМ. С момента моего перехода к обновленцам, я посещал митрополита ЧЕКАНОВСКОГО, как-то в церкви меня встретили епископ САМБОРСКИЙ и протоиерей Никита, которые просили помочь им устроить свидание с ЧЕКАНОВСКИМ для переговоров от имени украинской церкви с целью получения разрешения на проведение служб в обновленческой церкви. По словам САМБОРСКОГО, они уже обращались в ЧЕКАНОВСКОМУ, и он в этом им отказал, и потому, зная меня, как бывшего автокефалиста, просили помочь им.

¹ Так в тексті. Ймовірно, мова йде про прийняття в сущому сані священників УАПЦ до обновленської церкви або взагалі їх перерукоположення.

Мои переговоры с ЧЕКАНОВСКИМ также не дали блестящих результатов и последний отказал и мне. Когда я говорил по этому вопросу с МИХНОВСКИМ, то он с возмущением заметил мне, что всем при соввласти священникам разрешают пользоваться храмами, но только не украинцам на их родной Украине.

В декабре 1936 г., разговаривая с ним, я узнал от него, что украинская контрреволюционная организация церковников продолжает свое существование и добивается поэтому открытия храмов в Киеве, как легальных возможностей в своих действиях. Он рассказал мне, что такую работу ведет епископат во главе с митрополитами ЛИПКОВСКИМ и ПАВЛОВСКИМ и епископами КАРАБИНЕВИЧЕМ, САМБОРСКИМ, МАЛЮШКЕВИЧЕМ, КАЛИШЕВСКИМ и им, МИХНОВСКИМ. Для этого ведется среди верующих украинцев работа по сбору подписей на открытие украинской церкви, предложив мне принять в этом участие, на что я дал свое согласие, выехав в Борисполь для возобновления там украинской церкви.

В этом же 1936 г. я встретил б[ывшего] епископа СТОРОЖЕНКО Григория, который жаловался мне, что его снимают с работы и он никак не может избавиться от своего прошлого. Он рассказал мне, что, бывая в Белой-Церкви, он встречал там Ефима КАЛИШЕВСЮГО. Тут же СТОРОЖЕНКО говорил с сожалением о закрытии украинских церквей и украинское духовенство назвал трусами, одновременно восхваляя БОРЕЦКОГО Николая, как стойкого борца за освобождение украинского народа. СТОРОЖЕНКО я знаю с момента моего вступления в организацию, как украинского националиста, по его контрреволюционной деятельности в организации. В 1924 г. прибыв в Борисполь и зная это местечко, как в прошлом повстанческое, он в церкви призывал народ твердо держаться своих убеждений, как он выразился, «хоть Вы и велокомученики, но украинцы, а украинский народ терпелив».

Мне лично СТОРОЖЕНКО говорил, что он не ищет священников, а украинских националистов, т. к. важно первое, а затем он будет и служителем культа. В разговорах со священниками СТОРОЖЕНКО касался своих близких связей с писателем националистом Остапом ВИШНЕЙ [10]. Знаю, что, будучи епископом на Днепропетровщине, он настолько открыто проводил контрреволюционную работу путем выступлений с проповедями, что даже среди духовенства поднялся вокруг этого шум и он вынужден был оставить епархию. Читая отречение от сана СТОРОЖЕНКО и ухода от организации я не верил в чистоту отречения, т.к. связи с украинской церковью он не терял, как не порывал связи с деятелями ее, участниками центра организации.

При встрече с ним в марте или апреле 1937 г. я рассказал ему о своих переговорах с МИХНОВСКИМ по возобновлению украинской церкви, указав и на свое в этом участие. В мае 1937 г. я вторично виделся с СТОРОЖЕН-

КО и рассказал, что в Борисполе скоро будет функционировать церковь, что САМБОРСКИЙ проводит уже вечерние службы по домам, т.е. я говорил о возобновлении контрреволюционной деятельности украинской церкви. На это СТОРОЖЕНКО мне заметил, что он обо всем хорошо информирован, а поэтому мне стало понятным, что он не только не порвал связей с организацией, но даже и в последнее время состоит в ней.

К моей практической антисоветской деятельности следует отнести и служение панихид на могилах расстрелянных соввластью бандитов в Борисполе, воспевая их как народных героев за освобождение Украины. В последнее время я будучи на квартире у железнодорожника-машиниста Константина, где присутствовал и член Горсовета ГОРСКИЙ, высказывая свое недовольство, заявил, что коммунисты живут только для себя, а не для народа, что послужило спором с ГОРСКИМ.

В июне 1937 г. в Киеве я встретил б[ывшего] священника УПЦ ЧИЖЕВСКОГО, который рассказал мне о существовании и действиях украинского духовенства, в частности он говорил о епископе САМБОРСКОМ. Встретив ЧИЖЕВСКОГО вторично на вокзале, я посвятил его о моей встрече с МИХНОВСКИМ Юрием и в свою очередь рассказал об открытии церкви в Борисполе.

ВОПРОС: Кто из участников, был вовлечен в состав украинской контрреволюционной националистической организации церковников лично Вами?

ОТВЕТ: В состав названной организации лично мною были вовлечены в с. Московцах ЮР Антон — учитель, Юр Антон — зажиточный середняк. О подробностях их вовлечения я указал выше. А в с. Любарцах Бориспольского района мною был вовлечен кулак ГУРЛЕНКО Николай, впоследствии он был рукоположен в епископы и играл большую роль в деле организации автокефальной церкви.

ВОПРОС: Назовите известных Вам участников к[онтр]-р[еволюционной] украинской националистической организация церковников.

ОТВЕТ: Кроме уже перечисленных лиц, мне известны следующие участники организации — КОЛЯДА Аверкий Петрович, бывший подпрапорщик Бессарабского полка старой армии [11]. В организацию был вовлечен епископом ГРУШЕВСКИМ¹, он не имел духовного звания и являлся мирянином, но с вступлением в организацию принял горячее участие в ней. КОЛЯДА состоял в руководстве всеукраинской православной церковной рады, а затем был председателем киевской окружной церковной рады и проводил перестановку сил украинского духовенства. Близок КОЛЯДА был к участнику руководящего центра архиепископу МАЛЮШКЕВИЧУ Константину, выполняя функции националистического проповедника, выступая на пасторских кур-

---

¹ Див.: епископ Марко Грушевський.

сах, предлагая священникам проводить националистическую работу так, чтобы не было провала. Ввел т.н. поздравления парафий, что являлось по сути продуктом националистической агитации. Лично вербовал кадры из числа священников и мирян, инструктировал верхушки перефирейных¹ ячеек, для этой цели специально выезжал в районы, где, выступая с проповедью, с иронией подчеркивал корректность отношений к соввласти со стороны украинской церкви, конечно, это был только маневр, а в действительности роль украинской церкви по отношению к соввласти ни КОЛЯДОЙ и др. не только не вскрывалась, а, наоборот, всячески сохранялась в секрете. Когда некоторая часть участников и руководителей украинской контрреволюционной организации церковников, представала перед судом по процессу «СОУ» или как называли его «СВУ», то, читая в прессе сообщения из зала суда об участниках процесса, возмущался поведением ЧЕХОВСКОГО и др., называя их трусами. Видя, что украинская церковь и ее деятельность стала видна органам власти, КОЛЯДА испугался ответственности и постепенно стал отходить от нее, заранее подготовившись на курсах бухгалтеров, он в 1931 г. оказался в Василькове в роли бухгалтера Финотдела, откуда писал мне, чтобы я помог ему устроиться в Белоруссии, где работал мой брат, но я ему не ответил. Должен указать, что КОЛЯДА в деле украинской церкви как мирянин считался величиной и был весьма популярен.

КОБЗАРЬ Михаил [12], домовладелец, в прошлом кассир и член церковного совета, организатор филиала украинской церкви на Соломенке, выполнял указания секретариата ВПЦР, которые исходили от ГОВЯДОВСКОГО Харитона. КОБЗАРЬ являлся связующим звеном между Соломенской организацией т. е. филиалом и ВПЦР, он мало выступал, но все же проводил националистическую работу. В момент острой борьбы внутри Всеукраинской православной рады и после удаления ЛИПКОВСКОГО у него на квартире состоялось, какое то совещание. КОБЗАРЬ, как и КОЛЯДА был авторитетен в кругах украинского духовенства.

ГОВЯДОВСКИЙ Харитон, священник в прошлом секретарь Казанской консистории, в организацию вступил в 1921 г. и благодаря своим выступлениям, был признан хорошим оратором=националистом и определен для работы организации в рабочем районе Киева на Соломенке, где проводил широкую националистическую агитацию с амвона церкви и поэтому за хорошие успехи был выдвинут Секретарем ВПЦР, где знал все нити в действиях организации, ведал перепиской с филиалом украинской церкви в Америке и у него хранились доллары, которые присылались из Америки ТЕОДОРОВИЧЕМ. Для расширения влияния украинской церкви, командировался на Кубань и по возвращении оттуда за отлично проведенную националистичес-

---

¹ Так в тексті.

кую деятельность был награжден высокой наградой — митрой. До ликвидации УПЦ, был в составе руководства и в 1930 г. благодаря сложившихся семейных обстоятельствах от участия в церкви и организации отошел.

Благодаря активной работе центра организации на периферии были созданы довольно сильные националистические ячейки, о которых я хочу рассказать следствию. Вблизи Киева в с. Копачеве такой ячейкой руководил священник МАНЯКА Илья¹. Входили в эту ячейку МАТКОВСКИЙ Евгений, выступавший открыто против коллективизации — за что был осужден и выслан, а по отбытию наказания жил в Киеве, работая маляром. МАНЯКО Андрей из м. Обухова, великолепный оратор, имел колоссальное влияние на массу, МАТКОВСКИЙ Илья, другой священник из Обухова, ЗАСЯДЬ-ВОВК и с. Красного Обуховского района. Обуховский район, руководимый МАНЯКО, занимал большое место в контрреволюционной организации церковников-националистов, влияние на массу верующих было солидное и братья МАНЯКО гордились этим, указывая на то, что они священники давние и давно рукоположены украинским епископатом. Они располагали связями и с националистами=украинцами местными жителями, ибо сами происходили из Обуховщины. Как говорил мне ПОТАПЕНКО Иван, что сестра братьев МАНЯКО принимала деятельное участие в банде Зеленого, будучи его женой, насколько мне известно, она сейчас в Киеве работает ветврачем. В силу этого Обуховский район был в почете, куда довольно часто выезжал епископат для проведения парадных служб, что давало большую материальную поддержку центру организации и душой у руководящего центра был Андрей МАНЯКО.

В Кагарлыкском районе ячейку возглавлял священник ВЕТВИЦКИЙ Федор, здесь тоже хорошо шла деятельность организации, район экономически богат, наличие кулачества определяло почву для широкого влияния и деятельности организации. Основал ячейку в этом районе ВАСЬКОВСКИЙ, работающий сейчас где-то в Харькове, и после отъезда ВАСЬКОВСКОГО усматривая хорошие условия для работы организации, ВЕТВИЦКИЙ сумел войти в доверие жены директора сахарного завода, которая оказавшись под влиянием последнего создала женскую группировку под ширмой религии. Благодаря жене директора сахзавода в Кагарлыке была построена новая церковь украинской ориентации. Руководя этой ячейкой, ВЕТВИЦКИЙ располагал средствами и приезжая в Киев останавливался в гостин[ице] «Паласс». Связь он поддерживал с митрополитом БОРЕЦКИМ и епископом МАЛЮШКЕВИЧЕМ. В 1935 г. он перешел к обновленческой церкви, имел ли он связи с украинской церковью после этого, не знаю. Там же в Кагарлыкском районе занимал приход и епископ САМБОРСКИЙ с сыном Серафимом, приход САМБОРСКОГО вызвал раскол между ним и ВЕТВИЦКИМ исключительно из-за

¹ Так у текста. Правильно: Маняко.

шкурных интересов, т.к. ВИТВИЦКИЙ не хотел уступить своего первенства. Такой конфликт был улажен ПАВЛОВСКИМ, который, вызвав их в Киев, помирил.

В Макаровском районе неизвестно для меня откуда появился священник ГОРДИЕНКО Анатолий, молодой, энергичный, человек, который увлекся МАЛЮШКЕВИЧЕМ и БУТВИНЕНКО, у которых создал себе авторитет, в результате которого он приводился как примерный священник, сумевший восстановить за короткое время работу организации в Макаровском районе. Разъезжая в села района, он проводил националистическую работу и как-то на пленуме Киевского окружного церковного совета в 1932 г. МАЛЮШКЕВИЧ говорил, что нужно учиться у ГОРДИЕНКО. Вскоре ГОРДИЕНКО получил звание протоиерея, в чем конечно большую роль сыграл МАЛЮШКЕВИЧ. В 1935 г. ГОРДИЕНКО от церкви отошел и занялся фотографией. Где сейчас ГОРДИЕНКО, не знаю.

БОРИСПОЛЬСКИЙ район до моего приезда возглавлялся ДОРОШЕНКО Василием, пробыл при мне он всего месяца 4, после чего выехал и, где он, мне неизвестно. Ячейкой в Борисполе фактически руководил КИСЛИЦИН Иван, который вместе с председателем ВПЦР МОРОЗОМ, который приехал к нему, вели работу организации в селах района. Амвон церкви был использован КИСЛИЦИНЫМ, как трибуна для произношения контрреволюционных националистических проповедей.

В 1923 г. вместе с епископом СТОРОЖЕНКО он создал районный церковный совет, куда вошли кулаки и торговцы местечка ОРГВИН Пантелеймон¹, Васильевич, ПЛОТНИК Максим Антонович и ВИНОГРАДНЫЙ Сергей Денисович. Кроме этих лиц также входили в совет БОРЕЦ Иван Алексеевич, в последнее время бандурист радо-театра в Киеве, а раньше торговец, и МЕДКО Филипп, кулак. Имея огромное влияние на верующих, этот вновь организованный районный церковный совет проводил работу организации и был подспорьем для националистической деятельности. Из Житомира сюда был вызван родной брат КИСЛИЦЫНА Николай, который был вместе с епископом ОРЛИКОМ на скамье подсудимых.

Для непосредственной связи Бориспольской ячейки с руководящим центром ЛИПКОВСКИМ был [использован] священник КОНДРАТЕНКО Исай в прошлом монах и келейник¹ митрополита ХРАПОВИЦКОГО [13]. В последнее время он был бродячим священником, что давало ему возможность вести националистическую агитацию. Еще до этого КОНДРАТЕНКО Исай, заняв приход в с. Любарцах, сумел создать актив из кулаков-националистов, несмотря на то, что имел серьезного противника КОРСУНЯ Григория, священника с семинарским образованием, которого просто выжил с этого при-

¹ Так в тексті.

хода. Посещая села Переяславского и Барышевского районов он сумел организовывать демонстрации женщин в разгар уборочной кампании и с ними пешком ходил в Киев на поклонение ЛИПКОВСКОМУ, до последнего дня имеюция связи с ЛИПКОВСКИМ, а затем ПАВЛОВСКИМ. Когда были закрыты все украинские церкви, он ходил по селам и вел работу за возобновление их.

ШПАЧЕНКО Федот, протоиерей², ставленник ЛИПКОВСКОГО и КАЛИШЕВСКОГО в 1923 г., занимал приход в с. Вороньков, как и все участники проводил националистические идеи, в 1925 г. был переведен в Звенигородку, а в 1930 г. его взяли в Киев, где он получил приход в Софиевском соборе, а потом в Ирпенской церкви. ШПАЧЕНКО после ликвидации УПЦ он сеял слухи, что его жена на этой почве лишилась ума. Он хорошо информирован о центре организации и знает деятельность его. Встретив меня в 1935 г. уже после ликвидации УПЦ, заявил мне, зная, что я отошел к обновленцам, что украинцы Киева не знают где им говеть, но к обновленцам не пойдут. Федот ШПАЧЕНКО, будучи в Киеве, безусловно был связан с ЛИПКОВСКИМ и ШАПАРЕНКО.

Захарий ОСНИЦКИЙ, протоиерей, воспитан в духе украинского националиста епископом ОРЛИКОМ. Занимал приходы сначала в с. Гнедине, а затем в Воронькове, где, дабы войти в доверие для практической организации в массы, пытался сблизиться с баптистами. В с. Воронькове он женился на певице хора и переходит в с. Дымерку, где в 1933 г. получает звание благовестника [14], чему способствовал БОТВИНЕНКО. В 1935 г. он с закрытием церкви отходит формально от нея, нелегально занимаясь проведением треб и избирает профессию фотографа. В 1936 г. он выехал в Вороньков, где вместе с женой открыл фотографию.

ШПОРНЫЙ Гавриил, б[ывший] матрос землечерпалки, украинец — националист, в 1922 г. был рукоположен в священники, с 1925 по 1928 г. занимал приход в с. Воронькове, как человек недалекий, но с большим о себе мнением. ШПОРНЫЙ выступал с проповедями проводил националистическую агитацию. В 1934 г. от церкви отошел и снова занялся старой профессией, где он теперь, — мне неизвестно.

ПРОХОРЧУК Иван, б[ывший] учитель — националист, участник организации с 1922 г., в этом же году и был рукоположен в священники. С 1922 по 1924 г. занимал приход в Борисполе, затем благодаря ссоре с КИСЛИЦЫНЫМ в с. Вовчкове, Чернобыльского района, там создал хороший актив националистов-церковников и в 1930 г. за неуплату налогов по церкви и за себя был осужден, а по отбытию наказания МАЛЮШКЕВИЧЕМ или МИХНОВ-

¹ В тексті протоколу — «клейник».

² В тексті — «протоиерей».

СКИМ — получил приход в с. Красиловке Броварского р[айона]. В 1936 г. работал после закрытия церкви чернорабочим Дорстроля в Киеве. Видел его последний раз в июле 1936 г.

ПОТАПЕНКО Иван, старый священник, друг братьев МАНЯК[О], был благочинным Ржищевского района, противник ЛИПКОВСКОГО, член центра — ДХЦ (Діяльна христова церква) [15], знающий всю деятельность украинской контрреволюционной националистической организации церковников ибо является участником ее с первых дней ее основания. Занимал приход в с. Любарцах в 1929 г., где провел солидную работу для организации. В 1931 г. от церкви отошел, работает в Ирпене комендантом дачи «Вукоопсоюза».

БУТЬКО Иван, протои[е]рей, ставленник ДАХИВНИКА-ДАХИВСКОГО. Последний рукоположил его в 1922 г. в Переяславе, где БУТЬКО был учителем рисования. Принимал активное участие в организации. В 1929 г. появляется в Киеве и при митрополите БОРЕЦКОМ получает приход в Софиевском соборе, а после ухода КРАСИЦКОГО назначается декоратором [16]. После ареста БОРЕЦКОГО в 1930 г. осенью он приехал в Борисполь, где занял приход Николаевской церкви, горячо взялся за проведение националистической деятельности и в кругу церковников=националистов представлял БОРЕЦКОГО, как мученика за дело Украины. Для привлечения верующих, вводит художественное оформление церкви, нарисовав (вертеп). Наряду с церковной деятельностью изучает фотографию, а в 1934 г. отходит от церкви и, беседуя со мной по этому вопросу, заявил, что свои убеждения и взгляды он сохраняет, как и прежде. Встречал я его в 1935 г. в Барышевке, где он открыл артель фотографов и получил избирательные права, в разговоре со мной он заявил «нужно уметь жить». В последнее время он работал фотографом в с. Н[овой] Басани.

МАНДРОВСКИЙ Борис, рукоположил в священники в 1932 г., до этого он был регентом хора у епископа КОНОН-БЕЯ на Черкащине. Получив в 1932 г. приход в с. Любарцах, для популярности женится на крестьянке, проводит националистическую работу, с которой хорошо был знаком по приведению ее на Черкащине. Вскоре он переезжает в Киев и в 1933 г. устраивается регентом хора у БУТВИНЕНКО, затем отходит от церкви и поступает на работу кондуктора трамвая. В 1934 г. переходит на работу в театр [ім. Івана] Франка, Музкомедию, где работает и сейчас. Последний раз видал его в 1936 г.

БОЙКО Петр, протои[е]рей, в 1928 г. занимал должность в Борисполе, куда был командирован окружной церковной радой, до Борисполя провел большую организационную работу в с. Самгородок на Сквирщине, в прошлом он чиновник иностранных дел при директории [17]. Благодаря трагедии с сыном, которому отрезали руку и ногу, он впал в меланхолию и был большим трусом, боялся вызовов в сельсовет, всегда был на стороже. Про-

быв в районе год, выехал в с.Оленовку, а затем в Скарглиевку и, отбив жену у местного председателя церковного совета, бежал с ней в Сибирь. Будучи в Борисполе, часто ездил в Киев к ШАПАРЕНКО, был близок с ДОРОШЕНКО, который у него бывал очень часто. По натуре скуп на слова. Придерживался взглядов ДХЦ, восхвалял БРЖОСНЕВСКОГО, б[ывшего] архиепископа Белоцерковского.

ДОРОШЕНКО Василий на арене украинской церкви появился в 1922 г. Воспитанник пасторских курсов, сторонник и приближенный ШАПОРЕНКО, ярый националист и фанатик, проводивший яркую антисоветскую агитацию в Софиевском соборе, поклонник ЧЕХОВСКОГО и ЛИПКОВСКОГО. В 1924 г. получил приход в с. Вишенках, впоследствии был назначен благовестником, в 1925 г. внезапно покидает с. Вишенки и исчезает с киевского горизонта. В 1929 г. он приезжает к БОЙКО Петру в Борисполь и разговаривая со мной, рассказал, что работает в Донбассе по сбору заказов на увеличение фотографий. От более подробных сведений о себе уклонился.

ПЛЮТО Михаил, один из видных и активных участников организации, в 1930 г. высылался за антисоветскую агитацию, в 1934 г., отбив наказание, вернулся в Киев, где устроился на жительство у земляка, б[ывшего] диакона КРАСНООКА, и поступил на работу сторожа военного строительства. Затем с помощью КРАСНООКА устроился швейцаром дома обороны. ПЛЮТО воспитанник пасторских курсов. Целиком воспринял идеологию националиста, знаю его мало т.к. он имел приход где-то вблизи Казатина. Встречал я его в Киеве в 1934 и 1937 г., разговаривая о положении украинского духовенства, я рекомендовал ему оставить церковь и устроиться где-нибудь на работу.

БОСОВОЛ [Сергей], священник УАПЦ, проводивший контрреволюционную работу на Гайсинщине, выпячивался, как яркая фигура в организации. В прошлом офицер, обладающий эрудицией, религиозный фанатик, он был высоко оценен верхушкой ВПЦР и выдвигался в епископы. Выступая на съездах и соборах, он отличался горячей страстностью освещения вопросов националистического порядка. Сторонник ЧЕХОВСКОГО и ЛИПКОВСКОГО, вскоре был изобличен на Вининщине¹ в контрреволюционной деятельности и определен в ссылку. Весной 1937 г. я случайно встретил его у обновленческой церкви и, разговаривая с ним, убедился, что он остался при прошлых националистических убеждениях. В Киеве БОСОВОЛ руководит каким-то ветеринарным музеем, в разговоре со мной уклонялся от вопросов церковного порядка заявляя, что еще не успел ориентироваться в Киеве после отбытия ссылки.

ШАПОРЕНКО, о нем я указывал вначале, в момент моего вступления УАПЦ в 1922 г. я встретил его на пасторских курсах. Он вел среди слушате-

¹ Так в тексті.

лей как преподаватель антисоветскую националистическую агитацию, в дискуссиях с славянами он всецело отдавался украинской церкви, доказывая ее преимущество на Украине. Верный сторонник украинской церкви и ее деятелей ЛИПКОВСКОГО и ЧЕХОВСКОГО он выступал с проповедями, цитируя на память произведения Шевченко, извращая их в пользу украинской церкви. Во время борьбы за отставку от митрополии ЛИПКОВСКОГО, он вел отчаянную агитацию в пользу его, указывая на высокие качества ЛИПКОВСКОГО. От БОЙКО Петра я узнал, что ШАПОРЕНКО работает в лаборатории Киевского Индустриального Института.

ЗАЛИССКИЙ Михаил, сын богатого священника, в 1922 г. был рукоположен в священника епископом ДАХИВНИКОМ-ДАХИВСКИМ и, приняв приход в Барышевке, где раньше был его отец, при непосредственном участии местных националистов, женился на бедной девушке, братья которой были коммунистами. Его положение и родственные связи дали ему возможность на приобретение популярности, благодаря чему он создал вокруг церкви и хороший актив из националистов. Барышевку, как правило, посещали ЛИПКОВСКИЙ, ШАРАЕВСКИЙ, СТОРОЖЕНКО и МАЛЮШКЕВИЧ, зная что будут хорошо приняты с богатыми приношениями. ЗАЛИССКИЙ отличался хорошим голосом, но не имел ораторских способностей, но все-же благодаря связям имел определенное влияние и руководил семью приходами, являясь благочинным. В 1934 г. от церкви он отошел и занялся фотографией и работает сейчас в Барышевке фотографом.

Вообще БЕРЕЗАНСКИЙ и БАРЫШЕВСКИЙ районы дали для украинской церкви ряд священников=националистов, какими являются ПОВТОРОДНЯ, работающий сейчас на Черкащине, а в то время пользовался большим авторитетом у ДАХИВНИКА-ДАХИВСКОГО.

БУТВИНЕНКО Константин, в прошлом дьяк-тихоновец, со дня организации украинской церкви приняв сан священника, а затем митрофорный протопресвитер, руководил приходами Киевского района, являясь старым украинский священником, он хорошо знает всю деятельность УАПЦ и УПЦ и ту работу, которую вела украинская церковь против соввласти. С 1930 г. по день приезда ПАВЛОВСКОГО он был секретарем киевского епархиального совета, работал вместе с архиепископом МАЛЮШКЕВИЧЕМ по день ареста его, а затем был самостоятельным руководителем УПЦ и ведал всеми поступающими суммами.

БУТВИНЕНКО фактически руководил после ареста МАЛЮШКЕВИЧА Киевской епархией, иногда вызывая для совета меня, МАНЯКА, ВЕТВИЦКОГО, ХРАПКО и др. В выборе епископа на Киев в 1933 г. он провел свою политику и не допустил на Киевскую епархию прибывшего с рекомендательным письмом архиепископа Уманского КАРАБИНЕВИЧА, предварительно

подготовив провал его среди священников, заявив им, что админотдел или отдел культов будет возражать и не примет его на учет. Конечно кандидатура КАРАБИНЕВИЧА была провалена и после отъезда его, БУТВИНЕНКО предложил на Киевскую епархию епископа САМБОРСКОГО, который находился на поводе у БУТВИНЕНКО. БУТВИНЕНКО был связан с Софиевским собором и знал весь националистический актив. Занимая такое положение, БУТВИНЕНКО обеспечил себя средствами, ибо они были в руках у него, помню МАНДРОВСКИЙ Борис, обвиняя БУТВИНЕНКО, когда они не поделились выручкой от проданного имущества Успенской церкви в присвоении ценностей при ликвидации Окружного церковного совета. Он даже присвоил себе пишущую машинку, что являлось поводом к ссоре его с митрополитом ПАВЛОВСКИМ. С приездом ПАВЛОВСКОГО, БУТВИНЕНКО отходит от церковной деятельности и, прослужив короткое время в с. Совках, устраивается на советскую работу в Киеве. Встречал я его в ноябре 1937 г., от него я узнал, что он работает на товарной станции экспедитором. Имел ли он связь в последнее время с организацией, я не знаю, но это единственный человек, хорошо знающий с 1930 г. контрреволюционную деятельность УАПЦ и УПЦ. От него не могут быть скрыты факты деятельности организации.

ЧЕРНОШТАН, б[ывший] диакон Михайловского собора в Киеве, с 1930 г. перешел в УАЦ¹, до этого был в «діяльній христовій церкві». Занимал он приход на Демиевке вместе с МАКСИМЮКОМ Александром, но не помирился с последним из-за доходов. В 1932 г. церковь была закрыта и ЧЕРНОШТАН с МАКСИМЮКОМ перешел на советскую работу. В 1937 г. я встречал ЧЕРНОШТАН и он рассказал, что служит бухгалтером в одной из школ в Киеве и хорошо устроен. О прошлом он не вспоминал. Деятельность ЧЕРНОШТАНА должен хорошо знать ПОТАПЕНКО Иван.

МАКСИМЮК Александр, б[ывший] протодиакон, а затем священник. Одно время он готовил церковный хор. Националист и приверженец УАПЦ и УПЦ, создал в селе Будаевке и Боярке сплоченную националистическую группу. МАКСИМЮК в курсе всех дел организации, был связан личной дружбой с высланным протоиереем ХОДЗИЦКИМ Дмитрием, который руководил Демиевской парафией, впоследствии занятую МАКСИМЮКОМ, где был восторженно принят прихожанами, последние были воспитаны в националистическом духе еще ХОДЗИЦКИМ и не уступали прихожанам Софиевского собора. С закрытием церкви в 1932 г. и, отказавшись от предложения БУТВИНЕНКО выехать на село, он устроился на работу в конфектную¹ фабрику, с этого времени я его утерял и больше с ним не встречался.

¹ УАЦ — абрєвіатура від «Українська Автокефальна Церква».

ХРИПКО Степан, бывший диакон Соломенской церкви, где служил с 1910 г. еще будучи в Старославянской ориентации. С первых дней организации украинской церкви примкнул к ней и работал вместе со своим приятелем КОНОН-БЕЕМ. Выехал на Прилукщину, где провел солидную националистическую работу, создавая новые приходы для украинской церкви. В 1930 г. переезжает в Киев и занимает приход на Соломенке, где организывает хороший хор. Когда ГОВЯДОВСКИЙ отрекся от сана через прессу, то этим как бы пошатнул Соломенский приход, где был до ХРИПКО, но последний восстановил положение и вскоре принял участие в руководстве киевской епархии вместе с МАЛЮШКЕВИЧЕМ, БУТВИНЕНКО и др. С приездом ПАВЛОВСКОГО в Киев, ввиду закрытия Соломенской церкви, он оставляет службу священника и переходит в хор ПАВЛОВСКОГО, а в 1935 г. деятельность церковную оставляет вообще и устраивается певцом в государственную филармонию. ХРИПКО, как и БУТВИНЕНКО, является активным участником организации, был близок к ЧЕХОВСКОМУ и ЛИПКОВСКОМУ. Родной сын ХРИПКО в 1936 г., будучи студентом, выслан за контрреволюционную деятельность.

К числу видных церковных деятелей участников контрреволюционной украинской националистической организации принадлежит и ЛЕВИЦКИЙ Александр Орестович, мирянин, связывающий украинскую интеллигенцию с руководством ВПЦР [18]. Он принимал активное участие во всех формах работы организации, писал статьи и стихи для журнала «Церква та життя», который издавался ВПЦР. Статьи и стихи ЛЕВИЦКОГО были насыщены национализмом. После собора 1930 г. я ЛЕВИЦКОГО больше не встречал и где он теперь не знаю.

Все перечисленные мною лица принадлежат к украинской националистической организации церковников УАПЦ и УПЦ, которая по сути должна была быть суто² церковной организацией, а являлась ею только такой по форме. Руководилась украинская церковь видными националистами ЛИПКОВСКИМ и ЧЕХОВСКИМ, амвон ее использовался, как трибуна для антисоветской агитации и подрыва этим мероприятий партии и соввласти. В силу этого, каждый украинский священник не может взять на себя право отрицания проведенной контрреволюционной работы, ибо священников прежде всего рассматривали, как националистов, а затем служителей культа. Таков был принцип комплектования кадров украинской церкви.

Разоружившись до конца, я даю следствию искренние признания и хочу навсегда покончить с контрреволюционным прошлым, снять пятно позора своим признанием.

¹ Написано за дореволюційним правописом, коли писали не «конфеты» а «конфекты».

² Так в тексті.

Записано все с моих слов верно и мною прочитано.

НЕСТЕРЕНКО А.

ДОПРОСИЛИ:
ВР. НАЧ[АЛЬНИК VI ОТДЕЛЕНИЯ
IV ОТДЕЛА МЛ[АДШИЙ] ЛЕЙТЕНАНТ
ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ЛОСЕВ

ПОМ[ОЩНИК] НАЧ[АЛЬНИКА]
VI ОТДЕЛЕНИЯ IV ОТДЕЛА
СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ЛУПЕНКО

ВЕРНО:

[підпис нерозбірливий]

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 17–44.
Засвідчена копія. Машинопис.*

Примітки:

[1] «Курси робітників Слова» діяли при храмі св. Софії на поч. 1920-х рр. і готували проповідників Євангелія для українізованих парафій УАПЦ, але були закриті. Незважаючи на несприятливе ставлення влади до створення духовних шкіл, ВПЦР утворила Пастирські курси УАПЦ, які діяли з червня 1921 р. в Іллінській церкві (на розі вул. Безаківської та Жилянської). Серед викладачів були — о. Нестор Шараївський (Голова), о. Ксенофонт Соколовський (секретар) Михайло Мороз, прот. Василь Липківський, Володимир Чехівський, Григорій Стороженко, Дмитро Ходзицький, Василь Данилевич, Людмила Старицька-Черняхівська, її сестра Марія Старицька, о. Никанор Ковальський (інспектор) та ін. Було 2 групи слухачів — дяківська та священицька. Після закінчення надавалося свідоцтво, але не гарантувалася посада. Діяли до 1923 р.

[2] Благовісник УАПЦ Володимир Чехівський був автором низки творів, які були покладені в основу ідеології УАПЦ. Через його належність до соціал-демократичних кіл, в богословській думці поєднались міркування про християнство з ідеями про рівність та братерство, а також революційні тези про «визволення від гноблення пануючих верств». Див: *Чехівський В. За церкву, Христову громаду, проти царства тьми*. — К.: Вид. В.П.Ц.Р., 1922. — 52 с. Репринтні видання надруковані у Франкфурті-на-Майні 1947 р. і в Нью-Йорку 1974 р. Поки що не опублікована його велика богословська праця «Основа визволення церкви від князівства тьми віку цього (Ефес. 6:10–13)». Спробу упорядкування частин цієї праці див. *Преловська І.М. Діяльність В. М. Чехівського, Благовісника УАПЦ, як богослова по обґрунтуванню канонічності УАПЦ (біографічний нарис і огляд праць) // Наукові записки: Зб. праць молодих вчених Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України*. — К., 1996. — Т. 2. — С. 295–321.

[3] Тут йдеться про сюжет з Нового Заповіту — притчу про багача і Лазаря (Лк. 16–19–31).

[4] В. Павелко був призначений секретарем Пастирських курсів УАПЦ у лютому 1922 р.

[5] Сотник Гонти Іван і запорізький козак Залізняк Максим — ватажки селянського повстання 1768–1769 рр., яке отримало назву «Коліївщина» і стало кульмінацією гайдамацького руху др. пол. ХУШ ст. Серед гасел повстання була оборона православної віри і церкви від наступу католиків.

[6] Тут йдеться про дві назви однієї і тієї ж церкви — з 1921 р. до I Надзвичайного церковного собору в січні 1930 р. церква мала назву «Українська Автокефальна Православна Церква» (УАПЦ). Після «акту самоліквідації», який підписали митрополит Микола Борецький і єпископат УАПЦ, вона перестала існувати. Але впродовж літа–осені 1930 р. відбулися наради у справі майбутнього відродження цієї церкви, але без назви «автокефальна». На II Надзвичайному соборі в грудні 1930 р. парафії колишньої УАПЦ були перереєстровані під назвою «Українська Православна Церква» (УПЦ). Під цією назвою вона проіснувала до повної ліквідації впродовж 1930–1937 рр.

[7] Гайдай — український композитор, диригент, автор музики, на яку було покладено текст проповідницької відправи Володимира Чехівського «Слово Хресне».

[8] Вериківський Михайло (1896–1962) — український композитор, член Товариства ім. Леонтовича, заснованого у 1923 р. і пов'язаного з Комітетом спорудження пам'ятника Леонтовичу (1921). Автор ораторії «Маруся Богуславка», «Реквієму пам'яті Лисенка», музики до балету «Пан Каньовський», симфонічного твору «Веснянки», пісні «Гнів слов'ян», опери «Вій». У першій половині 1920-х рр. співпрацював з УАПЦ, але потім писав твори в дусі соціалізму.

[9] Чекановський Олексій Іванович (в чернецтві Олександр) (1881–1937) — митрополит Української Православної Церкви (обновленської). До революції був екстраординарним професором кафедри догматичного богослів'я Київської духовної академії, священником Дігтярівської богадільні Михайлівської церкви. У 1924–1934 — обновленський єпископ, а після відмови УПЦ (обновленської) від автокефалії й підпорядкування обновленському митрополиту в Москві, наприкінці 1934 р. був обраний митрополитом Київським і всієї України, Предстоятелем Української Православної Церкви (обновленської). 20 жовтня 1937 р. заарештований, 4 грудня рішенням Трійки при Управлінні НКВС УРСР по Київській області за ст.ст. 54-10 та 54-11 засуджений до найвищої міри покарання. 10 грудня 1937 р. розстріляний. Слідча справа: ГДА СБ України, спр. 60709-ФП.

[10] Вишня Остап (Губенко Павло) (1889–1956) — український радянський письменник-сатирик. З 1921 р. співпрацював з періодичними виданнями, де друкував фельетони та усмішки. У 1933 р. був заарештований і засуджений до 10 років заслання. В останні роки працював у сатиричному журналі «Перець». Похований на Байковому кладовищі м. Київ.

[11] Коляда Оверкій Петрович — мирянин, активіст УАПЦ, член 4-го складу Президії ВПЦР делегат II Всеукраїнського Православного Церковного Собору 1927 р. Пізніше через часопис зрікся віри і церкви.

[12] В тексті протоколу — Михаїл. За архівними документами Кобзар Митрофан Петрович — мирянин, активіст УАПЦ, був у складі «Тимчасової комісії по унормуванню життя УАПЦ», яку було обрано на нараді від 1 вересня 1926 р. після заарештування 3-го складу ВПЦР. Там же на зборах був обраний до складу 3-ої ВПЦР на посаду скарбника.

[13] Антоній (Олексій Павлович Храповицький, 1863–1936) — митрополит Київський і Галицький (1918–1919), дворянин. Закінчив Санкт-Петербурзьку духовну академію. В 1902–1914 перебував на кафедрі єпископа, з 1906 — архієпископа Волинського і Житомирського. 1911 одержав ступінь доктора богослов'я. У 1914–1917 — архієпископ Харківський і Охтирський. 28 листопада 1917 возведений в сан митрополита наказом Св. Патріарха Московського Тихона (Белавіна). Обраний митрополитом Київським на елекційному з'їзді (з 30 травня 1918). Заарештований військами Директорії УНР на початку грудня 1918. В 1919 емігрував спочатку до Новочеркаська, де очолив Вище Церковне Управління, а потім у 1920 — до Сербії. Організатор і учасник Карловацького собору в грудні 1921. Помер у Белграді (Сербія).

[14] Благовісник (свангелік) — посада в УАПЦ. Головним Благовісником і проповідником Софійського собору був Володимир Чехівський. Посада благовісника повинна була бути в кожній українській парафії. Головним обов'язком вважалось ширення Святої Євангелії серед парафіян.

[15] «Діяльно-Христова Церква» (ДХЦ) — у 1924 р. почалася інспірована ДПУ акція у справі утворення в середовищі УАПЦ братства, яке спочатку називалось «Церква працюючих», але зареєстроване під назвою «Діяльно-Христова Церква», ініціаторами створення якого були М. Мороз і прот. Кость Янушівський. У своїх відозвах «діяльники» заявляли про скору катастрофу УАПЦ, що вона ніколи не буде зареєстрована і тому єдиний спосіб її врятувати для вірних, духовенства і єпископату — це перейти до «ДХЦ», яка вже зареєстрована. Керівники «ДХЦ» намагалися поєднатися з Обновленсько-Синодальною Церквою але ця спроба була невдалою. Вони звинуватили у політичній неблагонадійності митр. Василя Липківського і ВПЦР. До складу «ДХЦ» увійшли єпископи УАПЦ: Петро Тарнавський, Володимир Бржосньовський, Микола Ширяй, Миколай Пивоварів. Подальша потреба карних органів

у сприянні розкольніцької організації у 1926 р. відпала і вони знову приєдналися до УАПЦ. На Пленумі Малої Ради ВПЦР 29 грудня 1926 р. було проголошено про ліквідацію «Діяльно-Христової Церкви».

[16] Після утворення української Старокиївської парафії в Софійському соборі в 1919 р. діячі УАПЦ намагалися надати богослужінню українського національного характеру. Під час свят храм пишно убирали квітами, зеленню, рушниками і до головних свят у Православній церкві влаштовували кольорові різьблені декорації (вертеп на Різдво та ін.). В своїх спогадах митр. Василь Липківський вказує, що всіма цими роботами керував прот. Юрій Красицький.

[17] Тут йдеться про Директорію Української Народної Республіки в період перебування її на території України у 1918–1919 рр.

[18] Левицький Олександр Орестович — мирянин, делегат II Всеукраїнського Православного Церковного Собору 1927 р. та I «Надзвичайного» собору 1930 р. Автор статей в часописі УАПЦ «Церква й Життя» 1927–1928 рр., зокрема «Української Ранішньої», «Української Вечірні» та нової «Божественної Літургії», яку пропонувалося обговорити і запровадити до вжитку в усій УАПЦ.

№ 186

Постанова про конфіскацію у Костянтина Бутвиненка облігацій від 5 грудня 1937 р.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

1937 года, Декабря «5» дня¹

Я, врид. Пом[ощника] Нач[альника] VI Отделения IV Отдела УГБ КОУ НКВД сержант Госбезопасности ЛУПЕНКО, рассмотрев протокол обыска² у арестованного БУТВИНЕНКО Константина Кондратьевича и найдя, что при обыске у БУТВИНЕНКО изъяты облигации на сумму 1.590 руб[лей],

ПОСТАНОВИЛ:

Изъятие у арестованного БУТВИНЕНКО Константина Кондратьевича облигации:
Сер[ии] №13395, 13295, 13282, обл[игации] № 02–3 шт. по 100 р[ублей] каждая,

¹ Підкреслення в тексті надруковано на машинці.

² Протокол обыску складено співробітником IV відділу УГБ НКВД по Київській області Лосевим 4 грудня 1937 року на підставі ордеру Київського обласного управління НКВС УРСР за № 6205. В цьому протоколі є запис щодо вилучення облігацій внутрішнього «займу другої п'ятирічки» на суму 1590 крб. Див.: ЦДАГО України, *спр. 65743-ФП, арк. 4. Типографський бланк. Рукопис олівцем.*

Сер[ии] № 04781, обл[игация] № 17,
Сер[ии] № 18564, 18563, 18561, 18560, 18558, 18559, 18557, 18556, 18555,
12142 все обл[игации] № 19 каждая по 100 руб[лей].
Сер[ия] № 11780, обл[игация] № 39 на 100 руб[лей].
Сер[ия] № 19600, обл[игация] № 47 на 50 рублей].
Сер[ия] № 00071, обл[игация] № 40, сер[ия] № 05158, обл[игация] № 36.
Сер[ия] № 04512, обл[игация] № 36, сер[ия] № 05611, обл[игация] № 04,
всего 20 шт[ук] купюр на сумму 1.590 руб[лей] /одна тысяча пятьсот девяно-
сто руб./ сдать в Финотдел КОУ НКВД.

Врид. ПОМ[ОЩНИКА] НАЧ[АЛЬНИКА]
VI ОТД[ЕЛЕНИЯ] IV ОТДЕЛА
СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ЛУПЕНКО

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧАЛЬНИКА
IV ОТДЕЛА УГБ КОУ НКВД
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

КАНЕВСКИЙ

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧАЛЬНИКА
УНКВД ПО КИЕВ[СКОЙ] ОБЛ[АСТИ]
МАЙОР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

БАБИЧ

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 5.
Оригінал. Машинопис.*

№ 187

Протокол очної ставки між єпископом УАПЦ Миколою Карабіневичем та свящ. Костянтином Бутвиненком від 14 грудня 1937 р.

ПРОТОКОЛ ОЧНОЙ СТАВКИ

Я, врид Нач[альника] VI Отделения VI Отдела УГБ УНКВД по Киевской области — Мл[адший] Лейтенант Госбезопасности — ЛОСЕВ, в присутствии пом[ощника] Нач[альника] VI Отделения IV Отдела УГБ — Сержанта Госбезопасности, произвел очную ставку между обвин[яемым] КАРАБИНЕВИЧЕМ Николаем Сильвестровичем и БУТВИНЕНКО Константином Кондратьевичем.

От 14 декабря 1937 г.¹

ВОПРОС обв[иняемому] КАРАБИНЕВИЧУ. Знаете ли Вы сидящего против Вас гражданина, имеет ли с ним личные счета или вражду [?]

¹ Тут і далі підкреслення в тексті зроблено на машинці.

ОТВЕТ¹: Знаю, сидящий против меня гражданин является БУТВИНЕНКО Константин, б[ывший] священник украинской православной церкви, личных счетов или вражды к нему не имею.

ВОПРОС обв[иняемому] БУТВИНКО. Вам известен сидящий против Вас гражданин, если да то имеете ли Вы к нему личные счета или вражду [?]

ОТВЕТ: Знаю, сидящий против меня гражданин это б[ывший] архиепископ УПЦ Уманской епархии КАРАБИНЕВИЧ Николай Сильвестрович, личных счетов и вражды к нему не имею.

ВОПРОС обвин[яемому] КАРАБИНЕВИЧУ. Как известен Вам сидящий против Вас БУТВИНЕНКО по деятельности в украинской церкви [?]

ОТВЕТ: БУТВИНЕНКО известен мне, как участник украинской контрреволюционной националистической организации церковников и входил в состав руководящего центра названной организации. С 1930 по 1934 г. БУТВИНЕНКО, занимая должность секретаря епархиальной церковной рады УАПЦ и УПЦ [1], являлся фактически руководящим лицом в Киевской епархии и проводил в этом положении свою контрреволюционную работу.

ВОПРОС обв[иняемому] БУТВИНЕНКО. Подтверждаете ли Вы показания обв[иняемого] КАРАБИНЕВИЧА [?]

ОТВЕТ: Показания КАРАБИНЕВИЧА подтверждаю в следующей части: я действительно являюсь участником украинской контрреволюционной националистической организации церковников, но не занимал руководящего положения в этой организации. Моя контрреволюционная работа в организации заключалась в проведении националистической деятельности.

ВОПРОС обв[иняемому] КАРАБИНЕВИЧУ. Изложите конкретно известные Вам факты контрреволюционной деятельности БУТВИНЕНКО.

ОТВЕТ: Контрреволюционные убеждения БУТВИНЕНКО мне известны еще с 1925 г., когда я служил в Ильинской церкви [2], где настоятелем в то время был БУТВИНЕНКО. Оставшись у него ночевать он — БУТВИНЕНКО высказал мне наедине свои взгляды на служение в УАПЦ. Он сообщил мне, что ему предлагают быть епископом УАПЦ, но он отказался, т. к. не желает брать на себя ответственности, считая, что в роли священника-протоирея он также принесет пользу для УАПЦ. БУТВИНЕНКО сказал мне тогда же, что служение в украинской церкви является благодарным потому, что оно удовлетворяет националистические стремления украинского народа и он в силу этого такую работу проводит и будет проводить.

В 1933 г. я встретился с БУТВИНЕНКО на квартире митрополита ПАВЛОВСКОГО в Харькове, где был пленум УПЦ. БУТВИНЕНКО на пленуме играл выдающуюся роль, как представитель одной из крупных епархий на

¹ В тексті протоколу очної ставки тут і далі слово «ОТВЕТ» надруковано великими літерами в розрядку.

Украине. По возвращению с пленума я имел с БУТВИНКО разговор о моем назначении в Киев, где БУТВИНЕНКО мне заявил, что Киев — это не Умань, а поэтому в Киеве необходимо со стороны епископа проведение националистической деятельности при произношении проповедей и лишь при наличии этого я смогу остаться в Киеве. На это заявление БУТВИНЕНКО я ответил, что свою деятельность, как епископ я расцениваю прежде всего только как церковную. Прибыв в Киев в конце 1933 г. для принятия епархии я узнал, что БУТВИНЕНКО провел подготовительную работу против моего принятия в Киеве и на заседании епархиальной церковной рады, верней до начала такой, БУТВИНЕНКО снова подтвердил мне свои требования и когда я на это согласия не дал, то уже на заседании рады я на Киев утвержден епископом не был. О роли в этом деле БУТВИНЕНКО я тогда же сообщил письменно митрополиту ПАВЛОВСКОМУ Ивану. Вступив в контрреволюционную организацию, я от участника центра организации архиепископа МАЛЮШКЕВИЧА Константина в 1934 г. узнал, что БУТВИНЕНКО, являясь участником организации входит в состав ее руководящего центра.

ВОПРОС обв[иняемому] БУТВИНЕНКО. Подтверждаете ли Вы показания КАРАБИНЕВИЧА [?]

ОТВЕТ: Частично подтверждаю, в данном случае я согласен с показаниями КАРАБИНЕВИЧА во всем, за исключением лишь моего продвижения в епископы. Здесь я хочу оговориться, в епископы я выдвигался не в 1925, а в 1921 г. [3] В остальной части с КАРАБИНЕВИЧЕМ я не согласен, я не выдвигал перед ним вопрос проведения националистической деятельности.

Записано с наших слов правильно и нами прочитано.

Обвиняемые:

[Бутвиненко]
[Карабиневич]

Очную ставку произвел:
Вр. Нач[альник] VI Отделения IV Отдела
Мл[адший] Лейтенант Госбезопасности

[Лосев]

Присутствовал: Пом[ощник] Нач[альника]
VI Отделения IV Отдела
Сержант Госбезопасности

[Лупенко]

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 45–48.
Оригінал. Рукопис; Арк. 49–52. Засвідчена копія. Машинопис.*

Примітки:

[1] Тут, можливо, неточність. Він міг бути секретарем епархіальної ради УАПЦ тільки до січня 1930 р., оскільки після I «Надзвичайного» Собору УАПЦ

церква з цією назвою перестала існувати і з грудня 1930 р. відновила свою діяльність під назвою УПЦ.

[2] Либідська українська парафія при соборі св. Іллі (на розі вул. Жиллянської та Безаківської (нині — Комінтерна) розпочала свою роботу 15 лютого 1920 р., хоча статут для реєстрації громади подавала іще в березні 1919 р. Цей храм було збудовано у 1908 р. від Михайлівського Золотоверхого монастиря, зруйновано у 1935 р. Священиками цієї парафії були Тихон Білокінь, Костянтин Бутвиненко, Петро Потапенко. При цій парафії, тобто у службових приміщеннях Іллінської церкви, діяли Пастирські курси УАПЦ в 1921 р.

[3] Кандидатура Бутвиненка Костянтина в 1921 р. під час I-го Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ на засіданні від 24 жовтня була висунута на обрання його кандидатом на висвячення в єпископи. Див. докл.: *Перший Всеукраїнський православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: документи і матеріали.* — К.; Львів: «Жовква», 1999. — С. 529.

№ 188

Протокол допиту Костянтина Бутвиненка від 31 грудня 1937 р.

У С С Р
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА¹

1937 г., декабря мес. 31 дня. Я, пом[ощник] нач[альника] VI Отдела УГБ КОУ НКВД Лупенко допросил в качестве обвиняемого

1. Фамилия Бутвиненко
2. Имя и отчество Константин Кондратьевич
3. Дата рождения 1891 г.
4. Место рождения с. Любча Ставищанского р-на
5. Местожительство [г.] Киев, [ул.] Бульонская, № 85, кв. 7.
6. Нац[иональность] и гражд[анство] (подданство) украинец,
гражданин СССР

7. Паспорт _____
(когда и каким органом выдан, номер, категор[ия] и место приписки)

8. Род занятий весовщик «Дортек» ст. Киев
9. Социальное происхождение из крестьян-середняков [1]

¹ Протокол допиту написаний від руки чорнилом на типографському бланку. Текст на бланку протоколу допиту надруковано курсивом. В тексті протоколу з підкреслення від руки синім і червоним чорнилом, червоним олівцем.

10. Социальное положение: (род занятий и имущественное положение)
  - а) до революции священник
  - б) после революции до 1934 г. священник УПЦ
11. Состав семьи жена Александра Дмитриевна живет отдельно, с ней я разведен¹.
- [Арк. 9 зв.] 12. Образование (общее, специальное) среднее духовное
13. Партийность (в прошлом и настоящем) б/п
14. Каким репрессиям подвергался: судимость, арест и др. (когда, каким органом и за что)
  - а) до революции не подвергался
  - б) после революции арестовывался в 1920 и 1921 гг. Киевской ЧК. Обвинялся в антисоветской деятельности
15. Какие имеет награды (ордена, грамоты, оружие и др.) при советской власти не имеет
16. Категория воинского учета запаса и где состоит на учете не состоит
17. Служба в Красной армии (Красной гвардии, в партизанских отрядах), когда и в качестве кого не служил
18. Служба в белых и др. к-р армиях (когда, в качестве кого) не служил
19. Участие в бандах, к-р организациях и восстаниях не участвовал
20. Сведения об общественно-политической деятельности

ПРИМЕЧАНИЕ: Каждая страница протокола должна быть заверена подписью допрашиваемого, а последняя и допрашивающего.

Показания обвиняемого Бутвиненко Константина Кондратьевича «31» декабря 1937 г.

Вопрос: Вы обвиняетесь в принадлежности к контрреволюционной националистической организации церковников. Признаете ли Вы себя виновным?

Ответ: Да, я признаю себя виновным в том, что являлся участником украинской контрреволюционной националистической организации церковников, бывшей Украинской автокефальной православной церкви — УАПЦ. Вступление в названную организацию относится к 1920 г. при следующих обстоятельствах: С приходом на Украину Советской власти выделилась и организовалась из Старо-Славянской церкви Украинская автокефальная православная церковь, управляемая по своему уставу не церковными князьями, а церковными советами. Во главе такого совета стоял мирянин Мороз Михаил Наумович, а членами протоиереи: Липковский, Шараевский и др.

¹ Тут і далі на кожному аркуші протоколу власноручний підпис Бутвиненка. Відомості про дружину Бутвиненка — Олександру Дмитрівну вдалося виявити в протоколі допиту від 18 травня 1957 р., який було складено у зв'язку з переглядом справи Костянтина Бутвиненка (див. вказану справу, арк. 131–133). Бутвиненко Олександра Дмитрівна, 1894 року народження, українка, громадянка СРСР, освіта початкова, проживає за адресою: м. Київ, вул. Микільсько-Ботанічна, б. 3, кв. 12.

Будучи по национальности украинцем и ознакомившись с уставом и структурой этой церкви, я вступил в нее как священник. Больше всего меня привлекло тогда то, что службы в церкви проводились на украинском языке. Вступив в украинскую церковь, я получил должность второго священника Киево-Ильинской церкви. С начала существования этой церкви в ней не замечал я никаких отклонений и направлений против Советской власти, но через некоторое время на арене появляется отъявленный украинский националист Чеховский в роли проповедника «Слова божьего и жития [?] ея». Затем Ярещенко Александр, который возводится в сан епископа с присвоением звания «Сына грома» за его проповедническое красноречие. Вот с этого момента появления перечисленных лиц полилась с амвонов, особенно кафедральной Софиевской парафии с уст Липковского (который уже получил сан украинского митрополита), контрреволюционная пропаганда, направляемая против Советской власти. Деятельное участие в произношении контрреволюционных националистических проповедей приняли Шараевский, Чеховский и Ярещенко, которые даже между собой как бы состязались на лучшее в контрреволюционном смысле произношение в церкви националистической проповеди. Были случаи, когда прихожане просили не произносить слишком резких антисоветских проповедей, однако эти лица, которые состояли в руководстве украинской церкви, свою антисоветскую работу углубляли дальше.

В 1924–25 гг. Чеховскому было поручено от имени церковной рады и руководства УАПЦ организовать при кафедральной Софиевской парафии так названное «братство и сестричество», что было выполнено последними. Цель организации «братства и сестричества»¹ сводилась к распространению националистических идей, для этого в Соборе Софии собиралось «братство и сестричество» в специально назначенные дни, где те кроме религиозно-нравственных учений читали лекции и проводили беседы на тему историческо-политического характера. Тогда же по инициативе руководства УАПЦ, а в частности Чеховского была написана последним «Служба божа», «Вызволення» и «Хрестні страждання» [2].

Лояльно[?]² настроенные верующие были против создания таких «братств и сестричеств», а также и новых служб, но стремление руководства было насадить такие братства в каждом приходе Киевской епархии. В это время руководители церкви развернули свою антисоветскую деятельность весьма широко, и амвон церкви обратили в платформу политической контрреволюционной организации, имея главным образом в виду подорвать со стороны масс-украинцев доверие к существующей власти и дискредитировать ее рас-

¹ На цьому заповнений бланк закінчено. Далі іде текст протоколу на звичайному папері.

² Підкреслено і поставлено знак питання червоним олівцем.

поряжения. Развязанность и окончательная наглость этих лиц — лидеров украинской церкви довела их к известному процессу «СВУ». Здесь на процессе во всей высоте и полноте была вскрыта контрреволюционная работа украинской церкви и ее руководителей, особенно ярко была выпячена роль организации «братств и сестричеств», которые компрометировали за счет молодежи с целью вхождения националистических контрреволюционных идей.

Также было вскрыто, что деятели церкви организовали сбор пожертвований для оказания помощи репрессированному за антисоветскую деятельность духовенству.

В следствие этого «братства и сестричества» были при Софиевском Собор были ликвидированы правда по форме, а по сути они существовали.

Необходимо отметить, что руководство украинской церковью в лице Липковского, Чеховского, Шараевского и др., являясь одновременно руководством националистической организации церковников еще задолго до процесса «СОУ»¹, в порядке проведения контрреволюционной работы снарядила и отправила в Америку епископа Теодоровича для охвата своим влиянием проживающих там украинцев и объединения их в украинскую церковь. С самого начала пребывания там Теодоровича завязалась солидная переписка, о которой не каждому можно было знать. Из Америки получали также доллары, которые отправлял Теодорович в виде пожертвований. Часть долларов распределяли между руководством, а часть шла на издание журнала «Церква та Життя», который вскоре органами власти был запрещен. Во время его издания, он аккуратно отсылался Теодоровичу в Америку, а последний, в свою очередь, высылал сюда журнал и газету «Дніпро», вскоре эту газету власти также запретили получать, ибо содержание ее было антисоветским.

В работе издания журнала «Церква та Життя» принимали участие так званые «освіченні» деятели церкви: братья Чеховские, Липковский, Ярещенко, Малюшкевич, Шараевский и ряд других. Свое распространение он имел во всех парафиях Украины, его просто навязывали через парафиальные рады, а рассылался он обязательно через епископов или епархиальные советы.

После разгрома «СОУ» в 1930 г. было решено на съезде представителей Украинской автокефальной церкви, ликвидировать УАПЦ как антисоветскую церковь и создать с разрешения органов власти Украинскую православную церковь, что в данном случае было разрешено.

При организации созыва Всеукраинского собора инициативная группа состояла из таких лиц: ПАВЛОВСКИЙ, быв[ший] митрополит, МАЛЮШКЕВИЧ, б/епископ Киевский, КАРАБИНЕВИЧ, б/епископ Уманский, ОРОБИН-

¹ Тут пишеться російська абрєвіатура «Союз освобождения Украины» («СОУ»), тобто — «СВУ».

СКИЙ — активный член Харьковской парафии и я, БУТВИНЕНКО, в то время был настоятелем Благовещенской церкви. На этом соборе и было решено назвать церковь «УПЦ» или Украинская православная церковь, тут же был утвержден новый устав и соответствующие церковные догматы. В этой новоорганизованной церкви я пробыл до 1934 г. и после закрытия Благовещенской церкви, где я был настоятелем, я отрекся от сана и отошел от организации.

Считаю здесь необходимым охарактеризовать деятелей и вдохновителей Украинской церкви и организации.

Митрополит ЛИПКОВСКИЙ Василий, пользовался большой популярностью и авторитетом среди украинских шовинистов. Особенно восхвалял он их едкими антисоветскими проповедями, за которые неоднократно вызывался в соответствующие органы власти.

ЧЕХОВСКИЙ Владимир Мойсеевич, по образованию духовный академик¹. Отличался богословским ораторством, отъявленный националист. Проповеди его носили контрреволюционный националистический характер с призывами к борьбе с духом немощи, для того чтобы стать духом бодрости для окончательной победы, в этом он, конечно, подразумевал Советскую власть.

ЯРЕЩЕНКО Александр, б/епископ Харьковский, верный соратник Липковского и Чеховского, деятельность его проходила в Харькове, но связана была тесным образом с Киевом, т.к. Киев без участия его ничего не решал. Он также пользовался популярностью среди националистов, а в антисоветских кругах имел авторитет за произношение контрреволюционных националистических проповедей. За свою националистическую деятельность он получил от Липковского и Чеховского прозвище «Сын грома». Впоследствии Ярещенко был из Харькова выслан за открытую антисоветскую деятельность.

ФОМИЧЕВСКИЙ Александр, б/настоятель Киево-Подольской парафии, сам из Волыни прибыл для службы в Киев, по настоятельному требованию Липковского и Чеховского, в Киеве у них же был правой рукой во всех делах. Он прошел по процессу «СОУ» и был выслан.

ХОДЗИЦКИЙ Дмитрий б/настоятель Демеевской парафии, отличался даром слова и знанием церковного писания. В парадных встречах и церковных церемониях был главным заправилкой. Странник Липковского и Чеховского, а затем митрополита Борецкого. По процессу «СОУ» осужден к ссылке.

ПОТИЕНКО Василий Васильевич, быв. председатель Всеукраинской церковной рады, всецело играл свою роль под прямыми указаниями Липковского, Чеховского и др., которые для более удобного проведения националистической деятельности возвели его в сан диакона и он, как и другие использовал амвон церкви для произношения националистических проповедей, которые были аналогичны проповедям Липковского, а иногда даже отличались

¹ Так в тексті.

своей дерзостью и наглостью. В одной из таких проповедей он дискредитировал статью в газете т. Петровского об контрреволюционной деятельности украинской церкви, заявляя, что нашелся какой-то Петровский, который через прессу загораживает дорогу нашей церкви и имеет ли он на это право.

ГЕРАЩЕНКО, имени не знаю, житель Харькова, активный деятель Всеукраинской церковной рады, сторонник Ярещенко и одновременно представлял для последнего материальную базу, невзирая на то, что он являлся мирянином все же принимал участие в произношении националистических проповедей. Под влиянием Ярещенко, он субсидировал Всеукраинской церковной раде деньги для издания журнала «Церква та життя». Об этом я узнал в 1933 г. в Харькове от самого Герашченко.

Вопрос: Расскажите о Вашем практическом участии в названной выше организации.

Ответ: Мое участие в украинской контрреволюционной националистической организации церковников сводилось к тому, что я являлся священником парафии, которая принадлежала к церковному объединению, руководимому указанными мною лицами. Участия в их идеологии и антисоветской деятельности я не принимал, о чем уже может говорить процесс «СОУ», по которому я был арестован и затем отправлен до суда, т.е. был освобожден. Все же будучи в этой контрреволюционной организации церковников, я своим пребыванием там давал этим лицам как бы моральную поддержку в проведении контрреволюционной работы. Я также произносил в церкви проповеди националистическо-антисоветского характера.

Вопрос: Вам известен священник Нестеренко, как участник организации?

Ответ: Да, известен как участник указанной выше контрреволюционной организации, который, как и др. проводил националистическую деятельность и для этого использовал церковь.

Записано верно и мной прочитано

[*Бутвиненко*]

Допросил

[*підпис нерозбірливий*]

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 9–15.
Оригінал. Рукопис на бланку.*

Примітки:

[1] У віднайдених клірових відомостях 2 благочинницького округу м. Києва за 1913 р. вказано, що Бутвиненко К.К. походить «з родини військових» Див. докл.: Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського., ф. 160, спр. 472 «Клировые ведомости 2 округа г. Киева за 1913 г.», арк. 148 зв.

[2] Тут неправильно записано в протоколі послідовність перерахованих Бутвиненком творів. Правильно: «а в частности Чеховского была написана

последним служба Божа «Визволення» и «Хресні страждання». Йдеться про дві проповідницькі відправи, які написав Володимир Чехівський в середині 1920-х рр. «Визволення» та «Слово Хресне». Музику до них написали композитори і диригенти з Софійського собору Гайдай і Гончаров, але через складність виконання вони часто не служилися. Текст відправи «Визволення» було опубліковано: *Преловська І.М. Відправа Благовісника // Розбудова держави. – К., 1996. – Ч. 1 (42) – С. 45–51.*

№ 189

**Витяг з протоколу № 138 засідання Трійки при
Київському обласному управлінні НКВС УРСР про
розстріл о. Костянтина Бутвиненка від 31 грудня 1937 р.**

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 138¹

Заседания Тройки при Киевском Облуправлении НКВД УССР

от 31 декабря 1937 г.

<i>СЛУШАЛИ:</i>	<i>ПОСТАНОВИЛИ:</i>
<p>Дело № 15763 Киевского Облуправления НКВД по обвинению БУТВИНЕНКО Константина Кондратьевича, 1891 г.р., урож[енца] с. Любча, Ставищенского р[айо]на, жит[еля] г. Киева, украинца, священника УПЦ.</p> <p>Обвиняется в том, что являлся участником к[онтр]-р[еволюционной] организации церковников. По к[онтр]-р[еволюционной] работе был связан с руководителями центра организации – архиепископами МАЛЮШКЕВИЧЕМ и КАРАБИНЕВИЧЕМ, ныне осужденными. Проводил антисоветскую, националистическую агитацию.</p> <p>Содержится под стражей в Киевской тюрьме.</p>	<p>БУТВИНЕНКО Константина Кондратьевича — РАССТРЕЛЯТЬ</p> <p>Лично принадлежащее ему имущество — КОНФИСКОВАТЬ</p>

Верно: Секретарь Тройки
[М.П.]

АЛЬТЗИЦЕР

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 79.
Оригінал. Машинопис на бланку.

¹ Текст «Постанови» надруковано на машинці на бланку, виготовленому в типографський спосіб. Тут і далі текст, який виділено курсивом, надруковано на бланку.

№ 190

**Винувальний висновок у слідчій справі № 15763
по звинуваченню Бутвиненка Костянтина
від 2 січня 1938 р.**

ОБВИНТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

по следственному делу № 15763¹
по обвинению БУТВИНЕНКО
Константина Кондратьевича
по ст.ст. 54-10 и 54-11 УК УССР.

УГБ Киевского Облуправления НКВД УССР вскрыта и ликвидирована в 1937 г. украинская контрреволюционная националистическая фашистская организация церковников быв[ших] «УАПЦ» и «УПЦ».

Организация ставила своей целью при помощи интервентов, в частности Германии свержение Советской Власти на Украине и создание самостоятельного государства фашистского типа.

Одним из участников указанной к[онтр]-р[еволюционной] организации являлся привлекаемый по данному делу священник б[ывшей] украинской православной церкви БУТВИНЕНКО Константин Кондратьевич.

БУТВИНЕНКО К.К., будучи видным церковным деятелем украинской церкви — фактически руководил Киевской епархией, одновременно будучи участником организации под прикрытием церковной деятельности проводил к[онтр]-р[еволюционную] националистическую работу, группировал вокруг себя националистов церковников, давал им установки проводить к[онтр]-р[еволюционную] работу /л. д.²

БУТВИНЕНКО по к[онтр]-р[еволюционной] националистической деятельности был связан непосредственно с руководителями центра организации архиепископами МАЛЮШКЕВИЧЕМ, КОРОБИНЕВИЧЕМ³ /осуждены/.

Обвиняемый БУТВИНЕНКО К.К. об участии в к[онтр]-р[еволюционной] националистической организации сознался.

На основании изложенного, о б в и н я е т с я:

БУТВИНЕНКО Константин Кондратьевич, 1891 г.р., уроженец с. Любча, Ставищанского района, Киевской области, украинец, социальное положение служащий, социальное происхождение из крестьян, б[ывший] священник, женат, дважды арестовывался в 1920 и 1921 гг. за к[онтр]-р[еволюционную] деятельность, в том, что являлся участником к[онтр]-р[еволюционной]

¹ Тут і далі всі підкреслення зроблено від руки олівцем.

² В тексті висновку залишено місце в дужках, але номери аркушів справи не представлено.

³ Так в тексті. Правильно: Карабіневичем.

националистической организации церковников и проводил к[онтр]-р[еволюционную] националистическую работу.

Руководствуясь ст. 204 УПК УССР

ПОСТАНОВИЛ:

Следственное дело № 15763 по обвинению БУТВИНЕНКО Константина Кондратьевича направить Киевскому Прокурору по Спецделам для предания обв[иняемого] суду Тройки при КОУ УНКВД.

СПРАВКА: Обв[иняемый] БУТВИНЕНКО К.К. содержится под стражей в Киевской тюрьме.

ПОМ[ОЩНИК] НАЧ[АЛЬНИКА]
VI ОТДЕЛЕНИЯ IV ОТДЕЛА
СЕРЖАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ЛУПЕНКО

«СОГЛАСЕН»:
ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА]
IV ОТДЕЛА УГБ УНКВД
ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

КАНЕВСКИЙ

«УТВЕРЖДАЮ»:
ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА]
ОБЛУПРАВЛЕНИЯ НКВД
МАЙОР ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

[БАБИЧ]

Составлено:

2/1-1938 г.

г. Киев

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 76-77.
Завірена копія. Машинопис.*

№ 190

**Протокол допиту Семена Ковальського
від 15 січня 1938 р.**

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

обвиняемого КОВАЛЬСКОГО Семена Ивановича

от 15 января 1938 г.

КОВАЛЬСКИЙ Семен Иванович, 1884 г[ода] рождения, уроженец с. Гребенки, Белоцерковского района, Киевской области, украинец, гражданин СССР, с низким образованием, беспартийный. До ареста бухгалтер Деткомбината 1 домового треста в г. Киеве¹.

¹ Оглядова довідка по архівно-слідчій справі № 42782 по звинуваченню Куреня Я.С. та Ковальського С.І. знаходяться у справі Костянтина Бутвиненка (арк. 180-186).

г. Киев

ВОПРОС: Вы обвиняетесь в принадлежности к контрреволюционной организации церковников. Признаете ли Вы себя виновным [?]

ОТВЕТ: Я признаю себя виновным в том, что по день моего ареста являлся участником контрреволюционной националистической фашистской организации церковников-автокефалистов. В состав названной выше контрреволюционной организации я вступил в 1928 г. при следующих обстоятельствах: Посещая Ильинскую-украинскую автокефальную церковь, я познакомился с настоятелем ее БУТВИНЕНКО Константином Кондратьевичем¹, архидиаконом ГОЛОВАНЕМ Владимиром и председателем церковного совета, фамилии которого сейчас не помню. Так встречаясь одновременно с перечисленными лицами и посещая Ильинскую церковь, я постепенно под влиянием этих лиц был вовлечен в контрреволюционную организацию. Моему вовлечению в организацию также способствовали и мои чисто националистические убеждения украинца. Являясь частым посетителем Ильинской церкви, где церковные службы носили характер контрреволюционный и националистический, где Украина воспевалась служителями украинской церкви, как поработанная, и последние призывали прихожан к сплочению украинцев вокруг церкви для защиты украинской веры, национальности и даже самостоятельности Украины. Такие толкования в стенах церкви порождали в прихожанах ненависть к существующему строю и воспитывали последних в чисто националистическом духе.

С целью проведения националистической работы среди прихожан, священник-участник организации БУТВИНЕНКО организовывал собрания парашан в подвальном помещении Ильинской церкви, где обсуждались, наряду с церковными вопросами, вопросы политического-контрреволюционного порядка, которые сводились к тому, что украинская церковь должна быть украинской-националистической, невзирая на то, что Советская власть преследует ее. На таких собраниях бывал и я, где отстаивал точку зрения БУТВИНЕНКО.

Вдохновителем Ильинской церкви и руководителем по проведению националистических идей в массу верующих-украинцев являлся митрополит ЛИПКОВСКИЙ, который приезжал сюда для парадных служб. ЛИПКОВСКИЙ выступал с проповедями, суть которых была направлена против Советской власти; он выискивал в евангелии выдержки из Иоанна Златоуста, приспособляя их к сегодняшнему дню, верней, просто прикрывался писанием евангелия² при произношении контрреволюционных проповедей.

¹ Тут і далі підкреслення зроблено в тексті протоколу від руки олівцем.

² Так в тексті. Ймовірно, малось на увазі або «Священным писанием» або просто «Евангелием».

Таким образом, украинская церковь являлась только по форме, а в действительности это была вполне оформившаяся контрреволюционная националистическая организация. Задачи организации являлись: свержение советского правительства на Украине, о создании самостоятельного украинского государства. Вот к этому и сводилась в основном деятельность украинской церкви. Для того, чтобы вызвать симпатии к украинской церкви и наряду с этим ненависть к Советской власти, участники организации использовали переживаемые временные трудности, которые разбирались по косточкам, как примеры, могущие вызвать недоверие к власти. Так, обычно, говорили о дороговизне в ценах на продукты питания, недостатках промтоваров, низкой зарплате. Все эти вопросы были злободневны и легко, конечно, вызывали среди аудитории выпады антисоветского порядка. В таких действиях я принимал деятельное участие.

ВОПРОС: Назовите известных Вам участников контрреволюционной националистической организации церковников-автокефалистов.

ОТВЕТ: БУТВИНЕНКО Константин Кондратьевич, бывший] священник УАПЦ и УПЦ, настоятель украинской Ильинской церкви, организатор автокефальной общины, близкий к митрополиту ЛИПКОВСКОМУ. Встречался с БУТВИНЕНКО до августа 1937 г. в г. Киеве.

ЛИПКОВСКИЙ — митрополит, ярый противник Советской власти, видный националист, где он теперь — не знаю. Последний раз видел его в 1932 г.

МАНДРЫКА Савва — б[ывший] священник Софиевского собора, видел его последний раз в 1935 г. летом; живет он где-то в Киеве по Тургеневской улице, точного адреса его не знаю.

ГОЛОВАНЬ Владимир — б[ывший] архидиакон Ильинской церкви, националист, потерял его из виду в 1932 г. и где он теперь — не знаю.

ПОТАПЕНКО Иван — б[ывший] священник Ильинской церкви, ярый националист, участник организации, в 1935 г. он осужден и выслан в административном порядке за контрреволюционную деятельность. Оговариваюсь, ПОТАПЕНКО зовут не Иваном, а Петром.

КУРЕНЯ Яков Степанович, активный церковник-автокефалист, украинец-националист, работает бухгалтером биохимического института в Киеве, встречался с ним до июля–августа 1937 г.

Фамилий других участников организации не помню.

ВОПРОС: Продолжайте Ваши показания об участии в организации и практической работе в ней.

ОТВЕТ: В 1933 г., в конце года я выехал из Киева в гор[од] Алма-Ату, где работал бухгалтером Заготскота и пробыл там до октября месяца 1934 г. За это время я оторвался от организации и участия в ней, а с приездом в Киев возобновил связи с некоторыми участниками организации. По возвращению

в Киев, я узнал, что украинская Ильинская община не существует и что церковь закрыта.

В 1936 г. я познакомился в Госбанке с участником организации Куреней Яковом Степановичем, наши взгляды сошлись. Я даже по рекомендации КУРЕНЯ был устроен в биохимическом Институте для работы в бухгалтерии, где проработал три недели по составлению годового отчета. Вот с этого времени для меня стали ясны контрреволюционные убеждения КУРЕНЯ. Мы часто говорили с КУРЕНЕЙ по вопросам политического порядка и о международном положении. Касаясь вопроса Германии, мы восхищались оснащением высокой техники германской армии, ее мощью и существующим фашистским строем. Мы восхваляли вождя фашизма Гитлера. Говоря о нем, как об одном из способных, видных лицах, который своей политикой добился такого положения, что Германия быстро после разрухи стала самым сильным во всех отношениях государством и является абсолютно самой мощной и боеспособной в мире страной, перед которой дрожат все европейские государства. В итоге мы приходили к выводу, что война неизбежна и что СССР в ней проиграет. Мы также считали и приходили к единодушному мнению, что фашизм может дать возможность к созданию украинского самостоятельного государства, при котором, конечно, возродится и украинская церковь.

В таких обсуждениях вопросов принимал участие и БУТВИНЕНКО, который всецело после закрытия Ильинской церкви стоял на твердых позициях возобновить и возродить украинскую церковь, что даст возможность под ее прикрытием проведение националистической деятельности против Советской власти. В этих целях в 1937 г. я дважды имел с БУТВИНЕНКО разговор о возбуждении ходатайства перед органами Советской власти об открытии украинского прихода в Киеве. БУТВИНЕНКО, будучи озлоблен на Советскую власть за то, что остался без прихода и не может устроиться на работу, предложил мне принять участие по ходатайству открытия украинской церкви. Он предлагал собрать подписи от парафиан и добиться перед Горсоветом открытия Ильинского прихода или какой-либо другой, так как Ильинская церковь разрушена. Я дал ему на это согласие. Встретив БУТВИНЕНКО вторично, я поинтересовался результатами проведенной работы, однако, БУТВИНЕНКО ответил мне, что результаты безуспешны и из этого ничего не выйдет.

ВОПРОС: Вы способствовали БУТВИНЕНКО в устройстве его на работу?

ОТВЕТ: Да, я писал БУТВИНЕНКО записку на имя КУРЕНЯ с просьбой устроить моего хорошего знакомого «украинца» на работу, но КУРЕНЯ его на работу не устроил, и БУТВИНЕНКО, как он говорил мне, устроился на другую работу через своего знакомого на железную дорогу.

ВОПРОС: Значит, Вы, КУРЕНЯ и БУТВИНЕНКО представляли из себя вполне оформившуюся контрреволюционную группу [?]

ОТВЕТ: Да, на основе общности наших политических взглядов мы являлись контрреволюционной группой в последнее время, ибо организация, как таковая, распалась с ликвидацией украинской церкви. Наши взгляды сводились к следующему: я, КОВАЛЬСКИЙ, выражал свои антисоветские настроения к тому, что не согласен с проводимой Соввластью националистической политикой на Украине, так как не усматривал в политике Соввласти для украинского народа его самостоятельности.

Не соглашался также с политикой уничтожения церковей и религии. Я говорил, что Советская власть пока ничего не дала для трудящихся, что существует голод и нищета, нет свободы слова и печати. Я питал большие надежды на националистическую фашистскую организацию, которая в моем понимании и моих единомышленников могла бы разрешить вопрос с Украиной именно так, как мы этого хотели.

Взгляды БУТВИНЕНКО сводились к тому, что он, будучи человеком антисоветским, как я и КУРЕНЯ, заявлял, что при Советской власти существует зажим, что власть уничтожает религию, закрывает помимо воли народа церкви и что с приходом власти фашизма будет возможность возрождения украинской церкви, что жить станет лучше и свободней, так как Украина будет самостоятельной. Мнение КУРЕНЯ сводилось также к этому, он заявлял, что с приходом фашизма на Украину жизнь станет привольной и веселой, что при существовании Соввласти жизнь дорога, низка зарплата и единственное спасение зависит от фашизации Украины.

ВОПРОС: Назовите Ваш чин в старой армии.

ОТВЕТ: В старой армии я имел звание зауряд-военного чиновника¹.

ВОПРОС: С какого времени Вы знаете БУТВИНЕНКО [?]

ОТВЕТ: С 1921 г., как настоятеля Ильинской церкви.

ВОПРОС: Значит, Вы, находясь на службе в Красной армии, посещали украинскую церковь. Ведь Вы показали, что в РККА служили с 1919 по 1924 г.

ОТВЕТ: Да, посещал.

Записано с моих слов верно и мной прочитано

[КОВАЛЬСКИЙ]

ДОПРОСИЛ:

Вр. НАЧАЛЬНИКА VI ОТД[ЕЛ]НИИ IV ОТДЕЛА
МЛ[АДШИЙ] ЛЕЙТЕНАНТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

[ЛОСЕВ]

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 67-75.
Копія. Машинопис.*

¹ Так в тексті.

№ 192

**Витяг з акту про страту Костянтина Бутвиненка
від 16 січня 1938 р.**

ВЫПИСКА ИЗ АКТА

Постановление Тройки УНКВД Киевской Области от «31» декабря 1937 г. о расстреле *БУТВИНЕНКО Константин Кондратьевич 1891 г.* приведено в исполнение «16» января 1938 г. в 24 часов¹.

КОМЕНДАНТ НКВД УССР
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

ШАШКОВ

[М.П.]

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 80.
Оригінал. Машинопис.*

№ 193

**Довідка для паспортного столу на дозвіл
знищення паспорта Костянтина Бутвиненка
в зв'язку з винесенням вироку
від 5 березня 1938 р.**

Паспортному столу 7 отд[ела] РКМ г. Києва

8 отд При сем препровождаю для уничтожения паспорт
5 марта [193]8 [г.] серии ЭЗ № 155885 на имя Бутвиненко Константина
№ 15763 Кондратьевича, 1891 г. рождения, как осужденного
КОУ НКВД.

Прилагаем: упомянутое.

Нач. 8 отд. УГБ КОУ НКВД

Альтзицер

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 78.
Копія. Рукопис.*

¹ Текст виписки надруковано на 1/4 стандартного аркуша на виготовленому на машинці бланку. Слова, які були вписані від руки чорнилом? надруковано курсивом. До виписки прикладено трикутну печатку комендатури НКВС УРСР.

№ 194

**Лист прокурора Київської області Г. Малого
начальнику Облуправління КДБ при РМ УРСР
по Київській області полковнику С. Крикуну
у справі Костянтина Бутвиненка від 27 квітня 1957 р.**

ПРОКУРАТУРА СРСР

Секретно¹

ПРОКУРОР

Экз №

КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

НАЧАЛЬНИКУ ОБЛУПРАВЛЕНИЯ КГБ

27/IV 1957 р.

ПРИ СМ УССР ПО КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ-

№ 201-1488 ж/1547

ПОЛКОВНИКУ

м.Київ, вул. Героїв Революції, 14²

Тов. КРИКУН С.И.

При этом направляю архивно-следственное дело 42180 по обвинению БУТВИНЕНКО Константина Кондратьевича, — для проверки.

По постановлению Тройки Киевского Облуправления НКВД УССР от 31/XII-[19]37 г. БУТВИНЕНКО осужден к ВМН, за то, что как участник к[онтр]-р[еволюционной] националистической организации церковников проводил антисоветскую националистическую агитацию, т.е. совершил преступление, предусмотренное ст.ст. 54-10, 54-11 УК УССР.

Согласно обвинительного заключения БУТВИНЕНКО как член к[онтр]-р[еволюционной] организации, как священ[н]ик под прикрытием церковной деятельности проводил к[онтр]-р[еволюционную] националистическую работу. Церковникам националистам давал указания и установки проводить к[онтр]-р[еволюционную] работу.

В материалах дела, кроме признательных и не конкретных показаний осужденного о проведении им к[онтр]-р[еволюционной] националистической агитации, других доказательств не имеется.

Осужденный БУТВИНЕНКО, заявляя о своей принадлежности к к[онтр]-р[еволюционной] организации церковников, указывает на принадлежность к этой организации ряда других лиц из церковнослужителей. Между тем по делу никто из них допрошен не был.

К делу приобщены только копии протоколов допроса священнослужителей КУРЕНЬ /л. д. 53/, КОВАЛЬСКОГО /л. д. 67/, и НЕСТЕРЕНКО /л. д. 17.

¹ Тут і далі підкреслення в тексті зроблено на машинці.

² Текст надруковано на бланку в типографський спосіб. Зверху надруковано Герб СРСР. Дату і номер вписано від руки чорнилом. На аркуші листа виявлено дві резолюції.

Поэтому необходимо:

1. Приобщить к настоящему делу обзорные справки на осужденных по другим делам членов этой к[онтр]-р[еволюционной] организации, отразив в ней данные, свидетельствующие о принадлежности осужденного к к[онтр]-р[еволюционной] организации и его практической деятельности.

2. Если указанные в показаниях осужденного лица как члены к[онтр]-р[еволюционной] организации не были привлечены к уголовной ответственности, необходимо их установить и допросить по этому вопросу.

3. В обзорных справках осужденных членов этой к[онтр]-р[еволюционной] организации по другим делам показать характер произносимых проповедей как самими осужденными по этим делам, так и осужденным по настоящему делу БУТВИНЕНКО.

Материалы проверки с Вашим заключением вышлите в прокуратуру области к 1/VI-с[его] г[ода].

Приложение: дело в I томе и жалоба Бутвиненко А.Д.¹ на 1 листе.

ПРОКУРОР КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
СТАРШИЙ СОВЕТНИК ЮСТИЦИИ

Г. МАЛЫЙ

отп. 2 экз.

26/IV-[19]57 г.

мб 795

ап

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 81–82.
Оригінал. Машинопис на бланку.*

№ 195

Висновок про відмову у перегляді архівної слідчої справи на Анатолія Нестеренка, Григорія Стороженка та Аверкія Коляди від 6 червня 1957 р.

«УТВЕРЖДАЮ»

ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ НАЧАЛЬНИК[А]
УПРАВЛЕНИЯ КГБ ПРИ СМ УССР
ПО КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

Полковник

[Тарасенко]²

«__» июня 1957 года

¹ Дружина о. Костянтина Бутвиненка Олександра Дмитрівна (ініціали російською мовою — А. Д.).

² Прізвище заступника начальника управління дописано від руки, але без підпису. В дужках було надруковано прізвище начальника: /КРИКУН/.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ¹

гор[од] Киев

«6» июня 1957 г.

Оперуполномоченный УКГБ при СМ УССР по Киевской области лейтенант БРОВКИН, рассмотрев материалы архивно-следственного дела № 24782 по обвинению по ст. 54-11 и 54-10 УК УССР: –

НЕСТЕРЕНКО Анатолия Александровича, 1890 года рождения, уроженца гор[ода] Киева, украинца, гражданина СССР, в прошлом священник «УАПЦ», до ареста проживавшего в Киеве, работавшего кассиром-учетчиком артели «Рембель»;

СТОРОЖЕНКО Григория Демяновича, 1881 года рождения, уроженца Полтавской области, украинца, гражданина СССР, в прошлом епископа «УАПЦ», до ареста проживавшего в Киеве, работавшего зав[едующим] плановым отделом «Райсанконторы» Ленинского района гор[ода] Киева;

КОЛЯДЫ Аверкия Петровича, 1889 года рождения уроженца с. Юшков, Тарашанского района Киевской области, в прошлом священника «УАПЦ», до ареста проживавшего в Киеве, работавшего бухгалтером в «Облтранстресте»,

НАШЕЛ:

Указанные лица арестованы в ноябре–декабре 1937 г. УНКВД Киевской области. Все они 22 декабря 1937 г. приговорены к расстрелу, 28 декабря 1937 г. приговор приведен в исполнение. /л. д. 150–153/².

Из обвинительного заключения и выписки из протокола заседания Тройки при Киевском Облуправлении НКВД видно, что НЕСТЕРЕНКО А.А., СТОРОЖЕНКО Г.Д. и КОЛЯДЕ А.П. вменялось в вину то, что они являлись участниками украинской контрреволюционной организации церковников, действовавшей под прикрытием автокефальной церкви. По заданию руководящего центра проводили антисоветскую агитацию среди верующих. Обвиняемые по этому делу признали себя виновными в предъявленном им обвинении. /л. д. 148–150/.

Ко дню ареста на НЕСТЕРЕНКО А.А. и СТОРОЖЕНКО Г.Д. имелись дела оперативного учета. Из приобщенных к делу оперучета на НЕСТЕРЕНКО А.А. протоколов допросов свидетелей: ПОТАПЕНКО И.Н. от 4 марта 1933 г., БОЙКО П.А. от 23 июня 1929 г., ЖЕМЕРА С.Я от 23.VI-1929 г., БОРЕЦ А.З. от 22.VI-1929 г., ПРИХОДЬКО А.И. от 27.IV-1928 г., СОВЫ В.И.

¹ Тут і далі підкреслення в тексті зроблено на машинці.

² Вказівки на аркуші справи (листки дела) в тексті документу надруковані під абзацем на певній відстані для зручності пошуку.

от 27.IV-1927 г., КИСЛИЦЫНА Н.Я. от 23.VI-1929 г., ЩЕГЕЛЯ Т.Ф., ШЕВ-ЧЕНКО И.Г. от 5 мая 1929 г. видно, что НЕСТЕРЕНКО А.А., будучи в этот период священником украинской церкви в селе Заборье, бывшего Будаевского района и Борисполе, Киевской области, проводил среди прихожан антисоветскую агитацию, клеветал на руководителей партии и правительства и служил панихиды по расстрелянным органами Советской власти политбандитам. /Мат[ериалы] пров[ерки]¹ л. д. 228, 230–254/.

Из материалов архивных дел оперативного учета № 11516 и № 11554 на СТОРОЖЕНКО Г.Д. видно, что он, будучи епископом украинском церкви, в 1922 г. был арестован по обвинению в проведении антисоветской агитации, в этом же году из-под стражи был освобожден из-за отсутствия в его действиях состава преступления. В 1924 г. он был вторично арестован за распространение своего воззвания к духовенству о преподавании религиозного вероучения детям и в этом же году дело в отношении СТОРОЖЕНКО Г.Д. прекращено. /Мат[ериалы] пров[ерки] л. д. 229/.

К следственному делу по обвинению НЕСТЕРЕНКО А.А., СТОРОЖЕНКО Г.Д. и КОЛЯДЫ А.П. приобщены копии протоколов допроса арестованных КОНДРАТЕНКО И.П. от 3.X-1937 г. и КАРАБИНЕВИЧА Н.С. от 10.XI-1937 г., которые, признавая свою принадлежность к украинской контрреволюционной организации церковников, показали, что руководящее положение в организации в числе других занимали КОЛЯДА А.П. и СТОРОЖЕНКО Г.Д., активным участником организации был НЕСТЕРЕНКО А.А. Все они, как указано в этих показаниях, проводили антисоветскую агитацию. /л. д. 125–142/.

На предварительном следствии НЕСТЕРЕНКО А.А. показал, что с 1920 г. он являлся членом украинской контрреволюционной организации церковников, в которую вступил под воздействием националистической антисоветской обработки со стороны БУТВИНЕНКО Константина и СТОРОЖЕНКО Григория /л. д. 28–29/.

Во главе этой организации, как показывал НЕСТЕРЕНКО А.А., стоял[и] ЧЕХОВСКИЙ, ЛИПКОВСКИЙ, МАЛЮШКЕВИЧ. Центр организации имел своего представителя в США в лице ТЕОДОРОВИЧА, который снабжал организацию антисоветской литературой и деньгами. Будучи членом организации, он — НЕСТЕРЕНКО проводил среди прихожан антисоветскую агитацию, направленную на распространение националистических идей и срыв мероприятий партии и Советского правительства, служил панихиды по расстрелянным политбандитам, воспевая их, как героев, павших в борьбе за самостоятельность Украины. /л. д. 33–35, 39/.

¹ Матеріали перевірки не віднайдено.

После закрытия церкви, он — НЕСТЕРЕНКО — в 1936 г. связывается с архиепископом МИХНОВСКИМ, который сообщил ему, что контрреволюционная организация продолжает действовать и что участники организации ПАВЛОВСКИЙ, КАРАБИНЕВИЧ Н.С., САМБОРСКИЙ, ЛИПКОВСКИЙ и МАЛЮШКЕВИЧ ведут активную работу по открытию украинской церкви для проведения антисоветской агитации среди верующих. По заданию МИХНОВСКОГО, НЕСТЕРЕНКО проводит обработку верующих в Борисполе, через которых добивается открытия церкви. /л. д. 35–38/. НЕСТЕРЕНКО в числе названных им в большом количестве членов организации, назвал активными членами организации СТОРОЖЕНКО Г.Д. и КОЛЯДУ А.П., которые проводили антисоветскую агитацию. /л. д. 38–39, 40/.

СТОРОЖЕНКО Г.Д. на предварительном следствии показал, что в украинскую контрреволюционную организацию церковников он вступил в 1921 г. под воздействием антисоветской обработки со стороны МОРОЗА Михаила Наумовича. /л. д. 85/. Во главе организации, как показывал СТОРОЖЕНКО, стояли ЧЕХОВСКИЙ, митрополит ЛИПКОВСКИЙ, архиепископ Нестор ШАРАЕВСКИЙ, МАЛЮШКЕВИЧ, САМБОРСКИЙ и КАРАБИНЕВИЧ.

Центр организации поддерживал связь с архиепископом ТЕОДОРОВИЧЕМ, представлявшим украинскую церковь в США. Он — СТОРОЖЕНКО по заданию организации подбирал кадры для украинской церкви и проводил националистическую агитацию среди верующих. /л. д. 86–87/. В 1926 г. он — СТОРОЖЕНКО — отрекся от сана епископа и вышел из контрреволюционной организации, прекратив антисоветскую деятельность /л. д. 88–90/.

КОЛЯДА А.П. на предварительном следствии показал, что в контрреволюционную организацию церковников он вступил в 1928 г. Организация ставила своей задачей свержение Советской власти на Украине и создание самостоятельного государства. С этой целью организация имела своих представителей за границей, которые популяризировали идею самостоятельного украинского государства. В числе таких представителей в США был ТЕОДОРОВИЧ, в Швейцарии — БАЧИНСКИЙ, в Маньчжурии — ТУРКИН. /л. д. 102–105/. Он — КОЛЯДА А.П. инструктировал священников по проведению националистической деятельности, проводил сам националистическую агитацию. /л. д. 112/. В числе участников организации КОЛЯДА называет СТОРОЖЕНКО и НЕСТЕРЕНКО /л. д. 105/.

В процессе следствия 15 декабря 1937 г. была проведена очная ставка между НЕСТЕРЕНКО А.А. и СТОРОЖЕНКО Г.Д., которые признали на очной ставке свое участие в контрреволюционной организации церковников. На очной ставке НЕСТЕРЕНКО А.А. показал, что в 1936–1937 гг. он имел две встречи со СТОРОЖЕНКО. При встрече в 1936 г. СТОРОЖЕНКО говорил НЕСТЕРЕНКО, что лучше было бы до последнего момента оставаться в

украинской церкви, борясь за освобождение украинского народа. При встрече в 1937 г., он — НЕСТЕРЕНКО — рассказал СТОРОЖЕНКО о возобновлении деятельности украинской церкви. На это СТОРОЖЕНКО сообщил, что имел встречу с епископом КАЛИШЕВСКИМ, из этого НЕСТЕРЕНКО делает вывод, что СТОРОЖЕНКО известно о возобновлении действий организации. Так как он — НЕСТЕРЕНКО — при встрече с КАЛИШЕВСКИМ вел разговор о возобновлении деятельности организации. СТОРОЖЕНКО на очной ставке подтвердил только то, что он встречался с КАЛИШЕВСКИМ. /л. д. 143–145/.

Просмотром материалов архивно-следственных дел по обвинению КОНДРАТЕНКО Исаия Петровича и КАРАБИНЕВИЧА Николая Сильвестровича установлено, что КАРАБИНЕВИЧ Н.С. 29 декабря 1937 года, а КОНДРАТЕНКО И.П. 20 ноября 1937 г. Тройкой УНКВД Киевской области приговорены к ВМН — расстрелу. По показаниям КОНДРАТЕНКО И.П. в числе других участников контрреволюционной организации проходят СТОРОЖЕНКО Г.Д., НЕСТЕРЕНКО А.А. и КОЛЯДА А.П. В показаниях КАРАБИНЕВИЧА Н.С., НЕСТЕРЕНКО, СТОРОЖЕНКО и КОЛЯДА не значатся. /Мат[ериалы] пров[ерки] л. д. 20–23, 317–318, 325–327/.

Проверкой по 1 спецотделу МВД УССР и УМВД Киевской области установлено, что из числа участников организации, проходящих по показаниям СТОРОЖЕНКО, НЕСТЕРЕНКО, КОЛЯДА, КОНДРАТЕНКО И.П. и КАРАБИНЕВИЧА Н.С. в разное время были арестованы и осуждены к ВМН — расстрелу ТКАЧЕНКО С.М. ГРУШЕВСКИЙ М.Ф., МОРОЗ М.Н., ЧЕХОВСКИЙ В.М., МАКСИМЮК А.Н., МОЙСЕЦ П.Л., ЖИТНИК Ф.Е., БОРЕЦКИЙ Н.Н., ОСНИЦКИЙ З.В., ШПАЧЕНКО Ф.С., ЗАЛИССКИЙ М.В., КАЛИШЕВСКИЙ Е.А., ЛИПКОВСКИЙ В.К., БУТВИНЕНКО К.К., МАКСИМЮК А.Н., МАЛЮШКЕВИЧ К.С., БОРЕЦ И.А., ЧЕРНОШТАН А.И., ШПОРНЫЙ Г.А., ПАВЛОВСКИЙ И.И., ПЛЮТО М.П., САМБОРСКИЙ В.И., МИХНОВСКИЙ Ю.М., ОРЛОВСКИЙ Ф.Г., МУСИЕЦ П.Л., РОМАДАНОВ П.Д., ЖЕЛЕВСКИЙ М.Е., ТКАЧЕНКО Г.М. и к 10 годам ИТЛ ЮР А.П., местонахождение его в настоящее время не известно. /Мат[ериалы] пров[ерки] л. д. 16–75/.

Просмотром архивно-следственных дел по обвинению указанных лиц установлено, что КОЛЯДА А.П. по материалам архивно-следственных дел по их обвинению не проходит. СТОРОЖЕНКО Г.Д. и НЕСТЕРЕНКО А.А. проходят, как участники украинской контрреволюционной организации церковников по показаниям БУТВИНЕНКО К.К., ТКАЧЕНКО С.М., ТКАЧЕНКО Г.М. и МОРОЗА М.Н. /Мат[ериалы] пров[ерки] л. д. 319–320, 329–332, 363–364/.

При этом БУТВИНЕНКО К.К., ТКАЧЕНКО Г.М. и ТКАЧЕНКО С.М. лишь называют НЕСТЕРЕНКО А.А. членом контрреволюционной организации церковников, без указания его практической деятельности и источников, откуда им стало известно о принадлежности его к этой организации. /Мат[ериалы] пров[ерки] л. д. 320, 331–332/.

ТКАЧЕНКО Г.М., давая на предварительном следствии в 1938 г. показания о своей принадлежности к контрреволюционной организации церковников на допросе 10 марта 1938 г. показал, что в 1924 г. к нему в Барышевку приезжал епископ автокефальной украинской церкви СТОРОЖЕНКО Г.Д., который одобрил проводимую им — ТКАЧЕНКО Г.М. — антисоветскую националистическую деятельность среди верующих. СТОРОЖЕНКО Г.Д. совместно с ним — ТКАЧЕНКО Г.М. — вокруг церкви организовал сестричество в составе 150 человек, которые проводили среди населения антисоветскую деятельность. Далее ТКАЧЕНКО показал, что СТОРОЖЕНКО Г.Д. при правительстве директории был начальником департамента торговли и промышленности. /Мат[ериалы] пров[ерки] л. д. 331–332/.

МОРОЗ М.Н., давая показания о своей принадлежности к украинской антисоветской организации, показал, что в эту организаций входил СТОРОЖЕНКО Г.Д., который входил в повстанческую ячейку по городу Киеву.

СТОРОЖЕНКО Г.Д. проходит и по приобщенным к делу МОРОЗА М.Н. показаниям обвиняемых ПОТИЕНКО В.В. от 24 мая 1938 г. и КУЛАКОВСКОГО Я.К. от 27 августа 1938 года:

ЧУЛАКОВСКИЙ Я.К.¹ в числе других участников антисоветской организации называет СТОРОЖЕНКО Г.Д.

ПОТИЕНКО В.В. показал, что МОРОЗ М.Н. в Киевском Губисполкоме «добился разрешения на открытие богословских курсов при «ВПЦР». На эти курсы были приняты петлюровско-националистические кадры в результате широко поставленной там пропаганды профессора ЧЕХОВСКОГО...² СТОРОЖЕНКО» /Мат[ериалы] пров[ерки] л. д. 363–364/.

В процессе дополнительной проверки установлено, что из ранее допрошенных свидетелей, давших показания об антисоветской деятельности НЕСТЕРЕНКО А.А., БОРЕЦ А.З. умер, установить местонахождение свидетелей ПОТАПЕНКО М.Н., БОЙКО П.А., ПРИХОДЬКО А.И., СОВЫ В.И., КИСЛИЦЫНА Н.Я. и ШЕВЧЕНКО И.Г. не представилось возможным. /Мат[ериалы] пров[ерки] л. д. 273–274, 277, 280–281, 255–259, 230, 236, 238, 240, 246, 248 250/.

Передопрошенный 13 мая 1957 г. свидетель ЩЕГЕЛЬ Т.Ф., 77 лет, показал, что из-за потери памяти он вспомнить о деятельности НЕСТЕРЕНКО

¹ Так в текстї. Правильно: Чулаєвський.

² Крапки в текстї.

А.А. не может. Далее он показал, что, возможно, давал ранее показания об антисоветской деятельности НЕСТЕРЕНКО, но в настоящее время этих показаний не помнит. /Материалы проверки л. д. 369–370/. Передопросить свидетеля ЖЕМЕРА С.Я., 88 лет, не представляется возможным из-за полного пропадения его памяти. /Материалы] пров[ерки] л. д. 382/.

Допрошенные в апреле–мае 1957 г. свидетели НЕСТЕРЕНКО А.А., БА-СЕНЕЦ Я.М., ВЕРНАЯ С., ГУБАРЬ О.П. показали, что о принадлежности к антисоветской организации НЕСТЕРЕНКО А.А. и СТОРОЖЕНКО Г.Д. и о проведении ими другой антисоветской деятельности им ничего не известно. /Материалы] пров[ерки] л. д. 365–368, 372–381/.

Проверкой по соответствующим архивам установлено, что СТОРОЖЕНКО Г.Д. в прошлом был заведующим отделом таможенного надзора и статистики Министерства торговли и промышленности Центральной рады, затем начальником отдела торгового представительства за границей и международного экономического сближения при петлюровской директории и исполнял обязанности директора департамента¹ Внутренних дел петлюровского министерства народного хозяйства. /Материалы] пров[ерки] л. д. 296/.

В 1929 г. СТОРОЖЕНКО Г.Д. было отказано в восстановлении в избирательных правах. /Материалы] пров[ерки]. л. д. 290/.

Проверкой по соответствующим архивам установлено, что ТЕОДОРОВИЧ по данным за 1940–50 гг. проживал в США, был главой украинской автокефальной церкви в США и Канаде, поддерживал связь с ОУН /«организацией украинских националистов»/ в этих странах. В 1950 г. на совещании «украинской автокефальной церкви» в США ТЕОДОРОВИЧ выступил с большой речью, из которой видно, что цели и задачи украинской церкви в США направлены на объединение украинской эмиграции для совместной борьбы за «Самостійну Україну». /Материалы] пров[ерки] л. д. 387².

Учитывая вышеизложенное,

ПОЛАГАЛ БЫ:

Считать, что НЕСТЕРЕНКО А.А., СТОРОЖЕНКО Г.Д. и КОЛЯДА А.П. были осуждены в 1938 г. на основании имевшихся доказательств их вины.

¹ Так в тексте.

² У справі К. Бутвиненка є 2 документи щодо перевірки даних про Івана Теодоровича (Див арк. 86–87, фото). Довідку було надано 19 грудня 1957 р. на вимогу полковника Крикуна. В довідці зазначено, що по матеріалам 1936–1948 рр. є відомості про колишнього петлюрівця єп. Теодоровича, який проживав у Чикаго, Детройті та Філадельфії, і «очолював усі католицькі церкви в США і Канаді». До справи підшито також вимогу, яку датовано лютим 1958 р., на перевірку по оперативному обліку на «Теодоровича» без зазначення імені та по-батькові, в зв'язку з переглядом справи Бутвиненка.

Архивно-следственное дело № 24782 направить на рассмотрение в Прокуратуру Киевской области.

ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННЫЙ УКГБ ПРИ УССР
ПО КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
лейтенант

БРОВКИН

«СОГЛАСЕН»
НАЧАЛЬНИК СЛЕДОТДЕЛА УКГБ ПРИ СМ УССР
ПО КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
подполковник

[ЛЕОНОВ]

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 159–166 а.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 196

Висновок по архівній кримінальній справі по звинуваченню на Костянтина Бутвиненка від 26 травня 1958 р.

«УТВЕРЖДАЮ»
НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ КГБ ПРИ
СМ УССР ПО КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
полковник /КРИКУН/
«26» мая 1958 года

ЗАКЛЮЧЕНИЕ¹

«26» мая 1956 года

гор[од] Киев

Оперуполномоченный УКГБ при СМ УССР по Киевской области лейтенант БРОВКИН, рассмотрев материалы архивно-следственного дела № 42180 по обвинению –

БУТВИНЕНКО Константина Кондратьевича,
1891 года рождения, уроженца с. Любча, Ставищанского района, Киевской области, украинца, гражданина СССР, служителя религиозного культа, до ареста проживавшего в Киеве,

в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 54-10 и 54-11 УК УССР, а также материалы дополнительной проверки, произведенной по указанию

¹ Тут і далі підкреслення в тексті зроблено на машинці. Текст висновку надруковано абзацами, між якими зроблено великий міжрядковий інтервал. Всі прізвища надруковано великим літерами.

прокурора Киевской области в связи с заявлением жены БУТВИНЕНКО К.К., ходатайствующей о пересмотре дела ее мужа¹,

НАШЕЛ:

БУТВИНЕНКО К.К. был арестован 4 декабря 1937 г. УНКВД Киевской области и 31 декабря 1937 г. тройкой УНКВД Киевской области приговорен к ВМН-расстрелу, приговор приведен в исполнение.

Согласно обвинительному заключению, БУТВИНЕНКО К.К. вменялись в вину принадлежность к украинской контрреволюционной организации церковников, действовавшей под прикрытием автокефальной церкви и проведение антисоветской агитации. /л. д. 76–77/².

Основанием к осуждению БУТВИНЕНКО К.К. послужили его личные показания, показания арестованных по другим делам НЕСТЕРЕНКО А.А., КУРЕНЬ Я.С. и КОВАЛЬСКОГО С.И., а также показания арестованного КАРАБИНЕВИЧА Н.С., данные им на очной ставке с БУТВИНЕНКО К.К.

На следствии в 1937 г. БУТВИНЕНКО К.К. показал, что с 1920 г. он является членом контрреволюционной организации церковников, в которую вступил под воздействием националистической антисоветской обработки со стороны МОРОЗ М.Н., ЛИПКОВСКОГО, ШАРАЕВСКОГО и ЧЕХОВСКОГО.

Эта организация использовала украинскую церковь для распространения антисоветских националистических идей среди верующих, а также для подрыва среди верующих доверия к Советской власти и дискредитации решений партии и Советского правительства.

С целью объединения националистических сил и получения материальной помощи, организация имела своего представителя в Америке в лице епископа ТЕОДОРОВИЧА, который, снабжал организацию денежными средствами.

В числе участников организации БУТВИНЕНКО К.К. назвал ЛИПКОВСКОГО В., ЧЕХОВСКОГО В.М., ЯРЕЩЕНКО А., ФОМИЧЕВСКОГО А., ПОТИЕНКО В.В., ГЕРАЩЕНКО и НЕСТЕРЕНКО.

Далее БУТВИНЕНКО К.К. показал, что, будучи участником контрреволюционной организации церковников, он, используя амвон украинской церкви, проповедывал среди верующих идеи антисоветско-националистического характера. /л. д. 9–15/.

¹ Заяву дружини Бутвиненка К.К., яку адресовано Генеральному прокуророві СРСР тов. Руденку, підшито до цієї ж справи на арк. 83. Текст заяви Бутвиненко А.Д. з проханням про реабілітацію її чоловіка від 26 листопада 1956 р. надруковано на машинці. Зареєстровано в прокуратурі СРСР 30 листопада 1956 р., та 3 грудня 1956 р.

² Так в тексті. В тексті висновку вказівку на листи справи надруковано окремим рядком.

Арестованный по другому делу НЕСТЕРЕНКО А.А. на допросе 3.XII-1937 г. показал, что в контрреволюционную организацию церковников он вступил под воздействием антисоветской националистической обработки со стороны БУТВИНЕНКО К.К., который некоторое время был секретарем Киевского епархиального совета украинской церкви, а затем был фактическим руководителем Киевской епархии и руководителем «УПЦ». /л. д. 17, 40–41, 43–44/.

Передопросить НЕСТЕРЕНКО А.А. не представляется возможным, так как он приговорен к ВМН за проведение антисоветской деятельности.

Архивно-следственное дело № 24782 по обвинению НЕСТЕРЕНКО А.А. проверялось УКГБ при СМ УССР по Киевской области и его осуждение признано обоснованным /л. д. 159–166/.

Из приобщенных к настоящему делу копий протоколов допроса арестованных по другому делу КУРЕНЬ Я.С. и КОВАЛЬСКОГО С.И. видно, что на допросах от 11 и 15 января 1938 г. эти арестованные показывали, что в 1937 г. они несколько раз обсуждали с БУТВИНЕНКО К.К. вопрос о сборе подписей среди верующих для возбуждения ходатайства перед органами Советской власти об открытии украинской церкви, при этом они стремились использовать в последующем эту церковь для проведения среди верующих антисоветской деятельности.

Обсуждая эти вопросы, как показали КУРЕНЬ Я.С. и КОВАЛЬСКИЙ С.И., они совместно с БУТВИНЕНКО К.К. вели антисоветские беседы, в которых БУТВИНЕНКО К.К. клеветал на Советскую власть и утверждал, что с победой фашизма возможен расцвет религии и «самостоятельности» Украины.

Далее КОВАЛЬСКИЙ С.И. показал, что участником националистической организации церковников он является с 1928 г. В эту организацию его завербовали БУТВИНЕНКО К.К. и ГОЛОВАНЬ В. Состоя в организации, он, КОВАЛЬСКИЙ, неоднократно присутствовал на сборищах, где БУТВИНЕНКО К.К. проповедывал антисоветские националистические взгляды о свержении Советской власти и создании «самостоятельного» украинского государства /л. д. 53–75/.

Просмотром архивно-следственного дела № 42782 по обвинению вышеупомянутых КУРЕНЬ Я.С. и КОВАЛЬСКОГО С.И. установлено, что решением тройки УНКВД Киевской области от 3.XII-1937 г. оба они приговорены по обвинению по ст.ст. 54-10 и 54-11 УК УССР к ВМН — расстрелу. Приговор приведен в исполнение.

В деле по их обвинению имеются подлинники протоколов допроса, копии с которых приобщены к делу по обвинению БУТВИНЕНКО. Последний допрашивался по их делу и показывал, что КОВАЛЬСКИЙ и КУРЕНЬ Я.С. в беседах с ним допускали антисоветские высказывания. /л.д.180–186/.

На очной ставке, проведенной между БУТВИНЕНКО и КАРАБИНЕВИЧЕМ 4.XII-1937 г. последний показал, что БУТВИНЕНКО К.К. является участником контрреволюционной организации церковников и входил в руководящий центр этой организации.

Далее КАРАБИНЕВИЧ Н.С. показал, что БУТВИНЕНКО К.К. неоднократно предлагал ему использовать церковную деятельность для проведения антисоветской националистической деятельности.

БУТВИНЕНКО К.К. на очной ставке подтвердил показания КАРАБИНЕВИЧА Н.С. о своей принадлежности к контрреволюционной организации церковников, однако заявил, что руководящего положения в ней не занимал и предложений по проведению антисоветской деятельности он КАРАБИНЕВИЧУ не делал. /л. д. 45–48/.

Просмотром архивно-следственного дела № 43054 установлено, что решением тройки УНКВД Киевской области от 29.XII-1937 г. КАРАБИНЕВИЧ Н.С. по обвинению в принадлежности к контрреволюционной организации церковников приговорен к ВМН — расстрелу. Приговор приведен в исполнение. /л. д. 177–179/.

Проверкой по I спецотделу МВД УССР и УМВД Киевской области установлено, что из числа других участников организации, проходящих по показаниям БУТВИНЕНКО К.К. в разное время привлекались к уголовной ответственности за проведение антисоветской деятельности ЧЕХОВСКОЙ В.М., МОРОЗ М.Н., ЛИПКОВСКИЙ В.К., МАЛЮШКЕВИЧ К.С., ПОТИЕНКО В.В. и ХОДЗИЦКИЙ Д.М.

Причем ХОДЗИЦКИЙ Д.М. последний раз был осужден по ст. 54-10 ч. 2 УК УССР в 1944 г.

Из материалов архивно-следственных дел по обвинению ЧЕХОВСКОГО В.М., ЛИПКОВСКОГО В.К. и МАЛЮШКЕВИЧА К.С., также из имеющихся на них архивных материалов Центрального государственного архива Октябрьской революции и социалистического строительства усматривается, что ЧЕХОВСКОЙ В.М. в период петлюровщины служил начальником агитационно-просветительного отдела главного краевого комиссара Херсонщины, Таврии и Екатеринославщины, а также комиссаром просвещения Одесского округа при Центральной раде. В период гетманщины был директором департамента исповеданий Министерства внутренних дел.

В 1930 г. ЧЕХОВСКО В.М. был приговорен по процессу «СВУ» Верховным судом УССР к ВМН с заменой на 10 лет ИТЛ.

В 1937 г. за проведение антисоветской деятельности он был осужден к ВМН — расстрелу, приговор приведен в исполнение.

Из материалов архивно-следственного дела по обвинению ЧЕХОВСКОГО В.М. усматривается, что в период 1926–1929 гг. он был членом Президиума и заместителем председателя Президиума «СВУ». По заданию этой орга-

низации им была создана группа «СВУ» в «УАПЦ» для руководства антисоветской националистической деятельностью среди верующих. Эта деятельность выразилась в подготовке кадров для вооруженного восстания и обработке верующих в антисоветском духе. Контрреволюционная деятельность «УАПЦ» направлялась ЛИПКОВСКИМ, ХОДЗИЦКИМ Д. и другими.

В своих проповедях ЛИПКОВСКИЙ, МОРОЗ М., ЯРЕЩЕНКО и ХОДЗИЦКИЙ Д. протаскивали националистические идеи, призывали к объединению украинцев на основе национального признака, проповедывали украинский шовинизм.

В ряде проповедей содержались призывы против решений Коммунистической партии и Советского правительства. /л. д. 136–138, 195/.

ЛИПКОВСКИЙ В.К. в период петлюровщины был советником министерства исповеданий и членом украинского священного синода. Просмотром архивно-следственного дела по обвинению ЛИПКОВСКОГО В.К. установлено, что решением тройки УНКВД Киевской области от 20.XI-1937 г. он был приговорен к ВМН — расстрелу. Приговор приведен в исполнение.

Из материалов дела усматривается, что ЛИПКОВСКИЙ до дня своего ареста являлся руководителем украинской контрреволюционной организации церковников и был связан по антисоветской деятельности с закордонным антисоветским центром. /л. д. 139–141, 196/.

Просмотром архивно-следственного дела по обвинению МАЛЮШКЕВИЧА К.С. установлено, что решением тройки УНКВД Киевской области от 15.IX-1937 г. он был приговорен к ВМН — расстрелу, приговор приведен в исполнение. Из материалов дела видно, что МАЛЮШКЕВИЧ К.С. до дня своего ареста входил в центр контрреволюционной организации церковников. /л. д. 146/.

По материалам архивно-следственных дел по обвинению ЧЕХОВСКОГО В.М., МОРОЗА М.И.¹, ЛИПКОВСКОГО В.К., МАЛЮШКЕВИЧА и ПОТИЕНКО В.В., БУТВИНЕНКО К.К. не проходит.

Просмотром архивно-следственного дела по обвинению ОРОБИНСКОГО Д.Ф., который на основании решения Тройки УНКВД Киевской области от 15.IX-1937 года расстрелян, как член контрреволюционной организации церковников, установлено, что по показаниям ОРОБИНСКОГО Д.Ф., привлеченный по настоящему делу БУТВИНЕНКО К.К. проходит, как член «Временной организационной группы» по организации украинской церкви, после ликвидации УАПЦ». /л. д. 145–146/.

Из имеющихся в УАО КГБ УССР архивно-оперативных материалов, относящихся к периоду 1923–1930 гг., усматривается, что БУТВИНЕНКО К.К. в прошлом некоторое время служил в петлюровской армии полковым свя-

¹ Так в тексті. Правильно: Мороза М.Н.

щенником, затем сотрудничал с петлюровским политическим управлением. По его доносу был арестован и расстрелян в Киеве петлюровцами один коммунист. В последующие годы гражданской войны БУТВИНЕНКО К.К. укрывал политбандита «Черного Ворона», среди верущих проводил агитацию по оказанию материальной помощи арестованным органами Советской власти преступникам.

В этих же материалах отражено, что БУТВИНЕНКО считал, что деятельность украинской церкви должна быть направлена на внедрение националистических идей в массы, «освобождения» Украины от коммунистов и создание на Украине «самостоятельного» украинского государства,

В своей деятельности был ярким приверженцем митрополита ЛИПКОВСКОГО /л. д. 134–135/.

Проверкой по Киевскому областному государственному архиву установлено, что БУТВИНЕНКО К.К. в 1926 г. лишился избирательных прав по нетрудовому доходу и как служитель религиозного культа. /л. д. 190/.

Допрошенная в качестве свидетеля БУТВИНЕНКО А.Д.¹ показала, что БУТВИНЕНКО К.К. был проникнут идеей украинской церкви, во имя которой готов был отдать все свои силы. Далее БУТВИНЕНКО А.Д. показала, что ее муж БУТВИНЕНКО К.К. по заданию «украинской церковной рады» выезжал на периферию для организации украинских церквей в селах.

Кроме того, БУТВИНЕНКО А.Д. Показала, что БУТВИНЕНКО К.К. был рукоположен в украинские священники ЛИПКОВСКИМ, находился в товарищеских отношениях с епископом МАЛЮШКЕВИЧЕМ. /л. д. 131–133/.

На основании изложенного,

ПОЛАГАЛ БЫ:

Считать, что БУТВИНЕНКО Константин Кондратьевич был арестован и осужден в 1937 г. обоснованно.

Архивно-следственное дело № 42180 по обвинению БУТВИНЕНКО К.К. вместе с материалами дополнительной проверки и настоящим заключением направить на рассмотрение прокурору Киевской области.

ОПЕРУПОЛНОМОЧЕННЫЙ УКГБ ПРИ СМ УССР

ПО КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

лейтенант

БРОВКИН

«СОГЛАСЕН»

НАЧАЛЬНИК СЛЕДОТДЕЛА УКГБ ПРИ СМ УССР

ПО КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

полковник

ЛЕОНОВ

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 207–213.

Оригінал. Машинопис.

¹ Дружина Бутвиненка К.К. Протоколів допиту Бутвиненко А.Д. в слідчій справі не виявлено.

№ 197

**Постанова про відмову у перегляді справи на
Костянтина Бутвиненка від 10 липня 1958 р.**секретно
екз[емпляр] №

«УТВЕРЖДАЮ»

ПРОКУРОР КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

СТАРШИЙ СОВЕТНИК ЮСТИЦИИ [підпис нерозбірливий]

«10» июля 1958 года¹ПОСТАНОВЛЕНИЕ²

1 июня 1958 года

гор[од] Киев

Пом[ощник] Прокурора Киевской области по надзору за следствием в органах Госбезопасности мл[адший] советник юстиции КОРЫТОВА, рассмотрев архивно-следственное дело № 42180,-

УСТАНОВИЛ:

По постановлению Тройки при Киевском Облуправлении НКВД УССР от 31 декабря 1937 г.

БУТВИНЕНКО Константин Кондратьевич, 1891 года рождения, уроженец с. Любча, Ставищанского района, Киевской области, украинец, бывший священник, женат, ранее арестовывался за контрреволюционную деятельность — осужден до ст. 54-10, 54-11 УК УССР к высшей мера наказания — расстрелу. Постановление приведено в исполнение.

БУТВИНЕНКО признан виновным в том, что являлся участником контрреволюционной, националистической организации «УАПЦ» и «УПЦ», которая ставила своей целью свержение Советской власти на Украине и создание на Украине самостоятельного фашистского государства.

Будучи видным церковным деятелем Украинской церкви, БУТВИНЕНКО руководил Киевской епархией, под видом церковной деятельности проводил националистическую работу, был связан с руководителями организации МАМОШКЕВИЧЕМ и КОРОБИНЕВИЧЕМ³.

¹ Спочатку було надруковано «Зам. прокурора Киевской области» і додруковано прізвище «А. Хрієнко», але потім ручкою здійснено необхідні закреслення і без зазначення прізвища особи поставлено підпис

² Тут і далі підкреслення в тексті зроблено на машинці.

³ Так в тексті. Правильно: Малюшкевичем и Карабиневичем.

С жалобой обратилась жена осужденного — БУТВИНЕНКО А.Д., которая просит о пересмотре дела БУТВИНЕНКО К.К., т.к. он не совершил никакого преступления.

Жалоба не подлежит удовлетворению по следующим основаниям:

Осужденный БУТВИНЕНКО полностью признал свою вину в том, что он являлся членом контрреволюционной националистической организации, в которую был вовлечен МОРОЗ М.Н., ЛИПКОВСКИМ, ШАРАЕВСКИМ и ЧЕХОВСКИМ¹.

БУТВИНЕНКО при допросе подробно объяснил цели и задачи организации и назвал участников организации ЛИПКОВСКОГО, ЧЕХОВСКОГО-В.М., ЯРЕЩЕНКО А., ФОМИЧЕВСКОГО А., ПОТИЕНКО В.В., ГЕРАЩЕНКО и НЕСТЕРЕНКО. Признал свою вину в том, что он проповедовал среди верующих идеи антисоветско-националистического характера. /л. д. 9–15/.

Кроме собственных признаний БУТВИНЕНКО, последний изобличается показаниями лиц, арестованных по другим делам. Так, арестованный НЕСТЕРЕНКО А.А. при допросе пояснил, что он был вовлечен в контрреволюционную организацию БУТВИНЕНКО, который был руководителем Киевской епархии и «УПЦ». /л. д. 17, 40–41, 43–44/.

НЕСТЕРЕНКО был осужден к ВМН и осуждение его при проверке признано правильным. /л. д. 149–159–166/.

Арестованные КУРЕНЬ Я.С. и КОВАЛЬСКИЙ С.И. изобличали БУТВИНЕНКО в том, что все вместе обсуждали вопрос о сборе подписей среди верующих о ходатайстве² перед органами советской власти об открытии Украинской церкви³, при этом вели антисоветские беседы, в которых БУТВИНЕНКО клеветал на Советскую власть.

КОВАЛЬСКИЙ утверждал, что в эту организацию он был завербован БУТВИНЕНКО. /л. д. 53–75/.

КУРЕНЬ и КОВАЛЬСКИЙ осуждены к ВМН. /л. д. 180–186/.

Допрошенный на очной ставке с КАРАБИНЕВИЧЕМ, БУТВИНЕНКО полностью подтвердил показания КАРАБИНЕВИЧА. /л. д. 45–48/.

КАРАБИНЕВИЧ осужден к ВМН./л. д. 177–179/.

ЧЕХОВСКИЙ, МОРОЗ, ЛИПКОВСКИЙ, МАЛЮШКЕВИЧ, ПОТИЕНКО и ХОДЗИЦКИЙ, которых изобличал БУТВИНЕНКО, как участников контрреволюционной организации — осуждены в разное время.

На основании для принесения приговора не имеется⁴.

Руководствуясь ст. 360 УПК УССР

¹ Так в тексте. Збережено правопис оригіналу.

² Так в тексте.

³ Так в тексте.

⁴ Так в тексте. Слід: С учетом вышеизложенного, оснований для пересмотра приговора не имеется.

ПОСТАНОВИЛ:

1. Надзорное производство по жалобе БУТВИНЕНКО А.Д. прекратить.
2. В удовлетворения жалобы отказать, о чем сообщить жалобщице.
3. Дело возвратить КГБ Киевской области.

ПОМ[ОЩНИК] ПРОКУРОРА КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ
МЛАДШИЙ СОВЕТНИК ЮСТИЦИИ

КОРЫТОВА

отп.2 экз.
2. VII-[19]58 г.
мб 850 ап

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 214-216.
Оригінал. Машинопис.*

№ 198**Висновок про реабілітацію Костянтина Бутвиненка
від 19 червня 1989 р.**

«УТВЕРЖДАЮ»¹

Зам[еститель прокурора г. Киева, Государственный
советник юстиции 3 класса

В. И. Шевченко

19 июня 1989 года.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

*в отношении БУТВИНЕНКО К.К.
по материалам уголовного дела (арх. № 42180)*

Фамилия, имя, отчество БУТВИНЕНКО Константин Кондратьевич.

Дата и год рождения 4 июня 1891 года.

Место рождения с. Любча, Ставищенский район Киевской области.

Сведения о партийности (в том числе № партийного билета) беспартийный.

Место работы и должность до ареста ж[елезно]/д[орожная] станция Киев,
«Дортэк», весовщик, священник без прихода «Украинской православной цер-
кви» /«УПЦ»/.

¹ Текст «Заключения» надруковано на машинці на бланку, виготовленому в типографський спосіб. Тут і далі текст, який виділено курсивом, надруковано на бланку.

Место жительства до ареста г. Киев, ул. Бульонская, дом 85, кв. 7.

Данные о родственниках не установлены.

Дата ареста, предъявлявшееся обвинение, когда и каким несудебным органом было вынесено решение по делу Бутвиненко К.К., арестован 4 декабря 1937 г. IV отделом УГБ КОУ НКВД УССР. Предъявлено обвинение по ст.ст. 54-10, 54-11 УК УССР. 31 декабря 1937 г. заседание Тройки при Киевском Облуправлении НКВД УССР вынесло постановление о расстреле БУТВИНЕНКО К.К. и конфискации принадлежащего ему имущества. Постановление приведено в исполнение 16 января 1938 г. Обвинялся в том, что «являлся участником к[онтр]/р[еволюционной] националистической организации церковников. По к[онтр]/р[еволюционной] работе был связан с руководителями Центра организации — архиепископами Малюшкевичем и Карабиневицем, вышеосужденными. Проводил антисоветскую, националистическую агитацию».

БУТВИНЕНКО Константин Кондратьевич *подпадает под действие ст. 1 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 г. «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессии, имевших место в период 30–40-х и начала 50-х годов».*

Старший помощник прокурора
г. Киева по надзору за следствием
в органах госбезопасности
Старший советник юстиции

Л. М. Абраменко

*Начальник Следственного отделения
УКГБ Украинской ССР по г. Киеву
и Киевск[ой] обл[асти]*

Подполковник

А. Ф. Береза

«14» июня 1989 года

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 65743-ФП, арк. 218–218 зв.
Оригінал. Машинопис на бланку.*

РОЗДІЛ X**ДОКУМЕНТИ
З АРХІВНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ
НА ХАРИТОНА ГОВ'ЯДОВСЬКОГО.
1938–1989 рр.****№ 199****Постанова про затримання Харитона Гов'ядовського
від 21 лютого 1938 р.**

№ 21-б

По делу №

ПОСТАНОВЛЕНИЕ¹

Гор. Киев, 1938 г. Я, Нач[альник] VI Отд[еления] IV Отдела НКВД УССР
Лосев

Рассмотрев материалы по обвинению гр. ГОВЕДОВСКОГО Харитона Федоровича, прож[ивающего] г. Киев, ул. Мстиславская 27.

В преступлениях, предусмотренных ст.ст. 54-10, 54-11 УССР, выразившихся в том, что он является участником националистической организации, принимал активное участие в нелегальных собраниях организации и проводил националистическую деятельность.

Нашел, что (привести мотивы избрания меры пресечения) нахождение на свободе ГОВЕДОВСКОГО Харитона Федоровича может отразиться на ход следствия

На основании изложенного и руководствуясь ст. ст. 143, 145 и УКП УССР,

ПОСТАНОВИЛ:

Избрать мерой пресечения способов уклонения от суда следствия по отношению к обвиняемому ГОВЕДОВСКОМУ Харитону Федоровичу — содержание под стражей в Киевской тюрьме.

¹ Текст «Постанови» надруковано на машинці на бланку, виготовленому в типографський спосіб. Тут і далі текст, який виділено курсивом, надруковано на бланку.

Настоящее постановление представитъ Киевскому Областному Прокурору.

Нач[альник] VI Отд[еления] IV отдела
Мл[адший] Лейтенант Госбезоп[асности] ЛОСЕВ

«Согласен»
ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] Начальника IV Отдела
Лейтенант Госбезопасн[ости] КАНЕВСКИЙ

«Утверждаю»
ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] Начальник[а] КОУ НКВД
Майор госбезопасности БАБИЧ

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 60353-ФП, арк. 1.
Оригінал. Машинопис на бланку.*

№ 200

Постанова про запобіжні заходи стосовно Харитона Гов'ядовського від 21 лютого 1938 р.

ПОСТАНОВА¹

1938 р. февраля 21 дня

м. Київ

Пом[ічник] Облпрокурора в спецсправах АРСЕНЬЕВ, оглянувши матеріали, що їх подав IV ОТДЕЛ УДБ Київського облуправління НКВС на гр. ГОВЕДОВСКОГО² Харитона Федоровича, з яких видно, що он является участником националистической украинской повстанч[еской] Организации церковников автокефалистов.

що предбачено 54-10, 54-11 ст.ст. КК УРСР, а тому керуючись ст. 56 КПК

¹ Текст «Постанови» надруковано на машинці російською мовою на бланку, виготовленому в типографський спосіб українською мовою. Тут і далі текст, який виділено курсивом надруковано на бланку. На іншому бланку постанови від 10 березня 1938 р. сформульовано звинувачення його у тому, що він «був учасником контрреволюційної організації церковників» (арк. 8, рукопис на бланку).

² Так в тексті.

ПОСТАНОВИВ:

Заходи запобігнення — тримання під вартою щодо гр. ГОВЕДОВСКО-ГО Харитона Федоровича в Київській тюрме санкціонувати

Пом[ічник] Облпрокурора в спецправах

«Затверджую»

Зам. Прокурор Київської Обл. Прок.

АРСЕНЬЕВ

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 60353-ФП, арк. 2.
Оригінал. Машинопис на бланку.*

№ 201**Ордер на обшук і аарешт Харитона Гов'ядовського
від 21 лютого 1938 р.**

УССР¹
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ОРДЕР № 1253

*Выдан «21» февр[аля] 1938 г.
Действителен «2» суток.*

*Сотруднику Управления Государственной безопасности НКВД УССР
т. _____² Поручается произвести обыск и арест гр-на Говедовского
Харитона Федоровича проживающего [г. Киев, ул.] Мстиславская № 27.*

*Всем органам Советской Власти и гражданам УССР надлежит оказы-
вать законное содействие пред'явителю ордера при исполнении им возло-
женных на него поручений.*

*Зам[еститель] нач[альника]
КОУ Народного Комиссариата
Внутренних Дел УССР*

[підпис нерозбірливий]

[М.П.] Секретарь

[підпис нерозбірливий]

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 60353-ФП, арк. 3.
Оригінал. Рукопис на бланку.*

¹ Текст «Ордеру» написано від руки чорнилом на бланку, виготовленому в типографський спосіб. Тут і далі текст, який виділено курсивом, надруковано на бланку.

² В тексті «Ордера» залишено місце, але прізвище не вписано.

№ 202

Постанова про вилучення цінностей у заарештованого Харитона Гов'ядовського від 23 лютого 1938 р.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

г. Киев, февраля 23 дня 1938 г.¹

Я, вр[еменно исполняющий обязанности] Нач[альника] VI Отд[еле]ния IV Отдела УГБ КОУ НКВД мл. Лейтенант Госбезопасности ЛОСЕВ, рассмотрев протокол обыска от 22/II-38 г. у арестованного ГОВЯДОВСКОГО Харитона Федоровича

нашел:

У арестованного ГОВЯДОВСКОГО Х.Ф. изъято облигаций государственного займа на сумму чetyреста рублей, следующих №№ и достоинств:

Облигация достоинством	100 руб.	Сер. №	03218 № 24
—	100 руб.	—	09298 № 33
—	100 руб.	—	10829 № 12
—	100 руб.	—	16549 № 31

Залоговая книжка №7775 на сумму 600 рублей и портсигар серебрянный с золотыми монограммами².

постановил:

Сдать на хранение перечисленные облигации и ценности финотделу КОУ НКВД.

Вр[еменно исполняющий обязанности]

Нач[альника] VI Отд[еле]ния

IV Отдела Мл[адший] Лейтенант

Госбезопасности

ЛОСЕВ

СОГЛАСЕН: Зам[еститель]

Нач[альника] IV Отдела

КОУ НКВД Лейтенант

Госбезопасности

[підпис відсутній]

КАНЕВСКИЙ

УТВЕРЖДАЮ:

Зам[еститель]

Нач[альника] УНКВД

по Киев[ской] Обл[асти]

Майор Госбезопасности

[підпис відсутній]

БАБИЧ

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 60353-ФП, арк. 5.**Засвідчена копія. Машинопис.*¹ Підкреслення в тексті зроблено на машинці.² Перелік цінностей, які було вилучено у Х. Гов'ядовського, віднайдено також в протоколі обшуку від 22 лютого 1938 р. (арк.4–4 зв., рукопис олівцем на бланку) та квитанції № 612 від 26 квітня 1938 р. про передачу вказаних цінностей до фінвідділу УДБ КОУ НКВС (арк. 6, рукопис олівцем на бланку).

№ 203

**Витяг з протоколу допиту заарештованого
Анатолія Нестеренка з свідченнями про
Харитона Гов'ядовського від 3 грудня 1937 р.**

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА

обв[иняемого] НЕСТЕРЕНКО
Анатолія Александровича
от 3 декабря 1937 г.

Мне известны следующие участники организации¹:

...ГОВЯДОВСКИЙ Харитон, священник, в прошлом секретарь Казанской консистории, в организацию вступил в 1921 г. и благодаря своим выступлениям, был признан хорошим оратором, националистом и определен для работы организации в рабочем районе Киева на Соломенке, где проводил широкую националистическую агитацию с амвона церкви и поэтому за хорошие успехи был выдвинут Секретарем ВПЦР, где знал все нити в действиях организации, ведал перепиской с филиалом украинской церкви в Америке и у него хранились доллары, которые присылались из Америки ТЕОДОРОВИЧЕМ.

Для расширения влияния украинской церкви, командировался на Кубань и по возвращении оттуда за отлично проведенную националистическую деятельность был награжден высокой наградой — митрой. До ликвидации УПЦ, был в составе руководства и в 1930 г. благодаря сложившихся семейных обстоятельствах от участия в церкви и организации отошел².

подпись (НЕСТЕРЕНКО)³

ДОПРОСИЛИ:

Вр[еменно исполняющий обязанности]
Нач[альника] VI Отд[еле]ния IV Отдела
Мл[адший] Лейтенант Госбезопасности [без підпису] ЛОСЕВ

Пом[ощник] Нач[альника]
VI Отделения IV Отдела
сержант Госбезопасности [без підпису] ЛУПЕНКО

ВЕРНО: [Антошко]

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 60353-ФП, арк. 21.
Засвідчена копія. Машинопис.*

¹ Далі майже весь текст витягу з протоколу підкреслено від руки червоним олівцем.

² Так в тексті.

³ Так в тексті.

№ 204

**Витяг з протоколу допиту заарештованого
Аверкія Коляди з свідченнями про
Харитона Гов'ядовського від 15 грудня 1937 р.**

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА

Обв[иняемого] КОЛЯДЫ Аверкия Петровича
от 15 декабря 1937 г.¹

Как участники украинской националистической организации церковников мне известны такие лица:

...ГОВЯДОВСКИЙ Харитон б[ывший] настоятель Соломенской церкви в Киеве, этот человек со старой консисторской чиновничей закваской по натуре гордый и среди других держал себя высокомерно. Он являлся верным сподвижником архиепископа МАЛЮШКЕВИЧА.

Когда на Украине властвовал гетман СКОРОПАДСКИЙ, то ГОВЯДОВСКИЙ, занимая, как священник приход в с. Россоша на Уманщине, лично истязал крестьян за разбор помещичьего имения.

(подпись) (КОЛЯДА)²

ДОПРОСИЛ:

Вр[еменно исполняющий обязанности]
Нач[альника] VI Отд[еле]ния IV Отдела
Мл[адший] Лейтенант Госбезопасности

[без підпису] ЛОСЕВ

ВЕРНО:

[Антошко]

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 60353-ФП, арк. 22.
Засвідчена копія. Машинопис.*

№ 205

**Протокол допиту Харитона Гов'ядовського
від 15 березня 1938 р.**

Протокол допроса

Обвин[яемого] Говядовского Харитона Федоровича, 1874 г. рожд[ения], урож[енца] с. Мошны Черкасского р[айо]на, быв[шего] священника Автокефальной церкви от 15 марта 1938 г.

¹ Підкреслення в тексті зроблено на машинці. Далі майже весь текст витягу з протоколу підкреслено від руки червоним олівцем.

² Так в тексті.

Вопрос: Расскажите о Вашем социальном происхождении и В[ашей?] трудовой деятельности до периода поступления в служители религиозного культа.

Ответ: Мой отец был дьяконом, долгое время проживал в с. Мышное¹ Черкасского района, где я родился.

В 1895 г. я окончил духовную семинарию, по окончании которой я учительствовал года два — (1895–1897 гг.) в г. Богуславе Киевской обл[асти].

С 1897 по 1902 г. я работал в уездной земской управе в г. Грайворон б[ывшей] Курской губернии в качестве секретаря.

С 1902 по 1911 г. поступил в Курске в Губернское земское Управление, на работу делопроизводителя, а позже был Столоначальником Курской духовной консистории, в которой² проработал до 1911 г.

В 1911 г. был переведен в г. Оренбург Секретарем Оренбургской консистории и там пробыл на этой работе до 1917 г.

В 1918 г. я прибыл на Украину и поселился на жительство³ в г. Киеве.

Вопрос: Расскажите о Вашей деятельности по Киеву.

Ответ: До 1924 г. работал в разных учреждениях. Так, например, при Гетманщине в Министерстве исповедывания, при Петлюре в Земской управе делопроизводителем при Советской власти в Губздравотделе.

Вопрос: Чем объяснить, что Вы решили стать служителем религиозного культа?

Ответ: Прибыв на Украину, я постепенно начал сближаться с кругами церковных деятелей, особенно автокефальной церкви, которая к тому периоду возродилась. В этом кругу мне стали попадаться лица, с которыми я совместно⁴ учился в духовной Семинарии⁵. В частности, таковым оказался митрополит Киевский и всей Украины Липковский, с которым я знаком по учебе в духовной Семинарии. Впоследствии по предложению Липковского я стал священником автокефальной церкви Соломенской религиозной общины в г. Киеве.

Вопрос: В каком году Вы были священником в с. Рососа Уманского района?

Ответ: В с. Рососи я никогда не был вообще, также и не был в этом селе священником.

¹ Так в тексті. Правильно: «м. Мошни Черкаського району», оскільки так записано в Анкеті заарештованого від 22 лютого 1938 р. (арк. 7, рукопис на бланку).

² Власноручний підпис Х. Гов'ядовського наприкінці аркуша.

³ Так в тексті.

⁴ Власноручний підпис Х. Гов'ядовського наприкінці аркуша.

⁵ В Анкеті заарештованого від 22 лютого 1938 р. вказано в графі «Освіта», що Х. Гов'ядовський закінчив Київську духовну семінарію у 1895 р. (арк. 7, рукопис на бланку).

Вопрос: Вы, в известных для Вас целях, скрываете от следствия пребывание свое священником в с. Росоши. Следствием установлено, что при Гетманщине Вы там были священником, требуем правдивых показаний.

Ответ: При Гетманщине, как я указывал, я проживал в Киеве и служил в¹ министерстве исповедываний, на периферии, особенно на Уманщине не проживал².

Вопрос: Кроме священника автокефальной церкви, какую Вы проводили деятельность?

Ответ: В 1926 г. я был избран в состав ВПЦР и был секретарем президии [нрзб.].

Вопрос: Вы арестованы и обвиняетесь в принадлежности к контрреволюционной националистической организации церковников. Себя в этом признаете виновным?

Ответ: Да, виновным себя признаю в том, что являлся участником украинской контрреволюционной националистической организации церковников с 1924 г. Вовлечению меня в организацию способствовали деятели Украинской церкви³ Мороз — б[ывший] председатель ВПЦР, Чеховский и др.; а рукоположил меня в священники участник организации митрополит Липковский.

Впоследствии, Липковский, являясь митрополитом Украинской церкви, развернул большую контрреволюционную националистическую деятельность среди церковных кругов и духовенства. Как впоследствии мне стало известно, Липковский брал ориентацию на запад, сближался с Германией и Польшей.

Украинская контрреволюционная организация, руководимая Липковским, ставила своей задачей свержение Советской власти на Украине с возобновлением капиталистического строя и создания самостоятельного Украинского националистического государства⁴ фашистского типа.

Связи организации не ограничивались только с западными странами, а имели место и в Северной Америке, где находился представитель Украинской церкви. Через таких представителей были информированы государства Америки о существовании на Украине националистической организации, которая ведет борьбу за национальную независимость украинского народа.

Связи с заграницей осуществлялись через всеукраинскую церковную раду «ВЦР», во главе которой стояли участники Руководящего центра организации — идеологи украинской церкви: митрополит Липковский и профессор Чеховский.

¹ Власноручний підпис Х. Гов'ядовського наприкінці аркуша.

² Так в тексті.

³ Власноручний підпис Х. Гов'ядовського наприкінці аркуша.

⁴ Власноручний підпис Х. Гов'ядовського наприкінці аркуша.

Представителем от Украинской¹ церкви в Америке находился Теодорович Иван. Мне известно, что в Америке были созданы филиалы указанной организации, и там проводили практически деятельность на развертывание активизации украинской церкви на Украине. В Америке издавались под руководством епископа Теодоровича журналы «Сияч» и «Дніпро»², эти журналы по своему содержанию излагали в большинстве клеветнические материалы об СССР. Такие материалы указанными журналами черпались из информации, посылаемых в Америку от руководящего центра организации. Указанные журналы широко использовались на Украине для националистической деятельности³.

Руководители украинской церкви одновременно проводили разветвленную контрреволюционную деятельность через сельских священников, которым давались конкретные указания. Кадры для исполнения организации черпались за счет разношерстного элемента, даже с темным прошлым. Подбор священников проходил не по их умению в проведении церковных служб, а по их националистическим убеждениям (петлюровские кадры). Быв[ший] председатель «УЦР» Потиненко В., отъявленный⁴ петлюровец, как служитель религиозного культа был вовсе для духовенства не известен, сочетал в проведении церковной деятельности с проводимой контрреволюционной националистической работой, особенно выпячивал Софиевский Собор как трибуну для⁵ антисоветской агитации и привлечения националистических кадров.

Вопрос: Расскажите о своей практической контрреволюционной деятельности?

Ответ: Будучи рукоположен митрополитом Липковским в сан священника в 1924 г., я ревностно проводил работу в Соломенской религиозной общине по украинизации этой церкви. Несмотря на то, что я имел большое сопротивление со стороны священников-тихоновцев, я сумел в непродолжительное время занять большинство своих сторонников.

В этом способствовали мои тактические действия и сочетания особенностей украинского села. С проведением церковной деятельности по своей общине я проводил и антисоветскую националистическую деятельность⁶.

Впоследствии, я из круга священников начал выделяться своей способностью и по рекомендации ВУК'а «Великими Зборами» 1926 г. был избран в члены президиума ВЦР секретарем последней⁷.

¹ Власноручний підпис Х. Гов'ядовського наприкінці аркуша.

² В тексті «Днепро».

³ Власноручний підпис Х. Гов'ядовського наприкінці аркуша.

⁴ В тексті «От'явный».

⁵ Власноручний підпис Х. Гов'ядовського наприкінці аркуша.

⁶ Власноручний підпис Х. Гов'ядовського наприкінці аркуша.

⁷ В тексті абзацу багато викреслених і дописаних слів. Викреслено: «по инициативе руководства Всеукраинской Церковной Рады и митрополита Липковского».

По заданиям президии УЦР я часто совершал поездки по периферии (Б[е-лая] Церковь, Житомир, Конотоп, Фастов, Бердичев) для принятия участия в окружных сборах церкви, дачи надлежащих указаний не только чисто из жизни церковного распорядка, а одновременно входил в курс дела по проведенной деятельности в области укрепления влияния автокефалии на селе, вовлечению церковью новых кадров и воспитании масс в националистическом духе.

По поручению ВЦР и митрополита я совершил был поездку в 1926 г. в¹ г. Оренбург с заданием провести реформу по созданию автокефальной церкви в Оренбургской области. В этой плоскости инициатором был Оренбургский епископ Соседов, который обратился к Украинской церковной раде с просьбой подчинить своему влиянию и принять руководство над автокефальной церковью в Оренбурге. Моя поездка не увенчалась успехом, т.к. никакой подготовки и существования самой автокефальной церкви не оказалось.

Вопрос: Кто лично Вами был вовлечен в контрреволюционную организацию церковников?

Ответ: Мною никто не был вовлечен в указанную организацию.

Вопрос: Расскажите о В[ашей] антисоветской деятельности последнего времени².

Ответ: В 1930 году я отошел от церковной деятельности. С того периода я порвал всякие связи с церковными кругами и никакой церковной и антисоветской деятельностью не занимался.

С 1930 г. я включился в трудовую деятельность, работая на предприятиях.

Вопрос: Вы говорите неправду. Следствие располагает данными, что Вы проводили антисоветскую деятельность до дня ареста. В этом мы будем Вас разоблачать.

Протокол записан с моих слов правильно, мною прочитан

[X. Говядовский]

Допросил:

Нач[альник] VI отделения IV отдела
КОУ НКВС мл[адший] лейтенант

[Антошко]

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 60353-ФП, арк. 9–20.
Оригінал. Рукопис.*

¹ Власноручний підпис Х. Гов'ядовського наприкінці аркуша.

² Власноручний підпис Х. Гов'ядовського наприкінці аркуша.

№ 206

**Винувальний висновок по справі № 92571
у звинуваченні Харитона Гов'ядовського,
березень-квітень 1938 р.**

ОБВИНИТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По следделу № 92571¹, по обвинению
ГОВЯДОВСКОГО Харитона
Федоровича, по ст. 54-10 УК УССР.

В IV Отдел УГБ УНКВД по Киевской области поступили данные о том, что проживающий в г. Киеве ГОВЯДОВСКИЙ Харитон Федорович в прошлом священник, проводит антисоветскую деятельность. На основании этих данных ГОВЯДОВСКИЙ Харитон Федорович был арестован 22 февраля с.г. и привлечен к уголовной ответственности.

Проведенным по данному делу следствием установлено, что ГОВЯДОВСКИЙ Х.Ф., являясь священником автокефальной церкви проводит контрреволюционную деятельность среди верующих Соломенского прихода в г. Киеве, также установлено, что он является активным участником контрреволюционной националистической организации церковников, в которую был вовлечен б[ывшим] Митрополитом автокефальной церкви ЛИПКОВСКИМ в 1934 г.

На основании вышеизложенного, обвиняется:

ГОВЯДОВСКИЙ Харитон Федорович, 1874 г.р., урож[енец] с. Мошны Черкасского района, украинец, гражд[анин] СССР, до ареста — бухгалтер артели «ВзутпобутРемонт», в прошлом служащий духовной консистории с высшим духовным образованием, б[ывший] священник=автокефалист, в том, что:

Был активным деятелем украинской церкви, состоял продолжительное время в составе президиума Всеукраинской церковной рады, являлся участником контрреволюционной националистической организации церковников и проводил контрреволюционную националистическую деятельность среди верующих, т.е. в преступлен[иях], предусмотренных ст. 54-10 УК УССР.

Обвин[яемый] ГОВЯДОВСКИЙ Харитон Федорович, в предъявленном обвинении виновным себя признал, кроме того, его контрреволюционная

¹ № 92571 — це первинний номер слідчої справи, який відтиснено на обкладинці папки.

деятельность доказана 2 свидетельскими показаниями и уличается показаниями обвиняемых НЕСТЕРЕНКО и КОЛЯДЫ.

Вследствии указанного, следдело № 92571, по обвинению ГОВЯДОВСКОГО Х.В. подлежит направлению для рассмотрения Особой Тройки при УНКВД по Киевской области.

СПРАВКА: Обв[иняемый] ГОВЯДОВСКИЙ содержится под стражей в Киевской тюрьме и с сего числа перечисляется за Особой Тройкой при УНКВД.

НАЧ[АЛЬНИК] I ОТДЕЛЕНИЯ IV ОТДЕЛА
МЛ[АДШИЙ] ЛЕЙТЕНАНТ
ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

(підпис)

АНТОШКО

СОГЛАСЕН:
НАЧ[АЛЬНИК] IV ОТДЕЛА УГБ
УНКВД СТАРШИЙ ЛЕЙТЕНАНТ
ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

[без підпису]

КОРКУНОВ

УТВЕРЖДАЮ:
ЗАМ[ЕСТИТЕЛЬ] НАЧ[АЛЬНИКА] УНКВД
ПО КИЕВ[СКОЙ] ОБЛ[АСТИ]
СТАРШИЙ ЛЕЙТЕНАНТ
ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

[без підпису]

ШАПИРО

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 60353-ФП, арк. 36.

Засвідчена копія. Машинопис¹.

¹ На звороті цього аркуша зроблено відтиск штампу з вписаним текстом про те, що у 1956 р. справу було переглянуто і залишено для подальшого зберігання в архіві.

№ 207

**Витяг з протоколу № 230 засідання Трійки при
Київському обласному управлінні НКВС УРСР про
вирок у справі Харитона Гов'ядовського
від 28 квітня 1938 р.**

*ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 230¹
заседания Тройки при Киевском Облуправлении НКВД УССР
от «28» апреля 1938 г.*

<i>СЛУШАЛИ:</i>	<i>ПОСТАНОВИЛИ:</i>
<p>§ 10. Дело № 92571 Киевского Облуправления НКВД по обвинению ГОВЯДОВСКИЙ Харитон Федорович, 1874 г[ода] р[ождения], урож[енец] м. Мошни, Черкасского р-на, жит[ель] г. Киева, украинец, б[ывший] священник автокефальной церкви, был активным деятелем украинской церкви, состоял в составе Президиума всеукраинской церковной рады.</p>	<p align="center">ГОВЯДОВСКИЙ Харитон Федорович, — РАССТРЕЛЯТЬ.</p> <p align="center">Лично принадлежащее имущество — КОНФИСКОВАТЬ</p>

Верно: Секретарь Тройки

АЛЬТЦИЦЕР

[М.П.]

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 60353-ФП, арк. 31.
Оригінал. Машинопис на бланку.*

¹ Текст «Постанови» надруковано на машинці на бланку, виготовленому в типографський спосіб. Тут і далі текст, який виділено курсивом, надруковано на бланку.

№ 208**Витяг з акту про страту Харитона Гов'ядовського
від 7 травня 1938 р.**ВЫПИСКА ИЗ АКТА¹

Приговор Тройки УНКВД Киевской Области от «28»² апреля 1938 г. над осужденным к расстрелу *Говядовский Харитон Федорович 1874* [года рождения] приведен в исполнение «7» мая 1938 г. в «23» часов³.

КОМЕНДАНТ КОУ НКВД
[М.П.]

ВОРОБЬЕВ

*ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. № 60353-ФП, арк. 32.
Оригінал. Машинопис.*

№ 209**Висновок про реабілітацію Харитона Гов'ядовського
12 травня 1989 р.**

«УТВЕРЖДАЮ»

*Первый заместитель прокурора г. Киева,
старший советник юстиции*

В. С. Калюжный

12 мая 1989 года

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

в отношении *Говядовского Харитона Федоровича*
по материалам уголовного дела (арх. № 42865)⁴

Фамилия, имя, отчество

Говядовский Харитон Федорович

Дата и год рождения

27 сентября 1874 г.

Место рождения

с. Мошны Черкасской области

¹ Текст виписки надруковано на 1/4 стандартного аркуша на виготовленому на машинці бланку. Слова, які були вписані від руки чорнилом надруковано курсивом. До виписки прикладено трикутну печатку комендатури НКВС УРСР.

² В тексті бланку надруковано на машинці крапки, зверху яких написано текст від руки чорнилом.

³ Останнім документом в справі Х. Гов'ядовського є довідка від 27 липня 1938 р. для паспортного столу 7 відділу РСМ м. Києва на дозвіл знищення його паспорта в зв'язку з виконанням вироку (арк. 33, рукопис, копія).

⁴ Цей номер справи вказано на обкладинці папки як архівний № 42865 обліково архівного відділу КДБ при РМ УРСР.

Сведения о партийности (в том числе № партийного билета) *беспартийный*
 Место работы и должность до ареста *«Взутпобутремонт», бухгалтер*
 Место жительства до ареста *г. Киев, ул. Мстиславская, 27 кв. 1*
 Данные о родственниках *не имеется¹*
 Дата ареста, предъявлявшееся обвинение, когда и каким несудебным органом было вынесено решение по делу *арестован 22 февраля 1938 года УГБ КОУ НКВД по обвинению в совершении преступления, предусмотренного ст. 54-10 УК УССР.*

Согласно обвинительному заключению УГБ УНКВД от 1938 года, Говядовский Х.Ф. «...был активным деятелем украинской церкви, являлся участником контрреволюционной националистической организации церковников и проводил контрреволюционную националистическую деятельность среди верующих».

В соответствии с постановлением Тройки КОУ НКВД УССР от 28 апреля 1938 года Говядовский Х.Ф. 7 мая 1938 года расстрелян.

Говядовский Харитон Федорович подпадает под действие ст. I Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 г. «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессии, имевших место в период 30–40-х и начала 50-х годов».

*Старший помощник прокурора г. Киева
 по надзору за следствием в органах госбезопасности
 старший советник юстиции*

Л. М. Абраменко

*Начальник Следственного отделения
 Упр[авления] КГБ Украинской ССР
 по г. Киеву и Киевской области*

А. Ф. Береза

«05» мая 1989 года

*ЦДАГО України, спр. № 65743-ФП, арк. 34–34 зв.
 Оригінал. Рукопис на бланку.*

¹ Відомості про родичів Х. Гов'ядовського в справі є. В анкеті заарештованого від 22 лютого 1938 р. вказано в графі «Склад сім'ї», що у Х. Гов'ядовський була дружина Пелагея Степанівна та син Борис Харитонович, який у 1938 р. був студентом Київського індустріального інституту, які проживали з ним разом за вказаною в документах адресою (арк. 7 зв., рукопис на бланку). У справі є також два запити Управління КДБ УРСР по Київській області до адресного бюро від 7 квітня 1989 р. про місцезнаходження вказаних осіб з позначкою, що такі особи в Києві та в області не прописані (арк. 35–36).

БІОГРАФІЧНІ ДОВІДКИ **на митрополитів, єпископів та священників УАПЦ,** **які згадуються у документах**

АНТОНЧИК Север'ян (1895–?) — священник УАПЦ. Вчителював у Обарівській церковнопарафіяльній школі у 1914–1915 рр., перебував на військовій службі у 1915–1918 рр., вчителював у Ровенській соборній церковній школі у 1918–1921 рр. З 1 липня по 1 вересня 1918 р. служив на Архієрейському подвір'ї м. Житомира на Волині й виконував обов'язки дяка-диригента. Служив у Червоній Армії впродовж 1921–1922 рр. Висвячений в сан дяка 19 лютого 1922 р. еп. Катеринославським Григорієм, в сан священника висвячений Василем Липківським митрополитом Київським і всієї України 12 березня 1922 р. в Києво-Софійському кафедральному соборі, грамота видана 12 лютого 1924 р. У 1922–1927 рр. — настоятель Бабанської рівнобіжної парафії. З 1927 по 1929 р. — священник при Єпископові-Настоятелєві Уманського кафедрального собору. У 1924 р. був під судом, відбув 3 місяці в ув'язненні, 1925 р. знову був засуджений на 3 місяці за порушення закону про найману працю.

БАСОВОЛ (БОССОВОЛ) Сергій (1894 – після 1937) — священник УАПЦ, активний церковний діяч. До революції був офіцером. Вчителював в с. Н. Миколаївка, був уповноваженим по заснуванню українських парафій. На Вінницькому повітовому з'їзді був обраний делегатом I Всеукраїнського Собору УАПЦ 1921 р. в м. Києві. Висвячений на священника у Вінниці в 1922 р. архієп. Іваном Теодоровичем. Священник с. Соколиці, української парафії Св. Параскеви на Поділлі з 1922 р. Протоієрей, настоятель Свято-Троїцької Церкви м. Немирова у 1927 р. Вінницької округи УАПЦ. Обраний делегатом II Всеукраїнського Собору УАПЦ згідно постанови Вінницької Округової Церковної Ради від 9 травня 1927 р. в м. Вінниця. Був засланий карними органами, але повернувся. У 1937 р. керував ветеринарним музеєм в Києві.

БАЧИНСЬКИЙ Євген (1885–1978) — церковний і громадський діяч, єпископ УАПЦ в Західній Європі. З 1908 р. — в еміграції. Фундатор і скарбник «Української громади» в м. Париж. 1908–1914 рр. — співробітник часописів «Діло» (Львів), «Рада» (Київ), «Сніп» (Харків), «Парижський вестник» (Париж) та ін. З 1915 р. — фундатор і секретар українського товариства «Громада» в Женеві, видавець церковних часописів «Екклезія» та «Благовісник», в якому вміщувалися інформаційні повідомлення про УАПЦ французькою та англійською мовами. Дорученням ВПЦР за № 1539 від 31 липня 1925 р. в м. Київ, за підписами Василя Липківського,

Василя Потієнка та Нестора Шараївського, був уповноважений на організацію українських парафій УАПЦ в Західній і Центральній Європі. Можливо, мав зв'язок з архієпископом Костянтином Малюшкевичем через німецьке консульство в Києві, звідки довідувався про діяльність єпископів УАПЦ. Заснував 7 парафій у Франції, осередки у Берліні та Софії (Болгарія). Від митрополита Василя Липківського отримав також благословення на рукоположення в сан пресвітера від єпископа Старокатолицької церкви (лист від 23 грудня 1926 р.). Але тільки 7 травня 1955 р. в каплиці Св. Діви Марії у Флоренції (Італія) був висвячений єпископами Миколаєм та Єфремом на єпископа УАПЦ Соборноправної за кордоном.

БЕЙ Конон (1886/89–1930/?/) — єпископ Богуславський, пізніше Прилуцько-Роменський. У 1908 р. був висвячений на священника. Приєднався до УАПЦ. Був підвищений до сану протоієрея на церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р., до того був священником в с. Чайки Канівського повіту. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. як настоятель церкви в с. Чайки на Богуславщині, член ВПЦР. Єпископ Богуславський УАПЦ, з 7 лютого 1922 р. — Богуславський і Канівський. Потім єпископ Роменський до 1927 р., потім — єпископ Прилуцький та Роменський УАПЦ, Керуючий справами Шевченківської Округи УАПЦ, єпископ Черкаський та Прилуцький у 1929 р. Був делегатом II Всеукраїнського Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р., обраний Прилуцькою Округовою Церковною Радою в м. Прилуки при Стрітенському Соборі. В 1930 р. був засланий до Іркутська. Подальша доля невідома.

БОРЕЦЬКИЙ Миколай (1879–1933(?)) — митрополит Київський і всієї України УАПЦ у 1927–1930 рр. Народився в м. Сарни. Навчався в Уманській бурсі, потім у 1898–1901 рр. — Київській духовній семінарії. Закінчив дворічні педагогічні курси в м. Харкові і викладав у другокласній вчительській школі в с. Кирилівці Звенигородського повіту на Київщині у 1901–1904 рр. Після висвяти у 1904 р. до 1914 рр. працював священником на парафіях Поділля. Восени 1914 р. пішов добровольцем на фронт, де його було призначено полковим священником 259 піхотного полку і благочинним 65-ї дивізії. З 1917 р. — настоятель собору св. Миколая в м. Гайсині. Через хворобу (тиф) він не був учасником I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. В грудні 1922 р. в Гайсинському кафедральному соборі його було висвячено на єпископа УАПЦ Гайсинської округи митрополитом Василем Липківським і єпископом Костянтином Малюшкевичем. На II-му Всеукраїнському Православному Церковному Соборі УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. був обраний митрополитом УАПЦ замість Василя Липківського. 1927–1930 рр. — митрополит УАПЦ. У січні 1930 р. агентами ДПУ на «надзвичайному» соборі підписав «акт самоліквідації» УАПЦ. Після

заарештування, засуджений до 8 років таборів, перевезений до політизолятора в м. Ярославль. З 1933 р. — на Соловках. Помер у психіатричній тюрмі в Ленінграді, куди був переведений у 1934 р. За іншими відомостями помер у 1933 р. у Ярославському політизоляторі.

БРЖОСНЬОВСЬКИЙ Володимир (1887/90–1937(?)) — єпископ Білоцерківський УАПЦ в 1921–1924 рр. У 1912 р. висвячений на священника. Був підвищений до сану протоієрея на церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р., до того був священником в с. Шпендівка Білоцерківського повіту на Київщині. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. як головноуповноважений ВПЦР на Білоцерківщині. Потім відійшов до Діяльно-Христової Церкви, став одним з її керівників, за що був відлучений від УАПЦ. Повернувся до УАПЦ в 1928–1930 рр. як єпископ Катеринославський УАПЦ. У 1937 р. заарештований і вивезений до таборів в Котласі. Подальша доля невідома.

БУТВИНЕНКО Костянтин (1891–1938) — митрофорний протоієрей УАПЦ. Народився в с. Любча, Ставищанського району, Київської області. Служив в петлюрівській армії полковим священником. У 1926 р. був позбавлений виборчих прав через «нетрудові доходи» та як служитель релігійного культу. У 1930–1934 рр. був секретарем Київської єпархіальної церковної ради УАПЦ, потім УПЦ, після заарештування Костянтина Малюшкевича фактично керував Київською єпархією УПЦ. Після приїзду митрополита Івана Павловського у 1934 р. служив на парафії в с. Совках. Потім покинув служіння в церкві. В листопаді 1937 р. працював на залізничній товарній станції експедитором, потім на станції «Київ», в установі «Дортек», вагівник. Заарештований 4 грудня 1937 р. НКВС УРСР. 31 грудня 1937 р. рішенням Трійки при Київському Облуправлінні НКВС УРСР засуджений до розстрілу. Страчений 16 січня 1938 р.

БУЧИЛО Пилип — єпископ Миколаївський УАПЦ 1922–1923 рр. Був висвячений в жовтні 1922 р. У 1923 р. відійшов від УАПЦ. У 1930-х рр. був заарештований і засланий.

ВОВКУШІВСЬКИЙ Григорій (1866–?) активний діяч УАПЦ. На церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р. як член Президії ВПЦР був обраний до складу Київської губерніальної церковної ради. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. як член ВПЦР.

ГАРАЩЕНКО Іван (1881–1952) — благовісник УАПЦ, священник УАПЦ (Соборноправної). Активіст церковно-визвольного руху. У 1922–1924 рр. голова обласної церковної Ради на Слобожанщині. З 1923 р. — кандидат на висвячення в єпископи УАПЦ, титар Миколаївського собору в

м. Харкові. За участь в діяльності УАПЦ 16 разів був заарештований і ув'язнений. У 1936 р. був засуджений до 3 років ув'язнення, покарання відбував в Сибіру. У 1939 р. повернувся в Україну, проживав у Охтирці. З 1943 р. — на еміграції в Західній Німеччині. У 1950 р. висвячений на священника УАПЦ (Соборноправної). У 1951 р. переїхав до США, де й помер.

ГОВ'ЯДОВСЬКИЙ Харитон (1874–1938) — митрофорний протоієрей УАПЦ. Народився в с. Мошни Черкаської області в родині диякона. Навчався в Київській духовній семінарії (1891–1895), вчителював в м. Богуславі Київської області (1895–1897). Працював секретарем повітової земської управи м. Грайворон Курської губернії (1897–1902), діловодом в Курському губернському земському управлінні та столоначальником Курської духовної консисторії (1902–1911). Переведений на посаду секретаря Оренбурзької духовної консисторії (1911–1917). З 1918 р. проживав у Києві. До УАПЦ приєднався у 1921 р. Був висвячений на священника митрополитом Василем Липківським у 1924 р., служив в Покровській церкві на Солом'янці. З 1926 р. — секретар Президії ВПЦР. В цьому ж році з місієюною метою заснування автокефальних українських парафій їздив до Оренбургу. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. У 1930 р. відійшов від церковної діяльності. Працював бухгалтером артлі «Взутпобутремонт». За вироком Трійки УНКВД Київської області від 28 квітня 1938 р. був засуджений до розстрілу. Вирок виконано 7 травня 1938 р. Реабілітований 12 травня 1989 р.

ГОРДОВСЬКИЙ Порфирій — церковний діяч УАПЦ. В серпні 1919 р. був присутній на зборах Кирило-Мефодіївського Брацтва в Кам'янці-Подільському. 1925–1926 рр. — секретар Президії ВПЦР. Був заарештований у 1928 р. і засланий за деякими відомостями до Казахстану, а потім до Киргизії. Із заслання не повернувся.

ГРИНЕВИЧ Антін (1870/71–1937) — архієпископ Балтський УАПЦ, письменник. Народився 23 липня 1870 р. в с. Слобідці Балтського повіту на Поділлі. Навчався в Кам'янець-Подільській духовній семінарії та Київській духовній академії, яку закінчив у 1896 р. Прийняв священство у 1897 р. і працював заступником настоятеля собору м. Балти, викладав Закон Божий в міських школах. В «Подольських Епархиальних Ведомостях» та «Трудах историко-археологического Общества Подолии» почав друкуватися з 1892 р. Був членом української фракції Російської Державної Думи у 1907 р. До УАПЦ приєднався у 1921 р. Висвячений на єпископа Одеського УАПЦ в серпні 1923 р., але йому не дозволили проживання в Одесі, тому він перейшов служити в м. Свято-Троїцьке Балтсько-Першотравневої округи УАПЦ. Заарештовувався у

1921 р., потім у 1922 р., коли просидів 5 місяців в Одеській тюрмі. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. від Балтської округи. З 1928 р. — архієпископ УАПЦ. У 1931 р. був заарештований і просидів 9 місяців в одеській тюрмі. Останні роки проживав у м. Свято-Троїцьк, помер на початку лютого 1937 р.

ГРУШЕВСЬКИЙ Марко — єпископ Волинський УАПЦ з 1922 р. Був підвищений до сану протоієрея і обраний кандидатом на висвячення в єпископи на церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р., до того служив священиком у Києво-Софійському соборі. Був духовним керівником Конотопської округи на Чернігівщині, потім Таращанської на Київщині. На Великих Покровських Зборах в жовтні 1926 р. був обраний членом Президії ВПЦР, завідував відділом благовістя після відмови Володимира Чехівського бути завідуючим. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. Зрікся сану в 1931 р.

ДАХІВНИК-ДАХІВСЬКИЙ Володимир (1888–?) — єпископ Тульчинський УАПЦ. Народився на Полтавщині. Закінчив духовну семінарію і юридичний факультет Московського університету. Навчався в землемірній школі. З 1917 р. працював на Далекому Сході. У 1920 р. був висвячений на священика. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. як священик с. Стайки на Звенигородщині і уповноважений ВПЦР. Організатор УАПЦ на Переяславщині. З січня 1922 р. — єпископ Переяславський УАПЦ, потім Кам'янецький (1922–1927), Тульчинський (1927–1930). Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. Заарештований у 1930 р. Подальша доля невідома.

ЖЕВЧЕНКО Юрій (1885–?) — єпископ Одеський УАПЦ. Народився в слободі Лисаветградка на Херсонщині. Навчався в Єлісаветградській духовній семінарії, потім в Одеському університеті на філософському відділі, який закінчив у 1911 р. Працював учителем Першої Одеської гімназії у 1912 р., але невдовзі залишив роботу. У 1914 р. висвятився на священика і після смерті дружини пішов на фронт капеланом. З 1917 р. проживав у Києві, де приєднався до Церковного комітету військових капеланів, який в листопаді 1917 р. увійшов до складу I Всеукраїнської Православної Церковної Ради. За гетьмана Скоропадського його було заборонено в священнослужінні митрополитом Антонієм (Храповицьким) і ув'язнено до Лук'янівської в'язниці за співпрацю з Українським Національним Союзом. У 1919 р. викладав в Школі старшин Армії УНР, де, окрім пастирських обов'язків, викладав історію української літератури. В серпні 1919 р. був присутній на зборах Кирило-Мефодіївського

Брацтва в Кам'янці-Подільському, де зібралися члени II ВПЦР. З 1920 р. — настоятель парафії в м. Сквирі на Київщині. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. В квітні 1922 р. висвячений на єпископа Сквирського митрополитом Василем Липківським і єпископом Володимиром Бржосньовським. З березня 1924 р. — архієпископ Полтавський. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р., на який був обраний Округовим Собором сполучених округ — Одеської, Миколаївської, Херсонської. Весною 1929 р. його перевели в Одесу. 1 вересня 1929 р. його було заарештовано і ув'язнено в Одеській тюрмі. В грудні 1929 р. був засланий до Караганди. Там він отримав додатковий термін на 10 років у 1937 р. Подальша доля невідома.

КАРАБІНЕВИЧ Микола (1888/89–1937) — архієпископ Української Православної Церкви. Народився в с. Єланець Ямпільського повіту на Поділлі. Закінчив Кам'янець-Подільську духовну семінарію у 1909 р. У 1910–1912 рр. прослухав курс лекцій з філософії в Народному університеті А. Шанявського в Москві. У 1913 р. висвятився на священника і став настоятелем парафії в с. Качківка Ямпільського повіту. В квітні 1923 р. за обранням Могилів-Подільського церковного з'їзду його було висвячено в Києві на єпископа. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. як єпископ Могилівської округи. На початку 1929 р. митрополит Микола Борецький призначив його на служіння в Уманську округу. Учасник I «надзвичайного» церковного Собору УАПЦ 28–29 січня 1930 р., де було здійснено «самоліквідацію» УАПЦ. Проживав у Могилеві, де і був заарештований у 1934 р. Рішенням Трійки УНКВС Київської області від 29 грудня 1937 р. засуджений до розстрілу.

КАРПІВ Леонід (1889–?) — протоієрей УАПЦ Софійського собору в м. Києві. Закінчив Київський університет, працював викладачем мови і літератури. У 1922 р. був висвячений на священника. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. від Київської округи. У 1929 р. був засланий. Подальша доля невідома.

КАЛШЕВСЬКИЙ Юхим Абрамович (1892/93–?) — єпископ Одеський. Закінчив Київський університет Св. Володимира. Працював вчителем. Був підвищений до сану протоієрея на церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р., до того був священником с. Петраківки Звенигородського повіту. В лютому 1922 р. був висвячений на єпископа Звенигородського після включення Звенигородської округи до Черкаської церковної округи став єпископом Черкаським УАПЦ. З 1929 р. — архієпископ Одеський, член Великих Зборів ВПЦР. Був делегатом II Всеукраїнсько-

го Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р., делегований Шевченківською Округовою Церковною Радою м. Черкаси. У 1937 р. проживав у м. Біла Церква.

КРОТЕВИЧ Костянтин (1869/72–?) — архієпископ Вінницький УАПЦ. Народився в м. Санжари на Полтавщині. Навчався у Полтавській духовній семінарії, а потім в Харківському університеті на юридичному факультеті, який закінчив 1897 р. До революції 1917 р. був головою Спільки адвокатів, потім прокурором Полтавського окружного суду, брав участь в діяльності громадських і просвітницьких організацій, співпрацював з Миколою Міхновським. Був делегатом Полтавського єпархіального з'їзду 3–6 травня 1917 р., писав статті в полтавських і київських часописах з церковного і національно-державного життя України. У 1918 р. висвятився на священника, був дорадником Полтавського архієпископа Парфенія (Левицького) у справі українізації церкви на Полтавщині. В цей час він співпрацював з проф. Володимиром Щепотьєвим, який очолював національну роботу полтавської інтелігенції, читав лекції в міському клубі публічні лекції з українознавства і історії церкви. На церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р. був обраний кандидатом на висвячення в єпископи. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. Після смерті архієпископа Полтавського Парфенія в січні 1922 р., був висвячений в березні 1922 р. во єпископа Полтавського УАПЦ. З січня 1924 р. — архієпископ Вінницький на Поділлі. У 1926 р. за дорученням митрополита Василя Липківського їздив до Середньої Азії з метою допомоги українським парафіям. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. Автор праць «До питання про релігію Христа», «Ідеологія Української Автокефальної Православної Церкви», які були надруковані в часописі «Церква і Життя» у 1927–1928 рр. Був заарештований весною 1930 р. Подальша доля невідома.

ЛИПКІВСЬКИЙ Василь (1864–1937) — архієпископ, перший митрополит Київський і всієї України Української автокефальної православної церкви, редактор і автор низки статей часопису УАПЦ «Церква і Життя», автор перекладів українською мовою Божественної Літургії Св. Іоана Золотоустого, богослужбових книг, проповідей на неділі і свята та на Апостольські послання, історичних праць про Українську Церкву, епістолярій. Народився в с. Попудні Липовецького повіту на Київщині. У 1873–1879 рр. навчався в Уманській бурсі, 1879–1884 рр. — Київській духовній семінарії, 1884–1889 рр. — в Київській духовній академії, яку закінчив зі ступенем кандидата богослов'я. У 1890 р. його призначено на посаду заоновчителя Черкаської прогімназії. У 1891 р. відбулася висвята на священника. З 1892 р. — настоятель Липовецького собору й інспектор церковних шкіл Липовецького повіту. У 1903 р. — директор

Київської церковно-вчительської школи, протоіерей. Голова Київського єпархіального з'їзду весною 1917 р. В листопаді 1917 р. заклав Братство Воскресіння, яке перетворилось на Всеукраїнську православну Церковну Раду. Учасник Всеукраїнського Православного Собору 1918 р. Під час приїзду С. Петлюри до Києва в грудні 1918 р. вітав його на Софійській площі урочистою промовою. 9 (22) травня 1919 р. очолив першу українську Божу Службу в Микільському соборі на Печерську. З липня 1919 р. — настоятель собору Святої Софії Київської. В серпні 1919 р. був присутній на зборах Кирило-Мефодіївського Брацтва в Кам'янці-Подільському, де зібралися члени II ВПЦР. На церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р. як член Президії ВПЦР був обраний до складу Київської губернiальної церковної ради і рекомендований на висвячення в єпископи. Висвячений 23 жовтня на митрополита Київського і Всієї України в соборі св. Софії Київської у надзвичайний спосіб (пресвітерська хіротонія) делегатами I-го Всеукраїнського Православного Церковного Собору 14–30 жовтня 1921 р. Був на цій посаді до II-го Всеукраїнського Православного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. Після останнього арешту в березні 1937 р. за вироком трійки НКВС від 20 листопада його було розстріляно в Лук'янівській в'язниці 27 листопада 1937 р.

МАЛЮШКЕВИЧ Костянтин Сергійович (1890–1937) — архієпископ Уманський УАПЦ. Народився в с. Жилинцях на Волині в родині священика. У 1906 р. закінчив Крем'янецьке духовне училище, у 1912 р. — Волинську духовну семінарію в м. Житомирі. У тому ж році він одружився, прийняв сан диякона і вступив до Київської духовної академії, де його було висвячено на священика. У 1916 р. був призначений викладачем Закону Божого в Умані. У 1917 р. його було обрано на голову Уманської учительської спілки. В серпні 1921 р. утворив при Свято-Троїцькому соборі в Умані українську парафію і став її настоятелем. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. В лютому 1922 р. був висвячений на єпископа митрополитом Василем Липківським і єпископом Юхимом Калішевським. На Великих Покровських Зборах ВПЦР його було обрано заступником Голови ВПЦР. У вересні 1927 р. церковним собором Київської округи його було обрано архієпископом Київщини з підвищенням в сан архієпископа. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р., на якому його було обрано замість Василя Липківського митрополитом УАПЦ, але він відмовився від обрання і погодився бути тільки першим заступником митрополита. В часописі «Церква і Життя» друкував статті з екзегетики. Був заарештований ДПУ у 1926 р. в Харкові, у 1931 р. і 1932 р. в Києві за проведення «контрреволюційної діяльності». Після II «надзвичайного» Собору в грудні 1930 р. очолив Київську єпархію УПЦ. Відійшов від УАПЦ

в 1934 р. Працював бухгалтером мото-флота Горкомхоза, підробляв палітурником. Рішенням Трійки УНКВС Київської області від 15 вересня 1937 р. був засуджений до розстрілу.

МАЛЯРЕВСЬКИЙ М. (1873–?) єпископ. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. як настоятель храму в с. Ясногородка на Звенигородщині. У 1921 р. був висвячений на Волинського єпископа. Був заарештований у 1936 р. У 1941 р. повернувся до Києва і служив протоієреєм на парафії в м. Васильків на Київщині.

МІХНОВСЬКИЙ Юрій (1866/68–1937) — архієпископ Чернігівський УАПЦ. Народився в с. Піщаному, Золотоніського повіту, за іншими відомостями — с. Сокиринцях Прилуцького повіту, Полтавської губ. в родині священика. Походив він з роду Міхновських, так само як і громадсько-політичний діяч Микола Міхновський. Навчався в Полтавській Духовній Семінарії у 1886–1889 рр. Дяк, потім священик на Прилуччині з 1894 р., а через 5 років — в Золотоніському повіті на Полтавщині. Був делегатом Полтавського єпархіального з'їзду 3–6 травня 1917 р. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. З 28 жовтня 1921 р. — архієпископ Чернігівський УАПЦ, кафедральним собором якого був Борисо-Глібський храм м. Чернігова, з 1922 р. — архієпископ Золотоніський. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. У 1932–1933 рр. заступав заарештованого архієпископа Костянтина Малюшкевича як настоятель храму Св. Софії в Києві. Після закриття Софійського собору в лютому 1934 р., перейшов до Успенського собору на Подолі, служив як вікарій митрополита УПЦ Івана Павловського до грудня 1934 р. Потім разом з І. Павловським служив у храмі Миколи Притиска на Подолі до закриття храму 15 червня 1935 р. Розстріляний у 1937 р.

МОРОЗ Михайло (1876–1938) — митрофорний протоієрей УАПЦ, голова Всеукраїнської Православної Церковної Ради (ВПЦР) в 1919–1924 рр. Народився у с. Бистрик Чернігівської губ. Освіту здобув у народній школі. 1900–1906 рр. працював реєстратором статистичного бюро Полтавського губернського земства, з 1907 р. — співробітник статистичного відділу Київського губернського земства, займався питаннями бджільництва та насінництва в кооперації. 1918–1919 рр. — завідував секцією сільсько-господарської статистики при губвиконкомі. В квітні 1919 р. очолив II ВПЦР. В серпні 1919 р. був присутній на зборах Кирило-Мефодіївського Брацтва в Кам'янці-Подільському, де зібралися члени II ВПЦР. На церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р. як член Президії ВПЦР був обраний до складу Київської губерніальної церковної ради.

Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р., голова Президії Собору. З 1922 р. — Благовісник Братського Церковного Благовісництва, митрофорний протоієрей УАПЦ. У 1923 р. кілька місяців був настоятелем храму св. Миколая Києво-Святошинської парафії. 1924 р. був звільнений з посади голови ВПЦР. Переїхав до Одеси, де був членом Покровської Парафіяльної Ради, а з початку 1925 р. від церковної роботи відійшов. У 1925 р. в Одесі працював в «Укрметі», потім у жовтні приїхав до Києва, працював в Окрстатбюро. На початку 1926 р. переїхав до Харкова, де влаштувався на посаді в Народному Комісаріаті фінансів. В березні–квітні 1930 р. виступив свідком на процесі «СВУ». Розстріляний 28 вересня 1938 р.

НЕСТЕРЕНКО Анатолій (1890/92–1937) — священник УАПЦ з 1922 р., рукоположений єпископом УАПЦ Григорієм Стороженко, слухач Пастирських курсів УАПЦ. Служив у Різдва-Богородицькій парафії м. Борисполя Київської округи, делегат II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. Обраний Київською Округовою Церковною Радою в м. Київ 29–30 вересня 1927 р. У 1934 р. приєднався до обновленської церкви. Відійшов від церковного служіння. Жив в Києві, працював касиром-рахівником артїлі «Реммбель» 22 грудня 1937 р. був засуджений до розстрілу, 28 грудня 1937 р. вирок було виконано.

ОРЛИК Степан (1891–1938/?/) — архієпископ Волинський і Житомирський УАПЦ. Народився в м. Чуднові на Волині. У 1909–1913 рр. навчався у Житомирській духовній семінарії. Після висвяти на священника у 1916 р., пішов на фронт військовим пастирем. З літа 1915 р. — в Парижі (Франція), де був диригентом церковного хору, а потім священником при російському посольстві. Слухав лекції в Сорбонні, де закінчив вищі теологічні студії з ученим ступенем кандидата екзегетики. В липні 1920 р. був настоятелем собору св. Миколая у м. Тифлісі в сані протоієрея, виконував обов'язки голови Олександрівської парафії слободи Холодний Городок під Батумом. У грудні 1920 р. очолив Українську Православну Раду на Закавказзі (м. Тифліс). До I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. був першим кандидатом на висвячення в єпископський сан, обраний на соборі Київщини 22–26 травня 1921 р. Мав уповноваження від ВПЦР на від'їзд до католикоса-патріарха Грузії. 23 жовтня 1921 р. висвячений на архієпископа УАПЦ Волинського і Житомирського, в 1917–1924 рр. — архієпископ Бердичівсько-Шепетівський. Заарештований в травні 1928 р. Отримав 10 років перебування на Соловках, але повернувся. За деякими відомостями, після звільнення склав іспит в Московському медичному інституті і одержав диплом лікаря. У 1938 р. вдруге заарештований, перебував в тюрмі в м. Житомирі, осліп і, ймовірно, помер.

ОКСЮК Йосиф (1894–1991) — архієпископ Лубенський, Полтавський і Миргородський УАПЦ, доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету, перекладач богослужбових книг українською мовою. Освіту здобув в Холмській духовній семінарії, потім в Київській духовній академії, яку закінчив у 1919 р. Його було запрошено викладачем історії Християнської Церкви до Кам'янець-Подільського університету, одночасно був членом Кирило-Методіївського Брацтва. В травні 1922 р. прийняв священничий сан, а в червні того ж року його було висвячено на єпископа Кам'янець-Подільського УАПЦ. На II Всеукраїнському Православному Церковному Соборі 17–30 жовтня УАПЦ 1927 р. обраний другим заступником митрополита Миколая Борецького. У 1928 р. — єпископ Полтавський. З 1931 р. — на засланні. Після відбування ув'язнення в таборах ГУЛАГу, звільнений у 1945 р. працював відповідальним секретарем в редакції львівського «Православного вісника», який видавав його брат архієп. Львівський Макарій (Оксіук). Публікувався під псевдонімом у виданнях Московського патріархату. Разом з редакцією часопису у 1961 р. переїхав до Києва. Після відновлення у 1965 р. видання «Православного вісника» працював відповідальним секретарем цього часопису. Помер і похований у Києві.

ПОТІЄНКО Василь (1898–1945) — протодиякон УАПЦ, голова Президії ВПЦР у 1924–1926 рр., автор спогадів про УАПЦ. Закінчив Чернігівську духовну семінарію і історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира. З початком церковно-визвольного руху 1917–1921 рр. заснував у Сосницькому повіті понад 20 українських парафій. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. від Чернігівщини. Того ж року був висвячений на диякона. У 1921–1924 рр. служив протодияконом при митрополиті Василю Липківському і їздив з ним по Україні. Був головою ВПЦР у 1924–1926 рр. Після ліквідації УАПЦ в 1930 р. він був заарештований у 1934 р. і засуджений до 5 років заслання. Повернувся у 1939 р. Продовжив церковну діяльність у складі Харківського єпархіального управління на чолі з митрополитом Феофілом Булдовським впродовж 1941–1943 рр. Емігрував у 1943 р. По дорозі з Берліну до Веймару (Німеччина) був обстріляний радянським літаком і помер від ран 12 квітня 1945 р.

ПАВЛОВСЬКИЙ Іван (1893–1937) — митрополит Української Православної Церкви, редактор часопису УАПЦ «Церква і Життя». Народився в с. Сосновка Каменського району Київської області. Закінчив Чернігівську духовну семінарію, з 1914 р. — священник. Був підвищений до сану протоієрея на церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р., до того був священником в с. Липянка Чигиринського повіту. На єпископа УАПЦ висвячений 20 листопада 1921 р. Спочатку посідав єпископську кафедру в м. Чернігові, з 1 грудня 1926 р. — архієпископ Харківський і

Слобожанський. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. від Слобожансько-Донецької Округи, м. Харків. Одночасно, з 1927 р. — відповідальний редактор журналу «Церква і Життя», видавцем якого з 1928 р. була Харківська Округова Церковна Рада. З грудня 1930 р., в зв'язку з утворенням Української Православної Церкви замість ліквідованої в січні 1930 р. УАПЦ, — митрополит Харківський і всієї України. З 1934 р. — у Києві, де мешкав при Успенській церкві. Після її закриття, кафедральним храмом митрополита УПЦ стала церква Миколи Притиска на Подолі до червня 1935 р. У 1935–1936 рр. проживав у Черкасах, де виконував бухгалтерську роботу в різних установах, не маючи постійного місця роботи. Заарештований у 1936 р. і висланий до Казахстану. Останній раз заарештований 30 липня 1937 р. і розстріляний в м. Білгород 9 грудня 1937 р. рішенням трійки при Управлінні НКВС по Курській області.

ПИВОВАРІВ Микола (1872–1935(?)) — архієпископ Кам'янець-Подільський УАПЦ. На церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р. як член Президії ВПЦР був обраний до складу Київської губерніальної церковної ради. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. Єпископ Кам'янець-Подільський УАПЦ з 1922 р. 1924 р. приєднався до ДХЦ, але на початку 1927 р. знову повернувся до УАПЦ. Очолив Кам'янець-Подільську церковну округу. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р., делегований Кам'янецьким Округовим Церковним Собором ухвалою від 8 вересня 1927 р. 27 серпня 1929 р. заарештований в Кам'янці-Подільському разом з 45 священниками і вірними і засуджений на 10 років ув'язнення. Ув'язнення відбував у м. Юрга (Сибір). В 1934 р. в зв'язку з хворобою дотерміново звільнений. Повернувся до Вінниці, де невдовзі й помер.

ПОГОРІЛКО Павло — єпископ Соборно-Єпископської Церкви. З 1914 р. заковничитель у Київському училищі, священник. З 1917 р. член Центральної Ради від духовенства. На церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р. був обраний кандидатом на висвячення в єпископи. Влітку 1921 р. ВПЦР вирядила його до Грузії як кандидата на висвячення Грузинським патріархом. Не погодившись з всесоборною висвятою митрополита, відійшов від УАПЦ. Пізніше був висвячений єпископом «Живої Церкви» в Москві. У 1925 р. був учасником створення Соборно-єпископської церкви («Лубенський розкол»). Очолював на Поділлі самостійну релігійну організацію БОПУПАЦ. Заарештований наприкінці 1920–х рр. Подальша доля невідома.

РОМОДАНОВ Петро — єпископ Лохвицький УАПЦ, учасник II Всеукраїнського собору 1927 р., голова Президії ВПЦР з 1926 р. Народився на

Полтавщині. Служив священником на Лубенщині. В єпископи УАПЦ висвячений в жовтні 1923 р. для Лохвицької округи митр. Василем Липківським і архієп. Олександром Яреценком, але єпископське служіння майже не здійснював, виконуючи обов'язки правозаступника УАПЦ у м. Харків. У вересні 1926 р. на нараді єпископів і представників УАПЦ в м. Київ був обраний головою «Комісії по унормуванню життя УАПЦеркви», а на Великих Покровських Зборах ВПЦР 25–30 жовтня 1926 р. був обраний головою Президії ВПЦР. Після II Всеукраїнського собору 17–30 жовтня 1927 р., на якому його було обрано членом Президії ВПЦР, жодною з церковних округ як єпископ не керував. Після I «Надзвичайного» церковного собору УАПЦ в січні 1930 р., коли керівництво УАПЦ підписало «акт самоліквідації» цієї церкви, відійшов від церкви, зрікся єпископства і працював на учительській посаді.

САМБОРСЬКИЙ Володимир (1878/82–1937(?)) — архієпископ Вінницький УАПЦ. Народився в м. Києві. Навчався в Уманській бурсі, у 1902 р. закінчив Київську духовну семінарію. У 1902 р. висвячений на диякона і невдовзі на священника. З 1904 р. голова Комітету по забезпеченню родин запасних. У 1907 р. почав працювати як округовий місіонер Таращанського повіту. У 1921 р. українизував свою парафію в с. Гребінках. У 1923 р. висвячений на єпископа Липовецького, з 1925 р. — єпископ Житомирський. У 1927 р. обраний на єпископа Глухівського і доглядача Конатопської округи. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. Обраний Глухівським округовим Церковним Собором, що відбувся в м. Глухів 16 жовтня 1927 р. У 1930–1932 рр. — архієпископ Вінницької єпархії УПЦ. У 1935 р. повернувся до Києва, де був заарештований. Подальша доля невідома.

СЕРГЕСЬ Феодосій (1880/90–?) — архієпископ Бердичівський УАПЦ. У 1923 р. був висвячений на єпископа Прилуцького в юрисдикції Московського патріархату. У 1923 р. перейшов на служіння до обновленської Синодальної церкви і став єпископом Переяславським. У 1924 р. приєднався до УАПЦ і став єпископом Переяславським, а потім Бердичевським УАПЦ. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. З 1928 р. духовний керівник Бердичівської округи. У 1933 р. працював священником на Полтавщині. У 1936 р. заарештований і засланий до концтабору.

СОКОЛОВСЬКИЙ Ксенофонт (1876–?) — протоієрей, у 1921–22 рр. був завідувачем бібліотеки ВПЦР, уповноважений ВПЦР по українізації парафій на Київщині. На церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р. як член Президії ВПЦР був обраний до складу Київської губернiальної церковної ради. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р., де через його до-

повідь від 20 жовтня 1921 р. виник розкол щодо канонічності соборної висвяти митрополита.

СТЕЦЕНКО Кирило (1882–1922) український композитор, протоієрей УАПЦ. Народився в с. Квітки Канівського повіту на Київщині. У 1892 р. почав навчання у Київській бурсі, потім в Київській духовній семінарії. У 1903 р. працює вчителем співів у Київській церковно-вчительській школі, де директором був Василь Липківський. У 1905 р. його було вислано за межі Києва. З 1907 р. працює в Білоцерківській жіночій гімназії учителем співів, з 1908 р. — викладає співи в київській медичній школі. В 1911 р. прийняв сан священника, призначений настоятелем парафії в с. Голово-Русави на Поділлі. На пропозицію С. Петлюри у 1919 р. спільно з О. Кошицем утворює державну капелу для популяризації української пісні за кордоном. З українським хором українізував парафії в Одесі, Миколаєві, Черкасах, Єлисаветграді та ін. На початку літа 1921 р. з родиною виїхав до с. Веприк біля м. Фастів на Київщині. Був підвищений до сану протоієрея на церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р., до того був священником в с. Веприк Білоцерківського повіту. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. У квітні 1922 р. помер від плямистого тифу.

СТОРОЖЕНКО Григорій (1881–1937) — єпископ УАПЦ. Навчався в Київському університеті на економічному факультеті. Вчителював, потім працював статистиком в Полтавській земській управі. З квітня 1918 р. — завідуючий відділом митного нагляду й статистики Міністерства торгівлі й промисловості Центральної Ради. Виконував обов'язки начальника відділу торговельного представництва за кордоном і міжнародного економічного зближення в уряді Директорії УНР, потім — директора департаменту внутрішніх справ Міністерства народного господарства, потім працював начальником департаменту торгівлі й промисловості. На церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р., обраний кандидатом на висвячення в єпископи. Делегат I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. як член Софіївської парафіяльної ради м. Києва. Висвячений на єпископа в Софійському соборі 27 листопада 1921 р. У 1922 р. його було заарештовано із звинуваченням в проведенні антирадянської агітації. У 1924 р. його було знову заарештовано за розповсюдження відозви до духовництва про викладання релігійного вивчення дітям. У 1926 р. він зрікся єпископського сану. Працював завідуючим плановим відділом «Райсанконторы» Ленінського району м. Києва. У 1929 р. звертався до органів влади з проханням відновити його у виборчих правах, але безрезультатно. 22 грудня 1937 р. його було засуджено до розстрілу. 28 грудня 1937 р. — страчено.

ТАРНАВСЬКИЙ Петро (1873–1938) — єпископ УАПЦ, потім єпископ «Діяльно-Христової Церкви», настоятель Михайлівського Золотоверхо-

го собору в м. Києві. Народився в селянській родині на Звенигородщині. Навчався в Київській духовній семінарії та академії. До 1916 р. викладав в Київській духовній академії, служив священником, працював заковчителем в Київській гімназії. Делегат Київського єпархіального з'їзду в квітні 1917 р., де був обраний членом Київської єпархіальної ради. В червні того ж року обраний членом Комісії по скликанню Всеукраїнського Собору. Член першого складу Всеукраїнської православної церковної ради на чолі з архієп. Олексієм (Дородніциним) з листопада 1917 р. Брав участь у роботі 1 і 2 сесій Всеукраїнського Собору 1918 р., який залишив після виключення членів ВПЦР зі складу Собору. З 1919 р. — священник с. Баришівки на Полтавщині. Після утворення другої Всеукраїнської православної церковної ради в квітні 1919 р. входить до її складу. 22 травня 1919 р. на храмове свято брав участь в першому богослужінні українською мовою в Микільському соборі на Печерську. Настоятель Софійської (Старокиївської) парафії в м. Києві з літа 1919 р. Був підвищений до сану протоієрея на церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. як настоятель храму с. Баришівка. З 1922 р. — єпископ УАПЦ. В 1924 р. відійшов від УАПЦ, був одним із засновників «Діяльно-Христової Церкви», настоятель Михайлівського монастиря в Києві, де і розмістився провід ДХЦ. Повернувся до УАПЦ в 1927 р. З 1931 р. остаточно зрікся церковного служіння і працював архіваріусом народного суду 2-ої дільниці Кіровського р-ну м. Києва. Востаннє заарештований 30 квітня 1938 р., розстріляний 2 вересня 1938 р.

ТЕОДОРОВИЧ Іоан (1887–1971) — Блаженніший митрополит УГПЦ в Канаді, Голова Собору Єпископів УПЦ США, Голова церковної ради Митрополії, духовний опікун Української Православної Ліги США, архієпископ Філадельфії. Перший капелан Української дивізії Сірожупанників за часів визвольних змагань. Головний капелан правобережного фронту холмської, подільської і київської груп. На I Всеукраїнському Соборі УАПЦ 26 жовтня 1921 р. висвячений на єпископа о. митрополитом Василем Липківським з титулом «архієпископ Подільський і Вінницький УАПЦ» (1921–1924 рр.). З 1924 р. очолив УПЦ за кордоном. Блаженніший митрополит УГПЦ в Канаді, Голова Собору Єпископів УПЦ США, Голова Церковної ради Митрополії, архієпископ Філадельфії. Після 1947 р. залишив керівництво УГПЦ в Канаді, обраний головою Собору єпископів і першоієрархом УПЦ в США. Автор проповідей і богословських праць.

ХОМИЧЕВСЬКИЙ Микола (1898–1929) — протоієрей УАПЦ, композитор, поет (псевдонім Борис Тен). Закінчив Київський університет св. Володимира. Брав участь у визвольних змаганнях на Україні 1918–1921 рр. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного

Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. як голова Волинської Церковної Ради і головноуповноважений від Волині. З 1921 р. — протоієрей УАПЦ, з 1923 р. — настоятель Софійського собору в м. Києві. У 1924–1926 рр. — 2-й заступник Голови ВПЦР співробітник часопису «Церква і Життя». Заарештований і засуджений у 1929 р. на 10 років далекихсхідних таборів.

ЧЕРВІНСЬКИЙ Олександр (1884/86–?) — єпископ Вінницький УАПЦ. У 1925 р. висвячений на єпископа Конотопсько-Глухівської церковної округи. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р., делегований Ніжинською та Чернігівською округами. З 1927 р. — єпископ Чернігівський і Ніжинський. З 1932 р. — єпископ Вінницький УПЦ. Заарештований в серпні 1934 р. у Вінниці. За деякими відомостями вивезений на заслання до Середньої Азії.

ЧУЛАЇВСЬКИЙ Яків (1888/89–1931/?/) — єпископ Бердичівський УАПЦ. Народився на Київщині. Був священником з 1914 р. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. як священник парафії с. Овечаче Бердичівського повіту, член ВПЦР і голова Бердичівської церковної ради. З 1923 р. — єпископ Бердичівський УАПЦ. Був делегатом II Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р. як член Президії ВПЦР, завідуючий відділом церковної освіти та завідуючий книжковою коморою ВПЦР. Потім зрікся сану і пішов на державну службу. Засланий у 1931 р. до Сибіру. Подальша доля невідома.

ЧЕХОВСЬКИЙ (ЧЕХІВСЬКИЙ) Володимир (1876–1937) — Благовісник УАПЦ, дорадник митрополита УАПЦ о. Василя Липківського, Голова Ідеологічної комісії УАПЦ, організатор і викладач Пастирських курсів у Києві (згодом «Українського Богословника» — духовної академії), богослов, історик Церкви, професор, учасник українського національного руху, редактор «Українського слова», — політкомісар м. Одеси, член Центральної Ради від соціал-демократичної фракції, начальник агітаційно-просвітницького відділу головного краєвого комісара Херсонщини, Таврії і Катеринославщини, комісаром народної освіти Одеського округу за часів Центральної Ради (листопад 1917 р.), товариш міністра сповідань у гетьманському уряді Павла Скоропадського, прем'єр-міністр та міністр закордонних справ в уряді Директорії УНР С. Петлюри, Голова Ради міністрів і міністр закордонних справ Директорії УНР (26 грудня 1918 р. — 11 лютого 1919 р.), співавтор закону УНР про автокефалію. Одружений на Олені Сіцинській (1882–1969 р., м. Філадельфія, США). Шлюб відбувся у 1906 р. в с. Топала біля м. Балти, де її батько о. Володимир Сіцинський був священником. В лютому 1919 р. виїхав до Кам'янець-Подільського, де працював в університеті, брав

участь у діяльності Кирило-Мефодіївського Товариства, чим зреалізував свої давні ідейні уподобання творами Миколи Костомарова. У 1920 р. переїхав до Вінниці, де працював викладачем і в 1921 р. повернувся до Києва. Був професором Київського медичного інституту, Вінницького інституту народної освіти, співробітник ВУАН. Учасник Першого і Другого Всеукраїнських православних церковних соборів УАПЦ 1921 і 1927 рр. Репресований у справі «СВУ» 1930 р. Відбував покарання на Соловках. Розстріляний за вироком трійки НКВС Ленінградської області 3 листопада 1937 р. в Соловецьких таборах.

ЧЕХОВСЬКИЙ (ЧЕХІВСЬКИЙ) Микола (1884–?) — священик УАПЦ. На військову службу він поступив у 1899 р., закінчив Чугуївське юнкерське училище у 1902 р. В період Лютневої революції 1917 р. був в чині підполковника, а також комендантом м. Києва. Пізніше був взятий в полон у Германії. Неодноразово був поранений, нагороджений орденами, перебував в концтаборі, куди потрапив з Тифлісу через рішення повернутись в Україну. В Києві після поневірянь та пошуків роботи пішов співати до хору в храмі Св. Софії Київської, де йому запропонували дияконське служіння. Потім він висвятився на священика УАПЦ і служив в с. Германівська Слобідка, де народилася і виросла мати братів Чехівських. Був одружений на рідній сестрі члена Києво-Святошинської парафії УАПЦ Леоніда Йосиповича Павловського, вінчання відбулося 14 вересня 1928 р. Був у складі 45 осіб, які опинилися на лаві підсудних на процесі «СВУ» в Харкові в березні–квітні 1930 р. Був засуджений на 3 роки ув'язнення, які відбував у Ярославському політизоляторі, а у 1933 р. додатково засуджений на 10 років ув'язнення. Місцем смерті вказано Якутію.

ШИРЯЙ Микола (1870–?) — єпископ Ніжинський УАПЦ. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. як священик с. Сваричівка на Борзенщині. У 1922–1924 рр. перейшов до ДХЦ, де був настоятелем Троїцької парафії Києві. Але потім повернувся і був єпископом УАПЦ Роменським у 1928–1930 рр. З 1933 р. доля невідома.

ШАРАЇВСЬКИЙ Нестор (1865–1929) — архієпископ Київщини, перший заступник митрополита Липківського в 1921–1927 рр., голова Перекладової комісії УАПЦ з 1919 р. На церковному соборі Київщини 22–26 травня 1921 р. як член Президії ВПЦР був обраний до складу Київської губернiальної церковної ради і рекомендований на висвячення в єпископи. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. як заступник настоятеля Софійської собору м. Києва. Учасник I-го і II-го Всеукраїнських Соборів УАПЦ., викладач Пастирських курсів при Св. Софії, мав викладати в «Українському Богословнику» (Академія УАПЦ). Після II Всеукраїнського Со-

бору 1927 р. відійшов від справ. Помер від голоду 29 жовтня 1929 р. Похований біля собору св. Софії у Києві, але в 1934 р. надгробну плиту було знято, а могилу забруковано.

ЯРЕЩЕНКО Олександр (1890–1938(?)) — архієпископ Лубенський УАПЦ, перший заступник голови ВПЦР, голова Ідеологічної комісії УАПЦ, видатний церковний і громадський діяч. Народився на Полтавщині. Закінчив Московську Духовну Академію та Інститут інженерів шляхів сполучення. У 1920–1921 рр. — начальник Полтавської залізниці. Був делегатом I Всеукраїнського Православного Церковного Собору УАПЦ 14–30 жовтня 1921 р. як уповноважений ВПЦР член парафіяльної ради м. Полтави. На Соборі був висвячений 27 жовтня 1921 р. на архієпископа Лубенського. З 1923 р. — архієпископ Харківський і духовний керівник руху на Слобожанщині, голова Харківської округової церковної ради. У 1924–1926 рр. перший заступник голови президії ВПЦР та голова Ідеологічної комісії УАПЦ. В квітні 1926 р. заарештований і висланий на 5 років до Ташкенту. У 1934 р. перебував в ув'язненні в Курську. Подальша доля невідома.

БІОГРАФІЧНІ ДОВІДКИ **на співробітників органів державної безпеки,** **причетних до справи діячів УАПЦ¹.**

АБУГОВ Ошер Йосипович (1899–1938) — старший майор державної безпеки. Народився у м. Горіхові Бердянського пов. Таврійської губ. у родині торговця, єврей. Закінчив реальне училище, кілька місяців навчався у Харківському ветеринарному інституті у 1918. До 1930 — заступник начальника СВ ГПУ УСРР (пом. нач. з 1924). З 1930 — заступник повпреда ОДПУ по Нижньогородському краю. З 1934 — заступник начальника УНКВС по Горьківській області. В тому ж році переведений на посаду начальника УНКВС по Кіровській області. У 1937 був відкликаний до НКВС СРСР. З 31 березня 1937 — начальник 4-го відділу УДБ НКВС УСРР, але з 20 липня знову відкликаний до НКВС СРСР. З 2 вересня 1937 звільнений з органів НКВС. Заарештований 15 жовтня 1937, засуджений на смерть 29 серпня 1938. Розстріляний 29 серпня 1938².

АЛЪТЗИЦЕР Соломон Абрамович (1898–?) — секретар трійки при Київському обласному управлінню НКВС УРСР. Народився в м. Олександрівську в родині міщанина, єврей. Освіта незакінчена, нижча. Закінчив 5 класів міського шестикласного училища. В органах з 1928 р. Звільнений з посади 4 липня 1939.

БАБИЧ Ісай Якович (1902–1948) — майор держбезпеки. Народився у м. Бериславі Миколаївської губ. у родині кравця, єврей. Закінчив 2-класну церковно-приходську школу. З 1930 — начальник СВ Харківського оперсектору ГПУ. З 1931 — начальник СПВ Харківського оперсектора ГПУ. З 1932 обіймав посаду начальника СПВ облвідділу ГПУ в різних областях — у 1932 — Харківського, 1933 — Вінницького, 1934 — Одеського, 1935 — Київського. З 1936 — начальник 4 відділу УНКВС по Київській області, з серпня — заступник начальника УНКВС по Одеській обл., з 22 жовтня — заст. Начальника УНКВС по Київській обл. У лютому 1938 р. відкликаний до НКВС СРСР. Помер у Москві.

---

¹ Біографічні дані на чекістів подаються в основному за виданням: *Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЦК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи.* — К.: Абрис, 1997. — С. 429–581.

² У біографічній довідці вказується походження, освіта, військове звання, а також ті посади, які обіймали ці особи у той проміжок часу, коли в основному велися слідчі справи діячів УАПЦ.

БАЛИЦКИЙ Всеволод Аполлонович (1892–1937) — комісар державної безпеки 1-го рангу. Народився у м. Верхньодніпровську Катеринославської губ. У родині помічника бухгалтера, українець. Закінчив 8 класів, у 1912–1915 — навчався на юридичному факультеті Московського університету. З 1915 — вільний слухач Лазаревського інституту східних мов у Москві. Того ж року закінчив Тифліську школу прапорщиків. 1923–1931 — голова ГПУ УСРР та повноважний представник ОГПУ по УСРР. 1923–1934 — член Колегії ОГПУ СРСР. 1924–1930 — нарком внутрішніх справ УСРР. 1931–1934 — заступник голови ОГПУ СРСР. 1932–1933 — особливоуповноважений ОГПУ на Україні. 1934–1937 — нарком внутрішніх справ УСРР. У 1937 — начальник УНКВС по Далекосхідному краю. Заарештований 7 липня 1937 у службовому вагоні. Засуджений на смерть в особливому порядку 27 листопада 1937. Розстріляний 27 листопада 1937 у Москві.

БРОВКІН Юрій Якович (нар. 24.06.1929 р.) — майор державної безпеки (з 1974 р.). Народився у м. Харкові у родині службовця, росіянин. У 1953 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. В органах держбезпеки з 1953 р. на посадах оперуповноваженого УКГБ при СМ УРСР по Дніпропетровській області. З 01.10.1956 р. — уповноважений УКДБ при СМ УРСР по Київській області. З 18.12.1961 р. — ст. уповноважений Апарату уповноваженого УКДБ при СМ УРСР по Тернопільській області в Збаразькому районі. З 12.10.1962 р. — на посадах мол. уповноваженого, уповноваженого, ст. уповноваженого УКДБ при СМ УРСР по Київській області. 22.06.1979 р. звільнений з органів КДБ за хворобою.

ГОРОЖАНІН Валерій Михайлович (1889–1938) — старший майор державної безпеки (з 1935). Народився у м. Акерман Бессарабської губ. У родині страхувального агента, єврей. Екстерном склав іспити за 8 років гімназичного курсу навчання у 1907. У 1907–1912 навчався на юридичному факультеті Новоросійського університету в Одесі, звідки був відрахований за революційну діяльність. З 1924 — начальник СВ ГПУ УСРР. З 7 травня 1930 — заступник начальника СВ ОГПУ СРСР. У 1931 послідовно обіймав посади начальника 1-го відділення СПВ ОГПУ СРСР, помічника начальника СПВ ОГПУ СРСР, заступника начальника СПВ ОГПУ СРСР. Заарештований 19 серпня 1937. Засуджений на смерть 29 серпня 1938. Розстріляний 29 серпня 1938. Посмертно реабілітований 1957.

ДЖАВАХОВ Михайло Григорович (1903–1937) — капітан державної безпеки (з 1937). Народився в с. Сенча Лохвицького пов. Полтавської губ. У родині орендаря млина, єврей. 1916 закінчив 2-класне міністерське училище Лохвицького пов. У 1917–1918 навчався у реальному училищі м. Хорола Полтавської губ. З 1926 помічник уповноваженого та уповноважений ОВ ГПУ УСРР. З 1928 — старший уповноважений СВ ГПУ

УСРР. З 15 жовтня 1928 помічник начальника по оперчастині 25-го прикордонного загону ГПУ УСРР. З 1931 — начальник 24-го Могилів-Подільського прикордонного загону ГПУ УСРР. Заарештований в серпні 1937. Засуджений на смерть 7 вересня 1937. Розстріляний 7 вересня 1937 у Києві.

ЗАПАДНИЙ Семен Ізраїльович (1899–1937) — комісар державної безпеки 3-го рангу (з 1935). Народився у м. Одесі, єврей. Отримав початкову освіту — у 1913 навчався у першому казенному єврейському училищі в Одесі. З 1922 начальник Харківського губвідділу ГПУ та, за сумісництвом, заступник начальника СОЧ ГПУ УСРР. З 7 березня 1924 — помічник начальника, а з 12 грудня — начальник Київського окрвідділу ГПУ. З 1928 — начальник ОІУ ГПУ УСРР. З 31 січня 1930 — начальник СОУ та заступник повпреда ОГПУ по Далекосхідному краю. Заарештований 8 серпня 1937, розстріляний.

ІВАНОВ Василь Тимофійович (1894–1937) — комісар державної безпеки 3-го рангу (1937). Народився у с. Холзьково Гжатського пов. Смоленської губ. У родині бетонника-асфальтовика, росіянин. 1907 закінчив 4-річне початкове міське училище, а в 1910 — закінчив 4-річну торговельну школу у Москві. З серпня 1928 — начальник Київського окрвідділу ГПУ. З 1930 — начальник Київського оперсектора ГПУ. З 1931 — повноважний представник ОГПУ по Івановській промисловій обл. З 1933 — начальник Донецького облвідділу ГПУ. З 1934 — начальник УНКВС по Донецькій обл. З 1937 — заступник наркома внутрішніх справ УРСР, тимчасово виконував обов'язки наркома внутрішніх справ УРСР. В тому ж році відкликаний до НКВС СРСР. Заарештований 1 серпня 1937 у Москві. Засуджений на смерть 16 липня 1938. Розстріляний у Москві.

КАРИН-ДАНИЛЕНКО Сергій Тарасович (1898–1985). Полковник держбезпеки. Член ВКП(б) з 1928 (у 1920 — боротьбист). Народився в Олександрійському пов. Херсонської губ. у родині селянина, освіта незакінчена вища. У ЧК з 1921. З 1934 — помічник начальника іноземного відділу НКВС УСРР. З 3 січня 1937 — заступник начальника оперативного відділу пожежної охорони НКВС УРСР. Заарештований 27 серпня 1937. Звільнений з-під варті 22 жовтня 1938. Див. докл.: *В. Золотарьов, Олександр Успенський: особа, час, оточення.* — Х.: «ФІЛІО», 2000. — С. 300.

КАРЛСОН Карл Мартинович (Едуард Іванович) (1888–1938) — комісар державної безпеки 3-го рангу (з 1935). Народився у м. Ризи у родині робітника, латиш. Закінчив у Ризи 4-класне елементарне міське училище та 2 класи німецького ремісничого училища. З 10 червня 1924 — заступник голови ГПУ УСРР. З 21 листопада 1925 — начальник СОУ та заступник голови ГПУ УСРР. З 1929 — заступник голови ГПУ УСРР. 25

травня 1934 — усунутий з посади. З 20 червня 1934 — начальник Харківського облвідділу ГПУ, потім начальник УНКВС по Харківській області. З 17 жовтня 1936 — заступник наркома внутрішніх справ УРСР. У 1937 — відкликаний до НКВС СРСР. Заарештований 22 січня 1938. Засуджений на смерть 22 квітня 1938. Розстріляний.

КОЗЕЛЬСЬКИЙ Борис Володимирович (ГОЛОВАНІВСЬКИЙ Бернард Вольфович) (1902–1936) майор державної безпеки. Народився у м. Проскурові у родині друкарника, єврей. Закінчив 7-класне київське комерційне училище. З 1925 — помічник, а потім уповноважений СВ ГПУ УСРР. У 1926–1927 — тимчасово виконуючий обов'язки начальника і потім начальник 2-го відділення СВ ГПУ УСРР. З 1 травня 1930 — тимчасово виконуючий обов'язки помічника начальника СВ ГПУ УСРР. З 1931 — помічник начальника СПВ ГПУ УСРР. Застрелився 2 січня 1936 у Києві.

ЛИФАРЬ Данило Гаврилович (1901 – після 1939) — капітан державної безпеки. Народився у с. Келебердовка Решетилівського р-ну Харківської обл. у родині заможного селянина, українець, освіта початкова. У 1935 — начальник 2-го відділення СПВ УДБ УНКВС Дніпропетровської обл. З 1935 — помічник начальника 6-го відділення СПВ УДБ НКВС УСРР. До 8 серпня 1937 — тимчасово виконуючий обов'язки начальника 8-го відділення 4-го відділу УДБ НКВС УСРР. З 8 серпня 1937 — начальник 3-го відділення 4-го відділу УДБ НКВС УСРР. З 31 липня 1939 — усунутий в запас через неможливість подальшого використання. Подальша доля невідома.

ПЕРЦОВ Давид Аронович (1909 – після 1941) — старший лейтенант державної безпеки. Народився в м. Олександрія Катеринославської губ. В родині кравця, єврей. 1928 закінчив трьохрічну загальноосвітню (конторсько-торгівельну) школу у Дніпропетровську. З липня 1932 працював у центральному апараті ГПУ (НКВС) УСРР. З 1937 — помічник начальника відділення 3-го відділу УДБ НКВС УСРР. З 8 серпня 1937 — помічник начальника 4-го відділу УДБ НКВС УСРР. З 5 квітня 1938 — заступник начальника УНКВС по Харківській області. Заарештований 16 листопада 1938. 6 червня 1941 засуджений Військовим трибуналом військ НКВС Київського ВО за ст. 54–7 КК УСРР на 15 років таборів. Помер у таборі.

ФШЕР Йосип Борисович (1896 – після 1958) — старший лейтенант державної безпеки. Народився у м. Тростянці Вінницької обл. у родині дрібного торговця, єврей. Закінчив 1906 два класи єврейського училища. У 1949 закінчив Одеську юридичну школу. У 1952 — закінчив юридичний факультет Одеського університету. З грудня 1926 — уповноважений Київського окрвідділу ГПУ. З січня 1930 — старший уповноваже-

ний Одеського оперсектора ГПУ. З липня 1931 — помічник начальника ОБ Артемівського окрввідділу ГПУ. З грудня 1931 — старший уповноважений ГПУ УСРР.

ХАТЕНЕВЕР Арон Меєрович (1905–1940) — майор державної безпеки (з 1937). Народився в Мінську, єврей. Закінчив правовий відділ Інституту права та господарства Білоруського університету. З 28 березня 1937 — начальник відділення СПВ ГУДБ НКВС СРСР. З 20 серпня 1937 член бригади ГУДБ НКВС СРСР у Києві. З серпня 1937 — тимчасово виконуючий обов'язки помічника начальника СПВ УДБ НКВС УРСР. З 7 грудня 1937 — начальник СПВ УДБ НКВС УРСР. Заарештований 17 листопада 1938. Засуджений на смерть 21 травня 1940. Розстріляний.

ШЕРСТОВ Олександр Макарович (1904–1937) [відомості про військові чи спеціальні звання в особовій справі відсутні]. Народився у м. Харкові у родині міщанина-прикажчика. Закінчив 6 класів комерційного училища. З 1920 р. до 1921 р. служив в РСЧА діловодом. В органах ЧК-ДПУ-НКВС з 1921 р. З 1922 р. — статистик відділу по боротьбі з бандитизмом (б/б) СОУ ВУЧК, уповноважений відділення б/б ДПУ УРСР, пом. уповноваженого відділу по б/б КРВ УРСР. З 1923 р. — пом. уповноваженого КРВ ДПУ УРСР. З 1927 — пом. уповноваженого СВ ДПУ УРСР, уповноважений СВ ДПУ УРСР. З 08.1929 р. — ст. уповноважений СВ ДПУ УРСР. З 11.1929 р. — ст. уповноважений СВ Одеського окрввідділу ДПУ УРСР. З 12.1929 р. — тимчасово виконував обов'язки на посаді начальника СВ Одеського окрввідділу ДПУ УРСР. З 08.1930 р. — повернувся до виконання обов'язків ст. уповноваженого СВ Одеського окрввідділу ДПУ. З 03.1935 р. — начальник відділення СПВ УДБ НКВС УРСР. 21.04.1937 р. виключений із списків особового складу у зв'язку із смертю.

**THE REPRESSED UKRAINIAN AUTONOMOUS
ORTHODOX CHURCH (UAOC)
Political repression against the clergy of UAOC
(1919– 1938)
On the documents of the Branch state archive
of Security service of Ukraine**

The special issue of the journal, based on the unknown documents of the Branch state archive of Security service of Ukraine and on the other documents from the Central state archive of the higher authority and administration of Ukraine (Kyiv) and State archive of Kharkiv region as well as some published documents relative to this subject, told us how the Bolshevik's security service forged the criminal cases against the UAOC clergy.

For the first time the documents from UAOC clergy criminal cases relative to the case of "Ukrainian liberation union" 1929–1930 were published. Among these documents you can find the extracts from the case of Chekhivskiy brothers as well as extracts from the cases of UAOC metropolitan Vasyl Lypkivskiy, Kharyton Hov'yadovskiy, father Kostyantyn Butvynenko, Nykyfor Tarasyuk, Serhii Kryzhanivskiy and Maksym Mazyrenko, who were arrested and repressed later, but accused in connection with "Ukrainian liberation union" case. The unique document is the case of Mykhaylo Moroz who was the head of all-Ukrainian Orthodox Church council during 1919–1924.

The historical context of the attitude of Soviet authority towards church, the change of Stalin internal policy at the end of 1920th (especially the changes in the legislation) as well as the causal relation of the political repressions against the humanitarian intelligentsia to the extermination of active figures of the Directory of Ukrainian People's Republic, political parties and All-Ukrainian Academy of Science, which, in their turn, caused the start of criminal cases against UAOC clergy, is proved.

Because of the size of the documents, they were published in two volumes.

The first volume contains the documents related to state anti-church policy in the Soviet Ukraine; materials about the preparation for the 2d All-Ukrainian Orthodox church council on 17–30 October 1927; executive documents (1927–1928) of

security service related to activity of autonomous clergy; documents of UAOC councils of 1930 and the “Ukrainian liberation union” case; criminal case of Mykola Chekhivskiy.

The second volume contains extracts from the criminal cases of former minister of Ukrainian People’s Republic, UAOC preacher, professor Volodymyr Chekhivskiy and the head of All-Ukrainian Orthodox church council Mykhaylo Moroz; documents of criminal case of UAOC metropolitan Vasyl Lypkivskiy, UAOC priest Kostyantyn Butvynenko and Kharyton Hov’yadovskiy.

The issue has scientific glossary.

Здано до виробництва 12.12.07. Підписано до друку 19.09.08.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times. Друк офс.
Ум. друк. арк. 19,6. Обл.-вид. арк. 19,8.